

De Groene Islam

Een vergelijkend onderzoek tussen de mondiale islamitische milieubeweging en Nederlandse groene moslims.

Scriptie ter afsluiting van de Master Religies in hedendaagse samenlevingen

Naam: N.A.C. Huiskes

Studentnummer: 3353214

Departement Religiewetenschap & Theologie

Faculteit Geesteswetenschappen

Universiteit Utrecht

Studiejaar: 2013-2014

Begeleider: dr. N. Landman

Tweede lezer: dr. F.L. Bakker

Inhoudsopgave

	Blz.
1. <u>Inleiding</u>	1
1.1 Relevantie en wetenschappelijke situering	1
1.1.1 De mondiale milieucrisis, een complex probleem	1
1.1.2 Religie en ecologie	3
1.1.3 De islamitische milieubeweging	4
1.1.4 Een islamitisch perspectief	4
1.2 Onderzoeksvraag en deelvragen	6
1.2.1 Onderzoeksvraag	6
1.2.2 Deelvragen	6
1.3 Methoden	8
1.3.1 Literatuurstudie	8
1.3.2 Interviews	9
1.3.3 Soorten bronnen en perspectieven	10
1.4 Opzet	11
2. <u>De geschiedenis van de islamitische milieubeweging</u>	13
2.1 Oorsprong	13
2.1.1 Historische context	13
2.1.2 Seyyed Hossein Nasr	14
2.2 Jaren '80 en '90	15
2.2.1 Andere moslimdenkers	15
2.2.2 IPCNE	16
2.2.3 Assisi Declarations en World Religions and Ecology	18
2.2.4 Fazlun Khalid en IFEES	19
2.3 2000 tot nu	20
2.3.1 Internationale islamitische milieu-ethiek	20
2.3.2 Civil society	23
2.3.3 Eco-islamistisch activisme	25
2.3.4 Green Deen	26
2.4 Praktische milieuprojecten	27
2.5 Religieuze autoriteit	29
2.6 Deelconclusie	30
3. <u>Het gedachtegoed van de islamitische milieubeweging</u>	31
3.1 Het belang van een islamitische visie	31
3.2 De oorzaken van de milieucrisis	36
3.2.1 Een kritiek op het Westen	36
3.2.2 Een kritiek op de moslimwereld	39
3.3 De islamitische oplossing: wereldbeeld	42
3.3.1 God's schepping (<i>khalq</i>)	42

3.3.2	De rol van de mens	47
3.3.3	Kritiek op de seculiere milieubeweging en duurzame ontwikkeling	50
3.4	De islamitische oplossing: praktische voorschriften	53
3.4.1	<i>Soenna</i>	53
3.4.2	<i>Shari'a</i>	55
3.5	Deelconclusie	60
4.	<u>Groene moslims in Nederland</u>	62
4.1	De respondenten	62
4.2	Oorzaken milieucrisis	64
4.3	Oplossingen milieucrisis	67
4.4	Persoonlijke praktijk	72
4.5	Organisatorische dimensie	74
4.6	Duurzaamheid en de Nederlandse moslimgemeenschap	76
5.	<u>Conclusie</u>	79
5.1	Theoretische dimensie	79
5.2	Praktijk-organisatorische dimensie	84
5.3	Toekomstverwachting	88
6.	<u>Bibliografie</u>	89
7.	<u>Bijlagen: interviews</u>	93
	Hendrik-Jan Bakker	93
	Alia Azzouzi	113
	Mohammed Boubkari	123
	Fatima Acharki	137
	Wati Chaeron	150
	Saad Shah	165

1. Inleiding

In Nederland houdt een klein aantal moslims zich vanuit hun religie bezig met goed doen voor de aarde. Deze groene moslims denken en handelen veelal op individueel niveau; een duurzame levensstijl begint immers bij jezelf. In veel mindere mate organiseert een deel van hen zich op collectief niveau rond de Stichting Groene Moslims,¹ de enige organisatie in Nederland die zich vanuit een specifiek islamitisch perspectief richt op milieu en duurzaamheid. Ook brengen zij hun streven naar duurzaamheid in de praktijk via niet-islamitische verbanden en organisaties.

Er wordt doorgaans veel geschreven over de geijkte islamitische groepen zoals vrouwen en (geradicaliseerde) jongeren, maar er is bij mijn weten nog geen onderzoek gedaan naar groene moslims, als sub-groep binnen de Nederlandse moslimgemeenschap. Het gaat hier om een relatief (zeer) kleine groep en dit gaat ook op voor groene moslims wereldwijd. Dit doet de vraag rijzen wat het onderzoeken van groene moslims in Nederland, maar ook op een mondiaal niveau, zo interessant en waardevol maakt.

1.1 Relevantie en wetenschappelijke situering

1.1.1 De mondiale milieucrisis, een complex probleem

De mondiale milieucrisis is een van de grootste en tevens een van de meest complexe problemen die de wereld op dit moment kent. Deze crisis kenmerkt zich door een verscheidenheid aan sub-crisis, die niet zelden nauw met elkaar verbonden zijn. Dit zijn onder meer klimaatverandering; lucht-, water- en grondvervuiling; het uitsterven van diersoorten; nucleair afval; excessief gebruik van natuurlijke hulpbronnen en afvalproblematiek. Deze problemen vormen allerlei soorten risico's voor zowel niet-levende milieucompartimenten, zoals water, alsmede voor levende organismen; zowel planten, dieren alsook mensen. Geregeld ontstaan de risico's voor levende organismen ten gevolge van de vervuiling of aantasting van niet-levende milieucompartimenten. Het gehele ecologische systeem is met andere woorden geïntegreerd en kenmerkt zich door interdependentie. Het is in dit opzicht van belang om te beseffen dat ook het organisme mens onderdeel uitmaakt van de natuur, zowel op conceptueel niveau als in de praktijk.²

---

¹ www.groenemoslims.nl

² In deze scriptie zullen, ten behoeve van afwisseling, de termen milieu en natuur willekeurig gebruikt worden. Dit betekent niet dat ze hetzelfde zijn: milieu slaat op alle compartimenten waaruit onze omgeving bestaat: lucht, bodem, etc. Natuur verwijst naar dat wat leeft; micro-organismen, planten, dieren en dus ook de mens. Samen vormen ze een ecosysteem. Met de twee termen verwijs ik niet zozeer naar de specifiek bijbehorende definities, maar meer naar het geheel, naar het ecosysteem dus. De overkoepelende term ecosysteem (of ecologie) laat ik echter (grotendeels) voor wat het is, omdat de termen natuur en milieu meer gebruikelijk zijn. Kortom, daar waar natuur staat, kan natuur en milieu gelezen worden, en daar waar milieu staat kan milieu en natuur gelezen worden.

Dit wordt duidelijk wanneer de bron van de ecologische crisis geïdentificeerd wordt. De oorzaak van al deze problemen kan namelijk herleid worden tot de menselijke beschaving,³ hoewel er ook geluiden klinken dat bijvoorbeeld de huidige klimaatverandering een natuurlijke oorzaak en verloop heeft. Als we ervan uitgaan dat de oorsprong bij de mens ligt, betekent dit dat de oplossingen eveneens bij de mens gezocht moeten worden. Enkel het ontwikkelen van milieuvriendelijke technologieën of theoretische oplossingen is ontoereikend; de mens moet immers in staat zijn en ertoe bereid zijn om deze oplossingen in de praktijk te brengen.⁴ Hierop voortbouwend kan de complexiteit van de crisis mijns inziens als volgt gekenschetst worden. De milieucrisis is ontstaan uit een wisselwerking tussen drie zaken: 1.) technologieën (bijvoorbeeld de mogelijkheid om naar gas en olie te boren), 2.) structurele factoren die zorg voor het milieu op de tweede plaats zetten (kapitalisme, maar ook armoede), en 3.) ideologische, culturele en levensbeschouwelijke factoren, zoals een denken over het milieu waarin deze ondergeschikt is gemaakt aan de mens en enkel een instrumentele functie vervult. Als we ervan uitgaan dat de milieucrisis veroorzaakt wordt door deze drie facetten, dan is het logisch dat de oplossingen voor de crisis hierop moeten inhaken. Vanuit dit perspectief dienen 1.) nieuwe, milieuvriendelijke technologieën ontwikkeld te worden, 2.) structurele belemmeringen zoals armoede tegen gegaan te worden en 3.) een nieuwe visie op natuur en milieu te komen.

Een complex probleem zoals de mondiale ecologische crisis, waarbij veel verschillende factoren en perspectieven komen kijken, behoeft een interdisciplinaire, geïntegreerde aanpak.⁵ Interdisciplinariteit 'is a process of answering a question, solving a problem, or addressing a topic that is too broad or complex to be dealt with adequately by a single discipline and draws on disciplinary perspectives and integrates their insights to produce a more comprehensive understanding or cognitive advancement.'⁶ In deze scriptie wordt het derde relevante perspectief dat ik hierboven geïdentificeerd heb behandeld: het denken, en meer specifiek de levensbeschouwing van mensen als oorzaak van en als oplossing voor de ecologische crisis. Hierbinnen heb ik, vanwege mijn academische interesse en kennis, voor het islamitische perspectief gekozen. Ik focus niet op de vraag hoe de islam bijgedragen heeft aan de milieucrisis. Niet omdat deze vraag niet onderzocht kan worden, maar omdat onderzoek hiernaar zeer (historisch) complex is en de omvang ervan buiten de mogelijkheden van deze scriptie valt. Bovendien ben ik veel meer geïnteresseerd in de constructieve bijdrage van de islamitische traditie. In deze scriptie focus ik me daarom wel op de vraag hoe er vanuit een islamitisch wereldbeeld over de (levensbeschouwelijke) oorzaken en de (levensbeschouwelijke) oplossingen voor de crisis wordt gedacht. Die aandacht voor de (levensbeschouwelijke) oorzaken van de crisis is noodzakelijk omdat de islamitische oplossingen hier vaak een reactie op zijn en op inhaken. De islam, en religie *an sich*, is een veelomvattend

---

³ B.J.M. de Vries & A.C. Petersen, 'Conceptualizing Sustainable Development. An Assessment Methodology Connecting Values, Knowledge, Worldviews and Scenarios', *Ecological Economics* 68 2009, 1006-1019, 1013-1014.

L. White, 'The Historical Roots of Our Ecologic Crisis', in: Gottlieb, R.S. (ed.), *This Sacred Earth. Religion, Nature, Environment*, New York 1996, 184-193, 184.

⁴ Kilbourne & Beckman (1998), in: G. Rice, 'Pro-Environmental Behavior in Egypt. Is There a Role for Islamic Environmental Ethics?', *Journal of Business Ethics* 65 2006, 373-390, 373.

⁵ De Vries & Petersen, 'Conceptualizing Sustainable Development', 1011.

Zie ook de LAS-scriptie *Het Hemelse Riool* (C. Blokhuis & N. Huiskes) voor een *case study*, namelijk de vervuiling van de rivier de Ganges. In deze scriptie wordt er vanuit de milieu- en natuurwetenschappen technisch-ecologische oplossingen aangedragen en wordt er vanuit de religiewetenschappen naar de hindoeïstische traditie gekeken, in het bijzonder naar ethische aanknopingspunten die het belang van een schone rivier ondersteunen en op die manier de noodzakelijke ethische motivatie verschaffen voor het oplossen van deze problematiek.

⁶ A.F. Repko, *Interdisciplinary Research. Process and Theory*, Thousand Oaks 2008, 12, 30.

levensbeschouwelijk systeem dat het wereldbeeld, de waarden en het handelen van veel mensen vorm geeft.⁷ Vanuit interdisciplinair oogpunt en op basis van de hierboven beschreven drie-ledige complexiteit van de milieucrisis zijn de religiewetenschappen en de theologie kortom relevante studievelden van waaruit de ecologische crisis geanalyseerd kan worden.

1.1.2 Religie en ecologie

Het inzicht dat religie een belangrijke invalshoek is bij het analyseren van milieuproblematiek is sinds de jaren '90 van de vorige eeuw wijdverbreid geraakt onder zowel religiewetenschappers, theologen, ecologen en eco-filosofen. Omvattende handboeken zoals *The Oxford Handbook of Religion and Ecology* en *This Sacred Earth. Religion, Nature, Environment* (R.S. Gottlieb [ed.]) alsmede het werk van de voorlopers op dit gebied Mary Tucker en John Grim zijn illustratief hiervoor. Binnen de religiewetenschappen en de theologie heeft als gevolg hiervan de sub-discipline religie en ecologie zich ontwikkeld.⁸ De *Assisi Declarations* uit 1986 is een van de eerste voorbeelden waarbij een seculiere milieuorganisatie, het WWF in dit geval, de hand uitstak naar de verschillende wereldreligies. Hierbij werd er vanuit het hindoeïsme, boeddhisme, christendom, jodendom en de islam een visie op de milieuproblematiek geformuleerd. Een paar jaar later initieerde deze organisatie een serie publicaties over de wereldreligies en ecologie, waarvan *Islam and Ecology* (F. Khalid [ed.]) de islamitische bijdrage was.⁹ Door deze toenemende interesse in religie en ecologie kregen islamitische denkers en hun ideeën over milieu meer ruimte en aandacht. Op deze manier is er een wederzijdse beïnvloeding ontstaan tussen de toenemende ernst en omvang van milieuproblemen; de toenemende aandacht hiervoor vanaf de jaren '60; de aandacht voor religie en ecologie onder religiewetenschappers, theologen, ecologen, eco-filosofen en organisaties zoals het WWF; en de aandacht voor milieuproblemen onder islamitische denkers.

---

⁷ I. Abu-Hola, 'An Islamic Perspective on Environmental Literacy', *Education* 130/2 2009, 195-211, 198.

⁸ A.M. Schwencke, *Globalized Eco-Islam. A Survey of Global Islamic Environmentalism*,

<http://media.leidenuniv.nl/legacy/report-globalized-eco-islam-a-survey-schwencke-vs-24-february-2012-pdf.pdf>, 1-70, 5.

Ik noem hier zowel de theologie als de religiewetenschappen omdat het thema religie en duurzaamheid vanuit beide studies benaderd kan worden, zij het vanuit een ander perspectief. Binnen deze scriptie hanteer ik een religiewetenschappelijke benadering, die zich richt op de vraag hoe moslimdenkers, vanuit hun theologische perspectief (gebaseerd op de vraag wat hun heilige geschriften zeggen over de kwestie duurzaamheid), denken over het milieu. De religiewetenschappen bestudeerd dus, onder andere, wat andere mensen denken en doen (onder meer de vraag waarom ze zo denken, hoe dit zich ontwikkeld heeft, waar het door beïnvloed is en wat de gevolgen hiervan zijn). De theologie richt zich meer op het vormen van een eigen visie of het bekritisieren van andermans visie op basis van en over de heilige geschriften of het geloof. Deze invalshoek staat niet centraal in deze scriptie. Theologie en religiewetenschappen zijn enerzijds dus verschillend in hun perspectief en doel, terwijl ze elkaar anderzijds op een bepaald niveau ook overlappen. De theologie maakt in die zin onderdeel uit van de religiewetenschappen aangezien theologische geschriften een informatiebron vormen voor de religiewetenschappen, terwijl de bronnen waar de theologie zich op baseert veelal heilige geschriften zijn (maar uiteraard ook andere theologische geschriften). De religiewetenschappen kunnen zelfs als interdisciplinair gekenschetst worden, omdat geschiedenis, sociale wetenschappen en dus ook theologie hier deel van uitmaken. Illustratief is dat bijvoorbeeld Mary Tucker en John Grim religiewetenschappers zijn, die in hun werk putten uit theologische bronnen. Als er geput wordt uit theologische publicaties, komen passages uit heilige geschriften automatisch om de hoek kijken. Naar deze passages kan een religiewetenschapper dan ook refereren, iets dat ik ook in deze scriptie zal doen, maar deze verwijzingen zijn ingebed in het theologische discours van de betreffende (moslim)auteur. Er wordt door de religiewetenschapper, in dit geval mijzelf, geen eigen visie gevormd over die koranpassages door deze passages te bestuderen. Wel wordt het theologische denken van de moslimauteurs beschreven en bestudeerd.

⁹ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 16-17. Zie ook:

<http://www.arcworld.org/downloads/THE%20ASSISI%20DECLARATIONS.pdf> (Geraadpleegd op 29 april 2013).

1.1.3 De islamitische milieubeweging

Islamitische denkers zijn zich sinds de jaren '70 steeds meer gaan bezighouden met milieuproblematiek vanuit een islamitisch perspectief. Seyyed Hossein Nasr is een van de eerste figuren die zich op deze thematiek toegelegd heeft. Grofweg tot het jaar 2000 kenmerkte de islamitische benadering zich voornamelijk door theoretische reflectie, oftewel het formuleren van een islamitische visie op de crisis. De islamitische milieubeweging was in deze periode beperkt van omvang en vervulde vanwege haar theoretische inslag vooral een elite-functie. Daarnaast woonden en wonen de meeste moslimdenkers die over dit thema schrijven in het Westen, waaronder Nasr, Ziauddin Sardar en Fazlun Khalid.¹⁰

Hoewel de periode van de jaren '70 tot 2000 op inhoudelijk gebied deels overlapt met het afgelopen decennium, is er in de jaren 2000 tot nu meer sprake van het op verschillende niveau's in de praktijk brengen van deze islamitische ideeën, onder meer via NGO's en politiek beleid.¹¹ Er is tegelijkertijd een toename te onderscheiden van NGO's en overheidsdepartementen die zich op seculiere basis met dit thema bezighouden.¹² Veel islamitische initiatieven en organisaties (zoals IFEES: *Islamic Foundation for Ecology and Environmental Sciences*) zijn bovendien vaak ondernomen vanuit en/of gelokaliseerd in het Westen. De Indiase *Islamic Foundation for Science & Environment* en het *African Muslim Environment Network* zijn daarentegen voorbeelden van niet-westerse islamitische initiatieven. De islamitische milieubeweging heeft zich door de jaren heen in verschillende richtingen vertakt, die elkaar vaak nog overlappen. Deze richtingen worden gekenmerkt door verschillende foci, waaronder wetenschap, financiën/economie, eco-islamisme, Green Deen (groene levensstijl), *civil society* en interreligieuze samenwerking.¹³

1.1.4 Een islamitisch perspectief

In deze scriptie staat de islamitische visie op milieu en natuur centraal. Deze invalshoek is het waard om te onderzoeken omdat de islam een van de grootste wereldreligies is en daardoor op een groot deel van de wereldbevolking (volgens schattingen zo'n anderhalf miljard mensen) invloed uitoefent.¹⁴ Vanwege deze invloed, wegens het eerder genoemde belang dat oplossingen voor de milieucrisis in het domein van levensbeschouwing (waar religie onder valt) gezocht moeten worden en vanwege de toename van de ernst van de crisis, is het formuleren van een islamitisch perspectief op deze problematiek van groot belang. Dit formuleren zal ik niet zelf doen; wel zal ik de reeds bestaan visies die moslims geformuleerd hebben weergeven en analyseren. Immers, als je iets wilt zeggen over de bestaande alsmede potentiële invloed van religie op mensen, dan moet er gekeken worden naar hoe er (vanuit die religie) over die religie gedacht wordt en wat daar vervolgens mee gedaan wordt. Beide zaken zullen in deze scriptie aan bod komen.

Veel (islamitische) auteurs wijzen bovendien op het feit dat de islam niet alleen een milieuvriendelijk wereldbeeld kan aandragen, maar ook concrete, praktische richtlijnen met

---

¹⁰ R.C. Foltz, 'Islam', in: Gottlieb, R.S. (ed.), *The Oxford Handbook of Religion and Ecology*, Oxford 2006, 207-219, 208.

¹¹ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 9.

¹² Foltz, 'Islam', 215-217.

¹³ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*.

¹⁴ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 16.

betrekking tot de omgang met het milieu bevat.¹⁵ Die richtlijnen zouden verankerd zitten in de eeuwenoude islamitische traditie, waaronder de *shari'a*. Er zitten hier mijns inziens echter ook nadelen aan, omdat veel van deze richtlijnen niet in wetenschappelijke termen geformuleerd zijn. Dat water niet vervuild mag worden geeft bijvoorbeeld nog geen antwoord op de vraag wanneer water in biologisch-chemische zin precies vervuild is en zichzelf niet meer op natuurlijk wijze kan herstellen. Daarnaast kent de hedendaagse wereld eindeloos veel nieuwe vervuilende stoffen en activiteiten, waar de eeuwenoude islamitische traditie geen uitspraak over doet. Hoe dient er bijvoorbeeld met nucleair afval omgegaan te worden? Deze vragen wijzen erop dat een religieuze traditie zoals de islam geen kant-en-klare oplossingen biedt.¹⁶ Vanuit een interdisciplinair meta-niveau bezien kan de islam enkel een succesvolle en relevante bijdrage leveren aan dit thema als de islamitische traditie geactualiseerd wordt. Dat wil zeggen dat islamitische milieu-ethische discourses toepasbaar en relevant gemaakt worden via bepaalde interpretaties en door verbindingen aan te gaan met wetenschappelijke disciplines, zoals de natuurwetenschappen. Hoewel er in de veelal salafistische kringen ontkend wordt dat er interpretatie plaatsvindt binnen de islam, lijkt de noodzaak van interpretatie (met andere woorden, het besef dat de religie geen kant-en-klaar antwoord biedt) onderstreept te worden door veel moslims. Daarnaast is de toepasbaarheid en relevantie van de islamitische milieubeweging afhankelijk van de kwestie in hoeverre een milieuvriendelijke interpretatie van de islam aandacht krijgt onder (prominente) moslimdenkers en – auteurs en in hoeverre deze islam voet aan de grond krijgt bij de moslimgemeenschap. Deze laatste kwestie heeft weer veel te maken met structurele problemen zoals armoede, dat voorkomt dat milieubewustzijn een prominente plaats inneemt in het leven van veel moslims. Op deze manier is de interdisciplinaire cirkel weer rond.

Wanneer er gekeken wordt naar de islamitische traditie in relatie tot natuur en milieu kunnen er twee invalshoeken onderscheiden worden, te weten de theoretische en de praktische dimensie. Het theoretische perspectief draait om de islamitische visie en ideeën omtrent milieuproblematiek, oftewel wat erover geschreven wordt. Dit valt weer onder te verdelen in hoe er gedacht wordt over enerzijds de oorzaken van en anderzijds de oplossingen voor milieuproblemen. Dit perspectief kan onder meer theologisch, filosofisch, ethisch, economisch of rechtskundig van aard zijn. De twee hierboven genoemde aspecten die de islam bevat, een wereldbeeld en praktische richtlijnen, vallen beide onder dit theoretische perspectief. Wanneer de praktische regels die de islam biedt zich in een discours bevinden, wanneer er over gepraat of geschreven wordt, vallen ze immers nog onder het theoretische perspectief. De praktische dimensie gaat daarentegen om de manier waarop deze ideeën concreet in de praktijk gebracht worden, in hoeverre de praktische richtlijnen ook daadwerkelijk nageleefd worden en welke initiatieven moslims hebben ondernomen om milieuproblemen tegen te gaan of milieubewustzijn bij anderen te vergroten.

---

¹⁵ Seyyed Hossein Nasr, in: Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 11. Seyyed Hossein Nasr. *Islamic Esotericism, Traditionalism and Environmental Ethics*.

¹⁶ Izzi Dien stelt: '(...) it must be stated that Islam does not constitute a magic word that can be uttered to solve all problems'. In: M.I. Izzi Dien, 'Islam and the Environment. Theory and Practice', *Journal of Beliefs and Values. Studies in Religion and Education* 18/1 1997, 47-57, 56

En in relatie tot bijvoorbeeld bosbeheer stellen Jusoff & Abu Samah: '(...) the Qur'an is a metaphysical concept, not a forestry law'. In: K. Jusoff & S.A. Abu Samah, 'Environmental Sustainability. What Islam Propagates', *World Applied Sciences Journal* 12 2011, 46-53, 49.

1.2 Onderzoeksvraag en deelvragen

1.2.1 Onderzoeksvraag

In de bovenstaande introductie is aangegeven in welke context het thema islam en milieu-ethiek opgekomen is en op welke manier dit thema benaderd kan worden, wat niet wegneemt dat er ook andere invalshoeken mogelijk zijn. Binnen de mogelijkheden van deze scriptie leek het mij interessant alsmede origineel om middels interviews een *case study* te ontwikkelen van de groene islam in Nederland, om vervolgens te reflecteren op de manieren waarop de bredere islamitische milieu-ethische “traditie” terug te vinden is binnen deze Nederlandse groene islam. Er is namelijk veel vanuit theoretisch oogpunt over de islamitische milieubeweging geschreven, maar empirisch onderzoek blijft in vergelijking hiermee achter.¹⁷ Ik heb voor Nederland gekozen, omdat hier bij mijn weten nog geen onderzoek naar is gedaan en omdat dit vanuit praktisch oogpunt de meest logische keuze was.

Op basis van deze algemene doelstelling staat de volgende onderzoeksvraag centraal in deze scriptie:

Hoe kunnen Nederlandse groene moslims geplaatst worden in de islamitische milieu-ethische beweging?

Ik heb voor de term *groene moslims* gekozen omdat een van de zeldzame Nederlands-islamitische milieu-organisaties, Stichting Groene Moslims, zichzelf zo genoemd heeft en mij op die manier geïnspireerd heeft. *Groene moslims* verwijst naar mijn idee naar moslims die zowel milieubewust denken als handelen. De term milieuvrijwilliger leek mij hier minder passend vanwege specifieke connotaties die deze term met zich meedraagt, onder meer dat het hierbij vooral om handelen gaat. De Engelse term *environmentalist* zou goed passen, maar in de vertaling hiervan kom je uit bij ‘milieudeskundige’ of ‘milieuvrijwilliger’. De term Nederlands-islamitische milieubeweging is eveneens niet helemaal geschikt, aangezien het twijfelachtig is of je überhaupt wel over een Nederlands-islamitische milieubeweging kan spreken. Daarnaast heeft de term beweging te veel de connotatie van homogeniteit. Hoewel ik door deze scriptie heen wel gebruik maak van de term islamitische milieubeweging of islamitische traditie acht ik het van belang dat er binnen de hoofdvraag (impliciet) naar de heterogeniteit van deze beweging verwezen wordt. Ik denk bovendien dat de term *groene moslims*, met wat toelichting, het beste van toepassing is op de combinatie van theorie en praktijk waar ik me in deze scriptie op richt.

1.2.2 Deelvragen

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden moet er allereerst dieper ingegaan worden op de mondiale islamitische milieubeweging in het algemeen. Het vertrekpunt hiervoor is het ontstaan en de ontwikkeling van deze beweging vanaf de jaren '70 tot nu. De volgende deelvragen zullen hiervoor beantwoord worden:

---

¹⁷ Rice, 'Pro-Environmental Behavior in Egypt', 379.

- Hoe is de geschiedenis van de islamitische milieubeweging tot nu toe verlopen?
- Wie spelen hier een belangrijke rol in, wat is hun achtergrond en wat zijn, in het kort, hun ideeën?
- Hoe kunnen deze moslimdenkers geplaatst worden in de bredere islamitische gemeenschap, debatten en tradities?
- Welke verschillen bestaan er binnen de islamitische milieubeweging?
- Welke verklaringen en initiatieven met betrekking tot het milieu zijn er tot nu toe vanuit de islamitische milieubeweging ondernomen?
- Welke personen, partijen en organisaties zijn hierbij betrokken geweest?
- Wat is de invloed van deze verklaringen en initiatieven geweest?

In dit deel wordt de islamitische beweging kortom in de geschiedenis en in de islamitische traditie ingebed en wordt de historisch-praktische dimensie belicht. Nadat deze historische, organisatorische en praktische dimensie onder de loep genomen is, zal er vervolgens aandacht zijn voor het theoretische perspectief. De ideeën die de basis vormen van het ontstaan en van de praktische dimensie van de milieubeweging zullen centraal staan. Hiervoor kan er onderscheid gemaakt worden tussen hoe er gedacht wordt over de oorzaken van de milieucrisis en hoe er gedacht wordt over de oplossingen voor de milieucrisis:

- Welke oorzaken voor de milieucrisis worden er door de islamitische milieubeweging geïdentificeerd?
- Op welke manieren worden deze ideeën aan de islam gekoppeld?
- Hoe ziet het milieuvriendelijke islamitische wereldbeeld er volgens de islamitische milieubeweging uit en op welke bronteksten wordt dit beeld gebaseerd?
- Welke milieuvriendelijke richtlijnen en regels bevat de islam volgens de islamitische milieubeweging en op welke bronteksten worden deze gebaseerd?
- Welke verschillen bestaan er binnen het theoretische perspectief van de islamitische milieubeweging?
- Waar richt de kritiek van de islamitische milieubeweging tegenover de westers-seculiere milieubeweging zich op?
- Op welke manieren worden deze ideeën aan de islam gekoppeld?
- Wat is de plaats en status van al deze ideeën binnen de bredere islamitische gemeenschap, debatten en tradities?

Om de Nederlandse *case study*, gebaseerd op interviews, adequaat te analyseren, dienen de volgende deelvragen als uitgangspunt:

- Wie zijn de respondenten: wat is hun achtergrond, tot welke stroming binnen de islam behoren ze en wanneer en waarom begonnen ze zich in het milieu te interesseren?
- Wat zijn hun ideeën over de oorzaken en oplossingen van de milieucrisis en op welke manieren koppelen ze dit aan de islam?
- Op welke manieren brengen zij hun ideeën in de praktijk?
- Hoe ziet de organisatorische dimensie van het thema islam en duurzaamheid in Nederland er uit; welke organisaties houden zich hiermee bezig?

- Wat kunnen de respondenten zeggen over de vraag in hoeverre de theoretische en praktische dimensie van een islamitische milieu-ethiek onder de Nederlandse moslimgemeenschap leeft?

De interviews worden in het licht van de deelvragen die daarvoor behandeld zijn onderzocht en weergegeven. Op die manier kan er een beeld van de algemene, internationale islamitische milieubeweging tegenover een beeld van Nederlandse groene moslims worden gezet. Deze worden in de conclusie met elkaar vergeleken, waarna de centrale onderzoeksvraag beantwoord wordt.

1.3 Methoden

1.3.1 Literatuurstudie

Literatuurstudie vormt de basis van het in kaart brengen van de islamitische milieubeweging, een beweging die in feite pluraal is omdat er geen sprake is van *een* islamitische visie op en omgang met het milieu. Bepaalde aspecten zoals de rol van God en het belang van de koran, de *soenna* en in wat mindere mate de *shari'a* zijn in vrijwel alle perspectieven aanwezig. De verschillen houden daarentegen verband met de verschillende stromingen binnen de islam; niet alleen het soennisme, sjiisme en soefisme, maar ook de mate waarin iemand modernistisch dan wel traditionalistisch of islamistisch is. Daarnaast houden de verschillen in de praktische dimensie verband met contextuele factoren zoals de regio waar iemand woont, de specifieke milieuproblemen die hier bestaan en structurele factoren.

Het theoretische perspectief van de islamitische milieubeweging kan in twee met elkaar verbonden onderdelen ingedeeld worden. Het vertrekpunt voor veel moslimdenkers zijn de koran, de *soenna* en de *shari'a*; fragmenten uit deze bronnen zijn alom aanwezig in publicaties van moslimauteurs. Het analyseren van deze 'kale' bronpassages is niet de focus van deze scriptie, aangezien dit om een theologisch perspectief vraagt. Niettemin kunnen deze bronnen als eerste onderdeel geïdentificeerd worden. Vervolgens worden deze bronpassages door de verschillende auteurs ingebed in een bepaald discours, het tweede onderdeel van het theoretische perspectief. Zo'n discours of interpretatie is weer ingebed in een bepaalde traditie of stroming binnen de islam. Binnen deze scriptie zal hier de meeste focus op liggen. Seyyed Hossein Nasr kan bijvoorbeeld in de mystiek-filosofische stroming geplaatst worden,¹⁸ terwijl anderen zich meer op de *shari'a* richten. Die verbondenheid met een bepaalde historische stroming of *field of focus* binnen de islam zorgt ervoor dat er verschillende interpretaties ontstaan van de bronpassages. Er worden kortom andere nadrukken gelegd, hoewel de meeste publicaties ook grote overeenkomsten vertonen.

---

¹⁸ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 11.

1.3.2 Interviews

Naast de literatuurstudie bestaat het tweede deel van deze scriptie uit een weergave en analyse van interviews die gehouden zijn met een aantal Nederlandse moslims die zich bewust en actief bezighouden met milieuproblematiek in relatie tot de islam. Ik heb hiervoor gekozen omdat hier naar mijn weten nog geen onderzoek naar gedaan is. Nederland vormt in deze scriptie een *case study* die naast de literatuur gelegd kan worden om zowel overeenkomsten als verschillen te constateren en tot nieuwe inzichten te komen. De relevantie zit vooral in het feit dat hieruit afgeleid kan worden op welke manier een bepaalde context, in dit geval Nederland, invloed heeft op de manier waarop er met de problematiek omgegaan wordt en welke problemen er überhaupt aandacht krijgen. Op die manier kan er iets gezegd worden over de universele elementen die in alle islamitische discoursen omtrent milieuproblematiek voorkomen en over de specifieke, context-gebonden elementen die ook vanuit die context verklaard kunnen worden. Zeker een vergelijkend onderzoek tussen meerdere (westerse en islamitische) landen zou hier een interessant licht op kunnen werpen. Dit ligt voorbij de mogelijkheden en gewenste richting van deze scriptie. Niettemin biedt de literatuur ook al aanknopingspunten om iets te kunnen zeggen over deze verschillen.

Deze interviews zijn sociaalwetenschappelijk onderzoek en kunnen gekenschetst worden als semi-gestructureerde diepte-interviews op basis van een zogenaamde *topic list*. Dit is een lijst van onderwerpen die de interviewer wil behandelen maar die niet in strikt geformuleerde vragen opgesloten zitten. Het werken met een *topic list*, in tegenstelling tot een gestructureerd interview op basis van vooraf geformuleerde vragen, heeft meerdere voordelen. Allereerst biedt deze interviewvorm de mogelijkheid tot het behandelen van onderwerpen die de onderzoeker zelf niet ingepland of bedacht heeft. Dit hangt samen met het tweede voordeel, namelijk dat dit soort interview flexibel is en veel ruimte aan de respondent geeft voor eigen invulling of sturing.¹⁹ Een semi-gestructureerd interview biedt kortom het voordeel dat een zo volledig mogelijk beeld en zo volledig mogelijke informatie van de respondent ontvangen wordt.

De respondenten zijn via de zogenaamde sneeuwbalmethode verworven.²⁰ De basis hiervan vormt het internet, waardoor ik al snel terecht kwam bij Hendrik Jan Bakker, Mohammed Boubkari en Alia Azzouzi. Hendrik Jan Bakker verwees mij door naar Wati Chaeron, die mij weer doorverwees naar Saad Shah. Via de blog-website www.wijblijvenhier.nl kwam ik uit bij Fatima Acharki, die af en toe een artikel op deze website plaatst dat aan het milieu gerelateerd is. Deze sneeuwbalmethode heeft tot gevolg dat vrijwel alle respondenten elkaar of een deel van de anderen kennen. Dit was onontkomelijk omdat er simpelweg zo weinig groene moslims in Nederland zijn. Illustratief hiervoor is het feit dat niemand reageerde op mijn oproep op het forum van www.maroc.nl. Wat ook meespeelt is dat er maar zo weinig organisaties zijn die zich vanuit de islam met het milieu bezighouden; via Groene Moslims kende daardoor een aantal respondenten elkaar.

---

¹⁹ Voor dit deel van mijn onderzoek heb ik gebruik gemaakt van het hoofdstuk A Dramaturgical Look at Interviewing uit: B.L. Berg, *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Boston 2007, 89-143.

²⁰ Berg, *Qualitative Research Methods*, 44.

1.3.3 Soorten bronnen en perspectieven

In haar onderzoek naar de mondiale islamitische milieubeweging wijst Schwencke erop dat het enkel Engelse bronnen zijn waarnaar gezocht is en die – vanwege de taal – toegankelijk waren voor haar onderzoek.²¹ Dit gaat ook op voor deze scriptie. Dit betekent dat er ongetwijfeld bronnen zijn in andere talen en dat er veel meer gezegd kan worden over de wereldwijde islamitische milieubewegingen en ideeën. Dit is echter niet het primaire doel van deze scriptie en is daarnaast praktisch niet mogelijk. Desalniettemin kunnen er op basis van de Engelse literatuur wel voorzichtig wat uitspraken gedaan worden.

Zowel de literatuurstudie als de interviews bevatten informatie over de theoretische dimensie en de praktische dimensie. De literatuur bevat enerzijds artikelen die door moslimdenkers zelf geschreven zijn en hun theoretisch-theologische visie op de problematiek weergeven. Deze literatuur kan binnen deze scriptie als primaire literatuur gekenschetst worden. Het draait hierbij om de persoonlijke visie van de moslimauteur zelf en informatie kan er direct uitgehaald worden. Ook koranverzen en *hadith* zijn belangrijke primaire bronnen. Het onderzoek *Globalized Eco-Islam. A Survey of Global Islamic Environmentalism* (2012) van A.M. Schwencke is daarentegen een secundaire bron van een niet-islamitische onderzoeker die de theoretische visie van moslimdenkers, oftewel het emic perspectief, weergeeft. Naast het emic perspectief bevat deze publicatie het etic perspectief van de onderzoeker, welke de verschillende islamitische emic perspectieven categoriseert en analyseert. Het theoretische perspectief draait mijns inziens in de kern om het *insiders perspective*, oftewel het emic perspectief. Uiteraard kan dit perspectief legitiem geanalyseerd en verwerkt worden vanuit een etic perspectief, iets dat ook in deze scriptie een belangrijke plaats heeft. Wanneer dat niet gebeurt, verwordt een onderzoek immers tot slechts een beschrijving of weergave van de ideeën van anderen.

Anderzijds bevat de literatuur artikelen die het praktische perspectief weergeven, oftewel ingaan op praktische milieu-initiatieven van moslims. Ook dit kunnen artikelen van moslimdenkers en van niet-islamitische onderzoekers zijn en kunnen primair of secundair zijn. Een voorbeeld van een bron van een niet-islamitische onderzoeker dat secundair van karakter is, is het artikel van Gillian Rice, *Pro-Environmental Behavior in Egypt: Is there a Role for Islamic Environmental Ethics?* (2006). Dit artikel is een weergave en interpretatie van empirisch onderzoek naar milieuvriendelijk gedrag dat Rice zelf uitgevoerd. Een ander voorbeeld van een praktisch initiatief is Stichting Groene Moslims. Groene Moslims organiseert verschillende activiteiten, waaronder waddenlopen. De website van deze stichting fungeert dan ook als primaire bron voor het onderzoeken van de praktische dimensie, hoewel ook de theoretische kant terug te vinden is op de website.

De interviews, een primaire bron, geven eveneens zowel het theoretische als het praktische perspectief weer. Het verschil met de literatuur is dat de respondenten van deze interviews allen moslim zijn. De transcripties van deze interviews (dat wil zeggen, de antwoorden van de respondenten) zijn emic in karakter. In de verwerking van deze interviews zullen het emic en het etic perspectief elkaar afwisselen. De interviews zullen door mij immers geïnterpreteerd en in eigen woorden gevat worden. Deze sociaalwetenschappelijke methode van interviews geeft inhoudelijk dus inzicht in het theoretisch-theologische perspectief van moslims. Daarnaast geven de interviews

---

²¹ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 6.

informatie over hoe de respondenten zelf en andere moslims op praktisch niveau aan een beter milieu werken. Dit is informatie over het gedrag en handelen van mensen, wat als de sociaal-praktische dimensie gekarakteriseerd kan worden.

1.4 Opzet

Om tot een antwoord op de onderzoeksvraag te komen zullen de in paragraaf 1.2.2 genoemde deelvragen als volgt behandeld worden. In hoofdstuk 2 zal er een beschrijving plaatsvinden van de oorsprong en geschiedenis van de islamitische milieubeweging, waar vanaf de jaren '70 van de vorige eeuw sprake van is. Hierbij zal ingegaan worden op sleutelfiguren zoals Seyyed Hossein Nasr en op praktische initiatieven, verklaringen en stromingen die tot nu toe tot stand zijn gekomen.

Hoofdstuk 3 gaat dieper in op de islamitische, theoretische grondslag van deze milieubeweging. Allereerst staat de diagnose centraal, oftewel hoe er vanuit islamitisch oogpunt over de oorsprong en oorzaken van de verschillende hedendaagse milieuproblemen gedacht wordt. Een belangrijk onderdeel hierbinnen is de kritiek op en des-identificatie met het seculiere en antropocentrische Westen. Vervolgens wordt er uitgebreid ingegaan op het islamitische perspectief dat als oplossing voor de milieucrisis tegenover het milieu-onvriendelijke westerse denken en handelen gezet wordt. Er zal aandacht zijn voor de koran, *soenna* en *shari'a* en de discoursen waarin deze bronnen geïnterpreteerd en ingezet worden om een milieu-ethische visie te ondersteunen. De verschillende islamitische perspectieven zullen vergeleken en gecategoriseerd worden en vanuit een kritisch perspectief zal er wat gezegd worden over de positie die deze denkbeelden en personen innemen in de bredere islamitische gemeenschap en debatten. Inhoudelijk gaat het in dit hoofdstuk enerzijds over het islamitische wereldbeeld, zowel in directe relatie tot het milieu (bijvoorbeeld: de natuur is God's creatie en om die reden waardevol) als in indirecte relatie middels ideeën over onder meer economie (bijvoorbeeld: sociale rechtvaardigheid en milieubehoud zijn belangrijker dan winst en egocentrische verlangens). Anderzijds betreft het hier concrete richtlijnen over de praktische omgang met het milieu, bijvoorbeeld dat urine niet in het water mag komen of dat water nooit verspild mag worden. In dit hoofdstuk komt tevens een ander soort kritiek op het Westen terug, namelijk een kritiek op de (seculier) westerse visie op de oplossingen voor de milieucrisis.

Hoofdstuk 4 behandelt de *case study*: groene moslims in Nederland. De analyse van de interviews volgt grofweg dezelfde lijnen en thema's die in hoofdstuk 2 en 3 behandeld zijn voor de bredere, internationale islamitische milieubeweging. De basis hiervoor vormen de eerder genoemde deelvragen. Daarnaast vormt de website van Stichting Groene Moslims een belangrijke bron voor dit hoofdstuk.

De conclusie zal tot slot de algemene literatuur en de interviews met elkaar vergelijken zodat in het licht van de voorgaande hoofdstukken en deelthema's overeenkomsten en verschillen geïdentificeerd kunnen worden. Deze vergelijking zal plaatsvinden voor de theoretische dimensie (de ideeën) en de praktijk-organisatorische dimensie (in hoeverre Nederlandse groene moslims in de praktijk, bijvoorbeeld via een organisatie, verbonden zijn met de mondiale islamitische milieubeweging). Op basis van deze vergelijking kan er ook een uiteindelijke karakterisering van

Nederlandse groene moslims plaatsvinden: in hoeverre en op welke manieren zijn zij verbonden met de mondiale islamitische milieubeweging? Maar ook: in hoeverre zijn zij representatief voor de Nederlandse moslimgemeenschap?

2. De geschiedenis van de islamitische milieubeweging

*'The 'green' of Islam – its symbolic colour – is blending with the 'green' of sustainability.'*²²

De literatuurbron die de basis vormt van dit hoofdstuk is *Globalized Eco-Islam. A Survey of Global Islamic Environmentalism* (2012) van A.M. Schwencke. Dit is een waardevolle bron omdat het een goed overzicht geeft van de historische ontwikkeling van de islamitische milieubeweging vanaf de jaren '70. Deze publicatie geeft een overzicht van sleutelfiguren, belangrijke initiatieven en verklaringen en de verschillende soorten milieuactivisme die zich in de loop der jaren hebben ontwikkeld. In hoofdstuk 3 zal dieper ingegaan worden op de islamitische ideeën die reeds in deze beginperiode geformuleerd worden en die tot op de dag van vandaag als een rode draad door de islamitische milieubeweging lopen.

2.1 Oorsprong

2.1.1 Historische context

De islamitische milieubeweging zoals we deze tegenwoordig kennen heeft haar oorsprong niet alleen in de islamitische traditie maar in een bredere historische context. Dat er gesproken wordt over een islamitische milieubeweging vanaf de jaren '70 heeft alles te maken met de toenemende aandacht voor milieuproblemen in die tijd. Deze aandacht ontstond vooral in westerse landen vanaf de jaren '60.²³ De verklaring hiervoor moet gezocht worden in een complex samenspel van beroemde publicaties zoals *Silent Spring* (1962) van Rachel Carson; de alsmaar toenemende druk van de wereldbevolking op het milieu via consumptiegedrag en bevolkingsgroei; de toenemende ernst van en kennis over milieuproblemen; media-aandacht en een bepaalde tijdsgeest.²⁴ Daarnaast speelde ook het toenemende besef mee dat milieuproblemen nauw verbonden zijn met thema's zoals armoede en economie. In deze context raakten ook moslimdenkers geïnspireerd om hun visie op deze problematiek te formuleren. Dit had tevens te maken met het feit dat veel westerse discoursen en initiatieven seculier in karakter waren (en tot op de dag van vandaag nog steeds zijn). Op die manier ontstond er een dubbele behoefte aan een islamitische visie op de milieucrisis. De ontwikkeling van een islamitisch geluid kan tot slot verklaard worden vanuit de context van herislamisering, dat zich vanaf de jaren '80 voltrok in de islamitische wereld.²⁵

---

²² Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 5.

²³ A. Abedi-Sarvestani & M. Shahvali, 'Environmental Ethics. Toward an Islamic Perspective', *American-Eurasian Journal of Agricultural and Environmental Sciences* 3/4 2008, 609-617, 610.

I.H. Zaidi, 'On the Ethics of Man's Interaction with the Environment. An Islamic Approach', *Environmental Ethics* 3, 35-47, 37.

²⁴ Rice, 'Pro-Environmental Behavior in Egypt', 373.

White, 'The Historical Roots', 184-185.

²⁵ Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 54.

Hierop voortbouwend kan er een onderscheid gemaakt worden tussen enerzijds een islamitische milieubeweging, welke zich op de islamitische traditie baseert, en anderzijds een moslim milieubeweging, waarbij moslims milieuactivisme ondernemen zonder zich daarbij expliciet op hun religie te baseren. Veel van het milieuactivisme in de moslimwereld volgt namelijk westerse modellen en grijpt niet per se terug op de islam.²⁶ Schwencke wijst erop dat het vooral in de beginperiode, in de jaren '80, het geval was dat moslims actief waren in milieubewegingen zonder hun religie hierbij te betrekken.²⁷ In deze scriptie is er gekozen voor het islamitische perspectief, waardoor de moslim milieubeweging niet behandeld zal worden. Dit zou bovendien buiten de mogelijkheden van deze scriptie vallen. Dit wil niet zeggen dat de moslim milieubeweging geen interessant onderzoeksobject is, maar wel dat het een heel andere categorie is.

De islamitische milieubeweging kenmerkt zich in de periode van de jaren '70 tot ongeveer het jaar 2000 door de theoretische focus van moslimdenkers in relatie tot milieuproblemen. De meeste aandacht ging uit naar het formuleren van een islamitische visie op milieuproblemen, zowel de oorzaken als de oplossingen. Alle grote intellectuele tradities binnen de islam; de theologie (*kalam*), islamitisch recht (*fiqh*),²⁸ filosofie (*falsafa*), mystiek (*tasawwuf*), maar ook de twee hoofdstromingen van de islam; de soennitische en sjiitische, zijn aanwezig en te onderscheiden binnen het thema islam en milieu. Deze stromingen beïnvloeden welke thema's er binnen het onderwerp milieu-ethiek benadrukt worden, zoals het islamitische milieuvriendelijke wereldbeeld (vooral benadrukt vanuit de theologie, filosofie en mystiek), concrete richtlijnen voor de omgang met het milieu (theologie en recht) of thema's zoals een islamitische economie (recht). Deze thema's overlappen elkaar echter, aangezien theologie, recht, filosofie en mystiek nauw met elkaar verbonden zijn en uit elkaar voortkomen. Het behoren tot de soennitische of sjiitische stroming bepaalt onder meer welke *hadith* en welke rechtsschool (*madhhab*) er aangehaald wordt. Bovendien bestaan er binnen het soennisme en sjiïsme weer verschillen, die te maken hebben met de verschillende rechtsscholen binnen deze tradities.

2.1.2 Seyyed Hossein Nasr

Een van de eerste moslimdenkers die over deze thematiek publiceerde was de Amerikaans-Iraanse Seyyed Hossein Nasr (1933 -). Hij wordt gezien als een van de grondleggers van de islamitische milieubeweging,²⁹ wiens ideeën veel invloed en weerklank hebben gevonden. Hij schrijft de oorzaak van de milieucrisis toe aan het wereldbeeld van het Westen, welke hij antropocentrisch, materialistisch en uitbuitend tegenover de natuur acht. De westerse levensbeschouwing erkent bovendien niet dat de mens en de natuur beiden heilig zijn. De ideeën van Nasr, welke zich vooral op de theoretische, metafysische en kosmologische dimensie van de islam richten, bevinden zich in de mystiek-filosofische en sjiitische stroming binnen de islam. De mystiek-filosofische stroming waarin

---

²⁶ Foltz, 'Islam', 208-209.

<http://www.greenprophet.com/2011/11/interview-ifees-green-islamic-org/> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

²⁷ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 7-8.

²⁸ Het 'islamitisch recht', oftewel de *shari'a*, is niet hetzelfde als het westers recht. De *shari'a* omvat naast concrete wetten ook ethische richtlijnen en regels. In deze scriptie zal er doorgaans met de term *shari'a* verwezen worden naar deze islamitische dimensie.

²⁹ F.M. Khalid, 'Islam and the Environment', in Munn, T., *Encyclopedia of Global Environmental Change, Volume 5: Social and Economic Dimensions of Global Environmental Change*, Chichester 2002, 332-339, 332.

Nasr een voortrekkersrol vervult legt de nadruk op het heilige karakter van de natuur (als God's wonderlijke schepping en eigendom), de balans van het gehele universum en de belangrijke rol van de mens hierbinnen. De mens heeft de mogelijkheid en daarmee ook de taak en verantwoordelijkheid om deze balans in stand te houden. Binnen de mystieke islam staan elementen zoals discipline en matigheid met betrekking tot aardse verlangens en hebzucht hoog in het vaandel.³⁰ Door deze spirituele kwaliteiten te ontwikkelen komt er meer ruimte voor de natuur en het besef dat deze heilig is en beschermd dient te worden. Zijn mystieke inslag heeft ervoor gezorgd dat Nasr een bijzonder inclusieve of zelfs pluralistische houding heeft ingenomen tegenover andere religies, die volgens hem net als de islam aanknopingspunten bevatten voor een 'nieuwe', milieuvriendelijke levensbeschouwing. De verschillende religies delen volgens hem een bepaald religieus wereldbeeld, een opvatting die (in vergelijking met de orthodoxe islam) regelmatig voorkomt binnen het soefisme. Deze opvatting komt kort gezegd voort uit het idee dat de mens als eindig wezen God niet volledig kan vatten, waardoor mystici erkennen dat God ook aanwezig is in andere religies.³¹ Vanuit een soefistische invalshoek is God bovendien aanwezig in de fysieke wereld, oftewel in de gehele schepping.³² Ook de mens valt hieronder en wordt door Nasr gezien als beschikkende over een bepaalde heiligheid. Hoewel Nasr ook geschreven heeft over een concrete milieu-ethiek op basis van onder meer de *shari'a* en ideeën heeft ontwikkeld over de voordelen van een islamitisch economisch systeem, is zijn belangrijkste focus een milieuvriendelijk wereldbeeld. De kern van de milieuproblematiek en dus ook de oplossing hiervoor is volgens hem te herleiden tot een bepaalde levensbeschouwing, wat volgens hem nauw samenhangt met spiritualiteit. Hoewel Nasr invloedrijk is, geldt hij voor bepaalde groepen moslims als omstreden omdat hij sjiitisch en mystiek georiënteerd is en een bijzonder inclusieve kijk heeft op andere religies.³³

2.2 Jaren '80 en '90

2.2.1 Andere moslimdenkers

Na Nasr verschenen rond de jaren '80 Ziauddin Sardar en S. Parvez Manzoor op het toneel. Zij benaderden de milieucrisis vanuit een ander perspectief, namelijk vanuit een islamitische kijk op en omgang met wetenschap. Als oorzaak voor de crisis wijzen zij de onethische westerse wetenschap en technologie aan, waarvoor de oplossing ligt in een islamitische, dat wil zeggen ethische, visie op de wetenschap. Boeken zoals *The Touch of Midas. Science, Values and Environment in Islam and the West* (1984) en *An Early Crescent. The Future of Knowledge and Environment in Islam* (1989), beide door Sardar samengesteld, behandelen dit perspectief uitgebreid. De van oorsprong Pakistaanse Sardar is een duizendpoot met een achtergrond in de bèta-wetenschappen en een specialisatie in het

³⁰ K. Akman, 'Sufism, Spirituality and Sustainability. Rethinking Islamic Mysticism through Contemporary Sociology', *Comparative Islamic Studies* 4/1,2 2008, 1-15, 10.

³¹ A. Carney, 'Twilight of the Idols? Pluralism and Mystical Praxis in Islam', *International Journal for Philosophy of Religion* 64/1 2008, 1-20.

Akman, 'Sufism, Spirituality and Sustainability', 2-3.

³² S. Kugle, *Sufis & Saints' Bodies. Mysticism, Corporeality and Sacred Power in Islam*, Chapel Hill 2007, 1, 4.

Hoe God precies aanwezig is in de schepping komt overeen met wat andere auteurs menen en wordt behandeld in hoofdstuk 3, het gedachtegoed van de islamitische milieubeweging. In de kern komt het erop neer dat alle elementen van de schepping verwijzingen zijn naar God.

³³ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 10-12.

thema islam en wetenschap. Hij woont in Engeland, schrijft regelmatig voor zowel westerse als islamitische (wetenschappelijke) tijdschriften en is bekend om zijn radio- en televisieoptredens (veelal in de westerse media). Daarnaast is hij leider van de *Muslim Institute*, dat net als het gros van zijn andere werk westers (Brits) georiënteerd is. Sardar kan gekenschetst worden als een vooraanstaand figuur die de islam wil herformuleren en zich afzet tegen de conservatieve en fundamentalistische islam. De thematiek waar hij zich mee bezighoudt en het feit dat hij vanuit Engeland en veelal in het Engels werkt betekent dat hij in zijn streven ook bruggen wil slaan met het Westen. Hoewel hij kritisch is op de denkbeelden die in het Westen heersen, hoopt hij een verandering teweeg te brengen door de aandacht te vestigen op de ethische visie op wetenschap die de islam biedt. Zijn visie reikt met andere woorden verder dan de islam en de moslimgemeenschap. Hoewel Sardar een invloedrijk en vooraanstaand moslimdenker is, richt zijn werk zich vooral op westerse en islamitische elites, (academisch) onderzoek en kennisverspreiding.³⁴ Parvez Manzoor woont in Zweden en geeft les in linguïstiek aan de Stockholm University. Hij is gespecialiseerd in Islamitische kunst en taal en schrijft voornamelijk in het Engels, onder meer via zijn bijdrage aan de *The Touch of Midas*. Hij heeft een brede oriëntatie die veel meer omvat dan het thema islam, wetenschap en milieu.

Andere moslimdenkers die zich met dit thema bezighielden waren (en zijn) Muzaffar Iqbal (Pakistaans-Canadese oprichter van het *Center for Islam and Science*)³⁵, Ibrahim Kalin (woonachtig in de Verenigde Staten, betrokken bij de Turkse politiek), Seyed Muhammad Naquib al-Attas (woonachtig in Maleisië, propageert het idee van een islamisering van kennis, verbonden aan het *Center for Islam and Science*), Anwar Ibrahim (Maleisisch politicus), Osman Bakar (woonachtig in Maleisië) en Azizan Baharuddin (woonachtig in Maleisië, werkzaam op de Faculteit der Wetenschap en Technologie aan de Universiteit van Maleisië)³⁶. In de jaren '80 ontstond overigens ook in het Westen een discussie over de lang veronderstelde neutraliteit van wetenschap, een veronderstelling die niet langer houdbaar bleek.³⁷

2.2.2 IPCNE

Vanaf de jaren '80 gingen steeds meer overheden van moslimlanden zich bezighouden met milieubeleid. Dit was moslimactivisme, aangezien deze initiatieven door moslims ondernomen werden maar niet gelinkt werden aan de islam, maar juist westers en seculier van karakter waren.³⁸ Een van de eerste islamitische verklaringen, gebaseerd op de islam, kwam uit Saudi-Arabië, wat niet verrassend is gezien de verstrengeling van politiek en religie in dat land. In 1983 formuleerde Saudi-Arabië de *Islamic Principles for the Conservation of the Natural Environment* (IPCNE).³⁹ Deze verklaring werd gezamenlijk gepubliceerd door de seculiere NGO *International Union for*

---

³⁴ <http://www.musliminstitute.org/about-us/overview> (Geraadpleegd op 12-05-2013).

³⁵ <http://ziauddinsardar.com/ziauddin-sardar-biography/> (Geraadpleegd op 12-05-2013).

³⁶ <http://www.cis-ca.org/aboutus.php> (Geraadpleegd op 05-11-2013). Het Center for Islam and Science heet tegenwoordig Center for Islamic Sciences.

³⁷ http://umexpert.um.edu.my/papar_cv.php?id=AAAjxnAAQAAAGEVAAL (Geraadpleegd op 05-11-2013).

³⁸ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 12-13.

³⁹ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 8.

³⁹ Deze verklaring werd in 1994 opnieuw gepubliceerd.

Conservation of Nature (IUCN)⁴⁰ en het *Saudi Metereology and Environmental Protection Administration* (MEPA) en richt zich sterk op de *shari'a*. Het feit dat deze verklaring door een invloedrijk islamitisch land uitgevaardigd is in plaats van door een organisatie of een verzameling individuen betekent dat zowel de inhoud als de initiatiefnemer van deze verklaring, in theorie althans, behoorlijk gezaghebbend zijn binnen de moslimwereld. Vanwege dit gegeven en vanwege de samenwerking met IUCN is de IPCNE op mondiaal niveau, en vooral in het Westen, als gezaghebbend en normatief ontvangen.⁴¹ Hierbij moet de kritische noot geplaatst worden dat er in de islam geen sprake is van een centraal religieus gezag dat op alle moslims invloed heeft, zoals dit bijvoorbeeld in de katholieke kerk het geval is. In de praktijk bleek het lastig vast te stellen welke rol religieuze geleerden en de Fiqh Councils hebben gespeeld in deze verklaring, zowel in het opstellen ervan als in het accepteren ervan als gezaghebbend.⁴² Daarnaast kan er gekeken worden naar de mate waarin en manier waarop er in latere initiatieven en verklaringen verwezen wordt naar de IPCNE. Dit verschilt, maar valt over het algemeen tegen. Opvallend is bijvoorbeeld dat er in de *Assisi Declarations* en de *Islamic Faith Statement* (zie hieronder), beide opgesteld door de sterk Saudisch-georiënteerde Muslim World League, geen referenties zijn aan de IPCNE.⁴³ In de praktijk, dat wil zeggen onder religieuze gezagsdragers en de moslimgemeenschap, lijkt de IPCNE een erg beperkte invloed en gezag te hebben.

In het voorwoord van deze publicatie wordt er gewezen op de relevantie van een islamitisch perspectief: 'The implementation of environmental management depends on the existence of appropriate legislation, and legislation becomes more effective and useful when it emanates from a nation's creed and when it represents its cultural and intellectual heritage.' Daarnaast wordt erop gewezen dat de islam meer is dan een geloofssysteem, aangezien het ook specifieke richtlijnen bevat voor vrijwel alle facetten van het leven. De islamitische thema's die in deze verklaring naar voren komen zijn onder andere het idee van een kosmische balans, rentmeesterschap (*khalifa*), verantwoordelijkheid, leven beschermen en verspilling voorkomen en het gemeenschappelijke goed. De strekking van de verklaring is dat de aarde er voor de mens gemaakt is, maar dat er grenzen aan dit gebruik zitten. God en niet de mens is de eigenaar van het universum en de mens dient rekening te houden met de gehele creatie, de kosmische balans en met toekomstige generaties.⁴⁴ De verklaring is geschreven door AbuBakr Ahmed Bagader, Abdullatif Tawfik El-Chirazi El-Sabbagh, Mohamad As-Sayyid Al-Glayand, Mawil Yousuf Izzi Dien Sammarrai en Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn.

De van oorsprong Irakese Izzi Dien is momenteel professor islamstudies en hoofd van het *Centre for Islam and Ecology* aan de University of Wales, brengt regelmatig publicaties uit over islam en milieu en is actief in de *Alliance of Religion and Conservation* (ARC), een onafhankelijke seculiere organisatie die voortkomt uit het WWF en zich toegelegd heeft op het ontwikkelen van milieuetrische tradities binnen de verschillende wereldreligies.⁴⁵ Izzi Dien behoort kortom tot het rijtje met

---

⁴⁰ <http://www.iucn.org/about/> (Geraadpleegd op 11-05-2013).

⁴¹ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 14-15.

⁴² Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 16.

⁴³ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 16.

<http://www.arcworld.org/downloads/THE%20ASSISI%20DECLARATIONS.pdf> (Geraadpleegd op 11-05-2013).

⁴⁴ IPCNE: AA. Bagader, et. al., *Environmental Protection in Islam. IUCN Environmental Policy and Law Paper No. 20 Rev.*, Gland 1994.

⁴⁵ http://www.arcworld.org/about_ARC.asp

bekende namen binnen het thema islam en milieu, waarbinnen hij zich vooral op de *shari'a* richt.⁴⁶ In het verleden was Izzī Dien verbonden aan andere Engelse universiteiten en tijdens de jaren '80, waarin het IPCNE tot stand kwam, was hij langere tijd verbonden aan de King Abd al-Aziz University in Jeddah.⁴⁷ Vanwege deze laatste verbondenheid kan de positie van Izzī Dien, met name in relatie tot de IPCNE, als gezaghebbend gekenmerkt worden. Waarschijnlijk geldt dit echter alleen voor bepaalde kringen, zoals de Saudische politiek, aangezien veel 'gewone' Saudiërs geen connectie met hem zullen hebben (gehad). Religieuze leiders en instituten zoals *muftis*, *sheikhs*, imams en *fiqh*-raden hebben daarentegen veel meer gezag en invloed op de levens van gewone moslims. Izzī Dien's huidige verbondenheid met Engeland en het feit dat hij in het Engels schrijft beïnvloeden zijn positie, aangezien zijn gezag als gevolg hiervan voornamelijk van toepassing zal zijn binnen Engelstalige islamitische en niet-islamitische kringen.

Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn, een van oorsprong Amerikaanse bekeerling, werkt voor de *National Commission for Wildlife Conservation and Development* in Saudi-Arabië en is verbonden met de IUCN.⁴⁸ Naast dit praktische werk publiceert Abd-ar-Rahman ook regelmatig, onder meer in *Islam and Ecology* (1992), *Islam and Ecology: A Bestowed Trust* (2003) en in het aan de Abd al-Aziz University verbonden tijdschrift *Journal of Research in Islamic Economics*. Net als bij Izzī Dien is zijn gezag met name gebaseerd op universitaire en semi-politieke posities, waardoor dit gezag als elitair gekenschetst kan worden. Hiermee bedoel ik dat zijn invloed hoogstwaarschijnlijk niet verder zal reiken dan bepaalde kringen die het Engels machtig zijn en die in verbinding staan met de Saudische politiek, universiteiten of het IUCN. Hoewel deze groepen zeer essentieel zijn in het implementeren van een islamitische milieu-ethiek, is het niet per definitie zo dat zij verbonden zijn met de gewone moslim en hier invloed op kunnen uitoefenen. In hoeverre dit wel of niet het geval is zou in een apart onderzoek uitgezocht dienen te worden, maar binnen deze scriptie wordt er uitgegaan van de hypothese dat de invloed beperkt is om de hierboven genoemde redenen.

2.2.3 Assisi Declarations en World Religions and Ecology

Op initiatief van prins Philip van Engeland, die destijds leider van het WWF was, werden in 1986 de *Assisi Declarations* uitgevaardigd en ontstond de ARC.⁴⁹ Naast bijdragen van de boeddhistische, christelijke, hindoeïstische en joodse gemeenschappen droeg de islamitische gemeenschap bij middels de *Assisi Muslim Declaration*,⁵⁰ welke inhoudelijk niet veel afweek van de IPCNE. De *Assisi Muslim Declaration* was door de *Muslim World League* (MWL) geformuleerd en ondertekend door de leider hiervan, Abdullah Omar Nassef, die tevens een bijdrage heeft geleverd aan Sardar's *An Early Crescent*. In 1995 werd eenzelfde soort verklaring opnieuw uitgegeven door de MWL, ditmaal onder de titel *Islamic Faith Statement*.⁵¹ De MWL, gelokaliseerd in Mekka, is binnen de moslimwereld een gezaghebbende en breed georiënteerde NGO welke op internationaal niveau werkt. Het feit dat deze organisatie achter de *Assisi Muslim Declaration* en *Islamic Faith Statement* zit suggereert in theorie

---

⁴⁶ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 15.

⁴⁷ <http://www.trinitysaintdavid.ac.uk/en/schooloftheologyreligiousstudiesandislamicstudies/staff/drmawilizzizzen/> (Geraadpleegd op 11-05-2013).

⁴⁸ http://fore.research.yale.edu/archivedconferencefiles/bio_llewellyn.html (Geraadpleegd op 11-05-2013).

⁴⁹ <http://www.arcworld.org/downloads/THE%20ASSISI%20DECLARATIONS.pdf> (Geraadpleegd op 11-05-2013).

⁵⁰ <http://www.arcworld.org/faiths.asp?pageID=132> (Geraadpleegd op 03-11-2013).

⁵¹ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 16-17.

een behoorlijk gezag. Hierbij is het echter van belang te realiseren dat gezag op theoretisch niveau, dus het feit dat de MWL achter deze belangrijke verklaringen zit, zich niet zonder meer vertaalt naar het hebben van invloed op de verschillende religieuze partijen en de enorme hoeveelheden gewone moslims. Hoewel de MWL nauw verbonden is met de invloedrijke Islamic Fiqh Academy wordt er in deze twee verklaringen niet expliciet gerefereerd aan de betrokkenheid van de Islamic Fiqh Academy.⁵² In 1992 publiceerde het WWF een serie informatieve boeken onder de noemer *World Religions and Ecology*. *Islam and Ecology* was de islamitische bijdrage die door Fazlun Khalid en Joanne O'Brien samengesteld was. Zowel Izzi Dien als Abd-ar-Rahman Llewellyn hebben aan dit boek bijgedragen. Hoewel deze twee auteurs ook hebben bijgedragen aan de IPCNE maken zij hier in *Islam and Ecology* geen verwijzingen naar. De invloed van de IPCNE lijkt dus beperkt te zijn, hoewel het opvallend is dat de inhoud ervan grotendeels terugkeert in de meeste latere initiatieven, verklaringen en publicaties (zie hoofdstuk 3).

2.2.4 Fazlun Khalid en IFEES

De in Sri Lanka geboren Fazlun Khalid is momenteel een van de meest prominente islamitische milieuactivisten.⁵³ Hij genoot zijn opleiding, waaronder een master *Islamic Environmental Theology* op latere leeftijd, in Engeland. Pas op latere leeftijd legde hij zich volledig toe op deze thematiek. In 1994 richtte hij de *Islamic Foundation for Ecology and Environmental Sciences* (IFEES) op.⁵⁴ IFEES is tot op de dag van vandaag een van de leidende islamitische NGO's die zich met het milieu bezighoudt. De organisatie werkt samen met verschillende islamitische en niet-islamitische organisaties, waaronder Greenpeace, Friends of the Earth, de Green Party en lokale (moslim-) organisaties in Engeland (zoals MINE, LINE en WELCOME), Indonesië, Zuid- en Oost-Afrika en Canada. Voorbeelden van projecten zijn het herontwikkelen van woestijngebied in Nigeria, waterbehoud in Jemen en Indonesië, natuurherstel in Pakistan, milieustraining in Indonesië, milieueducatie aan 'ulema'⁵⁵ en het stimuleren van milieuvriendelijk gedrag onder Londense moslims (onder meer via het verspreiden van 'groene preken' onder moskeeën⁵⁶). In 2000 werkte IFEES samen met Care International en het WWF om de praktijk van vissen met behulp van dynamietexplosies in Zanzibar tegen te gaan.⁵⁷ IFEES heeft een brede oriëntatie waarbij er ook aandacht is voor thema's zoals armoede en genetische modificatie. Ook wordt er regelmatig stilgestaan bij de islamitische fundamentele van de beweging.⁵⁸ Hoewel de organisatie haar hoofdkwartier in Engeland heeft, voert ze dus actief projecten uit over de hele wereld. Deze projecten richten zich zowel op milieu-educatie als op praktische milieuprojecten. Daarnaast brengt IFEES de nieuwsbrief *Ecolslam* uit en heeft ze het filmpje *Clean Medina* en de *Muslim Green Guide to Reducing Climate Change* (2008) geproduceerd.

---

⁵² Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 17.

⁵³ <http://www.greenprophet.com/2011/11/interview-ifees-green-islamic-org/> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

⁵⁴ <http://www.ifees.org.uk/> (Geraadpleegd op 12-05-2013, op dit moment was de website *under construction*. Niettemin kunnen de nieuwsbrieven wel gedownload worden. Hier is meer informatie te vinden over de verschillende projecten van IFEES, waar in deze scriptie slechts een paar van genoemd zijn).

⁵⁵ <http://www.greenprophet.com/2011/11/interview-ifees-green-islamic-org/> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

⁵⁶ D.N. DeHanas, 'Broadcasting Green. Grassroots Environmentalism on Muslim Women's Radio', *Sociological Review* 57 2009, 141-155, 145.

⁵⁷ http://www.ifees.org.uk/pdf/newsletter_Ecolslam1.pdf (Geraadpleegd op 13-05-2013).

⁵⁸ http://www.ifees.org.uk/pdf/newsletter_Ecolslam2.pdf (Geraadpleegd op 13-05-2013).

http://www.ifees.org.uk/pdf/newsletter_Ecolslam6.pdf (Geraadpleegd op 13-05-2013).

http://www.ifees.org.uk/pdf/newsletter_Ecolslam8.pdf (Geraadpleegd op 13-05-2013).

Khalid werd door eco-tijdschrift *Grist* uitgeroepen tot een van de 15 belangrijkste eco-theologen van de wereld.⁵⁹ In 2008 zette de krant *The Independent on Sunday* Khalid op de 81^e plek in de top 100 van milieuactivisten in Engeland.⁶⁰ Binnen de moslimwereld werd Khalid in 2009, 2010 en 2011 opgenomen in de *500 Most Influential Muslims in the World*, welke jaarlijks uitgegeven wordt door de *Royal Islamic Strategic Studies Centre* in Jordanië, welke verbonden is met de *Royal Aal al-Bayt for Islamic Thought*.⁶¹ Van 1996 tot 1998 vonden de internationale *Religion and Ecology* conferenties plaats, welke door de *Harvard Divinity School's Center for the Study of World Religions* (CSWR) en in het bijzonder Mary Evelyn Tucker en John Grim geïnitieerd werden. Khalid was een van de belangrijkste personen die bijgedragen heeft aan de *Islam and Ecology* conferentie van deze serie. Deze conferenties waren invloedrijk en hebben aanzienlijk bijgedragen aan de sub-discipline religie en ecologie en aan een islamitische milieu-ethiek.⁶²

In 2003 stelde Khalid het succesvolle boek *Islam and Ecology: A Bestowed Trust* samen, waar onder meer Seyyed Hossein Nasr, Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn en Mawil Izzi Dien aan bijdroegen. In 2005 en 2008 werd dit boek respectievelijk in het Turks en Arabisch uitgegeven. Via *Islam and Ecology: A Bestowed Trust* maakten nieuwe namen hun entree in de islam en milieudebatten. Azizan Baharuddin was naast Khalid een van de redacteurs en is daarnaast nauw verbonden met Nasr's gedachtegoed. Ibrahim Özdemir heeft zich zowel op koranische eco-theologie gericht als op Turks milieuactivisme.⁶³ Seyed Nomanul Haq heeft zich vooral gericht op islam en wetenschap en kenmerkt zich door een filosofische inslag. Interessant is dat er zowel wat betreft de *Islam and Ecology* conferentie uit 1998 als bij *Islam and Ecology: A Bestowed Trust* sprake is van samenwerking tussen islamitische denkers en niet-islamitische academici zoals Richard Foltz.⁶⁴ Dit hangt samen met de eerder genoemde opkomst in de jaren '90 van de sub-discipline religie en ecologie binnen de religiewetenschappen en binnen de op ecologie gerichte wetenschapstakken. Belangrijke namen binnen deze sub-discipline zijn Mary Evelyn Tucker, John Grim en Roger S. Gottlieb. Foltz is een van de weinige niet-islamitische religiewetenschappers die zich specifiek met islam en milieu bezighoudt en geldt tot op de dag van vandaag een prominente onderzoeker binnen dit veld.⁶⁵

2.3 2000 tot nu

2.3.1 Internationale islamitische milieu-ethiek

In het jaar 2002 en in de context van de VN top over duurzaamheid in Johannesburg kwam een islamitische visie op duurzaamheid vanuit een politieke hoek in een stroomversnelling. Voor deze tijd werden er vooral Arabische verklaringen uitgevaardigd. Volgens Schwencke heeft deze verschuiving

---

⁵⁹ <http://grist.org/article/religious/> (Geraadpleegd op 12-05-2013).

⁶⁰ <http://www.rareplanet.org/en/users/786ifees> (Geraadpleegd op 12-05-2013).

⁶¹ <http://themuslim500.com/> (Geraadpleegd op 12-05-2013).

⁶² Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 18-19.

⁶³ I. Özdemir, 'Towards an Understanding of Environmental Ethics from a Qur'anic Perspective', <http://www.ibrahimozdemir.com/Makaleler/EnvironmentalEthicsfromaQuranicPerspective.pdf>, 2003, 1-28.

⁶⁴ Foltz is redacteur van *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*. Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 18-20.

⁶⁵ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 20.

met verschillende zaken te maken, waaronder de algemene trend van (her-)islamisering, de zich ontwikkelende positie van ontwikkelingslanden binnen de VN en de algemene toename van aandacht voor religieuze gemeenschappen in relatie tot mondiale problemen. Als gevolg hiervan kan er onderscheid gemaakt worden tussen twee vormen van internationaal, geïnstitutionaliseerd en met de politiek verbonden islamitisch milieuactivisme.

De eerste variant is nauw verbonden met Saudi-Arabië en focust zich op de specifiek islamitische wereld en islamitische perspectieven. De *Organization of the Islamic Conference* (OIC) en de gezaghebbende *Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization* (ISESCO)⁶⁶ spelen een belangrijke rol in deze stroming. De ISESCO heeft zo'n vijftig moslimlanden als lid en onderhoudt nauw banden met de invloedrijke *International Islamic Fiqh Academy* in Saudi-Arabië. Dit suggereert dat ook religieuze geleerden een rol hebben gespeeld in de verschillende verklaringen die uitgevaardigd zijn. In 2000 werd, in samenwerking met MEPA en de *United Nations Environment Program* (UNEP), de *Global Environmental Forum from an Islamic Perspective* in Jeddah georganiseerd. Hierop volgde in 2001 de *Jeddah Environment Declaration from an Islamic Perspective*. In 2002 had de *First Islamic Conference for Ministers of the Environment* plaats, wederom in Jeddah. Hieruit volgde de *Islamic Declaration on Sustainable Development*, welke tijdens de VN top in Johannesburg gepresenteerd werd. Deze verklaring was gebaseerd op uitgebreid onderzoek en vele publicaties vanuit ISESCO, waarin er uitgebreid ingegaan werd op de islamitische principes en waarden. Inhoudelijk keren hier dezelfde thema's terug die bijvoorbeeld ook in de IPCNE uit 1994 naar voren kwamen en waar in hoofdstuk 3 inhoudelijk op ingegaan zal worden.⁶⁷ Daarnaast is er sprake van een focus op ontwikkelingskwesaties, zoals armoede, en de relatie hiervan met het milieu. Ook wordt er ingegaan op de relatie tussen wetenschap en de islam, welke volgens ISESCO prima verenigbaar zouden zijn met elkaar. Dit is een opvatting die niet ongewoon is binnen de islamitische tradities en die zeer regelmatig terugkeert binnen islamitische milieudiscoursen.⁶⁸ Opvallend is dat er wel naar de koran maar niet naar de *hadith* of *shari'a* verwezen wordt, iets dat mijns inziens wellicht te maken heeft met het feit dat er verschillen bestaan tussen rechtsscholen (wat grotendeels te maken heeft met de autoriteitskwesatie) en in de legitimiteit die er aan *hadith* toegewezen wordt. De koran is daarentegen een bron die alle moslims delen ongeacht de stroming binnen de islam waartoe ze behoren. Hoewel de OIC en ISESCO nauw verbonden zijn met de *International Islamic Fiqh Academy* (IIFA),⁶⁹ lijkt het feit dat verwijzingen naar de *soenna* afwezig zijn erop te wijzen dat de invloed van religieuze geleerden beperkt was. Het is echter lastig om dit vermoeden te ontcrachten dan wel te bevestigen, aangezien het niet goed mogelijk is te achterhalen wie er betrokken waren bij deze processen.⁷⁰ Daarnaast is het opvallend dat er niet verwezen wordt naar eerdere verklaringen zoals de IPCNE. Wel wordt er expliciet opgeroepen tot meer bijdragen vanuit de moslimwereld in (internationaal) milieubeleid en tot samenwerking met de (seculiere) VN.⁷¹

Op politiek niveau waren er naast de *Islamic Conference for Ministers of the Environment* in 2002 vervolgbijeenkomsten in 2006, 2008 en 2010 en 2012, waarbij er nieuwe verklaringen werden

---

⁶⁶ <http://www.isesco.org.ma/> (Geraadpleegd op 12-05-2013).

⁶⁷ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 28-29.

⁶⁸ Binnen de islam wordt het ontwikkelen van wetenschap zelfs als iets wenselijks gezien.

⁶⁹ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 29.-30

⁷⁰ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 29.

⁷¹ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 29-30.

afgegeven. Deze bijeenkomsten waren vooral een voorbereiding op grote VN conferenties, zoals de klimaattoppen in Kopenhagen (2009) en Cancun (2010). Ook in deze context overheerst het zogenaamde ontwikkelingsland-perspectief, wat betekent dat er voornamelijk gefocust wordt op milieuproblemen die specifiek zijn voor arme ontwikkelingslanden en de specifieke islamitische landen. Dit zijn onder meer waterbeheer en verwoestijning, twee aan elkaar gelieerde milieuproblemen. Ook lucht- en watervervuiling en afvalproblematiek zijn problemen die typisch zijn voor ontwikkelingslanden.⁷² Vanuit dit ontwikkelingsland-perspectief wordt er ook nadruk gelegd op de ongelijke mondiale machtsverhoudingen in relatie tot milieuproblemen. Er wordt bij deze verschillende thema's verwezen naar de islam, maar dit neemt geen prominente plaats in.⁷³

De andere stroming binnen de internationale islamitische milieubeweging is de Iraanse variant. Deze is sterk gericht op het zoeken naar gedeelde opvattingen en waarden met betrekking tot de milieuproblematiek, oftewel een *common ground*. Dit heeft als gevolg dat er samenwerkingsverbanden ontstaan tussen verschillende religieuze en niet-religieuze partijen. Seyyed Hossein Nasr is een prominent figuur binnen deze stroming, evenals oud-president van Iran Seyyed Mohammad Khatami en oud vice-president van Iran Massoumeh Ebtekar, die van 1997 tot 2006 hoofd van de *Department of the Environment* was en een mystieke invalshoek heeft. Daarnaast kan Tariq Ramadan onder deze stroming geschaard worden. Deze stroming is ingebed in een algemene tendens die zich sinds de jaren '80 heeft ontwikkeld. De VN speelden vanaf deze tijd een belangrijke rol in het beseft dat de verschillende wereldreligies een essentiële rol kunnen spelen bij het tegengaan van hedendaagse complexe problemen. Om deze rol te ontwikkelen werd de onafhankelijke NGO *Council for a Parliament of the World's Religions* (CPWR) opgericht. Vanuit de CPWR werd er een *global ethic* geformuleerd op basis van de verschillende religieuze tradities: de *Declaration toward a Global Ethic* (1995).⁷⁴ Het thema milieubehoud en duurzaamheid speelde hier een belangrijke rol in en er werd met name erkend dat religies zowel een milieuvriendelijk wereldbeeld kunnen aandragen als praktisch-morele richtlijnen voor de omgang met het milieu. Net als bij de Saudische variant wordt er binnen deze variant, onder meer door Khatami, de nadruk gelegd op de verbondenheid tussen kwesties als armoede, milieu, vrede en veiligheid. In 2001 organiseerden Iran en de VN in Teheran de *International Conference on Environment, Religion and Culture*, waar de *Tehran Declaration on Environment, Religion and Culture* de uitkomst van was.⁷⁵ In deze verklaring wordt er onder meer verwezen naar de *Assisi Declarations* en de Harvard conferenties van 1996-1998, welke beiden gekenmerkt worden door een multi- of interreligieus perspectief. Ook wordt er verwezen naar Ayatollah Seyyed Ali Khamenei, die de bescherming van de natuur als een religieuze plicht heeft geformuleerd. De Iraanse betrokkenheid is de laatste jaren afgenomen vanwege politieke veranderingen.⁷⁶ Onder Ahmadinejad is Iran namelijk een veel meer gesloten en religieus conservatieve koers gaan varen waarin internationale en interreligieuze samenwerking onder druk zijn komen te staan.

In 2009 kwam de CPWR wederom bijeen, dit keer in Melbourne, waar het onderwerp *Healing the Earth with Care and Concern* een van de zeven kernthema's was en waarbinnen het panel *The*

---

⁷² Rice, 'Pro-Environmental Behavior in Egypt', 374.

⁷³ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 30-31.

⁷⁴ <http://www.parliamentofreligions.org/> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

<http://www.parliamentofreligions.org/includes/FCKcontent/File/TowardsAGlobalEthic.pdf> (Geraadpleegd op 13-05-2012).

⁷⁵ <http://www.un.org/documents/ga/docs/56/a56458.pdf> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

⁷⁶ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 32-36.

Muslim Green: Muslim Contributions to Healing the Earth een islamitisch standpunt formuleerde. Op deze bijeenkomst waren verschillende (internationaal) bekende moslimdenkers aanwezig. De Maleisische oppositieleider Anwar Ibrahim was in de decennia hiervoor al actief in met name de islam en wetenschap debatten. Daarnaast was ook Nomanul Haq, die een bijdrage had geleverd aan *Islam and Ecology*, aanwezig. Fachrudin Mangunjaya, een belangrijke milieuactivist in Indonesië, presenteerde op deze bijeenkomst het eco-pesantren programma in Indonesië.⁷⁷ Een andere naam was Fahad Alhomoudi, die gespecialiseerd is in de islamitische milieuwetten en aan de Imam University in Saudi Arabië werkt.⁷⁸

Deze Iraanse variant klinkt naar mijn idee veelbelovend omdat het in staat kan zijn samenwerkingsverbanden en oplossingen te creëren die sociale en religieuze grenzen overstijgen en om die reden succesvol ingezet kunnen worden tegen de complexe, mondiale milieucrisis. Vanwege de focus op een *common ground* schuilt er in deze variant, in vergelijking met de Saudische variant, wel het risico dat het islamitische perspectief naar de achtergrond verdwijnt. Hierdoor kan de motiverende kracht van de islamitische traditie eveneens verdwijnen. Dit heeft tevens te maken met het feit dat veel activiteiten en verklaringen vanuit het Iraanse perspectief ontstonden binnen of in samenwerking met organisaties en initiatieven die niet islamitisch maar veel breder in focus zijn, zoals de CPWR bijeenkomsten en de VN. Dit gegeven heeft weer te maken met het feit dat het aantal moslims en moslimdenkers die zich binnen de Iraanse variant bevinden relatief beperkt is. Het *common ground* perspectief, dat vaak verbonden is met een mystiek-filosofische insteek, spreekt slechts bepaalde groepen moslims aan die zich thuis voelen in dit gedachtegoed van zoeken naar overeenkomsten (maar dit principe gaat uiteraard op voor alle soorten gedachtegoed). Critici op deze Iraanse stroming, waaronder de invloedrijke Amerikaans-Pakistaanse Riffat Hassan, menen dat het hele *common ground/common ethic framework* een westerse onderneming op basis van een humanistisch wereldbeeld is.⁷⁹ Hier komt met andere woorden het hele debat rondom hedendaags westers imperialisme bij kijken. Het feit dat politieke kopstukken Khatami en Ebtekar betrokken waren bij deze stroming en de *Tehran Declaration* wijst er echter op dat deze verklaring een behoorlijk gezag droeg, althans in de islamitische *common ground* kringen. Net als bij de meeste verklaringen is dit gezag vooral op een theoretisch *top-down* niveau. Opvallend is dat Foltz erop wijst dat Iran een van de weinige landen is waar heel duidelijk sprake is van een islamitisch milieuactivisme, oftewel dat het milieuactivisme in islamitische termen geformuleerd moet worden. Dit is 'due to the ideological restraints imposed by the government.'⁸⁰

2.3.2 Civil society

Naast dat er op politiek vlak verschillende initiatieven en verklaringen tot stand zijn gekomen, is er door de jaren heen ook een toename waarneembaar op het gebied van *civil society*, waaronder NGO's die zich met dit thema bezighouden. *Civil society* milieubewegingen kenmerken zich doorgaans door een sterke collectieve *bottom-up* en *grassroots* benadering. Hierdoor hebben ze een

---

⁷⁷ Zie de paragraaf: Praktische implementatie.

⁷⁸ Schwenke, *Globalized Eco-Islam*, 36-37.

⁷⁹ Schwenke, *Globalized Eco-Islam*, 38.

⁸⁰ Foltz, 'Islam', 217.

Rice wijst erop dat er door de milieubewegingen in Egypte nauwelijks verwijzingen worden gemaakt naar de *shari'a*. Rice, 'Pro-Environmental Behavior in Egypt', 387.

duidelijk ander karakter dan de initiatieven en verklaringen die hierboven behandeld zijn, welke zich veel meer op het niveau van individuen (Nasr, Sardar), politiek (IPCNE en ISESCO) en niet-islamitische *frameworks* (WWF, ARC, IUCN, Harvard conferenties) begeven. Sommige van deze *civil society* NGO's kenmerken zich door een mondiale oriëntatie, andere zijn juist nationaal of lokaal georiënteerd. Een aanzienlijk aantal bevat echter beide oriëntaties, waaronder IFEES, die wereldwijd met veel verschillende lokale partners samenwerkt. In navolging van de VN, namelijk de totstandkoming van mondiale milieuconferenties en toppen, zijn ook islamitische NGO's mondiaal actief geworden middels conferenties. Vaak gebeurde dit, net als bij de meer politieke conferenties van milieu-ministers die hierboven beschreven zijn, in de context van en ter voorbereiding op VN klimaattoppen. In 2002 had de *First Muslim Convention on Sustainable Development* plaats op een islamitische *civil society* top. Een van de hieraan gelieerde documenten was de *Draft Principles to Muslim Commitment to Sustainable Development*. Achter dit initiatief zat de *Awqaf Foundation*, een NGO die gericht is op het financieel ondersteunen van allerlei (internationale) ontwikkelingsprojecten (*waqf*).⁸¹ Tijdens deze bijeenkomst was er een breed publiek en een brede verzameling aan sprekers aanwezig, waaronder politici, maatschappelijk werkers, activisten, academici en religieuze geleerden. Inhoudelijk komen bij deze top dezelfde ideeën terug als in vorige verklaringen, waaronder het idee dat de mens gebruik mag maken van de aarde maar hier niet de eigenaar van is en verantwoordelijk dient te zijn zodat ook de rest van de creatie hier gebruik van kan maken. Tijdens de top werd er onder meer verwezen naar de *Islamic Declaration on Sustainable Development* (ISESCO 2002) en de IPCNE.⁸²

In 2007 kwamen veel islamitische *civil society* milieugroepen bijeen tijdens de VN klimaattop in Bali. In 2009, in de context van de aanstaande Kopenhagen klimaatop, kwam tijdens een aparte bijeenkomst de *Istanbul Declaration* tot stand. Het initiatief hiervoor kwam van een Engelse moslim NGO, *Earth Mates Dialogue Center* (EMDC), in samenwerking met het Ministerie van *Awqaf* en *Islamic Affairs* van Kuwait. Bijna tweehonderd moslimleiders, van *'ulema* en politici tot leiders van *civil society* organisaties, zaten achter deze verklaring, die onder meer het *Muslim Seven Year Action Plan* (M7YAP) met betrekking tot klimaatverandering bevatte.⁸³ De *Muslim Associations for Climate Change Action* (MACCA) zou het uitvoerende orgaan worden. Het plan had een sterke praktische focus: moskeeën zouden milieuvriendelijk gemaakt worden en er zouden korans van duurzaam papier geproduceerd worden. Het M7YAP is door veel bekende en invloedrijke moslims onderschreven, waaronder leider van de *International Union of Muslim Scholars* Youssef Al-Qaradawi, de groot-mufti van Egypte Gomaa, de groot-mufti van Palestina Ekrama Sabri en de sjiiitische geleerde uit Libanon Mohamad Hussein FadlAllah. Dat deze zeer prominente figuren het initiatief onderschreven hebben is van groot belang omdat dit wijst op de brede autoriteit die de verklaring toegedicht is via deze prominente moslimleiders. Tijdens de Kopenhagen klimaatop werd dit initiatief gepresenteerd en met interesse ontvangen.

Een jaar later, in 2010, werd de eerste *International Muslim Conference on Climate Change* gehouden in Bogor, Indonesië. Deze werd gesteund door verschillende Indonesische partijen, zoals het ministerie van milieu, verschillende milieu-NGO's en grote islamitische organisaties uit Indonesië zoals *Muhammadiyah*. Ook hier was er een breed publiek aanwezig, waaronder ook *'ulema*. Het

---

⁸¹ <http://www.awqafsa.org.za/> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

⁸² Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 39-43.

⁸³ <http://www.loe.org/images/content/090731/declaration4.pdf> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

resultaat van deze bijeenkomst was de *Bogor Declaration*, welke sterk op milieueducatie gericht was.⁸⁴

2.3.3 Eco-islamistisch activisme

Binnen de islamitische milieubeweging valt een stroming te onderscheiden die zich richt op een radicale hervorming op het niveau van politiek, economie, samenleving en levensstijl. De focus is veel breder dan enkel een andere visie op en omgang met het milieu. Het draait hierbij om een islamisering van deze verschillende terreinen waardoor er idealiter een 'ecotopia' zou kunnen ontstaan. Onder meer Fazlun Khalid, Umar Vadillo en Yasion Dutton kunnen op basis van hun bijdragen aan *Islam and Ecology* (1992 en 2003) onder deze categorie geschaard worden. Zij onderschrijven een compleet andere, dat wil zeggen een islamitische, visie op de samenleving. Zo'n samenleving zou gebaseerd zijn op de islam, oftewel op een islamitisch economisch systeem (waaronder de Gold Dirham), islamitische politiek (waaronder concepten zoals het kalifaat, *hisba* en *muhtasib*), islamitische milieuwetten (zoals *hima* zones, dat wil zeggen beschermde natuurgebieden) en islamitische *eco-villages*. Hierbij verwijzen ze naar een vroeg islamitisch verleden waarin er in harmonie met de natuur geleefd werd. Eenzelfde soort discours, met name ideeën rondom een islamitisch kalifaat en islamitische munteenheid, is terug te vinden onder radicale islamistische groeperingen. Deze groepen, waaronder de bekende Hizb ut-Tahrir, zijn zich door de jaren heen ook steeds meer gaan richten op milieuproblemen.⁸⁵ In 2001 werd in Dubai een islamitische munt ontwikkeld door Umar Vadillo. In Maleisië, waar islamitisch bankieren zich sterk ontwikkelt, is dit islamitische monetaire systeem eveneens aanwezig.⁸⁶

Opvallend veel moslimauteurs wijzen erop dat een van de oorzaken van de huidige milieucrisis in het westers kapitalisme ligt. Het alternatief hiervoor zou een islamitisch financieel systeem zijn, dat zonder rente werkt en gebaseerd is op geheel andere uitgangspunten ('to "improve living conditions and well-being, establish social equity and prevent injustices"'⁸⁷). Dit thema is een van de vele onderwerpen binnen het zeer brede thema islam en milieu dat door bepaalde moslimdenkers opgepikt en uitgewerkt is. De mondiale financiële crisis en het feit dat islamitische financiële systemen aan een opmars bezig zijn vormen factoren die hier duidelijk aan bijgedragen hebben. Ook steeds meer moslims vanuit de financiële wereld richten zich op de relatie tussen economie en financiën, duurzame ontwikkeling, milieu en sociale rechtvaardigheid.⁸⁸ Binnen de categorie eco-islamistisch activisme is er sprake van gradaties, aangezien sommige denkers alleen op een bepaald vlak, zoals de economie, oproepen tot een islamitisch alternatief. Binnen de eco-islamistische beweging neemt de kritiek op het Westen een prominente plaats in, hoewel daarbij gezegd moet worden dat die kritiek eveneens zeer prominent aanwezig is onder andere moslimdenkers. Het verschil zit vooral in de elementen waar deze kritiek zich op richt, aangezien veel moslimdenkers zich vooral richten op de westerse visie op en omgang met het milieu en het westers kapitalisme. Thema's zoals politiek worden minder bekritiseerd, terwijl deze vanuit een eco-islamistisch oogpunt juist van belang zijn. Niet onbelangrijk is dat deze eco-islamistische stroming

---

⁸⁴ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 42-43.

⁸⁵ <http://muslimenvironment.wordpress.com/> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

⁸⁶ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 46.

⁸⁷ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 54.

⁸⁸ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 52-56.

weinig aansluiting vindt bij veel *mainstream* niet-islamitische milieubewegingen. Waar de beweging wel overlap mee heeft zijn de radicale seculiere milieubewegingen, die eveneens radicale hervormingen propageren.⁸⁹

2.3.4 Green Deen

Een van de meest recente stromingen binnen de islamitische milieubeweging is de zogenaamde *Green Deen* beweging, waarbij het Arabische woord *deen* naar een islamitische levensstijl verwijst.⁹⁰ De Afro-Amerikaanse Ibrahim Abdul-Matin schreef in 2010 het boek *Green Deen: What Islam Teaches about Protecting the Planet*. Hoewel Abdul-Matin geen (religieuze) geleerde is, is hij succesvol op zowel politiek en NGO niveau als specialist op het gebied van milieu en is hij een publiek figuur middels zijn media-optredens.⁹¹ Veel van zijn activiteiten vinden in de VS plaats. De kring rondom Abdul-Matin bestaat onder meer uit de groene imam Shaykh Zaid Shakir en Faraz Khan.

De term *Green Deen* verwijst dus naar een groene islamitische levensstijl, wat betekent dat deze beweging een zeer praktische en vooral ook alledaagse en individualistische oriëntatie heeft.⁹² Wat opvalt is dat Abdul-Matin geen radicale hervorming van politieke en sociale systemen voorstelt, maar oproept tot een groene levensstijl gericht op recycling en een gematigde en verantwoorde consumptie van energie en voedsel. Ook de halal voedselindustrie is volgens hem veelbelovend wanneer dit gekoppeld wordt aan biologische productie. Idealiter vindt er vanzelf een verschuiving plaats naar een ander soort economie waarin deze elementen centraal staan. Wederom komen de inhoudelijke islamitische ideeën en opvattingen grotendeels overeen met eerdere publicaties en verklaringen van moslimdenkers (zie hoofdstuk 3). Abdul-Matin baseert zijn betoog namelijk op zes principes, te weten 1.) Understanding the oneness of God and His creation (*tawhid*), 2.) Seeing signs of God (*ayat*) everywhere, 3.) Being a steward (*khalifah*) of the Earth, 4.) Honouring the covenant, or trust, we have with God (*amanah*) to be protectors of the planet, 5.) Moving toward justice (*adl*), 6.) Living in balance with nature (*mizan*).⁹³ Abdul-Matin onderscheidt zich echter ook sterk van de meeste andere auteurs en denkers. Dit hangt met een aantal zaken samen. Allereerst is zijn schrijfstijl toegankelijker dan die van auteurs die voor wetenschappelijke tijdschriften of boeken hebben geschreven. Het boek is daarmee ook gericht op de gewone moslim, alsmede voor geïnteresseerde niet-moslims. Ten tweede is zijn doel simpelweg een verandering in levensstijl bij zoveel mogelijk moslims teweeg brengen, niet zozeer de achterliggende ideeën uitpluizen. Zijn boek is dan ook ingedeeld in de delen *waste*, *watts*, *water* en *food*. Hij is zelf echter ook bewust van de nadelige kant van het feit dat hij geen religieuze geleerde is: 'Let me be honest – dozens of people are likely more qualified than I to write on this intersection of environmentalism and Islam.'⁹⁴

Het praktische doel dat centraal staat in dit boek wordt ondersteund door allerlei persoonlijke verhalen van moslims (voornamelijk uit de VS) en allerlei tips en adviezen. Waar andere publicaties zich voornamelijk op een meta-niveau van islamitische ideeën en een micro-niveau van

---

⁸⁹ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 46-48.

⁹⁰ DeHanas, 'Broadcasting Green', 148.

I. Abdul-Matin, *Green Deen. What Islam Teaches About Protecting the Planet*, Markfield 2012, xvii.

⁹¹ <http://www.huffingtonpost.com/ibrahim-abdulmatin> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

⁹² Abdul-Matin, *Green Deen*.

⁹³ Abdul-Matin, *Green Deen*, 5-14.

⁹⁴ Abdul-Matin, *Green Deen*, xix.

koranverzen richten, kan dit boek als een praktische handleiding voor een betere omgang met het milieu gekenschetst worden. Wel duidelijk toegespitst op de moslimgemeenschap, omdat de islam als een rode draad door het boek heenloopt, zowel wat betreft de hierboven genoemde zes principes, wat betreft de persoonlijke verhalen die erin voorkomen en wat betreft milieuvriendelijke suggesties. Voorbeelden van milieuvriendelijke handelingen die Abdul-Matin voorstaat zijn het groener maken van moskeeën en het groener maken van je persoonlijke *wudu*. Hierbij beschrijft hij in praktisch opvolgbare stappen hoe je minder water kunt gebruiken. Ook noemt hij een speciaal apparaat dat door een Maleisisch bedrijf gemaakt is en dat middels sensors ervoor zorgt dat je minder water gebruikt. Tijdens de jaarlijkse *hajj* zou er met dit apparaat ongeveer 40 miljoen liter water bespaard kunnen worden, aldus het bedrijf dat erachter zit.⁹⁵ Het boek bevat echter evenveel 'algemene' elementen waar ook niet-moslims iets van kunnen leren, onder meer over de oorsprong van milieuproblemen en hoe deze in elkaar zitten. Abdul-Matin's boek zit vol met praktische feiten, zoals met betrekking tot de milieu-onvriendelijke industrie van flesjes water, het dumpen van afval door het Japanse Chisso Corporation in de Minamata Baai in de jaren '50, en de *mountaintop removal coal mining* (een schadelijke methode om aan kolen te komen). Daarnaast is hij bekend met en zich bewust van de sociale kanten van milieuproblemen, zoals politiek-geografische conflicten in de olie-industrie en de druk die er staat op lokale populatie, bijvoorbeeld in Alaska.⁹⁶ Ook geeft hij meer algemene tips die men kan implementeren voor een milieuvriendelijkere levensstijl. Dit zijn onder meer recycling en zaken als korter douchen en de was met koud in plaats van warm water draaien.⁹⁷ Dat het boek ook dit soort elementen bevat is niet meer dan logisch, aangezien veel milieuvriendelijke handelingen, zoals recycling, universeel zijn.

Op individueel niveau zijn steeds meer moslims gaan schrijven over het thema islam en milieu, onder meer op de vele blogs op het internet. Enkele hiervan zijn *Muslim Environment Watch* en *Green Prophet*, die beide door Moshe Terdman onderhouden worden.⁹⁸ Terdman richtte in 2011 de *Green Compass Research* op, waarvan het doel is 'to enable individuals, companies, NGO's, research centers, think tanks, and decision makers to better understand environmental issues and challenges facing the Arab and Muslims world as well as to help businessmen and companies to become integrated in environmental business activities throughout the Arab and Muslim world.'⁹⁹ Deze organisatie richt zich expliciet op een internationaal niveau en interreligieuze samenwerking en heeft als belangrijkste focus onderzoek en verspreiding van kennis en bewustzijn van het milieu.

2.4 Praktische milieuprojecten

Door de jaren heen is het aantal praktische initiatieven, dat wil zeggen het in de praktijk toepassen van islamitische milieuprincipes, toegenomen. Opvallend is dat in dit proces een grote rol is weggelegd voor seculiere organisaties zoals IUCN, WWF en ARC, die samenwerkingsverbanden zijn aangegaan met islamitische partijen uit het Westen (zoals IFEES) of uit moslimlanden. De

---

⁹⁵ Abdul-Matin, *Green Deen*, 57-71.

⁹⁶ Abdul-Matin, *Green Deen*, 78-86, 124-125, 128-130, 133-140.

⁹⁷ Abdul-Matin, *Green Deen*, 140.

⁹⁸ <http://muslimenvironment.wordpress.com/> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

<http://www.greenprophet.com/> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

⁹⁹ <http://gc-research.org/> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

programma's zijn inhoudelijk afgestemd op een islamitische milieu-ethiek. Dit komt voort uit het besef dat deze milieuprojecten pas daadwerkelijk succesvol kunnen zijn wanneer er gebruik gemaakt wordt van traditionele ideeën en methoden waar de lokale bevolking bekend mee is. Het IUCN is goed in staat gebleken om dit toe passen, onder meer via hun gebruik van *hima* zones en *waqf*.¹⁰⁰ In Marokko wordt het concept van *haram* zones toegepast en in Oost-Afrika, Zanzibar, Indonesië, Maleisië, Libanon en Saudi-Arabië werkt men met *hima* zones. In Libanon werden er in 1994 vier *Important Bird Areas* (IBA's) aangewezen door IUCN en de nationale NGO *Society for the Protection of Nature in Lebanon* (SPNL) op basis van het concept van *hima* zones. Door de jaren heen zijn daar elf IBA's bijgekomen.¹⁰¹ Wat opvalt is dat de website van SPNL, die zowel in het Engels als Arabisch toegankelijk is, een erg praktische oriëntatie heeft waarbij de projecten centraal staan en niet zozeer de achterliggende islamitische ideeën. Er zijn brochures over vogels en wandelroutes verkrijgbaar en er wordt uitgebreid aandacht besteed aan de specifieke beschermde (*hima*) zones in Libanon.

Indonesië geldt als een van de meer actieve landen op het gebied van milieubehoud. Hier is er een samenwerkingsverband ontstaan tussen ARC, WWF, de Wereldbank en religieuze geleerden, scholen en milieuorganisaties. Dit *top-down* samenwerkingsverband, dat in 2002 van start ging, richt zich voornamelijk op het ontwikkelen van islamitische milieu-educatie op scholen, de zogenaamde *eco-pesantren*. Dit initiatief, dat op sommige vlakken een lokale oriëntatie inneemt, richt zich dan ook veel meer op het niveau van de gewone moslim in Indonesië. Het is een praktisch initiatief dat op indirecte wijze, namelijk via het bijbrengen van milieu-educatie, bijdraagt aan een beter milieu. Daarnaast zijn er, met steun van IFEES en Britse moslims en in samenwerking met Fachruddin Mangunjaya, projecten waarbij er bomen geplant worden (*Greening Indonesia Project*¹⁰²) en is er een *hima* project in Batang Gadis.¹⁰³ In 2008 werd er een *fatwa* uitgevaardigd door het gezaghebbende religieuze instituut *Nahdatul Ulama* tegen het bouwen van een nucleaire installaties op Java.¹⁰⁴ Een ander voorbeeld is Senegal, waar zogenaamde *eco-villages* te vinden zijn die gericht zijn op een duurzame sociale, economische en natuurlijke omgeving. Daarnaast wordt er aandacht besteed aan het samenbrengen van nieuwe technologieën en oude tradities.¹⁰⁵

Een westers voorbeeld zijn de *Women's Hour* radio-uitzendingen op de *Muslim Community Radio* in Engeland in 2007. Dit is een voorbeeld van het praktisch implementeren van een islamitische milieu-ethiek omdat deze uitzendingen gericht waren op het verspreiden van kennis over en bewustzijn van het milieu en een milieuvriendelijke levensstijl onder de moslimgemeenschap. Dit *grassroots* initiatief werd door tweede generatie Bengaalse moslimvrouwen uitgevoerd tijdens de Ramadan. Het initiatief kan om deze reden geschaard worden onder *civil society* bewegingen en kan daarnaast als onderdeel van de *Green Deen* beweging gezien worden vanwege de focus op een ecologisch vriendelijke levensstijl. Tijdens de uitzendingen riepen de vrouwen op om te recyclen en biologische en *fairtrade* producten te kopen. Op die manier werd het islamitische streven naar sociale rechtvaardigheid in verband gebracht met het thema milieu. De vrouwen koppelden allerlei milieuvriendelijke praktijken aan de islam, wat DeHanas een kwestie van *sacralizing environmentalism* noemt. Naast de focus op een groene levensstijl werd er ook gepraat

---

¹⁰⁰ In hoofdstuk 3 zal er inhoudelijk ingegaan worden op *haram* en *hima* zones en *waqf*.

¹⁰¹ <http://www.spnl.org/> (Geraadpleegd op 12-05-2013).

¹⁰² http://www.ifees.org.uk/pdf/newsletter_Ecolslam7.pdf (Geraadpleegd op 13-05-2013).

¹⁰³ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 23-27.

¹⁰⁴ <http://www.greenpeace.org/seasia/ph/News/news-stories/another-nail-in-the-coffin-for/> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

¹⁰⁵ <http://gensenegal.org/index.htm> (Geraadpleegd op 13-05-2013).

over natuur en de mens in het algemeen en de manieren waarop God herkend en ervaren kan worden in de natuur. De achterliggende boodschap van deze uitzendingen was het presenteren van de islam als inherent groen en om die reden als zeer toepasbare oplossing voor de huidige milieucrisis. Hiermee werd er dus een hand uitgestoken naar de niet-islamitische milieubeweging.¹⁰⁶

In zijn artikel *Pro-Environmental Behavior in Egypt: Is There a Role for Islamic Environmental Ethics* (2006) onderzoekt Rice op kwantitatieve wijze welke sociaal-demografische factoren en sociaal-psychologische mechanismen invloed hebben op milieuvriendelijk gedrag. Hierbij gaat hij onder meer in op de manier waarop verschillende soorten waarden in relatie tot milieuvriendelijk gedrag staan.¹⁰⁷ Zijn empirische onderzoek in Cairo leidde tot enkele interessante conclusies. Zo werd bevestigd dat onderwijs, huwelijk en de grootte van een gezin positief gecorreleerd zijn aan milieuvriendelijk gedrag. Gevoelens van persoonlijke verantwoordelijkheid, optimisme en *self-transcendent values* dragen eveneens bij aan meer milieuvriendelijk gedrag. Een toename in de religiositeit van een persoon was eveneens een variabele die bijdroeg aan hogere scores op milieuvriendelijk gedrag. Dit suggereert dat het belang die een persoon toedicht aan zijn religie een rol speelt in de mate van milieuvriendelijk gedrag. Met andere woorden, milieuvriendelijk gedrag ontstaat niet eenduidig uit de islam maar komt voort uit mensen zelf; hoeveel waarde ze hechten aan hun religie en welke interpretatie zij erop nahouden. De hypothese dat een jongere leeftijd aan meer milieuvriendelijk gedrag bijdraagt werd in deze studie echter ontkracht. Wel bleek dat *Public Sphere Behavior* en *Private Sphere Behavior* meer voorkwamen dan *Activist Behavior* in relatie tot het milieu. De eerste twee zijn deels echter een passieve vorm van milieu 'gedrag', namelijk praten over milieu of het kijken van televisie programma's over milieu. Hoewel deze activiteiten ook onder gedrag vallen en een legitiem onderdeel vormen van milieuvriendelijk gedrag in brede zin, zijn dit geen activiteiten die op directe wijze aan een beter milieu bijdragen.¹⁰⁸ Ze kunnen echter wel de noodzakelijke basis vormen voor direct milieuvriendelijk gedrag en zijn om die reden dan ook van belang.

2.5 Religieuze autoriteit

Wat opvalt aan de geschiedenis van de islamitische milieubeweging tot nu toe is dat de religieuze geleerden een relatief marginale plek innemen in de verschillende stromingen, initiatieven en verklaringen. De voorlopers hiervan zijn grotendeels moslimdenkers die geen officiële religieuze scholing hebben genoten. Deze figuren, onder wie Othman Llewellyn en Tariq Ramadan, hebben dan ook aangegeven dat de religieuze geleerden op dit gebied tekort schieten. Er zijn hier echter wel een paar kritische noten bij te plaatsen. Allereerst komt hier de kwestie terug van bronnen. Het kan namelijk zo zijn dat er in de verschillende talen van de moslimwereld wel geschreven wordt over deze thematiek. Ten tweede is het soms lastig om te achterhalen in hoeverre religieuze geleerden bijgedragen hebben aan de verschillende verklaringen zoals de IPCNE of de *Islamic Declaration on Sustainable Development*. Tot slot zijn er wel degelijk geïnstitutionaliseerde religieuze autoriteiten

---

¹⁰⁶ DeHanas, 'Broadcasting Green', 148-153.

¹⁰⁷ Dit is veel meer een sociaalwetenschappelijke benadering die interessant zou zijn om verder te ontwikkelen in een aparte studie.

¹⁰⁸ Rice, 'Pro-Environmental Behavior in Egypt', 374-387.

geweest die bijgedragen hebben aan de islamitische milieu-ethische traditie, wat suggereert dat er ook religieuze geleerden betrokken zijn. Dit zijn de *International Islamic Fiqh Academy*, regionale *fiqh*-raden en de al Azhar universiteit. Daarnaast is de gezaghebbende Yusuf al Qaradawi betrokken geweest bij de eerder genoemde M7YAP en heeft hij zelf in 2001 een publicatie heeft uitgevaardigd genaamd *Ri'ayat al-bi'a fi shari'at al-islam* (De bescherming van de natuur in het islamitische recht, welke nog niet naar het Engels vertaald is). In 2009 publiceerde de groot-mufti van Egypte Ali Gomaa *Environmentalism. An Islamic Perspective*.¹⁰⁹ De Syrische imam Muhammad Al-Yaqoubi preekt regelmatig over het thema islam en milieu.¹¹⁰

2.6 Deelconclusie

Sinds de jaren '70 is er sprake van een islamitische milieubeweging die zich vooral op theoretisch niveau bezighoudt met milieuproblemen vanuit een islamitisch perspectief. Het ontstaan van deze beweging kan worden verklaard door 1.) de toenemende ernst van en aandacht voor milieuproblemen, 2.) de herislamisering in de moslimwereld vanaf de jaren '80¹¹¹ en 3.) de aandacht vanuit seculiere milieuorganisatie voor de rol van de verschillende wereldreligies. Die theoretische benadering kan onderverdeeld worden in de Saudische variant, sterk gericht op een islamitisch perspectief, en de Iraanse variant, gericht op het *common ground* gedachtengoed.

Vanaf het jaar 2000 is er meer sprake van het in de praktijk brengen van de islamitische visie op milieuproblematiek. Door de jaren heen heeft de islamitische milieu-ethiek bovendien steeds meer voet aan de grond gekregen buiten de politieke en academische elites. Dit is terug te zien in de opkomst van een islamitische *civil society* milieubeweging en daarbinnen de *Green Deen* stroming. Verschillende islamitische NGO's zijn ontstaan, die vaak een mondiale oriëntatie hebben en samenwerken met zowel seculiere organisaties als lokale islamitische organisaties.

De vraag blijft in hoeverre al deze ontwikkelingen invloed hebben (gehad) op de gewone moslim (die uiteraard niet bestaat, aangezien de moslimgemeenschap sterk heterogeen is). Deze kwestie zou aan de hand van sociaalwetenschappelijk onderzoek onderzocht moeten worden. Niettemin lijkt het op dit moment zo te zijn dat het thema milieu nog niet sterk leeft onder de meeste moslims, wat te maken heeft met structurele factoren zoals armoede,¹¹² educatie,¹¹³ maar ook het feit dat veel prominente islamitische milieuactivisten niet religieus geschoold zijn, vanuit het Westen werken en in het Engels schrijven. Religieuze geleerden zelf zijn in vergelijking hiermee nog niet zo actief binnen deze thematiek. De islamitische milieu-ethische beweging lijkt kortom vooral aanspraak te hebben op de hoger opgeleide moslimgroepen die het Engels machtig zijn en ook in staat zijn zich bezig te houden met deze thematiek.

¹⁰⁹ http://ali-gomaa.com/?page=scholarly-output&so_details=74 (Geraadpleegd op 14-05-2013).

<http://muslimenvironment.wordpress.com/tag/islam/> (Geraadpleegd op 14-05-2013).

¹¹⁰ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 57-59.

¹¹¹ Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 54.

¹¹² De Hanas wijst erop dat zorg voor het milieu meer voorkomt in rijkere landen omdat de mensen daar ook in staat zijn om zich hiermee bezig te houden. De Hanas, 'Broadcasting Green', 144.

¹¹³ Er bestaat een positief verband tussen educatie en milieukennis, houding en gedrag. In vergelijking met het Westen zijn zowel de kwantiteit als kwaliteit van het onderwijs in veel islamitische landen lager, waardoor ook deze structurele factor een verklarende rol kan spelen. Zie Diamantopoulos et. al (2003), in Rice, 'Pro-Environmental Behavior in Egypt', 375.

3. Het gedachtegoed van de islamitische milieubeweging

3.1 Het belang van een islamitische visie

In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden dat de islamitische milieubeweging groeit en zich in verschillende richtingen vertakt. Daarnaast is kort aangegeven welke contextuele factoren de opkomst van deze beweging verklaren, waaronder de toenemende aandacht voor milieuproblemen in het algemeen. Naast deze contextuele factoren speelt een meer theoretische en filosofische discussie ook een rol in het verklaren van de opkomst en groei van de islamitische milieubeweging. Deze discussie draait om verschillende kwesties, waaronder de vraag welke rol ethiek en levensbeschouwing spelen in de totstandkoming en het oplossen van de milieucrisis, welke rol religies kunnen spelen in het tegengaan van dit complexe probleem en of een *religieuze* ethiek nodig is om de milieucrisis adequaat aan te pakken.

Zoals reeds in hoofdstuk 2 is aangegeven ontstond er de afgelopen decennia geleidelijk aan het besef dat religies een belangrijke rol kunnen spelen in het tegengaan van complexe (mondiale) problemen. Er ontstond met andere woorden aandacht voor de mobiliserende en motiverende potentie van religies.¹¹⁴ Dit besef was niet alleen aanwezig binnen religieuze gemeenschappen zelf, maar juist ook in bredere, seculiere kringen, zoals de VN. Het gevolg van dit toenemende besef is de eerder beschreven opkomst van de sub-discipline religie en ecologie en de totstandkoming van initiatieven zoals de *Assisi Declarations*.¹¹⁵ De fundamentele kwestie die aan dit alles ten grondslag ligt is de wijdverbreide opvatting, onder zowel islamitische als niet-islamitische denkers, dat de mondiale milieucrisis in grote mate een morele en levensbeschouwelijke oorzaak heeft waardoor ook de oplossing hiervoor in dit domein gezocht moet worden.¹¹⁶ Naar de rol van levensbeschouwing heb ik reeds in de inleiding verwezen en dit zal ik hieronder verder uitwerken. Een hiermee verband houdende kwestie is de overtuiging, wederom van zowel islamitische als niet-islamitische auteurs, dat een bepaald beleid, zowel op het gebied van milieuproblematiek als op andere vlakken, enkel succesvol zal zijn wanneer deze aansluit op het religieuze, culturele en ethische referentiekader dat mensen hebben.¹¹⁷ Milieubeleid dient kortom gecontextualiseerd en in een ethisch systeem ingebed

---

¹¹⁴ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 613.

¹¹⁵ Özdemir, 'Towards an Understanding', 2.

¹¹⁶ Gottlieb, *This Sacred Earth*, 7-9.

Rice, 'Pro-Environmental Behavior in Egypt', 373.

DeHanas, 'Broadcasting Green', 142.

De Vries & Petersen, 'Conceptualizing Sustainable Development'.

Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 609.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 2.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 48.

I.H. Zaidi, 'On the Ethics of Man's Interaction with the Environment. An Islamic Approach', *Environmental Ethics* 3, 35-47, 36.

¹¹⁷ S.E. Hamed, 'Seeing the Environment through Islamic Eyes. Application of *Shariah* to Natural Resources Planning and Management', *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 6/2 1993, 145-164, 160.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 48.

C. Schwarte, 'Environmental Protection in Islamic Law. An Overview on Potential Influences for Legal Developments in Iraq', *Local Environment* 8/5 2003, 567-576, 567.

te worden om zijn vruchten af te kunnen werpen, een idee dat reeds in de IPCNE verklaring uit 1983 naar voren komt.¹¹⁸ Dit idee van contextualisering vindt haar oorsprong in de culturele antropologie, waarin er veel aandacht is voor het belang van de persoonlijke, culturele levenswereld van mensen en het idee dat diversiteit vraagt om het balanceren van het emic en het etic perspectief. Een milieubeleid enkel vanuit een etic perspectief zal met andere woorden een grote kans hebben onsuccesvol te zijn in de huidige cultureel diverse wereld. Zo'n beleid spreekt mensen niet aan en motiveert ze niet. Alleen al het feit dat er sprake is van een islamitische milieubeweging illustreert dit principe. Er wordt door verschillende auteurs echter ook erkend dat bepaalde structurele, contextgebonden factoren zoals een specifieke politieke situatie, armoede of een gebrek aan kennis (educatie)¹¹⁹ een belemmering kunnen zijn in het tegengaan van milieuproblemen. Omstandigheden in het milieu die uit zichzelf bestaan zonder dat de mens hier een oorzakelijke factor in is kunnen ook onder structurele factoren geschaard worden. Dit zijn bijvoorbeeld een onstabiel of hard klimaat in een bepaalde regio.¹²⁰ Ook naar dit soort factoren en omstandigheden moet gekeken worden om milieubeleid meer succesvol te laten zijn.

Een publicatie die opvallend vaak wordt aangehaald door zowel moslimdenkers als niet-moslimdenkers is het artikel van Lynn White, *The Historical Roots of our Ecological Crisis* (1967).¹²¹ Hierin herleidt White de oorzaak van de milieucrisis tot het joods-christelijke antropocentrische gedachtegoed en impliceert hij dat ook de islam dit gedachtegoed deelt.¹²² Aangezien dit de oorzaak is van de milieuproblematiek, dient ook de oplossing hierin gezocht te worden. White vat zijn punt als volgt samen: 'What we do about ecology depends on our ideas of the man-nature relationship. More science and more technology are not going to get us out of the present ecologic crisis until we find a new religion, or rethink our old one. (...) Since the roots of our trouble are so largely religious, the remedy must also be essentially religious, whether we call it that or not.'¹²³ Ook andere auteurs verwijzen naar de dubbelzinnige, potentiële rol die religie speelt als het gaat om de milieucrisis: 'In both Islamic and Judeo-Christian perspectives, the role of humanity on Earth can potentially be seen more in terms of responsible 'stewardship' rather than property ownership.'¹²⁴ Markham bevestigt White's kritiek: 'It is true that humans have a higher status in Judaism, Christianity, and Islam. Every tradition gives the human a more significant role than animals, but in the Abrahamic traditions the

---

¹¹⁸ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, V. 'The implementation of environmental management depends on the existence of appropriate legislation, and legislation becomes more effective and useful when it emanates from a nation's creed and when it represents its cultural and intellectual heritage.'

¹¹⁹ In zijn artikel *An Islamic Perspective on Environmental Literacy* gaat Abu-Hola dieper in op de kwestie van gedegen milieu-onderwijs en hoe de noodzaak hiervan vanuit de islam ondersteund wordt. Op basis van het principe 'what is necessary for any religious duty is a must', waarbij zorg voor het milieu een religieuze plicht is, redeneert hij dat milieueducatie ook een vereiste is vanuit de islam (blz. 209).

¹²⁰ Kilbourne & Beckman 1998, in Rice, 'Pro-Environmental Behavior in Egypt', 373.
DeHanas, 'Broadcasting Green', 144.

De Vries & Petersen, 'Conceptualizing Sustainable Development', 1008, 1010, 1014.

Denk hierbij aan factoren zoals het moessonseizoen en El Nino, of het woestijnklimaat in landen zoals Saudi-Arabië.

¹²¹ DeHanas, 'Broadcasting Green', 141.

A.M. Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics and the Challenge of Anthropocentrism', *The American Journal of Islamic Social Sciences* 27/3 2010, 53-78, 54.

Markham, *Do Morals Matter?*, 75.

Zaidi, 'On the Ethics', 38.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 18.

¹²² White, 'The Historical Roots', 189.

¹²³ White, 'The Historical Roots', 191, 193.

¹²⁴ Gelderloos 1992, in DeHanas, 'Broadcasting Green', 143.

difference is greater.¹²⁵ Gottlieb en Rizvi wijzen beiden erop dat White's artikel door veel verschillende auteurs wordt aangehaald en dat zijn these veel invloed heeft gehad.¹²⁶ Er kunnen echter ook kanttekeningen bij deze theorie geplaatst worden. Niet alleen de meeste moslimdenkers maar ook een aanzienlijk aantal niet-islamitische denkers zijn ervan overtuigd dat het seculiere gedachtegoed, en niet het joods-christelijke gedachtegoed, de oorzaak is van de huidige milieucrisis. Wat betreft niet-islamitische denkers vallen onder meer Hans Jonas (zie hieronder) en Stephen Sterling hieronder. Sterling stelt dat de afbrokkeling van het christendom en de opkomst van het materialistische secularisme ervoor gezorgd hebben dat de mens vervreemd is geraakt van de natuur.¹²⁷ Moslimdenker Zaidi formuleert deze gedachtelijn als volgt: 'Indeed, the solution of the ecological crisis, as White also advocates, lies in a religious approach, not because its origin lies in religion, but because it is believed that a religious approach (like that of Islam) offers the best solution.'¹²⁸

De invloed van White's these is enigszins dubbelzinnig. Enerzijds was hij een van de eersten die de milieucrisis vanuit een religieus, metafysisch en ethisch perspectief omschreef. Anderzijds zijn er veel auteurs en denkers geweest die zijn specifieke these omtrent het joods-christelijke gedachtegoed als oorzaak van de crisis verworpen hebben. Veel van deze denkers zien de oorzaak in een bepaald seculier gedachtegoed, iets dat juist het tegenovergestelde is van de crisis toedichten aan een bepaalde religieuze traditie. Wat betreft islamitische denkers is deze verwerping begrijpelijk, aangezien een acceptatie van White's these zou betekenen dat ze de islamitische traditie, vanwege de verbondenheid met de joods-christelijke traditie, kritisch onder de loep zouden moeten nemen. Dit zou het hele daaropvolgende pleidooi, de islam als zijnde milieuvriendelijk, niet ten goede komen. Echter, veel moslimauteurs die over het thema milieu schrijven doen dit vanuit de overtuiging dat moslims een van inherente boodschappen van de islam, zorg voor het milieu, als het ware vergeten zijn, ervan afgedwaald zijn. Dat ook de moslimgemeenschap milieuvriendelijk is heeft dus niet met de islam te maken, maar veel meer met het Westen en haar destructieve invloeden ('The West sets the agenda')¹²⁹ alsmede zaken als armoede en kennis. Niettemin zijn deze (moslim)denkers door White beïnvloed doordat zij het idee overgenomen hebben dat het in de kern om een metafysisch en ethisch probleem draait. Het is kortom een menselijk probleem.

De toenemende aandacht voor milieuproblemen is dus gepaard gegaan met een toenemende aandacht voor een nieuwe (milieu)ethiek, iets dat om een nieuwe of gewijzigde levensbeschouwing vraagt.¹³⁰ De IUCN stelde in 1980: 'A new ethic, embracing plants and animals, as well as people, is required for human societies to live in harmony with the natural world on which they depend for survival and well being.'¹³¹ Ook De Vries en Petersen stellen dat duurzame ontwikkeling zowel waarden als wereldbeelden moet integreren. Waarden zijn nauw verbonden met de invulling van de kwaliteit van het leven (*quality of life*, waar een gezond milieu ook toe behoort) en vormen de basis voor het handelen van mensen.¹³² Dit zien De Vries en Petersen als de

---

¹²⁵ Markham, *Do Morals Matter?*, 75.

¹²⁶ Gottlieb, *This Sacred Earth*, 183.

Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 54.

¹²⁷ Sterling, in Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 47.

¹²⁸ Zaidi, 'On the Ethics', 39.

¹²⁹ Nasr, in M. Hope & J. Young, 'Islam and Ecology', *Cross Currents* 44/2 1994, 180-193, 182.

¹³⁰ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 195.

¹³¹ IUCN 1980, in Hamed, 'Seeing the Environment', 160.

¹³² Zie ook Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 610.

subjectieve dimensie van duurzaamheid. Daarnaast moet er binnen zo'n duurzaamheidsmodel volgens hen aandacht zijn voor de objectieve kant van duurzaamheid. De Vries en Petersen noemen dit de *technosphere*, oftewel hoe er vanuit de wetenschap gewerkt kan worden aan oplossingen voor milieuproblemen.¹³³

Filosoof Hans Jonas (1903-1993) omschrijft de oorsprong van de huidige milieuproblematiek als een ethisch vacuüm. In dezelfde lijn als White meent hij dat dit veroorzaakt is door een samenspel van traditionele moraliteit en wetenschap, hoewel Jonas juist niet specifiek aan het joods-christelijke gedachtegoed refereert. Die traditionele ethiek omschrijft Jonas als een reductionistisch materialisme: '(...) nature is a machine; it harbors no values and expresses no purposiveness. (...) Herein lies the deepest root of our cultural crisis: nihilism. Lacking grounds for judging nature to be good (...), we are unable to answer the fundamental ethical challenge posed by our novel powers: "Why should we care about the distant future of mankind and the planet?"'¹³⁴ Hoewel de waarde van de toekomstige mensheid en de waarde van de natuur twee aparte zaken zijn, houden deze ook nauw met elkaar verband, omdat de mens afhankelijk is van deze natuur. Besloten in dit artikel van Vogel (dat het gedachtegoed van Jonas behandelt) zit het idee dat er tegenwoordig enkel sprake is van een instrumentele kijk op de natuur, waarbij de natuur enkel beschermd hoeft te worden om haar nut voor de (toekomstige) mens te kunnen waarborgen.¹³⁵ Er is volgens Jonas en Vogel daarentegen een visie nodig waarbij de natuur intrinsieke waarde bevat, een standpunt dat door veel (westers-seculiere) ecologen en religiewetenschappers en door vrijwel alle moslimdenkers onderschreven wordt.¹³⁶ Een van de redenen hiervoor is dat er vanuit die invalshoek geen elementen weggelaten kunnen worden op basis van het idee dat ze geen instrumentele waarde bezitten.¹³⁷

Wat volgt in het artikel van Vogel is een filosofische analyse van Jonas' gedachtegoed met als conclusie dat een metafysische basis noodzakelijk is voor een diepgaande en succesvolle milieu-ethiek, terwijl een theologische basis mogelijk maar niet noodzakelijk is.¹³⁸ Volgens de moslimauteurs die binnen het kader van deze scriptie bestudeerd zijn is een islamitisch-theologische basis echter vereist om tot een gedegen (en vooral ook een *islamitische*) milieu-ethiek te komen. Zowel islamitische als niet-islamitische denkers menen dat *sacred values* noodzakelijk zijn voor een milieu-ethiek.¹³⁹ Abu-Hola stelt: 'Religious values and rules are among the most effective factors affecting and shaping individual's behaviors towards different life issues and activities.'¹⁴⁰ Dit verschil in opvatting over de noodzaak van een religieuze fundering heeft mogelijk te maken met de

---

Zie ook Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 196.

¹³³ De Vries & Petersen, 'Conceptualizing Sustainable Development', 1009-1011.

¹³⁴ L. Vogel, 'Does Environmental Ethics Need a Metaphysical Grounding?', *The Hastings Center Report. The Legacy of Hans Jonas* 25/7 1995, 30-39, 30.

¹³⁵ Markham, *Do Morals Matter?*, 170.

Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 196.

¹³⁶ Özdemir, 'Towards an Understanding', 2.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 6.

Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 69.

Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 610. De instrumentele invalshoek wordt ook wel de antropocentrische invalshoek genoemd die door zogenaamde *value subjectivists* aangehangen wordt. De intrinsieke invalshoek wordt ook wel de eco- of biocentrische invalshoek genoemd en wordt door de *nature objectivists* aangehangen.

¹³⁷ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 6.

¹³⁸ Zie ook Özdemir, 'Towards an Understanding', 3.

¹³⁹ Cairns Jr 2002, in M.Z. Shahahir, 'A New Paradigm of Sustainability', *Journal of Sustainable Development* 5/1 2012, 91-99, 95.

¹⁴⁰ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 198.

complexiteit van de filosofie. Binnen de filosofie hangt de waarde van natuur samen met een gedachtegoed dat hoe dan ook terug te leiden valt tot de mens. Dit betekent niet dat zo'n filosofische visie op de natuur per definitie antropocentrisch is, maar wel dat deze visie van de mens afkomstig is aangezien hij deze bedacht heeft. Ook vanuit een sociaalwetenschappelijk vocabulaire is er hier veel meer sprake van een constructivistische en subjectivistische ethiek. Er zijn mensen die vanuit een seculier-filosofische invalshoek menen dat ethiek (waaronder de waarde van de natuur) objectief is en daardoor een positie van universele geldigheid inneemt. Tot op de dag van vandaag is deze kwestie van subjectivisme tegenover objectivisme echter een onopgeloste filosofische kwestie.¹⁴¹

In de islamitische kritiek op deze seculier-objectivistische positie, welke vooral in het Westen teruggevonden kan worden, zal blijken dat er met een religieuze bril op kritische kanttekeningen bij deze positie geplaatst worden. De kernvraag hierbij is waar die objectiviteit van een seculiere ethiek op herleid kan worden.¹⁴² Zonder het besef van God kan deze ethiek volgens veel moslimdenkers niet objectief gegrond worden en blijft de ethiek van de mens afkomstig en – als gevolg hiervan – subjectief. Een seculier-objectivistische opvatting van ethiek verschilt vanuit een islamitische visie dan ook niet veel van een subjectivistische ethiek; met andere woorden, zo'n ethiek kan niet bestaan. Wanneer er echter sprake is van een theologische grondslag betekent dit dat de waarde van de natuur (en ethiek in het algemeen) verband houdt met een eeuwige, objectieve en universele entiteit van bewustzijn (God) buiten ons om en waarop de mens geen invloed heeft.¹⁴³ Hoewel dit niet de plaats is om de (seculier-) filosofische en theologische varianten te beoordelen, kan er wel gesteld worden dat een theologische inslag veel mensen meer zekerheid, eenduidigheid en universaliteit kan bieden. Hoewel bij dit laatste kenmerk het vraagstuk van bekering een rol speelt, geldt een theologisch gebaseerde ethiek, voor de betreffende gelovigen, als objectief (dat wil zeggen universeel geldig) en kan er geen sprake zijn van subjectiviteit in moraliteit. Daarnaast speelt mee dat een theologische ethiek een element van beoordeling, en vooral ook van straf en beloning in zich draagt. Een veelgehoorde seculiere kritiek hierop is dat gelovigen zich aan de regels houden om maar niet in de hel te belanden. Binnen de islam is het echter voorgeschreven dat men zich oprecht en op vrijwillige basis onderwerpt aan God's wetten en regels, aldus Rizvi.¹⁴⁴ Opvallend is dat binnen het existentialistische gedachtegoed van Jonas de mens een bijzondere positie en waarde toegedicht wordt in relatie tot het beschermen van het milieu, iets dat ook bij islamitische denkers naar voren komt en waar later in dit hoofdstuk dieper op ingegaan zal worden.¹⁴⁵

Nu er veelal vanuit een niet-islamitisch perspectief stilgestaan is bij het idee dat ethiek en levensbeschouwing belangrijke factoren zijn in zowel de oorzakelijke als de oplossingsgerichte dimensie van milieuproblemen, kan deze kwestie vervolgens vanuit een islamitisch perspectief benaderd worden. Religie in het algemeen, en de islam als een van de wereldreligies, is volgens veel (moslim)denkers namelijk een van de belangrijkste en rijkste bronnen voor de invulling van de

---

¹⁴¹ Markham, *Do Morals Matter?*, 17-23.

Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 62.

¹⁴² Markham, *Do Morals Matter?*, 17, 19.

¹⁴³ Markham, *Do Morals Matter?*, 9.

¹⁴⁴ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 70.

¹⁴⁵ Vogel, 'Does Environmental Ethics?', 37.

Zie ook Markham, *Do Morals Matter?*, 172. Hij deelt Jonas' idee: '(...) we must care about our impact on the environment because evolution has made us the most complex and powerful creature on the planet. And with that complexity and power comes responsibility.'

levensbeschouwing en ethiek van mensen.¹⁴⁶ Vanuit de islamitische levensbeschouwing wordt er in de volgende paragrafen gekeken naar de ethische oorzaken van de milieucrisis en naar de oplossingen hiervoor. Zoals reeds eerder aangegeven is biedt de islam volgens veel moslimdenkers een bijzonder nuttige invalshoek, aangezien deze een combinatie van een milieuvriendelijk wereldbeeld en milieuvriendelijke praktische regels biedt. Dit ligt in dezelfde lijn als het concept ethiek; namelijk enerzijds waarden (wat is belangrijk? Dit hangt samen met je levensbeschouwing en wereldbeeld) en anderzijds normen (welke richtlijnen waarborgen die waarden? Dit hangt samen met praktische regels).

3.2 De oorzaken van de milieucrisis

3.2.1 Een kritiek op het Westen

Vrijwel alle moslimdenkers die in het kader van deze scriptie bestudeerd zijn wijzen het Westen aan als oorsprong van de huidige milieucrisis. Hierbij kan er onderscheid gemaakt worden tussen drie zaken waar deze kritiek zich op richt. De eerste kwestie is de wijdverbreide aanwezigheid van een Kantiaanse, geïndividualiseerde en antropocentrische levensbeschouwing. Volgens Rizvi is de ethiek die hier doorgaans bij hoort teleologisch en utilitaristisch.¹⁴⁷ Niet God maar de mens als individu vormt het middelpunt van de aandacht.¹⁴⁸ Dit betekent dat niet God's wil maar de wil en het verlangen van de mens zelf gevolgd wordt. De mens wordt als gevolg hiervan in het ergste geval een soort afgod, iets waar de koran voor waarschuwt.¹⁴⁹ In de islam zijn de mens en haar wil onderworpen aan God. Dat antropocentrische verlangens ingeperkt moeten worden heeft er daarnaast mee te maken dat men zich alleen op die manier daadwerkelijk spiritueel kan ontwikkelen en open kan staan voor God: 'for "self realization," control of the body should accompany spiritual progress (...).'¹⁵⁰ Die zelf-realisatie verloopt volgens het soefisme in stadia. Een antropocentrische levensbeschouwing is volgens Akman kenmerkend voor het laagste stadium; *maqam al-nafs*, oftewel het stadium van het ego.¹⁵¹ De islam waarschuwt ook voor de negatieve gevolgen van een antropocentrische, *desire-based morality*. Zo'n morele instelling leidt volgens de koran namelijk tot een aantasting van de balans in het universum,¹⁵² waar de milieucrisis een illustratie van is. Als oorzaak voor dit dominante antropocentrisme wordt er door verschillende auteurs gewezen op de afname van religie in het Westen en zelfs een anti-religieuze houding. Hierdoor is de zorg voor het

---

¹⁴⁶ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 613.

Foltz, 'Islam', 207.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 3.

Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 198.

¹⁴⁷ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 59, 68.

¹⁴⁸ Akman, 'Sufism', 4.

¹⁴⁹ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 609.

Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 68.

Koran 45:23-24: Heb je gezien naar hem die zijn grillen tot zijn god maakt? God heeft hem bewust tot dwaling gebracht en zijn gehoor en zijn hart verzegeld en over zijn ogen is een sluier. Wie zou hem na God nog de weg kunnen wijzen? Zullen jullie je niet laten vermanen? Zij zeggen: Er is alleen maar ons tegenwoordige leven, wij sterven en wij leven en alleen door de tijd worden wij omgebracht.

¹⁵⁰ Akman, 'Sufism', 5.

¹⁵¹ Akman, 'Sufism', 12.

¹⁵² Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 71.

hiernamaals, ook wel *the other world* genoemd, verdwenen.¹⁵³ De huidige, fysieke wereld is nog het enige dat telt, waardoor wereldse verlangens en individualisme weelderig tieren. In de islam is er daarentegen sprake van een gebalanceerde zorg voor zowel het aardse leven als het leven na de dood, onder meer omdat het aardse leven het leven na de dood bepaalt, maar ook omdat het universum God's schepping en gift aan de mens is.¹⁵⁴ Dit betekent dat religie binnen de islam allesomvattend is, terwijl er in het Westen veel meer sprake is van een scheiding tussen religie en het profane, oftewel een differentiatie van domeinen die voorheen sterk beïnvloed werden door religie.¹⁵⁵

De tweede kwestie waar de kritiek zich op richt komt voort uit de eerste en draait om het verlangen naar economische groei en een constante toename in welvaart en materialisme voor de mens, iets dat gerealiseerd wordt binnen het kapitalistische systeem. De antropocentrische levensbeschouwing van de mens is hier met andere woorden geïnstitutionaliseerd in het sociaal-economische systeem. Rizvi noemt dit de 'tyranny of desire' en een 'never-ending spiral', wat de basis van het milieuvriendelijke consumentisme vormt.¹⁵⁶ Het probleem schuilt er volgens hem vooral in dat economische groei intrinsieke waarde toegedicht wordt, terwijl er juist naar de uitwerking en het nut ervan gekeken moet worden.¹⁵⁷ De voordelen en nadelen dienen met andere woorden tegen elkaar afgewogen te worden. Markham stelt dat het vraagstuk van economische groei een van de meest essentiële kwesties is binnen het thema milieubehoud. Een plausibele conclusie is die van Mishan in zijn boek *The Costs of Economic Growth* (1967): '(...) economic growth is treated as if it were a panacea; however, the costs of economic growth are so great that it has become detrimental to human welfare.'¹⁵⁸ Het bevredigen van allerlei verlangens middels materialisme, extravagantie en het bijkomende element van verspilling wordt volgens verschillende moslimdenkers sterk afgekeurd in de islam.¹⁵⁹ Deze houding komt volgens hen voort uit egoïsme, hebzucht en nalatigheid.¹⁶⁰ In soera 7:31 staat: 'Kinderen van Adam! Doe jullie mooie kleding aan bij elke moskee en eet en drinkt, maar weest niet verkwistend; Hij bemint de verkwisters niet.'¹⁶¹ In soera 17 vers 27 staat bovendien: 'De verspillers zijn broeders van de satans en de satan is jegens zijn Heer ondankbaar.' Ook Abu-Hola stelt: 'Abundance is a devilish act.'¹⁶² De kritiek dat geld en materiële zaken voor alles de maatstaf zijn geworden is ook terug te vinden in bredere kringen,

---

¹⁵³ Markham, *Do Morals Matter?*, 68.

¹⁵⁴ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 71-72.

M. Shomali, 'Faiths in Creation V. Aspects of Environmental Ethics. An Islamic Perspective', http://www.thinkingfaith.org/articles/20081111_1.htm 2008, 1-6, 4.

I. Abu Bakar, I., 'Islamic Theological Teachings on Ecology', *International Journal of Business and Social Science* 3/13 2012, 222-226, 225.

Zaidi, 'On the Ethics', 47.

¹⁵⁵ Markham, *Do Morals Matter?*, 69.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 1.

¹⁵⁶ Akman, 'Sufism', 9-10.

¹⁵⁷ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 68, 70-71.

¹⁵⁸ Markham, *Do Morals Matter?*, 166.

¹⁵⁹ Schwarte, 'Environmental Protection', 568.

Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 49.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 47.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 10.

Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 5.

¹⁶⁰ Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 5.

Abu Bakar, 'Islamic Theological Teachings', 225.

Shaharir, 'A New Paradigm', 94.

¹⁶¹ Zie ook Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 17.

¹⁶² Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 204.

waaronder de seculier-ecologische 'no-growth' bewegingen. De economische crisis van de laatste jaren heeft er aan bijgedragen dat het kapitalisme nog meer onder vuur is komen te liggen, hoewel dit minder vanuit een ecologisch perspectief gebeurt. De financiële crisis wordt echter wel vaak aangehaald als een ondersteuning voor het argument dat een islamitisch economisch systeem verantwoord is, niet alleen in financieel opzicht maar ook wat betreft het milieu. Hamed wijst erop dat religie en economie (net als religie en wetenschap, zie hieronder) ook in het Westen tot en met de 18^e eeuw met elkaar verbonden waren.¹⁶³ Ook hier wordt de afname van religie kortom als de daadwerkelijke boosdoener gezien.

De derde kwestie is de eerdergenoemde kritiek op de westerse wetenschap en technologie, die volgens Nasr en verschillende andere moslimdenkers sinds de Verlichting en de opkomst van het 'Renaissance humanism'¹⁶⁴ los is komen te staan van religie en daardoor van ethische begrenzing.¹⁶⁵ Het gevolg hiervan is dat ook de natuur, als object van wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen, los is komen te staan van religie en haar heilige karakter heeft verloren.¹⁶⁶ Jusoff en Abu Samah formuleren het als volgt: 'Much of the damage done to the environment and to the rights of future generations is due to the misuse of science and scientific power. The recent gradual awareness of the degradation of global environment has rendered Man to be certain of the present state of ecological imbalance indicative of the spiritual rootlessness of modern culture.'¹⁶⁷ Sinds de jaren '70 hielden onder meer Nasr en Sardar zich al met dit thema bezig. Özdemir wijst erop dat het positivistisch-wetenschappelijke gedachtegoed de mensheid voor de gek heeft gehouden met de overtuiging dat er door het loslaten van religie en het aanvaarden van de wetenschap geen nieuwe problemen zouden ontstaan.¹⁶⁸ Dit toekomstbeeld is, volgens zowel moslimdenkers als mijzelf, onwaar gebleken, onder meer doordat de milieucrisis deels veroorzaakt wordt door voortschrijdende technologie en wetenschap. Onder de noemer van wetenschap valt ook het darwinistische gedachtegoed, dat volgens Nasr een destructieve invloed heeft gehad op het milieu: 'Darwinism has eradicated the sense of the sacred. "Survival of the fittest" runs counter to the harmony in nature.'¹⁶⁹ Toch is Nasr positief over het feit dat veel moslims kennis en wetenschap niet als een seculiere aangelegenheid zien. Wetenschap en rationaliteit dienen er vanuit islamitisch oogpunt juist toe om het bestaan van God te bewijzen.¹⁷⁰

De rode draad van de kritiek is kortom dat in het Westen de mens de ultieme bron van betekenisgeving en ethiek is geworden. Dit is volgens Shahrir nauw verweven met systemen zoals kapitalisme, socialisme, secularisme, liberalisme en elitisme.¹⁷¹ De kern van de gehele problematiek, waar Nasr als een van de eersten op wees, is dus een bepaalde metafysische levensbeschouwing (of

---

¹⁶³ Hamed, 'Seeing the Environment', 147.

¹⁶⁴ Nasr, in Hope & Young, 'Islam and Ecology', 2.

¹⁶⁵ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 609.

Hope & Young, 'Islam and Ecology', 5.

Zaidi, 'On the Ethics', 39.

Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 50.

¹⁶⁶ Nasr, in Hope & Young, 'Islam and Ecology', 2.

¹⁶⁷ Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 46.

¹⁶⁸ Özdemir, 'Towards an Understanding', 1-2.

¹⁶⁹ Nasr, in Hope & Young, 'Islam and Ecology', 3, 5. Nasr is er wel van overtuigd dat er genetische veranderingen plaatsvinden in soorten, maar niet dat een bepaalde soort voortkomt uit een andere soort.

¹⁷⁰ Abu Bakr, 'Islamic Theological Teachings', 226.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 46.

¹⁷¹ Shahrir, 'A New Paradigm', 94.

een afwezigheid daarvan).¹⁷² Het secularisatieproces dat zich sinds de Verlichting vooral in Europa voltrok ligt hieraan ten grondslag en vormt een belangrijk onderdeel van de kritiek van de islamitische beweging op het Westen. Het kwalijke aan de afname van religie is dat betekenisgeving en ethiek hierdoor veel subjectiever en veranderlijker zijn. Grenzen worden constant verlegd, aangezien het de mens is die bepaalt wat goed en wat slecht is. Zoals hierboven ook al aangegeven is in de discussie over filosofie en theologie, biedt de islam, in de visie van veel moslimdenkers, een meer vaste ethiek die een eeuwige en onveranderlijke entiteit als bron kent.¹⁷³ Hierbij moet, vanuit een *outsiders* perspectief, echter wel de kritische noot geplaatst worden dat ook religie een menselijke aangelegenheid is, aangezien religie grotendeels een kwestie van interpretatie is en er talloze voorbeelden bestaan waarin religie simpelweg gemanipuleerd is om bepaalde doeleinden te ondersteunen. Niettemin lijken de grenzen binnen een religieus kader minder wendbaar en heeft religie mijns inziens de potentie om draagkrachtigere en vastere grenzen tot stand te brengen.

Binnen het spectrum van *eco-approaches* dat Abedi-Sarvestani en Shahvali definiëren kan de islamitische kijk op de oorsprong van de milieucrisis als een vorm van *social ecology* gekarakteriseerd worden: 'Social ecology emphasizes present ecological problems arises from deep-seated social problems and these problems cannot be clearly understood, much less resolved, without resolutely dealing with problems within society. (...) Social ecology employs critical theory to interpret ecological destruction as a manifestation of human alienation from nature.'¹⁷⁴ De oorzaak van de vervreemding wordt door de auteurs ook wel omschreven als een gevolg van 'forgetting God', het vergeten van de relatie met de natuur,¹⁷⁵ en de opkomst van het antropocentrisme dat hierboven behandeld is.¹⁷⁶ Naast de vervreemding van de natuur is ook de kwestie van sociale ongelijkheid belangrijk binnen deze *social ecology*-invalshoek. Deze kritiek richt zich vooral op de ongelijkheid die er bestaat tussen het ontwikkelde Westen (of het noordelijk halfrond) en het arme, onderontwikkelde zuidelijk halfrond. Het Westen neemt meer dan haar toekomst met als gevolg niet alleen grote milieuproblemen maar ook een zuidelijk halfrond dat achterblijft in haar ontwikkeling en welvaart. De drijvende motor achter deze situatie is volgens diverse moslimdenkers het amorele kapitalistische systeem,¹⁷⁷ dat gebaseerd is op de hierboven geïdentificeerde verlangen naar economische groei en een toenemende, antropocentrische welvaart. De hieruit voortkomende consumptiecultuur is de directe bron van veel milieuproblemen.

3.2.2 Een kritiek op de moslimwereld

De kritiek op het Westen is van zo'n groot belang omdat het Westen haar economische, wetenschappelijk-technologische en daarmee verband houdende levensbeschouwelijke systeem

---

¹⁷² Hope & Young, 'Islam and Ecology', 5.

¹⁷³ Wederom: een seculiere objectivistische ethiek kan volgens moslimdenkers niet bestaan, omdat dat objectivisme zonder een notie van God niet kan bestaan en neerkomt op een soort verhuld subjectivisme.

¹⁷⁴ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 611.

¹⁷⁵ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 195.

Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 1.

¹⁷⁶ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 615.

Zie ook Özdemir, 'Towards an Understanding', 1.

¹⁷⁷ Foltz, 'Islam', 212.

Hamed, 'Seeing the Environment', 147.

Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 68, 70-71.

over de hele wereld geëxporteerd heeft, aldus Özdemir, Nasr en andere moslimdenkers.¹⁷⁸ De *shari'a* wordt nog maar weinig meer toegepast en er hebben scheidingen plaatsgevonden tussen het geïstitutionaliseerde economische, civiele en religieuze domein.¹⁷⁹ Zo'n scheiding heeft zich ook op wetenschappelijk gebied ontwikkeld: 'The schism between the spiritual and the 'scientific' was imported into the Muslim mind (...)', aldus Izzi Dien.¹⁸⁰ Dit is gelukt omdat moslimlanden zich graag wilden moderniseren om hetzelfde welvaartsniveau als het Westen te bereiken.¹⁸¹ Hope en Young wijzen erop dat wijdverbreid onder moslims het argument heerst dat ze zich met het milieu zullen gaan bezighouden zodra ze het welvaartsniveau van het Westen bereikt hebben.¹⁸² Het gevolg is dat ook moslimlanden hedentendagen een grotendeels kapitalistisch systeem kennen waarbij consumptie en geld hoog in het vaandel staan en zorg voor het milieu een veel lagere prioriteit inneemt.¹⁸³ Dit lijkt haaks te staan op de eerder genoemde noodzaak systemen en beleid (in dit geval het kapitalistische systeem) aan te passen aan de lokale situatie om deze succesvol te laten zijn. De kracht van een egocentrisch waardesysteem gericht op welvaart is blijkbaar echter zo sterk en aantrekkelijk dat ook moslimlanden hier massaal op zijn overgestapt. Een andere factor is het feit dat het vaak overheden zijn geweest die voor de integratie in het mondiale kapitalistische systeem hebben gekozen (als er al veel keuze was),¹⁸⁴ met als gevolg dat de gewone moslim zich simpelweg dient aan te passen aan deze veranderende structurele factoren.¹⁸⁵ Veel moslims in islamitische landen hebben echter te maken met structurele armoede, iets dat evenals het kapitalisme een slechte relatie heeft met milieubescherming.¹⁸⁶ Hoewel er in de literatuur relatief weinig aandacht is voor de achterliggende oorzakelijke factoren van armoede in veel moslimlanden, zou de kritiek zich hier kunnen richten op de kwestie van overheidsbeleid, elitisme en een afwezigheid van democratie in veel moslimlanden.

Foltz wijst er als een van de weinigen expliciet op dat door de overname van het kapitalistische systeem moslimlanden evengoed de verantwoordelijkheid voor de huidige milieucrisis dragen. Anderen, zoals Nasr, zijn daarentegen kritischer op het Westen dan op de moslimwereld zelf, wat blijkt uit de volgende uitspraak: 'Islam did resist the West until pressure became too great. (...) And to be corrupted by its mechanistic and materialistic worldview.'¹⁸⁷ Khalid stelt: 'The Muslim world was gradually co-opted into the new world order by force of arms and by force of economics.'¹⁸⁸ De meeste moslimdenkers stellen expliciet dat de milieucrisis haar wortels in het Westen heeft en geven impliciet de indruk dat de schuld, ook voor het feit dat de moslimwereld tegenwoordig dezelfde problematiek kent, in het Westen ligt. Deze denkers dragen immers de islam aan als oplossing voor deze problematiek. Wat deze kwestie van schuld en verantwoordelijkheid

---

¹⁷⁸ Özdemir, 'Towards an Understanding', 3.

Nasr, in Hope & Young, 'Islam and Ecology', 3.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 49.

Khalid, *Islam and the Environment*, 1, 4.

¹⁷⁹ Khalid, 'Islam and the Environment', 6.

¹⁸⁰ Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 50.

¹⁸¹ Nasr 2003, in DeHanas, 'Broadcasting Green', 144.

¹⁸² Hope & Young, 'Islam and Ecology', 2.

¹⁸³ Izzi Dien geeft een illustratie hiervan door naar Saudi-Arabië en de omgang met water en landbouwgrond in dit land te verwijzen. Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 51.

¹⁸⁴ Nasr, in Hope & Young, 'Islam and Ecology', 4.

¹⁸⁵ 'It should be obvious from this that it becomes almost impossible for Muslims whether individuals or nation states, to give expression to a normative Islam under the present globalized system.' Khalid, 'Islam and the Environment', 5.

¹⁸⁶ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 204.

¹⁸⁷ Nasr, in Hope & Young, 'Islam and Ecology', 3.

¹⁸⁸ Khalid, 'Islam and the Environment', 4.

betreft moet er echter wel kritisch en voorzichtig gekeken worden naar de specifieke situatie in ontwikkelingslanden en het complexe samengaan van kapitalisme en armoede. Het vraagstuk van verantwoordelijkheid is dan ook veel complexer dan het misschien in eerste instantie lijkt. Het antwoord ligt waarschijnlijk ergens in het midden tussen de positie die Foltz inneemt en de positie die Nasr en Khalid innemen. Globalisering, kolonialisme, imperialisme en machtsverhoudingen zijn processen die ervoor gezorgd hebben dat de moslimwereld er bijna niet aan kon ontkomen het kapitalisme (en de daarbij horende gevolgen voor het milieu) over te nemen. Niettemin is er volgens Foltz ook sprake van een zekere mate van *agency*, waardoor moslimdenkers niet zomaar alles, waaronder de schrijnende milieuvervuiling in veel moslimlanden, legitiem op het Westen af kunnen schuiven: 'Even accepting a degree of outside responsibility, these problems would clearly be less pronounced if large numbers of Muslims were shaping their lifestyles according to an interpretation of Islam which strongly emphasized *khilafa* as applied to the natural environment.'¹⁸⁹

De gevolgen van de beïnvloeding van de moslimwereld door het Westen zijn bovendien niet minder complex. Het schrijnende aan de situatie is namelijk dat lokale milieuproblemen in ontwikkelingslanden (waar veel moslimlanden onder gecategoriseerd kunnen worden) vaak ernstiger zijn dan in ontwikkelde landen.¹⁹⁰ Men doet simpelweg minder aan deze problemen vanwege de hierboven geïdentificeerde structurele factoren op sociaal-economisch en politiek gebied. Daarnaast heeft bijvoorbeeld het Midden-Oosten te maken met structurele factoren die verband houden met het klimaat en milieu, waaronder een groot waterprobleem en een hard klimaat.¹⁹¹ Tot slot is men in ontwikkelingslanden vaak nog meer afhankelijk van de natuur dan in ontwikkelde landen.¹⁹² Dat veel moslimlanden het kapitalistische milieuvriendelijke systeem delen met het Westen maakt duidelijk hoe groot de kloof is tussen de theorie - de islamitische milieuvriendelijke visie die hieronder behandeld zal worden - en de praktijk.¹⁹³ Hamed heeft het in dit verband over "Islamic" ('what pertains to Islam as a paradigm or system of life, a body of knowledge, and an ideology') en "Muslim" ('the existing practices of societies that are commonly known as Muslim people or Muslim countries').¹⁹⁴ Zaidi formuleert dit nog pakkender wanneer hij het heeft over 'the historical fact that the people, in the quest of material progress, have disregarded the ethics of their own philosophy of life.'¹⁹⁵

---

¹⁸⁹ Foltz, 'Islam', 214.

¹⁹⁰ Foltz, 'Islam', 214.

¹⁹¹ Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 53-54.

¹⁹² Foltz, 'Islam', 214.

Dit verschil heeft onder meer te maken met processen zoals verstedelijking en industrialisering enerzijds en de afhankelijkheid van landbouw anderzijds. Izzi Dien wijst erop dat het verschil wel steeds kleiner wordt omdat ook in het Midden-Oosten industrialisering en verstedelijking hun intrede deden. Zie Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 52.

¹⁹³ Hope & Young, 'Islam and Ecology', 1.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 49.

¹⁹⁴ Hamed, 'Seeing the Environment', 146.

¹⁹⁵ Zaidi, 'On the Ethics', 38.

Zie ook Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 17.

3.3 De islamitische oplossing: wereldbeeld

Naast een antropocentrisch en bio- of ecocentrisch wereldbeeld is er een derde soort, namelijk een theocentrisch wereldbeeld, waar de islamitische visie op het milieu onder geschaard kan worden.¹⁹⁶ Vanuit dit wereldbeeld wordt er kritiek geuit op zowel het antropocentrische als de ecocentrische wereldbeeld. Niettemin is er ook sprake van een bepaalde overlap tussen de drie soorten wereldbeelden. Het islamitische perspectief vertoont veel overeenkomsten met de ecocentrische benadering, met name op praktisch vlak. Daarnaast delen ze een breder perspectief waarbij betekenisgeving niet enkel van mensen afkomstig is en intrinsieke waarde niet enkel voor mensen geldt. Het grote verschil zit vooral in het achterliggende, metafysische wereldbeeld die de vraag beantwoordt *waarom* de natuur niet-instrumentele waarde bezit en *waarom* er voor het milieu en de natuur gezorgd moet worden.

De termen natuur, milieu, ecologie en duurzaamheid zijn moderne termen die in de koran niet terug te vinden zijn. Het Arabische woord dat hier het meest bij in de buurt komt is *bi'a*, wat zoiets als habitat of omgeving betekent.¹⁹⁷

3.3.1 God's schepping (*khalq*)

Volgens de islamitische leer is het gehele universum, met alles wat zich daarin bevindt, door God gecreëerd.¹⁹⁸ De koran vertelt uitvoerig hoe God het universum tot stand heeft gebracht. Soera 21 vers 30-33 beschrijft dit als volgt:

‘Hebben zij die ongelovig zijn dan niet gezien dat de hemelen en de aarde een samenhangende massa waren? Wij hebben ze toen van elkaar gescheiden en Wij hebben uit water al het levende gemaakt. Zullen zij dan niet geloven? En Wij hebben op de aarde stevige bergen gemaakt dat zij hen niet aan het wankelen zou brengen en Wij hebben er passen in gemaakt als wegen; misschien zullen zij zich de goede richting laten wijzen. En Wij hebben de hemel tot een beschermd dak gemaakt. Maar zij wendden zich van Zijn tekenen af. En Hij is het die de nacht en de dag, de zon en de maan geschapen heeft. Alle zweven zij in een hemelbaan.’

De koran beschrijft daarnaast hoe bijzonder de schepping is: ‘De schepping van de hemelen en de aarde is groter dan de schepping van de mens, maar de meeste mensen weten het niet.’¹⁹⁹ Op basis van deze soera wordt een antropocentrisch wereldbeeld afgezwakt. Deze islamitische visie op de schepping krijgt binnen de islamitische milieubeweging bijzonder veel aandacht en vormt de essentie van het gedachtegoed. De visie dat God het universum geschapen heeft omvat meerdere elementen die geïntegreerd zijn tot een specifiek wereldbeeld.

---

¹⁹⁶ Abedi-Sarvestani & Shahvali, ‘Environmental Ethics’, 612-613.

¹⁹⁷ Khalid, ‘Islam and the Environment’, 3.

Jusoff & Abu Samah, ‘Environmental Sustainability’, 47.

¹⁹⁸ ‘Hij die de heerschappij over de hemelen en de aarde heeft, die zich geen kind genomen heeft, die geen metgezel in de heerschappij heeft en die alles geschapen en nauwkeurig geordend heeft.’ (Koran 25:2).

¹⁹⁹ Koran 40:57.

De eerste daarvan is de opvatting dat God en niet de mens de eigenaar is van het universum, aangezien deze uit Zijn alwetendheid en almacht tot stand is gekomen.²⁰⁰ In soera 7 vers 54 wordt dit idee als volgt samengevat: 'Jullie Heer is God die de hemelen en de aarde is zes dagen geschapen heeft. Toen vestigde Hij zich op de troon. Hij laat de nacht de dag bedekken terwijl hij hem haastig najaagt. En de zon, de maan en de sterren zijn onderworpen aan Zijn zeggenschap. Behoren Hem de schepping en de ordening niet toe?' Aangezien God binnen de islam de ultieme entiteit van verering, respect, lotsbestemming, waarheid en betekenisgeving is, dient Zijn schepping, net als Hijzelf, gerespecteerd te worden. Dit ondersteunt volgens moslimdenkers op directe wijze een milieuvriendelijk wereldbeeld. De gehele schepping en het leven zelf blijft bovendien bestaan doordat God deze onderhoudt: 'Hij is het die de zon gemaakt heeft als verlichting en de maan als een licht en die ervoor standen heeft verordend opdat jullie het aantal van de jaren en de berekening weten.'²⁰¹ Vers 57 in soera 7 verwijst nog meer naar het idee dat God de onderhouder van het leven is door het bepalen van de komst van regen, een essentieel element voor de instandhouding van het aardse leven: 'En Hij is het die de winden als verkondigers van goed nieuws voor Zijn barmhartigheid uit zendt, totdat Wij ze, wanneer zij zware wolken opgestuwd hebben, naar een dode streek drijven en ermee het water laten neerdalen. En Wij brengen daarmee allerlei vruchten voort.'²⁰²

Een tweede element is het principe van eenheid, *tawhid*. Dit principe is de essentie van de islam en wordt door elke moslim en elke stroming onderschreven en benadrukt. Binnen de milieubeweging wordt dit principe vooral benadrukt in relatie tot de schepping. Dit betekent dat alles haar oorsprong in een enkele bron kent, namelijk God. *Tawhid* heeft volgens Abu-Hola en Abdul-Matin daarom niet alleen betrekking op God zelf maar op de gehele schepping, die uit Hem voortkomt.²⁰³ 'Van God is wat in de hemelen en wat op de aarde is en God omvat alle dingen.'²⁰⁴ Omdat alles een eenheid vormt en tot God te herleiden valt is er volgens deze denkers sprake interdependentie: alles staat met elkaar in verbinding, is afhankelijk van elkaar en beïnvloed elkaar.²⁰⁵ Verschillende auteurs, waaronder Khalid en Özdemir, verwijzen naar dit idee met de term holisme,²⁰⁶ dat verwijst naar interdependentie en een geïntegreerd geheel. Abedi-Sarvestani & Shahvali verwoorden het als volgt: 'The encompassment of all creations by God represents the unity of the universe and a special linkage that exists between humans and nature. (...) Thus human-nature relationship in an Islamic worldview should be considered with the reality that God not only has been creating all things but encompasses them.'²⁰⁷ Hoewel weinig moslimauteurs expliciet stellen soefi te

²⁰⁰ Khalid, 'Islam and the Environment', 5.

Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 613.

Hamed, 'Seeing the Environment', 159.

²⁰¹ Koran 10:5.

²⁰² Zie ook Koran 25:48-49: 'En Wij laten uit de hemel rein water neerdalen om daarmee een dode streek tot leven te brengen en om daarmee veel van wat Wij geschapen hebben, vee en mensen, te drinken te geven.'

²⁰³ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 200.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 6.

Abdul-Matin, *Green Deen*, 6.

²⁰⁴ Koran 4:126.

Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 613.

²⁰⁵ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 201.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 47.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 18.

²⁰⁶ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 614.

Khalid, 'Islam and the Environment', 6.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 1, 16.

Shaharir, 'A New Paradigm', 92-93.

²⁰⁷ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 614.

zijn hebben veel van hen een soefistische oriëntatie wat betreft het thema *tawhid*, wat neigt naar de *wahdat al-wujud*. Dit betekent dat God en Zijn creatie een zijn en samen een geheel vormen. Daartegenover staat de meer orthodoxe invulling van tawhid, *wadad al-shuhud*, wat betekent dat er een scherpere scheiding is tussen God en Zijn creatie. Geen enkele auteur die over het thema milieu schrijft gaat echter in op deze achterliggende discussie, maar er kan wel vastgesteld worden dat de invulling van *tawhid* als eenheid van het zijn niet de opvatting is die door de meerderheid van de moslims aangehangen wordt. De *wahdat al-wujud* oriëntatie ondersteunt echter wel een milieuvriendelijk wereldbeeld echter goed, waardoor het niet vreemd is dat deze aangehaald en aangehangen wordt door deze auteurs.²⁰⁸

De speciale band tussen de natuur en de mens wordt in een ander koranvers goed weergegeven: 'Er is geen dier op aarde en geen vogel die met zijn vleugels vliegt of zij behoren zoals jullie tot gemeenschappen. Wij hebben in het boek niets veronachtzaamd. Dan zullen zij tot hun Heer worden verzameld.'²⁰⁹ Dit vers wordt door vrijwel alle moslimauteurs aangehaald en draagt volgens hen fundamenteel bij aan een milieuvriendelijk wereldbeeld waarin God, mens en natuur met elkaar verbonden zijn. Deze islamitische visie bevat dus het extra element van het goddelijke dat alles geschapen heeft en alles omvat, een wereldbeeld dat mogelijk een krachtige uitwerking heeft op de manier waarop de natuur ervaren wordt door moslims (iets dat middels sociaalwetenschappelijk onderzoek bestudeerd zou kunnen worden). Hoewel het voor te stellen is dat het idee van interdependentie ingezet wordt om een instrumentele visie op natuurbehoud te ondersteunen (namelijk de natuur beschermen omdat de mens hiervan afhankelijk is), is dit niet in overeenstemming met de overige elementen van de islamitische visie op het universum, welke theocentrisch in plaats van antropocentrisch is en gebaseerd is op het idee van schepping. Aangezien God alles geschapen heeft en de gehele schepping om die reden respect verdient, betekent het principe van interdependentie dat er sprake is van gelijkwaardigheid en gelijke rechten. De natuur, die kwetsbaar is voor de invloed van de mens, dient volgens Jusoff en Abu Samah evenzeer in acht genomen te worden als de mens, die afhankelijk is van de natuur.²¹⁰

Het derde element is de opvatting dat God alles met een doel en in balans (*mizan*) en harmonie heeft gecreëerd: 'All creation has an order and a purpose and is in a state of dynamic balance.'²¹¹ In soera 55 vers 5-9 staat: 'De zon en de maan gaan volgens een berekening. De ster en de bomen buigen zich eerbiedig neer. De hemel heeft Hij opgeheven en Hij heeft de weegschaal opgesteld, opdat jullie bij het wegen niet over de schreef gaan, maar het gewicht rechtvaardig vaststellen en de weegschaal niet te weinig laten wegen.' Duidelijk is dus dat deze balans niet voor

---

²⁰⁸ Zie ook hoofdstuk 4, de interviews, waarin sommige respondenten ook soefistische opvattingen erop nahouden.

²⁰⁹ Koran 6: 38.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 10.

²¹⁰ Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 50.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 17.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 6.

²¹¹ Khalid, 'Islam and the Environment', 7.

Hope & Young, 'Islam and Ecology', 1.

Zaidi, 'On the Ethics', 31.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 47.

Akman, 'Sufism', 14.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 7, 9.

Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 65.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 1.

Abdul-Matin, *Green Deen*, 11-12.

niks bestaat: alle losse elementen en de balans die tussen al deze elementen heerst, dienen een bepaald doel. Hoewel de verschillende elementen van de schepping meerdere doelen kunnen vervullen, is het overkoepelende doel van de schepping de onderwerping aan God's wil.²¹² In zekere zin betekent dit volgens Rizvi dat de schepping een instrumentele waarde bezit: 'In this sense, nothing, including human beings, possesses IV1 [non-instrumental value]. God is the end of everything and everything else is a means for His plans, desires, and imperatives.'²¹³ Volgens Özdemir verbiedt de koran het om deze balans aan te tasten door schade aan de natuur te berokken.²¹⁴ In soera 7 vers 56 staat: 'Brengt geen verderf op de aarde, nadat zij in orde gemaakt is,' een boodschap die ook op andere plekken in de koran voorkomt.²¹⁵ In soera 2: 205 staat: 'En wanneer hij weggaat trekt hij eropuit om op de aarde verderf te zaaien en het gewas en het jongvee te vernielen. Maar God bemint het verderf niet.' De nadruk op het in stand houden van de balans is van groot belang in elke milieu-ethiek. Deze balans is nauw verbonden met het idee van interdependentie en met het feit dat deze balans van God afkomstig is en dus van zichzelf al respect verdient. Daarnaast dient de balans behouden te worden voor het welzijn van zowel de mens als van de rest van de schepping, aldus Abu-Hola.²¹⁶

Deze verschillende elementen vormen de oorspronkelijke staat van de schepping, ook wel *fitra* genoemd.²¹⁷ Hoewel *fitra* veelal toegepast wordt op de oorspronkelijke staat van de mens die als moslim geboren wordt, wordt het concept binnen de milieubeweging ook toegepast op de gehele schepping. *Fitra* verwijst volgens Khalid naar een 'state of intrinsic goodness',²¹⁸ wat een belangrijke opvatting is als het gaat om de vraag welke waarde de natuur precies heeft. Op basis van de koran wijzen bijna alle moslimauteurs erop dat de schepping tekens (*ayat*) van God bevat, aangezien deze immers door Hem gemaakt is.²¹⁹ 'Op de aarde zijn er tekenen voor hen die vast overtuigd zijn en in jullie zelf.'²²⁰ Ook soera 16:65-69 verwijst expliciet naar tekens in relatie tot de schepping en natuurverschijnselen. Het is volgens Khalid geen toeval dat het Arabische woord *ayat* ook gebruikt wordt om de verzen van de koran aan te duiden. Het woord *aya* betekent dan ook teken, bewijs of symbool van God.²²¹ Binnen de islamitische milieubeweging wordt vaak gesteld dat het universum als God's schepping net als de koran een bewijs van God is.²²² Abu Bakar stelt: 'Allah has given them [Muslims] two clear holy books; they are the works and words of Allah.'²²³ Dit betekent dat je God

²¹² Khalid, 'Islam and the Environment', 3.

²¹³ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 56. Vervolgens stelt Rizvi wel: 'The use value of a thing, however, does not exhaust its essence. Since the reasons for God's creation cannot be comprehended in their entirety, *no* thing can be reduced to mere use value.'

²¹⁴ Özdemir, 'Towards an Understanding', 9.

²¹⁵ Koran 7:74.

²¹⁶ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 203.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 50.

²¹⁷ Khalid, 'Islam and the Environment', 6.

²¹⁸ Khalid, 'Islam and the Environment', 6.

²¹⁹ Özdemir, 'Towards an Understanding', 14-16.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 1.

Abdul-Matin, *Green Deen*, 6-7.

²²⁰ Koran 51:20-21.

Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 1.

Abu Bakar, 'Islamic Theological Teachings', 223.

²²¹ Khalid, 'Islam and the Environment', 3.

²²² Afgezien van de discussie of de koran geschapen of ongeschapen is, wordt de koran als het Woord van God gezien en dus als bewijs voor Zijn bestaan en al Zijn andere kenmerken. Het universum, dat sowieso wel geschapen is, vervult eenzelfde soort functie volgens islamitische milieudenkers.

²²³ Abu Bakar, 'Islamic Theological Teachings', 223.

Zie ook Özdemir, 'Towards an Understanding', 15.

niet alleen in de koran kan vinden, maar ook in de gehele schepping waar de mens zich in bevindt en zelfs in de mens zelf.²²⁴ De koran stimuleert dan ook om deze tekenen daadwerkelijk te zien en erover na te denken.²²⁵ Op die manier kan God beter begrepen worden, verbetert de relatie met Hem en kan Zijn *barakah* ontvangen worden.²²⁶ Het gevolg van dit toegenomen bewustzijn van God is een toename in het besef van morele verplichting tegenover God.²²⁷ Dit vertaalt zich naar het idee dat de schepping respect en zorg verdient omdat deze een teken van God is.²²⁸ In bepaalde islamitische stromingen (waaronder het soefisme), en ook binnen de milieu-ethische stroming, wordt er vanuit gegaan dat God immanent in deze wereld is. De natuur wordt ook wel als een spiegel naar God voorgesteld,²²⁹ op dezelfde manier waarop ikonen in het katholicisme fungeren.²³⁰ Deze immanentie en *ayat* zijn indirecte verwijzingen naar God, aangezien het duidelijk is dat de natuur niet God zelf is. Dat de natuur zo verband houdt met haar Schepper en zich onderwerpt aan Zijn wil blijkt ook uit het volgende koranvers dat door veel auteurs aangehaald wordt: ‘Hem prijzen de zeven hemelen en de aarde en wie daarin zijn. Er is niets of het prijst Zijn lof, maar jullie begrijpen hun lofprijzing niet. Hij is zachtmoedig en vergevend.’²³¹

Dat de schepping door God gemaakt is, de elementen hierin door Hem bepaald en gecontroleerd worden, het overkoepelende doel het gehoorzamen van Zijn Wil is en de schepping voorbij zichzelf verwijst (*ayat*) zorgen voor een specifiek soort waarde die de natuur vanuit islamitisch oogpunt bezit.²³² Mijns inziens bevat de natuur, vanuit een islamitisch perspectief, naast een instrumentele en intrinsieke waarde ook een soort semi-intrinsieke waarde. Hoewel dit als een paradox klinkt, is dit vooralsnog de beste term om deze waarde aan te duiden. De waarde van de schepping is namelijk niet (alleen) instrumenteel, maar bestaat ook niet uit en in zichzelf. De schepping heeft namelijk waarde door haar verbondenheid met God, de enige entiteit die intrinsieke waarde bezit.²³³ Özdemir stelt: ‘(...) God, as the Sustainer and Creator, gives existence and meaning to everything else.’²³⁴ Dat de schepping semi-intrinsieke waarde bevat heeft er volgens mij mee te maken dat die schepping enkel bij de gratie God’s bestaat en blijft bestaan. Je zou kunnen zeggen dat de schepping intrinsiek met God verbonden is en om die reden Zijn intrinsieke waarde overgeleverd heeft gekregen. Met andere woorden: omdat de schepping van God afkomstig is, is ook de intrinsieke waarde die God bezit als het ware overgebracht op de Zijn schepping. Rizvi meent dat, omdat *alles* door God gemaakt is, de waarde van de schepping niet relationeel is zoals we dit concept

²²⁴ Özdemir, ‘Towards an Understanding’, 8.

²²⁵ Zaidi, ‘On the Ethics’, 42.

Özdemir, ‘Towards an Understanding’, 5, 20.

²²⁶ Shomali, ‘Aspects of Environmental Ethics’, 4.

Izzi Dien, ‘Islam and the Environment’, 48.

Nasr, *Man in Nature* 95, in Hope & Young, ‘Islam and Ecology’, 6.

²²⁷ Özdemir, ‘Towards an Understanding’, 6, 8.

²²⁸ Özdemir, ‘Towards an Understanding’, 7.

²²⁹ Özdemir, ‘Towards an Understanding’, 5.

²³⁰ Hope & Young, ‘Islam and Ecology’, 6-7.

²³¹ Koran 17:44.

Jusoff & Abu Samah, ‘Environmental Sustainability’, 47.

Abu Bakar, ‘Islamic Theological Teachings’, 224.

Hope & Young, ‘Islam and Ecology’, 1.

Özdemir, ‘Towards an Understanding’, 13.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 10.

²³² Zie Rizvi, ‘Islamic Environmental Ethics’, 55-67 voor een uitgebreide filosofische discussie over het soort waarde dat de schepping vanuit islamitisch oogpunt bezit.

²³³ Abedi-Sarvestani & Shahvali, ‘Environmental Ethics’, 613.

²³⁴ Özdemir, ‘Towards an Understanding’, 3.

doorgaans gebruiken. Het relationele aspect vervalt als het ware, waardoor er volgens hem sprake is van intrinsieke waarde in de schepping: 'In other words everything in the universe, whether human or non-human, a living or non-living thing, are all creatures of God. Therefore the property of being created by God is something that is not only shared by everything in the universe, but is something that has intrinsic value, which is to be valued for its own sake.'²³⁵ Er zit wat van God in de schepping zelf door de verbondenheid van de schepping met haar Maker, een besef dat weer terugleidt tot het eerder genoemde idee van immanentie en *ayat*. Binnen milieutheorieën is het algemeen verondersteld dat een intrinsieke waarde noodzakelijk is om tot een meer gedegen en meer diepgaande milieu-ethiek te komen. Als dit vastgesteld kan worden kan er namelijk een poging gedaan worden om een universele milieu-ethiek te formuleren.²³⁶ Wanneer een milieu-ethiek daarentegen op een instrumentele waarde gebaseerd wordt, is de noodzaak om voor het milieu te zorgen onderhevig aan menselijk subjectivisme. De mogelijkheid dat er niet voor het milieu gezorgd wordt, omdat bepaalde elementen namelijk geen instrumentele waarde bezitten, is vanuit dit perspectief veel groter.

3.3.2 De rol van de mens

Hoewel veel islamitische milieudenkers de nadruk leggen op een theocentrisch wereldbeeld waarin de (semi-)intrinsieke waarde van de natuur een grote rol speelt, wordt er ook erkend dat de mens een speciale positie inneemt in het geheel.²³⁷ Deze positie wordt ten eerste bepaald door het islamitische mensbeeld. De mens onderscheidt zich volgens Özdemir van de rest van de schepping door haar vrije wil en haar rede.²³⁸ Beide zijn een gave van God, omdat God alles gemaakt heeft. Deze kenmerken zorgen ervoor dat de mens in het geheel van de schepping een dominante en superieure positie inneemt.²³⁹ Een goed gebruik van de rede zorgt ervoor dat het bestaan van God bevestigd wordt. In deze gedachtenlijn wordt wetenschap dan ook gestimuleerd vanuit de islam,²⁴⁰ mits die rede op de 'juiste' manier ingezet wordt. Dit betekent volgens Izzi Dien dat de rede geen ongelimiteerde vrijheid heeft maar zich moet houden aan de islamitische richtlijnen, onder meer het principe van *tawhid*.²⁴¹ Rede en vrije wil zijn volgens Khalid echter eveneens kenmerken die de mens in staat stellen ongehoorzaam te zijn aan Zijn Wil.²⁴² Het feit dat de mens een keuze heeft betekent volgens verschillende moslimdenkers dat hij door God beoordeeld zal worden op die keuze.²⁴³ God heeft de mens immers de koran gegeven en, zoals hierboven aangegeven, ook de natuur om Zijn

---

²³⁵ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 57.

²³⁶ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 610.

²³⁷ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 202.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 2.

²³⁸ Özdemir, 'Towards an Understanding', 12.

²³⁹ Hope & Young, 'Islam and Ecology', 7.

²⁴⁰ Zaidi, 'On the Ethics', 39, 41, 45.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 46.

Abu Bakar, 'Islamic Theological Teachings', 223-226.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 4.

²⁴¹ Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 48.

²⁴² Khalid, 'Islam and the Environment', 7.

²⁴³ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 613.

Hope & Young, 'Islam and Ecology', 1.

Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 59.

bestaan uit af te leiden. De natuur is volgens sommigen zelfs een reflectie van het Paradijs.²⁴⁴ Zowel de schepping als de koran fungeren als bewijs voor God en de koran dient als leidraad voor de omgang met God, de medemens en de rest van de schepping.²⁴⁵ De koran wijst er uitvoerig op dat de mens beoordeeld zal worden op zijn handelen, ook tegenover de schepping.²⁴⁶ Een slechte omgang met het milieu wordt volgens Shomali als ondankbaarheid jegens God gezien.²⁴⁷ Dit element van straf en beloning speelt een niet te onderschatten rol in de omgang met het milieu.²⁴⁸ Een niet-islamitische kritiek is dan ook dat deze geloofsopvatting voor moslims de motivatie is om goed met het milieu om te gaan. Maar zoals ook hierboven al aangegeven is draait het binnen de islam ook om de juiste intentie, welke niet (enkel) het voorkomen van straf is. Hoewel deze 'motivatie' van het voorkomen van straf draait om iets anders dan de intrinsieke waarde van de natuur en zelfs als antropocentrisch gekarakteriseerd kan worden, is het niettemin een waardevolle motivatie. Moslimdenkers verwijzen hier dan ook regelmatig naar, maar altijd in combinatie met andere elementen die zorg voor het milieu ondersteunen. Een islamitisch wereldbeeld is een geïntegreerd geheel waar de opvatting omtrent straf en beloning nu eenmaal als een rode draad doorheen loopt omdat het een van de kernelementen van de islam is. Het is dus niet vreemd dat dit religieuze besef ook in relatie tot het milieu aanwezig is in het denken van moslims.

Deze islamitische kijk op straf en beloning betekent dat moslims (extra) toegewijd zijn aan het vereren van God. Vanuit het idee dat de schepping van God is en zelfs goddelijk (tekens van Hem bevat althans), is het een kleine stap naar de overtuiging dat de mens God kan vereren door goed voor Zijn schepping te zorgen. Islamitische milieudenkers omschrijven dit vaak expliciet als de taak van moslims; een deontologische verplichting gebaseerd op God's wil die vastgelegd is in de koran en de *shari'a*.²⁴⁹ Die taak berust op twee uitgangspunten. De eerste hangt samen met het hierboven beschreven islamitische mensbeeld, waarin de mens vanwege de gave van de rede als enig levende wezen in staat is om zowel grote schade aan te richten als voor de schepping te zorgen.²⁵⁰ De mens heeft hierin een keuze en met keuze en mogelijkheid komt dus ook de verantwoordelijkheid.²⁵¹ Het tweede uitgangspunt is het ethische concept van *khalifa*, dat door vrijwel alle moslimauteurs aangehaald wordt.²⁵² Dit komt grotendeels overeen met het eco-model van rentmeesterschap, waarbij de mens de verantwoordelijkheid om voor God's schepping te zorgen gegeven is (door

---

²⁴⁴ Hope & Young, 'Islam and Ecology', 6.

²⁴⁵ Khalid, 'Islam and the Environment', 7.

Zaidi, 'On the Ethics', 40.

Abu Bakar, 'Islamic Theological Teachings', 222.

²⁴⁶ Koran 56:60.

Zaidi, 'On the Ethics', 42.

Abu Bakar, 'Islamic Theological Teachings', 225.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 16-17.

²⁴⁷ Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 5.

²⁴⁸ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 200.

Zaidi, 'On the Ethics', 40.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 20.

²⁴⁹ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 613.

²⁵⁰ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 615.

²⁵¹ Abu Bakar, 'Islamic Theological Teachings', 222.

²⁵² Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 200.

Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 49.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 47.

Hope & Young, 'Islam and Ecology', 1.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 20.

Hamed, 'Seeing the Environment', 160.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 2.

God).²⁵³ Verschillende auteurs halen soera 33 vers 72 aan: ‘Wij hebben de toevertrouwde taak aan de hemelen, de aarde en de bergen aangeboden, maar zij weigerden haar te dragen en schrokken ervoor terug. De mens droeg haar (...).’ In de koran staan meerdere verwijzingen naar dit concept van *khalifa*: ‘Toen jouw Heer tot de engelen zei: <Ik ga op aarde een plaatsvervanger aanstellen>’²⁵⁴ en: ‘Toen hebben Wij jullie na hen als opvolgers op de aarde gezet om te kijken hoe jullie het zouden doen.’²⁵⁵ Het idee van verantwoordelijkheid en *khalifa* enerzijds gecombineerd met het kernelement van straf en beloning anderzijds heeft tot de opvatting geleid dat de schepping letterlijk een ‘testing ground’ voor de *ihsan* (‘doing what is pleasing to Allah’) van de mens is.²⁵⁶ Volgens Khalid komt dit neer op het behouden van harmonie, zowel in de mens zelf als in relatie tot haar omgeving. In de koran wordt volgens Jusoff en Abu Samah echter wel duidelijk dat de mens deze taak niet goed uitvoert.²⁵⁷

De mens is echter ook in een ander opzicht bijzonder. De schepping heeft namelijk niet enkel (semi-)intrinsieke waarde en dient niet alleen maar beschermd te worden. De koran maakt duidelijk dat God de schepping ook voor de mens gemaakt heeft om hiervan te profiteren en zich te ontwikkelen.²⁵⁸ Dat geldt niet alleen in fysiek opzicht, maar ook op mentaal en spiritueel gebied, aldus Abu Bakar en de IPCNE.²⁵⁹ De koran beschrijft namelijk ook de mooie kanten van de natuur waar de mens van kan genieten.²⁶⁰ Volgens Abu-Hola is een van de doelen van de islam namelijk om het leven van de mens te veraangemen.²⁶¹ De schepping is met andere woorden een gift (*ni'mah*) van God voor de mens.²⁶² De koran wijst er regelmatig op de God, via zijn schepping, de mens voorziet in haar levensonderhoud.²⁶³ In soera 41 vers 10 kan het volgende gelezen worden: ‘Hij heeft erop stevige, er bovuitstekende bergen gemaakt, haar gezegend en allerlei levensonderhoud voor haar verordend in vier dagen, gelijkmatig verdeeld voor hen die vragen.’ Soera 2:29 stelt: ‘Hij is het die voor jullie al wat er op de aarde is geschapen heeft.’²⁶⁴ Özdemir wijst er als een van de weinigen op dat dit element ertoe kan leiden dat moslims de natuur enkel als onderworpen aan de mens zien.²⁶⁵ De islam is echter een geïntegreerd geheel, wat betekent dat er ook gekeken moet worden naar andere ideeën en regels, waaronder de overtuiging dat het ultieme doel van de mens het onderwerpen aan God is. Wanneer deze instrumentele opvatting van de natuur daarnaast gekoppeld wordt aan het idee dat God de ultieme eigenaar blijft van de schepping, wordt duidelijk dat er

---

²⁵³ Abedi-Sarvestani & Shahvali, ‘Environmental Ethics’, 612.

Shomali, ‘Aspects of Environmental Ethics’, 4.

²⁵⁴ Koran 2:30.

²⁵⁵ Koran 10:14.

²⁵⁶ Khalid, ‘Islam and the Environment’, 2, 4.

Abu-Hola, ‘An Islamic Perspective’, 200.

Abu Bakar, ‘Islamic Theological Teachings’, 225.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 1.

²⁵⁷ Jusoff & Abu Samah, ‘Environmental Sustainability’, 48.

²⁵⁸ Zaidi, ‘On the Ethics’, 40-41.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 1.

Jusoff & Abu Samah, ‘Environmental Sustainability’, 47.

Abu Bakar, ‘Islamic Theological Teachings’, 224.

Hamed, ‘Seeing the Environment’, 160.

²⁵⁹ Abu Bakar, ‘Islamic Theological Teachings’, 226.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 3, 10.

²⁶⁰ Shomali, ‘Aspects of Environmental Ethics’, 3. Zie Koran 16:5-6, 27:60, 50:7 en 22:5.

²⁶¹ Abu-Hola, ‘An Islamic Perspective’, 199, 203.

²⁶² Khalid, ‘Islam and the Environment’, 4.

²⁶³ Abu Bakar, ‘Islamic Theological Teachings’, 223-224.

²⁶⁴ Andere koranverzen: 45:12-13, 31:20, 14:32-33.

²⁶⁵ Özdemir, ‘Towards an Understanding’, 18.

bepaalde grenzen aan deze instrumentele functie van de natuur zitten. Het gaat hierbij om vruchtgebruik in plaats van eigenaarschap en er zitten richtlijnen aan dat vruchtgebruik. Die richtlijnen zijn gebaseerd op het islamitische wereldbeeld en mensbeeld en zijn binnen de *shari'a* concreet geformuleerd (zie hieronder). Een moslim moet naar een juiste omgang met de schepping streven op basis van kenmerken zoals rechtvaardigheid (*'adl*), vroomheid (*taqwa*) en kennis, drie belangrijke zaken volgens de islam.²⁶⁶ Daarnaast moet deze omgang gebaseerd zijn op de overtuiging dat islam, oftewel onderwerping aan God, niet alleen geloven omhelst maar ook handelen.²⁶⁷

Door de moslimdenkers wordt er getracht een balans op te zetten dus dit aardse leven en het hiernamaals.²⁶⁸ Het geloof in het hiernamaals is een belangrijke factor om de focus op het aardse leven, zoals deze onder seculiere mensen aanwezig kan zijn, af te zwakken. Het leven na de dood is immers voor eeuwig, terwijl het aardse leven, hoewel belangrijk, maar tijdelijk is. Vaak manifesteren de gevolgen van iemands handelen zich bovendien in het aardse leven en het leven na de dood. Zaidi wijst erop dat wanneer iemand slecht omgaat met het milieu diegene zowel in het aardse leven als in het hiernamaals hiervoor gestraft wordt. Wanneer er bijvoorbeeld niet goed omgegaan wordt met een stuk land kan iemand het recht hierop verliezen.²⁶⁹ Daarnaast hebben mensen te maken met de negatieve gevolgen van de milieucrisis, waar zij zelf verantwoordelijk voor zijn.²⁷⁰ Het leven op aarde en het hiernamaals zijn zoals ook al eerder aangegeven nauw met elkaar verbonden omdat het leven op aarde bepaalt hoe het hiernamaals eruit ziet voor iemand.

Binnen het soefisme bestaat er ook veel aandacht voor het balanceren van het aardse leven en het leven in het hiernamaals. Soefi's streven ernaar de eigen persoon te verbeteren door aardse verlangens te minimaliseren, het hart te zuiveren en zich te richten op God. De ziel, het innerlijke, is kortom belangrijker dan het uiterlijke en het lichaam. De *shari'a* en het belang van het hiernamaals vormen de leidraad om die aardse verlangens en het lichaam in toom te houden.²⁷¹ Akman ziet het soefisme dan ook als alternatief voor de hedendaagse consumptiecultuur 'that indulges the human ego'.²⁷² Hoewel dit idee bijzonder sterk is binnen het soefisme is het eveneens aanwezig in de andere islamitische stromingen. Rizvi stelt: 'In Qur'anic vocabulary, following one's desire and not subordinating it to the divine order is akin to making it one's lord.'²⁷³

3.3.3 Kritiek op seculiere milieubeweging en duurzame ontwikkeling

De term duurzame ontwikkeling wordt tegenwoordig steeds meer gebruikt als oplossing voor de milieucrisis. Het concept draait om de zogenaamde drie p's: *people, planet, profit*.²⁷⁴ Vaak halen zowel moslimdenkers als niet-islamitische denkers de Brundtland definitie van duurzame ontwikkeling aan: 'development which meets the needs of the present without compromising the

---

²⁶⁶ Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 49.

²⁶⁷ Zaidi, 'On the Ethics', 43-44.

²⁶⁸ Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 4. Shaharir, 'A New Paradigm', 95.

²⁶⁹ Zaidi, 'On the Ethics', 42.

²⁷⁰ Abu Bakar, 'Islamic Theological Teachings', 225.

²⁷¹ Akman, 'Sufism', 5, 10.

²⁷² Akman, 'Sufism', 11, 13.

²⁷³ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 68.

²⁷⁴ Schwencke, *Globalized Eco-Islam*, 8.

ability of future generations to meet their own needs.²⁷⁵ Bij veel westers-seculiere milieubewegingen en bij veel westers-seculier beleid speelt dit gedachtegoed een belangrijke rol. Er zijn echter ook meer radicale groepen die zich, net als veel moslimdenkers, tegen de doelstelling van economische groei en materialisme keren en het niet eens zijn met een puur antropocentrische, instrumentele kijk op de natuur. Het punt waarop deze radicale milieubewegingen zich echter onderscheiden van veel moslimdenkers is de positie die ze de mens toedichten. Rizvi noemt deze seculiere milieubeweging zelfs *misanthropic*, omdat ze de natuur een hogere positie toedicht dan de mens en de mens veelal als slecht tegenover de natuur voorgesteld wordt.²⁷⁶ Volgens Rizvi zijn mens en natuur echter gelijk en is een islamitische milieu-ethiek dus niet antropocentrisch en ook niet *misanthropic*. Hiermee onderscheid hij zich overigens wel van de meeste andere moslimdenkers, die de mens toch een bijzondere positie toedichten. Een ander punt van kritiek dat Rizvi uit met betrekking tot de radicale seculiere milieubewegingen is dat er geen goede redenering is om de intrinsieke waarde van de natuur en de morele verplichting van de mens jegens de natuur op te baseren. Dit punt hangt samen met het eerder behandelde onderscheid tussen seculiere filosofie en theologie. Daarnaast biedt deze seculiere milieubeweging volgens hem geen alternatief voor de *desire-based morality* dat het kernprobleem vormt van de milieucrisis.²⁷⁷ Zaidi onderschrijft als een van de weinige moslimdenkers expliciet het doel van duurzame ontwikkeling: 'We need principles which emphasize ethical ideals and at the same time encourage improvement in material well-being.'²⁷⁸ Hij is echter wel kritisch op wat hij de 'occidental spiritual excellence' noemt en die volgens hem enkel gebaseerd zijn op economische ontwikkeling. De afwezigheid van het goddelijke is volgens hem een groot minpunt van dit gedachtegoed.²⁷⁹

Anderen uiten zich meer kritisch op het concept van duurzame ontwikkeling, vooral hoe deze in het Westen ingevuld wordt. Shahrir meent: 'This definition [Brundtland] has been criticized by many to the extent that the economics (as presently defined and practiced) for development is not sustainable, thus sustainable development has reached a level of an oxymoron.'²⁸⁰ Er zou, met andere woorden, een meer fundamentele verandering moeten plaatsvinden in het gehele kapitalistische economische systeem voordat deze op een duurzame wijze ingezet kan worden.²⁸¹ Ook het gehele levensbeschouwelijke systeem dat achter het concept duurzame ontwikkeling ligt is ontoereikend en deelt haar wortels met het levensbeschouwelijke systeem dat ten grondslag ligt aan de milieucrisis zelf. Dit a-religieuze, antropocentrische en materialistische systeem houdt dan ook bepaalde schadelijke zaken in stand in plaats van dat ze deze oplost. Duurzame ontwikkeling moet daarentegen ondersteund worden door een meer gebalanceerde en holistische levensbeschouwing, waarvoor religie de ideale basis vormt.²⁸² Abedi-Sarvestani en Shahvali stellen: 'Sustainable development is anthropocentric, because it advocates the use of scientific and technological power in the name of sustainability, informed by an instrumental view of nature that maintains the

²⁷⁵ http://www.un.org/wcm/webdav/site/climatechange/shared/gsp/docs/GSP1-6_Background%20on%20Sustainable%20Devt.pdf (Geraadpleegd op 30-05-2013).

Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 612.

Akman 'Sufism', 10.

Shahrir, 'A New Paradigm', 91.

²⁷⁶ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 54, 66.

²⁷⁷ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 66-68.

²⁷⁸ Zaidi, 'On the Ethics', 36.

²⁷⁹ Zaidi, 'On the Ethics', 39-40.

²⁸⁰ Shahrir, 'A New Paradigm', 91.

²⁸¹ Shahrir, 'A New Paradigm', 94.

²⁸² Shahrir, 'A New Paradigm', 93.

ontological distinction between people and nature.²⁸³ De islamitische visie op duurzaamheid en het milieu zet zich kortom af tegen materialistische en antropocentrische motieven en tegen de visie dat de natuur enkel maar behouden dient te worden vanwege haar intrinsieke waarde (waardoor de mens een ondergeschikte rol speelt).²⁸⁴

Als alternatief stellen moslimdenkers de islamitische visie op duurzaamheid voor.²⁸⁵ Deze visie haakt in op het denken over economie. De kapitalistische economie is volgens veel moslimdenkers antropocentrisch en gericht op groei en materialisme, terwijl de islamitische variant meer gericht is op sociale rechtvaardigheid en zorg voor het milieu. Een bekende kritiek is dat het streven naar groei in het Westen zich zelfs baseert op het principe dat er groei (namelijk geld) ontstaat uit niks. Dit heeft te maken met de praktijk van rente, iets dat de islam verbiedt omdat er niet iets kan ontstaan of 'gewonnen' kan worden uit niks. Geld heeft ten eerste geen intrinsieke waarde en ten tweede kan er uit het uitlenen van geld geen winst ontstaan.²⁸⁶ Dit betekent niet dat *profit* geen deel uitmaakt van een islamitische economie, aangezien hierboven vastgesteld is dat de schepping er vanuit de islam gezien is om de mens in haar behoeften en begrensde verlangens te dienen.²⁸⁷ Daarnaast keurt de islam aardse welvaart of rijkdom niet af. Sterker nog, armoede die toe te schrijven valt aan iemands luiheid wordt sterk afgekeurd en het verkrijgen van welvaart via hard werken wordt aangemoedigd. Het streven naar welvaart mag echter niet ten koste gaan van anderen en van bepaalde zaken die voorrang hebben, zoals gezondheid en primaire levensbehoeften.²⁸⁸ *Profit* wordt bovendien breder gedefinieerd, waardoor ook geluk en *spiritual needs* hieronder vallen. Shahrir noemt dit de *happiness paradigm*.²⁸⁹ De veelgebruikte Brundtland definitie wekt inderdaad de indruk vooral op de mens gericht te zijn en gebaseerd te zijn op een materialistische, instrumentele kijk op de natuur. Rizvi meent in relatie tot deze invulling van duurzame ontwikkeling: 'Such strands of thought have no principled problem with a desire-based morality; in fact, they are ultimately driven by the fear of scarcity, that our ideal of maximizing the satisfaction of desire together with an increasing population might be incompatible with the finiteness of Earth's resources.'²⁹⁰

Vanuit een islamitisch perspectief zouden de drie p's dan ook anders ingevuld worden en vergezeld gaan met een andersoortige (niet-instrumentele) motivatie. Volgens Zaidi is er in de islam, in vergelijking met de standaard invulling van duurzame ontwikkeling in het Westen, meer aandacht voor *people* (sociale rechtvaardigheid) en *planet* en minder voor *profit*. Armoedebestrijding staat binnen de islam bijvoorbeeld hoog in het vaandel,²⁹¹ iets wat ertoe leidt dat *profit* meer gelijkmatig en eerlijk verdeeld wordt. Bovendien is armoede desastreus voor een goede omgang met het milieu. Khalid verwoordt het als volgt: 'Relieving hardship takes precedence over promoting benefit.'²⁹² Daarnaast strekt de verantwoordelijkheid van de mens zich ook uit tot toekomstige generaties,²⁹³

---

²⁸³ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 612.

²⁸⁴ Schwarte, 'Environmental Protection', 568-569.

²⁸⁵ Akman, 'Sufism', 10.

²⁸⁶ Khalid, 'Islam and the Environment', 5.

²⁸⁷ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 70.

²⁸⁸ Hamed, 'Seeing the Environment', 152-154.

²⁸⁹ Shahrir, 'A New Paradigm', 92, 95. Ook anderen, zoals De Vries en Petersen, pleiten voor een bredere definitie van welvaart (vaak wordt de term welzijn hiervoor gebruikt).

²⁹⁰ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 69.

²⁹¹ Zaidi, 'On the Ethics', 44.

²⁹² Khalid, 'Islam and the Environment', 3.

²⁹³ Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 5.

wat overeenkomt met de standaard invulling van duurzame ontwikkeling.²⁹⁴ Maar weinig auteurs geven echter aandacht aan een andere dimensie van het element *people*, namelijk de kwestie van overpopulatie. Nasr meent dat dit probleem samenhangt met bijvoorbeeld de politieke situatie in moslimlanden en ziet potentie in een hernieuwde aandacht voor *hadith* met betrekking tot gezinsplanning (waarbij echter het criterium van het kunnen onderhouden van het gezin als uitgangspunt geldt).²⁹⁵ Een andere uitzondering is Al Hafiz B.A. Masri, die een bijdrage leverde voor *Islam and Ecology* uit 1992. Hij stelt dat het niet zozeer overpopulatie is dat het probleem vormt, maar onze omgang met de natuur. De aarde zou immers nog vier keer zoveel monden kunnen voeden, aldus Masri. Hij spreekt zichzelf echter tegen als hij eveneens stelt dat overpopulatie een grote oorzaak van milieuproblematiek is.²⁹⁶ Daarnaast schuiven veel auteurs het feit dat veel moslimlanden, in navolging van het Westen, willen moderniseren en hun welvaart willen verhogen af op het Westen. Er wordt bijvoorbeeld weinig stilgestaan bij het idee dat het begrijpelijk en legitiem is dat moslims dit willen nastreven.

De islam biedt kortom veel leidraden en aanknopingspunten voor een betere omgang met het milieu. Dit is erg theoretisch gericht en sommige auteurs gaan voorbij aan allerlei praktische zaken die erbij komen kijken. Het metafysische wereldbeeld dat centraal staat binnen de islam is echter wel van groot belang en vormt de basis van de praktische regels die de *shari'a* bevat (de *shari'a* is immers op de koran en de soenna gebaseerd). Rizvi waarschuwt dat deze twee elementen, wereldbeeld en praktische voorschriften, wel samen moeten gaan. Tegenwoordig is er volgens hem namelijk sprake van een pragmatische neiging binnen milieubewegingen: 'There is a danger that Islam will be treated as a tool for bettering the environment rather than as a truth claim. Such an instrumentalization of something as intrinsic as truth would perpetuate the very instrumentalism that is at the center of our current woes.'²⁹⁷

3.4 De islamitische oplossing: praktische voorschriften

3.4.1 Soenna

Voor moslims is naast de koran de *soenna*, de handelingen en uitspraken van de profeet en zijn metgezellen, een belangrijke religieuze bron waar leiding, normativiteit en inspiratie uit geput wordt. De profeet Mohammed fungeert voor de meeste moslims al rolmodel die de koranische geest op de juiste manier in de praktijk heeft gebracht.²⁹⁸ Mohammed's leven is het ideaalbeeld waarin verlangen

---

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 50.

Özdemir, 'Towards an Understanding', 10.

Shaharir, 'A New Paradigm', 95.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 2.

²⁹⁴ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 204.

²⁹⁵ Nasr, in Hope & Young, 'Islam and Ecology', 4-5.

²⁹⁶ Masri, Al Hafiz B.A., 'Islam and Ecology', in F.M. Khalid & J. O'Brien (eds.), *Islam and Ecology*, Londen 1992, 13, 16.

²⁹⁷ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 73.

²⁹⁸ Özdemir, 'Towards an Understanding', 11.

Zaidi, 'On the Ethics', 43.

overstegen werd.²⁹⁹ Moslimdenkers die zich bezighouden met het milieu menen dat de profeet een bijzonder milieuvriendelijk persoon was. Jusoff en Abu Samah stellen: 'From all accounts of his life and deeds, we read that the Prophet has a profound respect for fauna and flora, as well as an almost visceral connection to the four elements: earth, water, fire and air. He was a strong proponent of the sustainable use and cultivation of land and water, proper treatment of animals, plants and birds, and the equal right of users.'³⁰⁰ Er zijn meerdere *hadith* die betrekking hebben op een goede omgang met de natuur en het milieu. Een bekende *hadith* heeft betrekking op het gebruik van water en gaat als volgt: 'God's Messenger appeared while Sa'ad was taking the ablutions. When he saw that Sa'ad was using a lot of water, he intervened saying: 'What is this? You are wasting water.' Sa'ad replied asking: 'Can there be wastefulness while taking the ablutions?' To which God's Messenger replied: 'Yes, even if you take them on the bank of a rushing river.'³⁰¹ Het is kortom niet toegestaan om water (of andere zaken) te verspillen, ook al is er overvloed.³⁰² Verspilling betekent immers dat iets zonder reden gebruikt wordt, iets dat binnen de islam afgekeurd wordt met betrekking tot de schepping. De norm daarentegen is matigheid in het bevredigen van de behoeften en wensen van een persoon. Daarnaast heeft water een bijzondere positie omdat dit in de tijd van de profeet erg schaars was. Het gevolg hiervan is dat er binnen de islam strenge en expliciete regels zijn voor de omgang met water.³⁰³ Het urineren in water zou de profeet eveneens verboden hebben.³⁰⁴ Ook met betrekking tot de flora bestaan er *hadith*. De profeet zou het volgende gezegd hebben: 'Whosoever plants a tree, or grow crops, and a man, bird or an animal or a beast of prey eat its fruits, it is a charity for him.' Een sjiiitische *hadith* vermeldt dat Mohammed het volgende gezegd zou hebben: 'Unless you are compelled, do not cut down a tree!'³⁰⁵ Daarnaast stelde de profeet dat het zelfs loont om een boom te planten als de Dag des Oordeels daar is.³⁰⁶ De profeet keerde zich ook tegen dierenmisbruik, zoals het niet verstrekken van water aan dieren. Hiervoor zal een persoon gestraft worden.³⁰⁷

Niet alleen Mohammed maar ook zijn metgezellen vormen een voorbeeld voor veel moslims. De eerste kalief, Abu Bakr (573-634), zou tijdens een van zijn toespraken tegenover zijn leger het volgende hebben gezegd: 'Remember that you are always under the eye of God, behave like men, do not run away, nor let the blood of women, children or old people stain your victory. Do not destroy palm trees, do not burn houses or field of wheat, never cut down fruit trees and kill cattle only when you need to eat it.' Deze overlevering werd in 1994 zelfs genoemd in een VN rapport over mensenrechten en het milieu.³⁰⁸ Ook Mohammed zou deze verordeningen uitgesproken hebben

²⁹⁹ Rizvi, 'Islamic Environmental Ethics', 70.

³⁰⁰ Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 47.

³⁰¹ Özdemir, 'Towards an Understanding', 10.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 49.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 7.

³⁰² Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 6.

³⁰³ Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 55.

Schwarte, 'Environmental Protection', 569.

Een ander voorbeeld van de contextgebondenheid van de Koran is dat er veel verwijzingen staan naar veedieren, zoals kamelen en schapen. Dit waren de dieren waarvan de mensen destijds leefden en die een belangrijk onderdeel van hun dagelijkse leven uitmaakten. Zie Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 51-52.

³⁰⁴ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 13.

³⁰⁵ Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 2.

³⁰⁶ Hope & Young, 'Islam and Ecology', 7.

³⁰⁷ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 10.

³⁰⁸ <http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/eeab2b6937bcca18025675c005779c3> (Geraadpleegd op 04-06-2013).

Zie ook Schwarte, 'Environmental Protection', 568.

Zie ook Khalid, 'Islam and the Environment', 2.

toen hij nog leefde en zijn legers aanstuurde.³⁰⁹ Zelfs in een oorlogstijd beschikken God's gecreëerde wezens over *hurmah*, oftewel onschendbaarheid.³¹⁰

3.4.2 Shari'a

De *shari'a* is gebaseerd op de koran en de *soenna* en overlapt hier dus grotendeels mee. Niettemin staat de *shari'a* in een aparte paragraaf centraal omdat de *shari'a* meer omvat dan specifieke koranverzen of *hadith*. De *shari'a* is bovendien pluraal omdat er sprake is van verschillende rechtsscholen. Zoals eerder genoemd is de *shari'a* niet enkel een verzameling regels ('wetten'), maar staan ook ethische normen en waarden en het islamitische wereldbeeld centraal.

Khalid formuleert het fundament van de *shari'a* als volgt: '1.) the interest of the community takes precedence over the interests of the individuals; 2.) relieving hardship takes precedence over promoting benefit; 3.) a bigger loss cannot be prescribed to alleviate a smaller loss and a bigger benefit takes precedence over a smaller one. Conversely a smaller harm can be prescribed to avoid a bigger harm and a smaller benefit can be dispensed with in preference to a bigger one.'³¹¹ De *shari'a* is dus opvallend praktisch, utilitaristisch en teleologisch ingesteld en gaat niet alleen maar uit van vooraf vastgestelde, deontologische criteria, hoewel bovenstaande drie richtlijnen in zekere zin ook als vooraf vastgestelde criteria gekenschetst kunnen worden. Deze utilitaristische en teleologische uitgangspunten lijken in strijd te zijn met de kritiek van moslimauteurs dat een westerse ethiek juist utilitaristisch is. Niettemin richt die kritiek zich voornamelijk erop dat de westerse ethiek antropocentrisch is in haar utilitarisme, oftewel dat (moreel) handelen in dienst staat van de mens, vaak het individu. Het utilitarisme van de *shari'a* is daarentegen gericht op zaken die volgens de islamitische leer (zoals geïnterpreteerd door moslimdenkers) nastrevenswaardig zijn omdat ze onderdeel zijn van de onderwerping aan God. Zaken zoals collectief belang en het beperken van milieuvervuiling dienen als uitgangspunt om te beoordelen of het islamitisch utilitarisme moreel verantwoord is. 'Harm' en 'benefit' worden met andere woorden vanuit de islamitische geloofsleer ingevuld, niet vanuit een antropocentrische visie.

Zoals ook hierboven al aangegeven is zijn andere algemene waarden die als een rode draad door de *shari'a* lopen matigheid, goed doen en kwaad voorkomen en geen schade berokkenen.³¹² De profeet zou gezegd hebben: 'The best of affairs is the medium one.' En: 'There shall be no damage and no infliction of damage.'³¹³ De ethische kern van de islam draait dan ook om goede daden,

---

Zie ook Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 205.

³⁰⁹ Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 2.

³¹⁰ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 11.

³¹¹ Khalid, 'Islam and the Environment', 3.

Zie ook Hamed, 'Seeing the Environment', 154.

Zie ook Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 2, 13, 17, 20-21. Bagader et. al. omschrijft het kerndoel van de *shari'a* als volgt: 'the universal common good of all creating beings, encompassing both our immediate welfare in the present and our ultimate welfare in the hereafter.' (17).

³¹² Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 615.

Abu-Bakar, 'Islamic Theological Teachings', 225.

Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 5.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 18.

Hamed, 'Seeing the Environment', 154.

³¹³ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 18.

oftewel het goede (*khayr*), waar ook wel de term rechtvaardigheid (*'adl*) voor gebruikt wordt.³¹⁴ Abu Bakar verwijst naar dit principe van goedheid met de Arabische term *hasanah*.³¹⁵ Deze ethische kern is zo belangrijk vanwege het eerder genoemde element van straf en beloning dat centraal staat binnen de islam. Het doen van het goede en rechtvaardige omhelst dus het aspect van handelen. Het concept van het goede wordt binnen de islam fundamenteel anders ingevuld dan in het Westen. Waarbij de islam sociale rechtvaardigheid, matigheid, onderscheid tussen behoeften en verlangens, zorg voor het milieu en de gemeenschap prioriteit geeft,³¹⁶ is het Westen veel meer gericht op individuele bevrediging van materiële verlangens en economische groei, aldus het gros van de moslimdenkers. Shaharir meent dat het hier gaat om het concept *wusta* (matigheid en balans) tegenover *optimization* en pleit zelf voor een nieuw milieu-paradigma gebaseerd op dit idee van *wusta*. Hij stelt: 'Thus, sustainability, in particular, is no longer an optimization problem but rather a wustaisation problem where we no longer have to optimize but rather to wustaise objectives or goals in life.'³¹⁷ Wat dit precies inhoudt wordt echter niet toegelicht door Shaharir. Net als de meeste andere auteurs blijft Shaharir hangen op het theoretische niveau van ideeën.

Volgens verschillende moslimdenkers is de algemene norm in relatie tot het milieu en de natuur dat deze niet enkel behouden, maar ook verbeterd en ontwikkeld moeten worden.³¹⁸ Agricultuur, oftewel het ontwikkelen van land, is dan ook bewonderenswaardig.³¹⁹ Het land is immers een gift van God en een moslim wordt beoordeeld op wat hij met deze giften heeft gedaan.³²⁰ De *shari'a* bevat gedetailleerde regels omtrent landgebruik en eigenaarschap. Land of aarde wordt binnen de islam als belangrijk gezien vanwege koranverzen die stellen dat de mens uit de aarde is gemaakt en hier naar terug zal keren.³²¹ Het eerste principe met betrekking tot landbeheer is dat iemand die een dood stuk land (*mawat*) weer tot leven brengt (*ihya'al mawat*) de eigenaar hiervan wordt.³²² De beperking die hierbij geldt is dat dit proces niet tegen het algemeen belang of de staat van het milieu mag ingaan.³²³ De overheid mag stukken land die zij bezit uitdelen met als doel dat deze stukken land gecultiveerd worden. Dit kan de vorm krijgen van bezit (*iqta*) of van het uitlenen (*ijara*) van land.³²⁴ Dit cultiveren of tot leven brengen van land is belangrijk omdat het zowel gunstig uitpakt voor de mens als voor de natuur, mits er binnen de andere grenzen die de *shari'a* voorstaat gebleven wordt. Een andere manier waarop de natuur tegelijkertijd behouden en

---

³¹⁴ Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 49.

Zaidi, 'On the Ethics', 44.

³¹⁵ Abu Bakar, 'Islamic Theological Teachings', 224.

³¹⁶ Izzi Dien, 'Islam and the Environment', 55-56.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 19.

³¹⁷ Shaharir, 'A New Paradigm', 95.

³¹⁸ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 615.

Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 6.

Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 203.

Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 50.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 3.

³¹⁹ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 203.

³²⁰ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 9.

³²¹ Koran 20:55 en 11:61. Mohammed zou bovendien het volgende gezegd hebben: 'Preserve the earth because it is your mother.' Zie Shomali, *Aspects of Environmental Ethics*, 2. Zie ook Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 8.

³²² Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 48.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 24-25.

³²³ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 24-25.

³²⁴ Khalid, 'Islam and the Environment', 4.

Hamed, 'Seeing the Environment', 157.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 25.

verbeterd wordt zijn de zogenaamde *hima* en *haram* zones.³²⁵ *Hima* zones zijn gebieden met als doel de natuur te beschermen; dit zijn reservaten voor wilde dieren en bossen waar houtkap en het grazen van vee beperkt worden. Het zijn als het ware bufferzones. *Haram* zones bevinden zich rondom een specifieke plek zoals een nederzetting, publieke plaats of waterbron. De functie van deze *haram* zones is om de publieke toegang hiertoe te waarborgen en bijvoorbeeld vervuiling, overexploitatie of bebouwing tegen te gaan. Binnen zo'n zone rondom een waterbron mag er bijvoorbeeld geen andere bron geslagen worden.³²⁶ Mekka en Medina zijn door de profeet Mohammed als *haram* zones aangewezen, wat betekende dat bomen niet gekapt mochten worden en dieren beschermd werden.³²⁷ Tegenwoordig is hier echter geen sprake meer van.³²⁸

Water speelt volgens de moslimauteurs een belangrijke rol binnen de islam, onder meer bij de rituele reinigingen voor het gebed. In de koran wordt water ook aangeduid als de oorsprong van het leven.³²⁹ Wat betreft het beheer van water stelt de *shari'a* dat het water uit grote rivieren en meren en grondwater publiek bezit zijn. Het gebruik hiervan mag dan ook geen schade berokkenen aan de publieke behoeften, wat betekent dat iedereen toegang tot deze bronnen moet hebben (elk persoon heeft recht om uit stromende bronnen water te drinken bijvoorbeeld).³³⁰ Daarnaast mag er geen schade aan de waterbron zelf optreden. Er is hier dus sprake van een combinatie van sociale rechtvaardigheid en rechtvaardigheid met betrekking tot het milieu.³³¹ Water is immers een primaire levensbehoefte en het in stand houden van het leven is essentieel binnen de islam.³³² De volgende regel is hier van toepassing: 'What leads to the prohibited is itself prohibited.'³³³ Een handeling die tot een beperking van watertoevoer of –toegang leidt is met andere woorden verboden. Deze regel geldt uiteraard ook voor alle andere elementen van de schepping waar de mens voor het behoud van haar leven van afhankelijk is. Bovendien was en is water een schaarse bron in de meeste islamitische landen. Specifieke regels gebaseerd op gemeenschapsbelang, publiek bezit en het voorkomen van schade zijn dan ook noodzakelijk. Schwarte stelt: 'Water only gains the status of full private property if it is collected in a vessel with the intention of appropriation.'³³⁴ Boeren die gebruik maken van een waterbron zoals een rivier of beek moeten ervoor zorgen dat de watergang intact blijft. Dit heeft vooral als doel andere personen niet te benadelen. Bovendien moet er overeenstemming zijn met de andere gebruikers van deze waterbron voordat er een extra kanaal vanuit die bron gecreëerd mag worden.

---

³²⁵ Hamed, 'Seeing the Environment', 155-156.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 25-27.

³²⁶ Schwarte, 'Environmental Protection', 570.

³²⁷ Hamed, 'Seeing the Environment', 154, 156.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 26.

³²⁸ Khalid, 'Islam and the Environment', 4.

³²⁹ Koran 21:30: Wij hebben uit water al het levende gemaakt. Zie ook 24:45 en 24:48.

Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 208.

Hamed, 'Seeing the Environment', 158.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 6.

³³⁰ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 7.

³³¹ Hamed, 'Seeing the Environment', 158.

³³² Özdemir, 'Towards an Understanding', 11.

Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 208.

Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 2.

³³³ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 7.

³³⁴ Schwarte, 'Environmental Protection', 569.

In lijn met het islamitische wereldbeeld dat gebaseerd is op balans en doelmatigheid is het volgens de moslimdenkers verboden om de natuur te vervuilen. Met name watervervuiling wordt streng verworpen.³³⁵ Sommige islamitische juristen meenden zelfs dat iemand die water vervuilt een *kafir* is.³³⁶ Het concept van *cleanliness* is volgens Shomali voor veel moslims dan ook van groot belang, zowel wat betreft het lichaam, de psyche als het milieu.³³⁷ Het wordt bijvoorbeeld aangemoedigd afval van de straten te verwijderen en het is niet toegestaan vuil water op straat te dumpen. Daarnaast is het eten van gezond en vers voedsel van groot belang, aldus Abu-Hola.³³⁸ Het gebruik van de natuur en haar hulpbronnen is onderhevig aan het simpele maar doeltreffende principe dat de natuur zich in haar eigen tempo moet kunnen herstellen van dit gebruik.³³⁹ Dit betekent dat er zowel kwalitatief als kwantitatief gezien geen schade mag optreden.³⁴⁰ De koran verbiedt immers dat er schade toegebracht wordt aan de schepping, of dit nu mensen, dieren of andere elementen zijn. Overexploitatie is volgens Zaidi een vorm van schade toebrengen omdat de balans verstoord wordt.³⁴¹ Ook het niet op de juiste manier verwerken van afval brengt schade aan de schepping toe. Om schade te voorkomen zijn preventieve maatregelen en biologische alternatieven (voor pesticiden bijvoorbeeld) noodzakelijk.³⁴²

Met betrekking tot dieren bevat de islam ook genoeg aanknopingspunten. Shomali en Abu-Hola wijzen erop dat het verboden is om dieren zonder reden te doden, bijvoorbeeld ter vermaak of als sport.³⁴³ Ook het uitsterven van een dier- of plantsoort is afkeurenswaardig volgens de IPCNE.³⁴⁴ De *shari'a* bevat bovendien regels hoe er met dieren omgegaan moet worden tijdens hun leven en hoe ze geslacht moeten worden; de slacht moet bijvoorbeeld snel gebeuren. Dieren mogen gebruikt worden voor werkdoeleinden maar mogen alleen ingezet worden naar hun eigen capaciteit.³⁴⁵ Daarnaast moet er goed voor gezorgd worden, onder meer door het beschikbaar stellen van water. Dieren hebben met andere woorden bepaalde rechten die de mens moet waarborgen en waar hij dus ook verantwoordelijk voor is. Vanuit de sjiiitische traditie bestaan er enkele noemenswaardige uitspraken van belangrijke personen met betrekking tot dieren. Imam Ali zou het urineren in water verboden hebben omdat hier zich levende wezens in bevinden. Groot ayatollah Mohammad Hasan al-Najafi (1932 -) stelde in relatie tot het recht op water het volgende: 'If by using water for making ritual ablution one is worried that an animal whose life is respected may become thirsty he must make *tayammum* (that is, ablution with sol instead of water), even though that animal is a dog.'³⁴⁶

De *shari'a* bevat naast bovenstaande regels en richtlijnen ook toezichhoudende instituties. In de tijd van Mohammed bestond de zogenaamde *muhtasib*, een geleerde jurist die een brede

³³⁵ Schwarte, 'Environmental Protection', 570.

³³⁶ Hope & Young, 'Islam and Ecology', 7.

³³⁷ Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 5.

Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 203, 206-207.

³³⁸ Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 207.

³³⁹ Jusoff & Abu Samah, 'Environmental Sustainability', 47, 50.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 10.

³⁴⁰ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 3.

³⁴¹ Abedi-Sarvestani & Shahvali, 'Environmental Ethics', 615.

Zaidi, 'On the Ethics', 45.

³⁴² Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 13-14.

³⁴³ Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 3.

Abu-Hola, 'An Islamic Perspective', 205.

³⁴⁴ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 10.

³⁴⁵ Schwarte, 'Environmental Protection', 569.

³⁴⁶ Shomali, 'Aspects of Environmental Ethics', 3.

publieke functie vervulde. Die functie, ook wel *hisba* genoemd, was gebaseerd op het principe van het promoten van het goede (*al-amr bi al-maruf*) en het verbieden van het slechte (*al-nahi an al-munkar*).³⁴⁷ 'The averting of harm from the poor takes priority over the averting of harm from the wealthy' vormde een ander principe.³⁴⁸ De *muhtasib* was een soort toezichthouder op zaken die betrekking hadden op handel en economie, gezondheid en het milieu, waaronder het respecteren van de *hima* en *haram* zones en het juiste gebruik van natuurlijke hulpbronnen, zoals water.³⁴⁹ Een andere islamitische institutie is de *waqf*. Dit zijn giften of fondsen die voor allerlei doeleinden ingezet kunnen worden, waaronder voor milieubehoud. Ook stukken land kunnen ingezet worden als *waqf*, bijvoorbeeld voor milieu- en natuurconservatie. Liefdadigheid, ook voor het publieke belang zoals een gezond milieu, staat hoog in aanzien binnen de islam.³⁵⁰ Bovendien is dit een praktisch element dat volgens een aantal moslimauteurs een belangrijk onderdeel kan uitmaken van de oplossing voor milieuproblemen.³⁵¹ Het principe wordt door de auteurs echter niet toegelicht door middel van praktische voorbeelden, waardoor het onduidelijk blijft in hoeverre *waqf* ook in de praktijk voor milieubehoud ingezet wordt.

Zoals eerder aangegeven wordt ook regelmatig een islamitisch economisch model aangedragen als oplossing voor verschillende huidige problemen, waaronder ook de milieucrisis. Een islamitische economie is namelijk gebaseerd op ethische waarden, iets dat het westers-kapitalistische systeem zou missen.³⁵² Een islamitisch economisch model is volgens Hamed gebaseerd op de volgende uitgangspunten: '1.) Its divine source, 2.) Its divine mission, 3.) Its universality, 4.) Its practicality, 5.) Its dual management, 6.) Its balance between materialism and spirituality, 7.) Its balance between public and private interests.'³⁵³ De goddelijke missie (2) is *isti'mar al-ard*, oftewel het ontwikkelen en herstellen van de aarde. Het aspect van *practicality* (4) duidt erop dat de islam rekening houdt met de menselijke aard, zijn behoeften en verlangen, maar ook met armoede. *Dual management* (5) betekent dat de verantwoordelijkheid voor dit islamitische model zowel bij het individu als bij de heersers en leiders ligt.³⁵⁴ Het zesde aspect, de balans tussen materialisme en spiritualiteit omschrijft Hamed als volgt: 'It establishes links between economic development and moral development.'³⁵⁵ Mijns inziens hangt dit ook samen met het onderscheiden van *needs* en *wants*, aangezien een sterke focus op *wants* weinig ruimte laat voor spirituele en morele ontwikkeling. Het laatste punt, met betrekking tot eigenaarschap, hangt samen met wat hierboven gedeut is. Bovendien blijft God de uiteindelijke eigenaar van de gehele schepping. Zaken zoals bos, water, mineralen, lucht, wilde dieren, woestijnen en andere hulpbronnen zijn volgens sommige juristen gedeeld *trustee* bezit van de mensen op aarde. Dit is gebaseerd op het voorbeeld van Mohammed (*qiyas*), die in zijn tijd veel gebieden tot gedeeld bezit maakte, terwijl deze voorheen

---

³⁴⁷ Hamed, 'Seeing the Environment', 152, 154-155, 159. Op blz. 159 staat een lijst van 8 vragen met betrekking tot schade die de *muhtasib* moet beantwoorden om bepaalde kwesties te beslechten.

³⁴⁸ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 21.

³⁴⁹ Khalid, 'Islam and the Environment', 4.

Zie Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 21-24 voor een uiteenzetting van alle taken en plichten van de *muhtasib* en de leiders van een land.

³⁵⁰ Hamed, 'Seeing the Environment', 156.

³⁵¹ Khalid, 'Islam and the Environment', 4.

Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 27.

³⁵² Hamed, 'Seeing the Environment', 147.

³⁵³ Hamed, 'Seeing the Environment', 148.

³⁵⁴ Zie ook Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 17.

³⁵⁵ Hamed, 'Seeing the Environment', 152.

individueel bezit waren.³⁵⁶ De ideeën omtrent privaat en publiekelijk bezit draaien echter niet zozeer om het vraagstuk van wie een bepaald stuk land of natuurlijke hulpbron is, maar meer om het principe dat elk persoon recht heeft op toegang tot deze natuurlijke hulpbron en het recht om hier gebruik van te maken. In het IPCNE wordt het als volgt omschreven: 'The right to benefit from the essential environmental, such as water, rangeland, fire and other sources of energy, forests, fish and wildlife, arable soil, air, and sunlight, is, in Islam, a right held in common by all members of society. (...) Every individual is entitled to benefit from a common resource to the extent of his need, so long as he does not violate, infringe, or delay the equal rights of other member.'³⁵⁷ Uit deze visie op economie blijkt wederom dat de islam een geïntegreerde visie op het leven biedt. Moraliteit, waaronder zorg voor de aarde en de medemens, maakt een intrinsiek deel uit van het islamitische economische systeem.

3.5 Deelconclusie

In dit hoofdstuk is stilgestaan bij de vraag waarom een islamitische visie op het milieu van belang is voor het tegengaan van de mondiale milieucrisis. Hierbij is aandacht gegeven aan zowel islamitische als niet-islamitische denkers. Vervolgens is uiteengezet hoe moslimauteurs denken over de oorzaken van de huidige crisis, die zij veelal herleiden tot het Westen. Onder meer de antropocentrische levensbeschouwing en ethiek, het kapitalisme en de seculiere omgang met wetenschap zien deze moslimdenkers als oorzaken van de huidige milieucrisis. Veel minder kritisch zijn de door mij bestudeerde moslimdenkers op de moslimwereld, waar men vaak geconfronteerd wordt met de ergste milieuproblemen. Dat de islamitische wereld, evenals het Westen, kapitalistisch, antropocentrisch en milieuvervuilend is, wordt volgens deze denkers veroorzaakt door het Westen. Het Westen zou haar manier van denken en leven opgelegd hebben aan de islamitische wereld.

De oplossingen die de auteurs aandragen voor de milieucrisis haken vaak in op de oorzaken die zij geïdentificeerd hebben, in de zin dat ze er tegenover geplaatst worden. Het islamitische wereldbeeld is allereerst niet antropocentrisch maar theocentrisch. Dit wereldbeeld draait om principes als de goddelijke schepping, interdependentie, balans en goddelijke tekens die terug te vinden zijn in die schepping. Dit vormt het fundament van de overtuiging dat de schepping beschermd dient te worden. De mens heeft hier, vanwege haar vrije wil en haar rede, een belangrijke verantwoordelijkheid voor. De mens wordt bovendien beoordeeld of die verantwoordelijkheid nageleefd is, aangezien de islamitische traditie het principe van beoordeling na de dood kent. Niettemin is de natuur ook gemaakt voor het gebruik van de mens, zij het met enkele belangrijke beperkingen zoals matigheid en het voorkomen van verspilling.

De moslimauteurs hebben ook kritiek op de seculiere milieubeweging, met name de afwezigheid van het goddelijke. Het veelgehoorde concept duurzame ontwikkeling bekritisieren zij eveneens, omdat hier nog te veel de nadruk op economie en winst zou liggen en te weinig op de overige twee principes, *people* en *planet*.

---

³⁵⁶ Hamed, 'Seeing the Environment', 153-154.

³⁵⁷ Bagader et. al., *Environmental Protection in Islam*, 19.

Naast het islamitische milieu-vriendelijke wereldbeeld zijn veel moslimdenkers ervan overtuigd dat hun religieuze traditie praktische voorschriften bevat voor een betere omgang met het milieu. Deze zijn afkomstig uit de soenna en de *shari'a* en hebben betrekking op het gebruik van water, de omgang met dieren en de *hima* en *haram* zones.

In het volgende hoofdstuk zullen de interviews met zes Nederlandse respondenten centraal staan en geanalyseerd worden. Deze analyse volgt grotendeels dezelfde lijnen en thema's die in hoofdstuk 2 en 3 aan bod zijn gekomen, hoewel in een iets andere volgorde.

4. Groene moslims in Nederland

4.1 De respondenten

Hendrik Jan Bakker: De eerste respondent met wie ik een interview afnam is Hendrik Jan Bakker. Vijftien jaar geleden bekeerde hij zich tot de islam. Hij heeft een achtergrond in het christendom en de antroposofie en combineert de antroposofie met de islam. Hoewel hij zichzelf tot het soennisme rekent, hecht hij weinig belang aan de onderverdeling in stromingen en hecht hij juist wel belang aan het tot stand brengen van een Nederlandse islam. Hij is getrouwd met een Indonesische moslima. Hij heeft een museumopleiding (HBO) gevolgd en is werkzaam als secretaresse op een advocatenkantoor. Hendrik Jan Bakker heeft in 2008 Groene Moslims opgericht, is daar sinds ongeveer een jaar uitgestapt en is momenteel eigenaar van de webwinkel Fitrah Food, dat biologisch halalvlees en andere biologische producten verkoopt (www.fitrahfood.nl). Daarnaast is hij bestuurslid van Vriendenkring SEKEM (www.sekemvrienden.nl), een organisatie die zich inzet voor duurzaamheid vanuit een antroposofische levensbeschouwing. Ook schrijft hij op vrijwillige basis voor www.wijblijvenhier.nl, een weblog dat een blik gunt in de "wondere wereld" van de Nederlandse moslim.'

Hendrik Jan Bakker is door zijn antroposofische achtergrond al op jonge leeftijd in aanraking gekomen met zorg voor het milieu. Deze interesse intensiverde ongeveer zeven jaar geleden, toen hij de voorzitter van de Vriendenkring SEKEM ontmoette.

Alia Azzouzi: Alia Azzouzi is 32 jaar, geboren in Rotterdam en getrouwd. Haar ouders komen uit Marokko. Ze is soennitisch en volgt over het algemeen de Maliki *madhhab*, hoewel ze aangeeft deze laatste onderverdeling niet zo belangrijk te vinden. Ze is bevoegd docent maatschappijleer en werkt momenteel in het Museum voor Volkenkunde in Leiden. Daarnaast is ze bestuurslid van vrouwenorganisatie Al-Nisa en redacteur van Wij blijven hier. Ook doet ze vrijwilligerswerk voor Groene Moslims, onder meer trainingen en voorlichtingen.

Alia Azzouzi geeft aan altijd al geïnteresseerd te zijn geweest in het milieu, zich hiermee verbonden te voelen en zorg voor het milieu als onderdeel van de islam te zien. Haar interesse nam toe, werd naar eigen zeggen meer officieel, toen zij zich ging inzetten voor Groene Moslims

Mohammed Boubkari: Mohammed Boubkari is in het Rifgebergte van Marokko geboren en kwam op 3-jarige leeftijd (in 1977) naar Nederland. Hij is soennitisch georiënteerd, maar houdt er naar eigen zeggen ook een oecumenische instelling op na. Hij heeft een bacheloropleiding Arabisch afgerond en volgt momenteel de lerarenopleiding aardrijkskunde. Hij is getrouwd met een Turks-Koerdische vrouw. Hij is voorzitter van Groene Moslims en schrijft voor Wij blijven hier (veelal artikelen met betrekking tot politiek/Midden Oosten).

Mohammed Boubkari meent dat hij zijn interesse in het milieu meegekregen heeft vanuit het Nederlandse basisonderwijs. In de loop der tijd is hij zich hierin gaan verdiepen, vooral ook de link tussen de islam en duurzaamheid, door het lezen van literatuur.

Fatima Acharki: Fatima Acharki (25) is in Rotterdam geboren, maar haar ouders komen uit het Rifgebergte in Marokko. Ze is soenniet. Ze heeft een maatschappelijk werk opleiding gevolgd en studeert nu culturele antropologie in Leiden. Ze werkt op een antroposofische kinderdagverblijf, waar ze bewust voor heeft gekozen omdat hier meer aandacht bestaat voor het milieu. Ook Fatima Acharki schrijft voor Wij blijven hier, soms over duurzaamheid en de islam.

Fatima Acharki heeft haar interesse in het milieu meegekregen van haar ouders, die dit volgens haar weer meegenomen hebben uit Marokko en de manier waarop ze daar leefden. Sinds vier jaar is haar interesse in dit thema sterk toegenomen, heeft ze zich hierin verdiept en heeft ze haar levensstijl aangepast.

Wati Chaeron: Wati Chaeron (32) is in Nederland geboren, haar ouders komen uit Indonesië. Ze geeft aan weinig belang te hechten aan de verschillende stromingen binnen de islam, maar geeft wel te kennen dat ze soennitisch is in haar dagelijkse religieuze handelingen. Ze is actief binnen de Indonesische moskee al-Hikmah in Den Haag. Ze heeft op de Indonesische school in Wassenaar gezeten en volgde daarna een studie elektrotechniek aan de TU Delft. Ze is getrouwd en heeft een zoontje van 19 maanden. Ze is een van de drie oprichters van het bedrijf Emic Research, Consultancy in East-West Relations (www.emicresearch.com). Dit bedrijf richt zich grotendeels op duurzame (landbouw) projecten in Indonesië, vaak in samenwerking met Nederlandse partners. Daarnaast werkt ze in Amersfoort voor de (seculiere) stichting People for Earth, dat hun klanten (waaronder Unilever en Heineken) helpt met verduurzaming. Tot slot is de actief binnen het European Peacemaker Network, een initiatief van (jonge) moslims om spanningen en conflicten tussen hen, de islam en het Westen tegen te gaan.

Wati Chaeron is van kleins af aan al geïnteresseerd in de natuur en ze voelt zich hiermee verbonden. Zo schreef ze op de middelbare school al een profielwerkstuk over de conservatie van het Indonesische regenwoud.

Saad Shah: Saad Shah (26) is geboren in Pakistan en woont sinds zijn 18^e in Nederland. Zijn oma was Nederlands en hij heeft zelf de Nederlandse nationaliteit. Hij geeft aan zich niet prettig te voelen als het gaat om het vaststellen van zijn specifieke religieuze oriëntatie binnen de islam, maar erkent soennitisch te zijn. In Nederland volgde hij een bacheloropleiding economie en momenteel is hij bezig met zijn (Engelse) master duurzame ontwikkeling. Saad Shah werkt sinds enkele maanden bij Metabolic Lab (www.metaboliclab.nl), een bedrijfje bestaande uit jonge mensen die zich bezighouden met duurzaamheid, zoals een verduurzaming van productieketens bij Friesland Campina. Saad Shah spreekt weinig Nederlands, waardoor het interview in het Engels afgenomen is.

Saad Shah was altijd al geïnteresseerd in de natuur, hoewel er ook grote veranderingen hebben plaatsgevonden. Terwijl hij in Pakistan nog afval uit zijn auto gooide, zou hij dit nu nooit meer kunnen doen. Vooral de laatste vier jaar is hij zich steeds meer gaan bezighouden met het milieu. Dit hangt volgens hem vooral samen met zijn politieke betrokkenheid, omdat het milieu ook vaak een thema is hierbinnen.

4.2 Oorzaken milieucrisis

De milieucrisis wordt volgens de respondenten veroorzaakt door verschillende processen. Ten eerste zijn er materiële en technologische ontwikkelingen, waaronder overconsumptie (Azzouzi); de vondst van olie, waardoor de traditionele *hima* zones in Saudi Arabië verdwenen en Mekka een soort Disneyland is geworden (Bakker); industrialisering (Acharki, Azzouzi, Bakker) en technologie (Acharki, Boubkari). Daarnaast wordt de crisis volgens de respondenten veroorzaakt door geestelijke en levensbeschouwelijke ontwikkelingen, zoals hebberigheid (Acharki, Chaeron); een materialistisch wereldbeeld (Bakker, Acharki) en het streven naar meer, zowel op persoonlijk gebied als op het gebied van economie, waar exponentiële groei het ideaal is (Shah, Boubkari, Chaeron). Processen die deze neiging naar meer in gang hebben gezet en in stand houden zijn de Verlichting (Bakker) en de overgang van de Middeleeuwen naar de moderne tijd (Boubkari). Die overgang naar de moderne tijd heeft volgens Boubkari geleid tot de visie dat de natuur onderworpen dient te worden ten dienste van de mens, wat volgens hem een van de oorzaken van de milieucrisis vormt. Ook Bakker verwijst naar het idee dat de natuur geëxploiteerd kan worden. Boubkari meent eveneens dat het mens eigen is om te plunderen, te gebruiken en te misbruiken. Het komt volgens hem neer op de egoïstische neiging van de mens, iets dat volgens hem ook door de islam erkend wordt. Shah deelt deze ideeën wanneer hij het heeft over de antropocentrische visie op de natuur, namelijk dat de natuur onderworpen dient te worden voor het welzijn van de mens. Alleen Bakker herleidt een deel van de oorzaken van de milieucrisis tot een veranderend christendom. Sinds de Verlichting is de mens in het christelijke gedachtengoed buiten de natuur komen te staan, aldus Bakker. Anderen sluiten zich wel bij hem aan als ze het gevolg van de hierboven genoemde processen benoemen, namelijk dat de mens van de natuur vervreemd is geraakt (Acharki, Azzouzi, Boubkari). De respondenten wijzen kortom allen erop dat de oorzaak van de milieucrisis levensbeschouwelijk, geestelijk en ideologisch van aard is; het hangt samen met hoe er naar het leven, de mens en zijn omgeving gekeken wordt en wat als belangrijk wordt gezien. Al deze factoren bij elkaar hebben geleid tot een soort vicieuze cirkel (Acharki, Boubkari), wat betekent dat onze huidige manier van leven lastig te doorbreken valt. Shah meent dat een hoger opleidingsniveau (en dus een hogere sociaal-economische positie) ook een factor is bij het in stand houden van die vicieuze cirkel. Hoe hoger iemand opgeleid is, hoe meer zijn of haar levensstijl afhankelijk is van een milieuonvriendelijk narratief, aldus Shah.

In de interviews is er geen sprake van expliciete anti-westerse discoursen. Shah stelt zelfs expliciet: 'I'm not saying oh the West is evil, the West that, that's not at all the situation.' Hoewel hij dit zo stellig zegt is hij echter wel de respondent die zich het meest kritisch uit op hoe het Westen omgaat met macht (het willen forceren dat ontwikkelingslanden hun uitstoot verminderen), geld en duurzaamheid (zie bij paragraaf 4.3 Oplossingen het voorbeeld over het boycotten van goedkope

Chinese zonnepanelen). Hij herleidt problemen op verschillende momenten tijdens het interview tot het Westen, met name dat het westerse narratief en haar levensstijl zo dominant zijn. Hij stelt:

'(...) they have the choice, they can do Islamic banking if they want to, but they don't. Where's the Islam there you know? It's like oh the West is this.. I do think the West is our problem, because indeed it is the dominant narrative. If you look at tv, cultural production, if you look at those things, indeed it's all coming from the West. So indeed we have to question ourselves and look in the mirror like what are we doing. The lifestyle we are exporting..'

Shah lijkt hier met de term *narrative* te verwijzen naar postkoloniale structuren en discoursen. In het interview is hij namelijk regelmatig kritisch op het Westen als dominante macht, niet alleen wat betreft de milieucrisis en de daaraan gerelateerde kwesties, maar bijvoorbeeld ook wat betreft politieke verhoudingen in het recente verleden. Hij noemt een paar keer dat het Westen dictators in Pakistan in het zadel heeft geholpen of gehouden, terwijl het dominante Westerse discours dat van democratie is. Deze zelfde hypocrisie is volgens hem terug te vinden in de omgang met het milieu, waar de wil voor een groenere wereld vaak strijdig is met de wil om zich economisch te ontwikkelen. Shah meent wel dat het westerse narratief veel positieve elementen bevat, zoals vrijheid en gelijkheid, maar hij hekelt de dominantie van het Westerse narratief en de afwezigheid van alternatieve narratieven, bijvoorbeeld op het gebied van duurzaamheid en geld. Overigens gebruikt Shah de term *narrative* elf keer in het interview. Vaak houdt zijn gebruik van dit woord geen verband met het postkolonialisme, maar verwijst het naar discours in het algemeen.

De respondenten, ook Shah, geven veel meer aan dat de milieucrisis in de kern iets is wat met de mens te maken heeft en grijpen niet naar negatieve discoursen jegens het Westen als zijnde een homogene, slechte en schuldige entiteit. Bakker beaamt dat de oorzaak van de milieucrisis in het Westen gezocht moet worden, maar wijst tevens op de hypocrisie van islamitische theologen die menen dat alles wat uit het Westen komt slecht is, maar vervolgens wel computers gebruiken. Ook Acharki beaamt dat destructieve processen zoals de industrialisering inderdaad hun oorsprong in het Westen hebben. Bovendien hebben die processen zich over de hele wereld verspreid, wat volgens haar ermee te maken heeft dat iedereen het Westen als voorbeeld ziet en daardoor hebberig is geworden. Ze impliceert echter niet zozeer dat het Westen schuldig is, juist omdat andere mensen op de wereld maar wat graag op het Westen wilden lijken en dus dezelfde neiging tot overconsumptie en hebberigheid toonden. Azzouzi wijst erop dat overconsumptie momenteel overal ter wereld plaatsvindt en verwijst daarbij naar het idee dat alle mensen dit consumptiegedrag wensen. Shah legt de oorzaak niet zozeer bij het kapitalisme (een westers systeem immers), maar bij de mens: 'R: I don't think it's capitalism that causes environmental problems, it's humans that cause environmental problems. I: And what exactly in humans, their life attitude? R: They want more and more and more. There is no satisfying human beings.' Hij is echter wel van mening dat het kapitalisme, als een systeem dat om groei draait en a-moreel is, milieuproblemen verergert. Kortom, de overduidelijke tendens in de interviews is niet dat hét Westen of hét kapitalisme de oorzaak is – en bovendien wordt zo iets als secularisering ook niet genoemd -, maar dat de oorzaak bij de mens gezocht moet worden. Het feit dat veel andere mensen op de wereld het Westen gevolgd hebben toont, in de opvatting van de respondenten, aan dat dit streven mens eigen is. Hierdoor kan de schuld niet (enkel) bij het Westen neergelegd worden.

Alle respondenten hebben als gevolg van dit standpunt, kort gezegd dat het mens eigen is om altijd maar meer te willen, begrip voor de moslimlanden die zich in het kielzog van het Westen bevinden. Boubkari stelt bijvoorbeeld dat het deze mensen goed recht is. Chaeron uit zich wel wat kritischer:

‘(...) maar ik denk dat uiteindelijk de verantwoording ook naar jezelf gezien moet worden, want ik denk dat als je nee had gezegd, met name de Aziatische landen, maar ook die andere landen.. Het zou wel een moeilijker leven zijn, maar als je inderdaad meer daadkracht had om nee te zeggen, dan had het eigenlijk niet zo ver kunnen of mogen gaan, denk ik. Maar dat is natuurlijk makkelijk om te zeggen. Ja dat is te makkelijk denk ik..’

Chaeron wijst ook op het proces van dekolonisatie, waarbij Indonesië sinds haar onafhankelijkheid heeft willen bewijzen net als het Westen een hoge welvaartsstandaard te kunnen bereiken en veel te kunnen consumeren.

Verschillende respondenten (Bakker, Chaeron, Azzouzi) wijzen erop dat de islamitische milieu-ethiek een abstractie is voor veel moslims.³⁵⁸ Dit komt doordat ze de betreffende koranpassages wel lezen – vaak moeten ze de hele koran uit het hoofd leren - maar niet over de betekenis nadenken. Een belangrijke factor hierbij is dat religieuze leiders zoals de imam weinig aandacht besteden aan de betekenis van deze verzen. Ook in hun eigen leven ervaren de respondenten (Bakker, Acharki, Azzouzi en Chaeron) een afwezigheid van het thema duurzaamheid in de moskee.

De verklaring die hiervoor aangedragen wordt is desinteresse of onverschilligheid. Dit wordt volgens de respondenten (Bakker, Acharki, Azzouzi, Boubkari, Shah) weer verklaard doordat er meer aandacht is voor ‘standaard’ religieuze thema’s en regels– zoals: wat is halal, wat is haram, hoe moet je bidden, hoe wordt je een goede moslim en kom je in de hemel terecht, hoe moet je je op sociaal gebied gedragen. Azzouzi stelt:

‘(...) het feit dat mensen religie heel erg plat zijn gaan interpreteren. Dat geldt ook voor de moslimlanden, dat het zeg maar teruggebracht is tot een stelsel van moet en mag weet je. Dat zijn bidden, vasten, dit en dat doen. En dat ze vergeten zijn dat religie een complete levensstijl is en in die levensstijl zit ook de verantwoordelijkheid voor de omgeving, zit ook de verantwoordelijkheid voor dieren, dat is een hele inclusieve visie. En mensen zijn dat vergeten, dat geldt ook voor moslims net zo goed als voor andere religies.’

De islam als allesoverkoepelende levensstijl heeft met andere woorden aan prominentie ingeleverd en is gereduceerd tot een stelsel van regels. Dit houdt nauw verband met de tweede verklaring die de respondenten geven voor die onverschilligheid tegenover het goed omgaan met de omgeving. Dit is de opvatting dat er veel meer aandacht uitgaat naar de sociaal-economische positie; zowel het streven naar een betere sociaal-economische positie als minderheid, het omgaan met een relatief laag inkomen en het streven naar carrière en materiële zaken (Bakker, Acharki, Azzouzi) . Dit laatste sluit aan bij wat de respondenten identificeren als de algemene oorzaak van de milieucrisis, namelijk menselijke hebzucht. Bakker stelt expliciet dat moslims op dit gebied niet afwijken van Nederlanders

---

³⁵⁸ Dit draagt er aan bij dat de milieucrisis in stand gehouden wordt, aangezien moslims, volgens de respondenten, niet in staat zijn om hun religieuze traditie in te zetten om de crisis tegen te gaan (en dat ze de milieucrisis, in de moslimwereld althans, ook niet hebben kunnen voorkomen). Op die manier is dit een oorzakelijke factor.

en het dus net zo goed willen maken en een auto willen kopen. Individualisme of zelfs egoïsme spelen kortom een belangrijke rol hierin.

De rol van geld wordt door alle respondenten erkend; de moslimgemeenschap in Nederland neemt immers een lage sociaal-economische positie in waardoor ze vaak niet vermogend genoeg zijn om biologisch voedsel en kleding te kopen. Ze zijn, net als minder-vermogende niet-islamitische Nederlanders (Bakker en Shah), niet bezig met het milieu omdat al hun aandacht uitgaat naar het hoofd bieden aan armoede. Anderzijds wijst Chaeron erop dat veel zaken ook weer geld kunnen besparen, zoals energiezuinigheid. Het relatief lage inkomen van veel moslims in Nederland betekent ook dat ze graag meer geld zouden willen hebben, vooral om uit te geven aan luxe-producten. Een ander probleem is dat vermogende moslims volgens Bakker hun geld enkel aan de klassieke goede doelen geven, zoals moskeeën en armenzorg.³⁵⁹ Dat milieuvriendelijk voedsel en kleding doorgaans duurder zijn heeft volgens Shah ertoe geleid dat duurzaamheid een soort levensstijl van de elite is geworden en dat mensen die deze levensstijl implementeren soms (onbewust) een verkeerd beeld kunnen oproepen bij mensen die hier niet toe in staat zijn.

Bakker wijst erop dat dit thema niet alleen tekort schiet vanwege een gebrek aan religieuze kennis, maar ook kennis wat betreft de bio-industrie of waarom biologisch vlees duurder is. Vooral veel eerste generatie moslims zijn hier niet van op de hoogte volgens hem. Ook Shah noemt nog een andere factor die volgens hem verklaard waarom het thema milieu niet zo onder de moslimgemeenschap leeft. Veel moslims houden zich namelijk ook bezig met zaken zoals discriminatie en hun positie als buitenstaander.

4.3 Oplossingen milieucrisis

Sommige respondenten gaven aan wat volgens hen de meer algemene oplossing voor de milieucrisis is. Uiteraard is er niet een enkele oplossing voor de milieucrisis, maar je kan wel een idee hebben waar we moeten beginnen of waar het in de kern om draait. Volgens Acharki is het belangrijk om 'heel laag' te beginnen, dat wil zeggen, bij het individu. Ook de andere respondenten verwijzen naar het idee dat het hier gaat om individuele gedragsverandering. Zo'n gedragsverandering kan uiteraard alleen plaatsvinden als de geest veranderd is. Boubkari omschrijft dit als het overstijgen van het ego, waar de islam volgens hem in de kern om draait. Bakker houdt hetzelfde idee erop na; zowel de antroposofie als de islam draaien volgens hem om het transformeren van het ego tot iets hogers, waardoor het individu inzicht kan krijgen in wat God bedoeld heeft.

Shah is de enige respondent die een totale systeemverandering propageert. Hij is van mening dat deze crisis, evenals andere problemen, opgelost kunnen worden wanneer de huidige machtsstructuren veranderen. Hij meent dat een concentratie van macht nauw verbonden is met de destructieve wens naar meer, meer macht, maar vooral ook meer materialisme, meer economische groei en meer geld. Die verwevenheid ziet hij bijvoorbeeld terug in enkele van de grootste

---

³⁵⁹ Dit zou mijns inziens een hindernis kunnen zijn in het toepassen van *waqf* op het gebied van duurzaamheid, aangezien mensen prestige kunnen ontlenuen aan het geven van geld aan moskeeën en armen en (nog) niet zozeer aan het geven van geld voor milieuprojecten.

industriëën van de wereld, de olie en gas industrie. Ook illustreert hij deze dominantie van macht en geld door te verwijzen naar recentelijke gebeurtenissen:

‘I mean you try to buzz this thing about airlines, for example, a carbon tax on airlines. And the U.S. and China blackmailed them. Again, Europe is very powerful, they can tell them to go to hell. Don’t want to trade with us, don’t trade with us. But they fell apart immediately. It’s amazing when the interests of money are involved they can go to the ends of the earth. They recently implemented a massive tariff on solar panels, coming from China. They claimed it was dumping. Again it’s a whole debate, but no it was technically not dumping. We also subsidized our solar manufactures massively. But it’s amazing how their taking such a self-righteous view like no they can’t dump solar panels, and you got this emergency situation of the planet where you should be like no dump more, dump more, you know. Cheaper solar panels, big thing.’

Hij is zich kortom erg bewust van de mechanismen die zich op dit internationale niveau voltrekken en die er vaak voor zorgen dat duurzaamheid wederom naar de achtergrond verdwijnt. Shah is daarnaast van mening dat een milieuvriendelijkere wereld bereikbaar is omdat deze wens al in de mens zelf zit:

‘(...) like these desires are not, they’re instinctive to humans in general. Religion is this one shape of formalizing it, these activities and this morality. I think it’s here in the West also, I have never met a human being who says yes we should trash the planet. In general you don’t have saying that in any system.’

Shah is kortom van mening dat het hier gaat om iets wat mens eigen is. Dit geldt voor de oorzaak van de milieucrisis – het is mens eigen om haar goede kern te vergeten en meer te willen – en voor de oplossing hiervoor. Dit kenmerk dat mens eigen is botst echter met de huidige geïnstitutionaliseerde economische en machtssystemen, die volgens Shah veranderd moeten worden om tot een daadwerkelijk duurzame wereld te komen. Hij illustreert dit aan de hand van elektrische auto’s:

‘So if you have a sustainable world, it’s not only about economic processes, it’s also about power relations between people. So building an electric car doesn’t do anything, in fact, if we look at the full life cycle analysis. That the battery will be dumped in a developing country, it will poison the water anyways and the electricity is coming from a coal installation anyway.’

De islam kan een specifieke rol spelen bij het tegengaan van de milieucrisis. Logischerwijs zijn alle respondenten van mening dat de islam een opbouwende functie hierbij kan vervullen door haar milieu-ethische traditie. Het verschilt echter per respondent welke rol de islam in hun persoonlijke visie op en omgang met het milieu speelt. Boubkari en Shah vallen op doordat zij de islamitische milieu-ethiek, zoals koranpassages en hadith met betrekking tot het milieu, meer als bevestiging omschrijven voor hun visie op het milieu. Bij Shah en vooral bij Boubkari is het meer een bevestiging van wat zij als rationeel denkend mens reeds ingezien hebben. Bij de andere respondenten (behalve Bakker) vormt de islam meer de directe basis en inspiratie voor hun groene denken en handelen en dus minder een bevestiging van wat ze al dachten. Boubkari stelt expliciet dat wij niet voor niks een grijze massa tussen onze oren hebben gekregen en dat iedereen met behulp van die grijze massa tot dezelfde conclusies moet komen: verspilling is fout. Hij erkent echter wel het belang van een islamitisch verpakte milieu-ethiek, aangezien dit volgens hem de manier is om meer moslims erbij te betrekken en hen ontvankelijk voor de boodschap te maken. Volgens hem heeft dit met een minderwaardigheidscomplex te maken (moslims willen milieuvriendelijke ideeën ook in de eigen

geschriften terugvinden) en met marketing: het is logisch mensen aan te spreken op datgene wat voor hen belangrijk is, in dit geval de islam. Voor hem is het echter slechts een verpakking en wijkt de milieu-ethiek maar weinig af van andere milieuvriendelijke denkbbeelden. Je hoeft volgens hem dan ook niet religieus te zijn om een milieubewust persoon te zijn. Shah omschrijft de islam in dit verband als een herinnering, waarbij hij verwijst naar het woord *insan*, dat voor de mens gebruikt wordt en dat volgens hem 'hij die vergeet' betekent.³⁶⁰ De mens vergeet namelijk regelmatig naar haar ware aard, die goed is, te handelen. De islam is kortom niet noodzakelijk, maar een bron van inspiratie of een herinnering aan hetgeen waar de mens uit zichzelf al tot kan komen. Daarbij moet mijns inziens wel gezegd worden dat de mens uiteraard door God gemaakt is, waardoor God op die manier een rol blijft spelen. Een van die dingen die goed zouden zijn, in relatie tot het vraagstuk van duurzaamheid, en waar de islam in haar kern om draait is volgens Shah het idee dat niemand superieur is aan een ander persoon. Dit zou volgens hem een goede basis kunnen zijn voor het veranderen van de huidige machtsstructuren, die zo desastreus zijn voor het milieu en de sociale realiteit. Hij stelt: 'Islam indeed has in its DNA social and environmental chapters.' Meer dan het kapitalistische systeem, aldus Shah.

Ook Bakker stelt dat de islamitische milieu-ethische traditie een bevestiging is van wat hij eigenlijk al wist. Bij Bakker is dit vooral een bevestiging van wat hij in zijn jeugd, vanuit de antroposofische kring, heeft meegekregen, maar ook de inzichten en opvattingen waartoe hij zelf al was gekomen. Hij verwoordt dit als volgt:

'Voor mij persoonlijk is het zo dat het gewoon vanzelfsprekend is dat je goed met de natuur om gaat. Helemaal los van wat voor wereldbeeld dan ook. En dat heeft waarschijnlijk gewoon wel met mezelf te maken en met mijn opvoeding. En daarom ben ik zo blij dat je dat in de islam zo, het ligt eigenlijk allemaal voor het grijpen, de hele argumentatie. Omdat het inderdaad daar helemaal inzit, als wereldbeeld.'

Bakker bevindt zich mijns inziens in een middenpositie tussen enerzijds Boubkari en Shah en anderzijds de overige respondenten. Hij stelt dat de koran en hadith hem wel persoonlijke inspiratie geven, maar dat deze ook belangrijk zijn voor hem om andere moslims ermee te overtuigen. Met betrekking tot hadith zegt hij het volgende:

'I: En Mohammed als voorbeeld, die heeft natuurlijk ook verschillende uitspraken gedaan en handelingen die gedocumenteerd zijn. Speelt dat ook een rol in uw omgang met het milieu? R: Ja dat denk ik wel. Maar meer als, niet dat ik daar iets nieuws van leer maar het is meer bevestiging, van wat ik al dacht. Dat je dieren niet mag mishandelen, en zelfs geen hond hoewel een hond een onrein dier is. Mensen denken dat ze daarom een hond kunnen mishandelen, omdat een hond onrein is. Maar de profeet heeft juist het voorbeeld gegeven dat ook dat niet mag. Omdat een hond ook een schepsel van God is. En daar hoor je respect voor te hebben. Je mag hem alleen niet eten. Maar ook zonder islam zou het niet in me opkomen om een hond te mishandelen. Dus wat dat betreft speelt het geen rol, maar ik vind het wel een bevestiging.'

De *shari'a* omschrijft Bakker als abstract, waardoor deze in zijn omgang met het milieu geen rol speelt. Volgens hem zijn veel richtlijnen, bijvoorbeeld wat betreft de omgang met water, niet van oorsprong islamitisch maar bestonden ze daarvoor al en zijn ze in de islam geïncorporeerd.

---

³⁶⁰ Deze vertaling berust echter op een misverstand tussen de twee Arabische stammen *anisa* (to be sociable) en *nasiya* (to forget). *Insan* is van de eerste stam afgeleid, niet van de tweede.

Terwijl Boubkari, Shah en Bakker de islam veel meer als een bevestiging van hun denkbeelden ervaren, geven de andere respondenten veel meer te kennen dat de islam voor hen een belangrijke bron van informatie en inspiratie voor de omgang met het milieu vormt. Azzouzi stelt bijvoorbeeld dat alles wat zij denkt over het milieu, bijvoorbeeld omtrent dierenwelzijn/halalvlees, uit de islamitische bronnen komt. Dit betekent dat de islam voor haar een grote leidraad en bron van inspiratie is. De islamitische regels en de ideeën over de schepping vormen bovendien een geheel voor haar waarin ze constant een balans probeert te zoeken. Bovendien wil Azzouzi ook op een meer spiritueel niveau gericht zijn op het milieu, waardoor ze die ideeën en voorschriften ook daadwerkelijk van binnen voelt, dat het 'van binnenuit iets doet en iets brengt.' De profeet speelt in haar omgang met het milieu een hele grote rol, met name als rolmodel, inspiratie en leidraad. Chaeron geeft aan dat ze het fascinerend vindt als ze in de koran leest over bijvoorbeeld de bergen of de oceaan. Met betrekking tot halalvlees stelt ze dat het niet enkel om de slacht gaat, maar ook om het voor- en natraject. Ook noemt ze de *hima* zones als element uit de *shari'a* waar de moslimgemeenschap vanaf is gedreven en het voorschrift dat zij, als verantwoordelijke voor haar eigen moestuin, de grond niet mag vervuilen. Ze meent dat de islam een grote leer-bron is over wat God met de mens bedoeld heeft. Acharki omschrijft Mohammed als haar grote voorbeeld en een groene profeet die ze zoveel mogelijk probeert na te doen. Ook Acharki haalt haar ideeën over halalvlees uit de *shari'a*, waarin volgens haar bijvoorbeeld staat dat dieren moeten kunnen paren. Azzouzi noemt in dit verband het recht op voldoende bewegingsruimte en het recht op zonlicht, wat eveneens in de *shari'a* zou staan.

Enkele respondenten (Bakker, Azzouzi, Acharki) geven aan dat veel moslims milieuvriendelijke koranpassages wel kennen, omdat ze deze vaak gelezen hebben. Wanneer er dan uitgelegd wordt wat dit in de praktijk impliceert, beamen veel moslims dit. Zij erkennen dat de islam in haar kern draait om een goede relatie met God, de medemens en de schepping en dat de mens bovendien een bepaalde verantwoordelijkheid heeft als het gaat om zorg voor God's schepping. Azzouzi stelt:

'Theoretisch gezien is iedere moslim milieubewust, theoretisch gezien. Want als je gelooft in het hele stelsel van islam en haar wetten en regels, dan moet je ook geloven dat je als moslim ook verantwoordelijk bent voor het milieu, je omgeving, dat ook dierenwelzijn een heel belangrijk onderdeel is in de islam. Dus dat is aan de ene kant. Iedere moslim die je erop zou aanspreken met religie zeg maar als basis, die moet op een gegeven moment zeggen je hebt gelijk.'

Shah verwoordt het als volgt:

'So in terms of are Muslims ready to receive this discourse, yeah, I think they even feel it more instinctively, because the whole narrative is you take care of God's creation and if you want to have no contradiction in that, it holds that climate change means we are destroying the climate, therefore we need to address this issue. So I think theoretically, ideal-wise, they're ready. Every Muslim I talk to you get that across.'

Dit vormt met andere woorden een aanknopingspunt om milieubewustzijn en milieuvriendelijk handelen onder moslims te vergroten. Zorg voor het milieu, als religieus principe, is als het ware een sluimerend thema, een thema dat niettemin verband houdt met de kern van de islam. Bakker stelt eveneens dat geen enkele moslim het zal tegenspreken dat de mens verantwoordelijk is voor de

natuur. In zijn eigen ervaringen heeft hij althans geen enkele moslim meegemaakt die het niet met hem eens was.

Zoals hierboven al genoemd draait die islamitische milieu-ethiek volgens de respondenten om de verantwoordelijkheid van de mens jegens de schepping (*khalifah*: Azzouzi, Boubkari, Acharki, Bakker, Chaeron), dat God de schepping gemaakt heeft waardoor deze gerespecteerd dient te worden (Azzouzi, Bakker), dat de schepping niet ons eigendom is (Chaeron, Boubkari), dat de schepping in balans in geschapen en dat deze behouden dient te worden (Azzouzi, Chaeron), dat verkwisting een zonde is (Boubkari), dat er *ayat* van God in de schepping gevonden kunnen worden (Shah, Acharki) en dat we na ons dood verantwoording moeten afleggen (Boubkari, Azzouzi, Bakker, hoewel hij als antroposoof in meerdere levens gelooft).

Als het gaat om een islamitisch economisch systeem geven de meeste respondenten wel aan dat hier potentie inzigt voor een betere omgang met het milieu. Dit is voornamelijk doordat het een alternatief biedt voor het huidige kapitalistische systeem dat zo destructief is voor het milieu doordat materialisme en economische groei topprioriteiten vormen. Er zijn echter wel kritische opvattingen over het hele idee van een islamitische economie. Volgens Bakker bestaat dit in feite niet: ook andere, seculiere 'clubs' propageren het afschaffen van rente. Nog belangrijker, Bakker lijkt niet zoveel te geven om islamitische labels. Meermaals wijst hij erop dat als iets goed is en overeenkomt met de islam, dat dit dan islamitisch is, ongeacht of dat initiatief of die club mensen zelf islamitisch is. Het gaat met andere woorden om de praktijk, om het effect en de uitwerking. Shah deelt Bakker's ideeën. Hij meent dat er niet zoiets als een islamitisch economisch systeem bestaat, onder meer omdat dezelfde soort ideeën onder andere groepen mensen en religies leven. Hij verwoordt het als volgt:

'I don't like using the label Islamic, because I think Islam is much bigger than a label, it's an idea that you don't take more than you need. Don't do unto others what you not wish for yourself. And you see this top processes in every different religion and system. So I don't think it's an Islamic way, but a way in which humans talk to each other, everyone has equitable power, everyone has a say what kind of system do we want. Which I think is an Islamic way.'

Ook hier komt Shah's opvatting duidelijk naar voren dat hij de oplossing zoekt in een systeemverandering van macht (equitable power), sociale structuur (don't do unto others what you not wish for yourself) en economie (don't take more than you need).

Wat opvalt is dat alle respondenten dezelfde ideeën erop nahouden als het gaat om het belang van resultaat. Acharki stelt zelfs:

'Dus vooral veel hergebruiken, minder verspillen van energiebronnen, zoals licht en water. En meer zelf doen. I: Maar denk je niet dat veel mensen dat dan ook inderdaad doen vanuit het idee om geld te besparen, gaan ze energie verminderen. R: Ja voornamelijk doen de meeste mensen dat om geld te besparen, maar daar is niks mis mee, als je daarmee ook de hulpbronnen ten goede komt. I: Maar dat vind je geen verkeerde motivatie? R: Het is geen goeie motivatie, maar het is wel positief.'

Allemaal benadrukken ze dat samenwerking met niet-islamitische partners van groot belang is, omdat het tegengaan van de milieucrisis nu eenmaal een kwestie is van het veranderen van de praktische realiteit. Om die praktijk te veranderen is het volgens Bakker ook van belang om te blijven

interpreteren: dat de islam zoveel regels omtrent water bevat heeft te maken met het feit dat deze religie in een gebied ontstaan is waar water schaars was. In de huidige tijd moet je dit echter doortrekken naar andere hulpbronnen, met andere woorden verder kijken dan enkel de letterlijke islamitische kaders zoals de *shari'a*. Chaeron bijvoorbeeld stelt dat de islam voor haar persoonlijk wel heel belangrijk is, maar dat het ook gaat om de impact van milieuvriendelijk handelen. Zij vindt samenwerking met niet-islamitische partijen dan ook belangrijk, omdat het gaat om de impact. Omdat dat zo belangrijk is maakt het volgens haar niet zoveel uit dat bijvoorbeeld Greenpeace geen notie van God erop nahoudt. Ze ziet juist veel overeenkomsten tussen haar perspectief en dat van andere religies en levensbeschouwingen. Zij is wat dat betreft opvallend inter-levensbeschouwelijk georiënteerd. Acharki heeft het in dit verband over 'heel veel raakvlakken' en zegt hierover dat ze het knap vindt dat anderen vanuit een andere levensbeschouwelijk tot een milieu-ethiek komen. Moslims zouden hiervan moeten leren, aldus Acharki. Bakker, Shah, Boubkari en Acharki erkennen wel dat het voor veel moslims waarschijnlijk lastig is om zich met niet-islamitische organisaties te verbinden. Bakker noemt als voorbeeld een milieu-thema avond waarbij er alcohol geschonken wordt. Een islamitisch verpakte milieu-ethiek, zoals Boubkari het noemt, is daarom van groot belang. Shah hoopt dat de gedeelde wil om voor een betere, gezondere aarde te streven uiteindelijk belangrijker zal zijn dan de verschillen tussen mensen. Maar hij erkent dat hij wellicht een uitzondering op de regel is in de zin dat hij verschillen tussen mensen juist als iets moois ziet waarvan je kunt leren. Acharki stelt vast dat de mogelijkheid tot samenwerking wel beperkt wordt doordat je er open en ruimdenkend voor moet zijn.

De respondenten denken verschillend over de westerse invulling van duurzame ontwikkeling. Shah is kritisch op de norm van exponentiële economische groei, die niet samengaat met een goede omgang met het milieu, en meent dat er tal van andere alternatieven zijn voor het economische systeem. Dit hangt volgens hem samen met het onderscheid tussen het hebben of verdienen van geld om daar gelukkiger van te worden, jezelf of anderen te helpen door een bepaalde welvaartsstandaard te garanderen, of dit geld in bezit hebben om het maar te hebben. Andere respondenten zijn van mening dat duurzame ontwikkeling, praktische gezien, een bijdrage kan leveren aan een iets betere omgang met het milieu.

4.4 Persoonlijke praktijk

Alle respondenten houden zich ofwel in hun betaalde werk bezig met het milieu en duurzaamheid (Chaeron: People for Earth en Emic Research, Shah: Metabolic Lab) ofwel in hun vrijwilligerswerk of nevenactiviteiten (Azzouzi: Groene Moslims, Acharki: Milieu Conferentie, Boubkari: Groene Moslims, Bakker: Fitrah Food, Stichting SEKEM, en vroeger Groene Moslims). Azzouzi heeft bovendien het thema duurzaamheid bij Al-Nisa gebracht haar leden een milieuvriendelijke, stoffen tas als cadeau te geven. Dit illustreert dat het thema duurzaamheid voor de respondenten een belangrijke plaats inneemt in het eigen leven en zich niet beperkt tot het persoonlijke dagelijkse leven buitenom werk.

Daarnaast geven de respondenten aan verschillende milieuvriendelijke handelingen uit te voeren, zoals recycling (Bakker, Boubkari, Shah, Chaeron, Acharki, Azzouzi), consuminderen (niet elk jaar nieuwe 'gadgets' kopen, gebruik maken van tweedehands of gerecyclede producten en geen

plastic tasjes in de winkel vragen: Bakker, Boubkari, Azzouzi, Acharki, Chaeron), zuinig met energie (Acharki, Shah, Azzouzi), zuinig met water (Boubkari, Azzouzi), biologisch voedsel en kleding kopen (Acharki, Azzouzi, Chaeron, Bakker), geen voedsel weggooien (Boubkari, Azzouzi), bewust met vervoer omgaan (Acharki, Bakker, Boubkari), beperkt vlees eten (Boubkari, Shah, Azzouzi, Chaeron) en een eigen volkstuin onderhouden (Acharki, Chaeron).

Een deel van de respondenten, te weten Acharki, Azzouzi en Bakker, probeert in meer of mindere mate andere mensen in zijn of haar persoonlijke omgeving bewuster te laten worden van het milieu. Op een iets breder niveau proberen Acharki, Azzouzi en Bakker mensen bewust te maken van het milieu door af en toe een artikel over duurzaamheid op Wij blijven hier te plaatsen. Bakker en Azzouzi verspreiden bovendien een milieuvriendelijke boodschap doordat zij af en toe lezingen en workshops geven. Zij vinden het belangrijk om hun mede-moslims te inspireren met wat zij zien als een authentieke islamitische boodschap.

Alle respondenten proberen in meer of mindere mate over het thema duurzaamheid of het thema islam en duurzaamheid informatie te verzamelen door erover te lezen of andere informatiebronnen aan te boren. Vooral Bakker houdt zich veel bezig met beide thema's (islam en milieu, maar ook biologische landbouw), om het andere mensen vervolgens goed uit te kunnen leggen. Boubkari leest af en toe wat maar geeft aan zich momenteel meer te interesseren in Midden Oosterse politiek. Acharki haalt informatie uit de boeken van Tariq Ramadan en bekijkt filmpjes van Hamza Yusuf. Shah heeft literatuur over islam en duurzaamheid gelezen, maar meent dat de auteurs in feite hetzelfde riedeltje afsteken en bovendien te moralistisch, idealistisch en theoretisch zijn. Hij is bijvoorbeeld bekend met Richard Foltz (geen moslim) en Izzu Dien. Hij houdt zich dan ook meer bezig met wetenschappelijke publicaties over het milieu in het algemeen, zoals de bedreiging van vispopulaties en het smelten van de Arctische zee. Chaeron liet me tijdens het interview het boek *199 ways to please God* van Rianne ten Veen (een Nederlandse bekeerlinge) zien, wat zij in haar boekenkast had staan. Ze probeert het thema bij te houden door artikelen en boeken erover te lezen. Azzouzi ten slotte leest vooral over het thema als zij dit toevallig tegenkomt. Als dit een leeswaardig artikel is deelt zij dit wel via Facebook, zodat ook andere mensen dit tot zich kunnen nemen.

Acharki onderscheidt zich van de overige respondenten wanneer zij aangeeft vrijwel elke dag de natuur in te gaan, op haar skeelers, wandelend of op de fiets. Dit doet zij bewust om zich met de natuur te verbinden, van de natuur te genieten en God te ervaren. Hierin wil ze in de voetsporen van Mohammed treden, die dit volgens haar ook deed. Ze meent zelfs dat het ervaren van God in de natuur van een gelijke orde is als het ervaren van God tijdens het gebed. Dit ervaren van de natuur en van God daarin is volgens haar nodig om de natuur te waarderen en te respecteren. Het is op deze manier dat er een bepaalde liefde kan ontstaan: 'Je moet eerst het beleven en ervaren, de schoonheid ervan inzien. En dan ga je er ook meer van houden en zodra je er meer van houdt, dan ga je ook meer inspireren en meer moeite voor doen.' Als ze later op zichzelf zou gaan wonen, zou ze bovendien graag dichterbij de natuur willen wonen dan dat ze nu doet (in Rotterdam). Ook zou ze idealiter in haar latere werk iets met natuur en milieu willen doen.

De respondenten geven echter ook eerlijk toe dat het hen niet altijd lukt om die dingen in de praktijk te brengen die ze graag zouden willen. Acharki en Azzouzi wijzen op de kwestie van geld, waardoor bepaalde producten (voornamelijk voedsel, zoals vlees, en kleding) erg duur zijn. Bakker

geeft te kennen dat een krap budget ook een factor is in het feit dat hij weinig nieuwe spullen koopt, hoewel hij wel stelt dat hij hier ook geen behoefte aan zou hebben als hij over meer geld zou beschikken. Shah stelt dat hij een hypocriet is omdat hij het niet kan laten om lang onder de douche te staan. Boubkari wijst erop dat hij geen heilig boontje is en dus niet op een perfect duurzame wijze met zijn omgeving omgaat. Dit heeft ermee te maken dat hij zich vooral interesseert in de theoretische kant van het duurzaamheidsvraagstuk, en naar eigen zeggen geen fanaticus is. Het feit dat hij geen auto heeft en weinig vlees eet heeft volgens hem grotendeels ook met andere factoren te maken dan enkel met milieuoverwegingen.

Alle respondenten geven aan dat het biologische halalvlees van de webshop Fitrah Food een optie is waarover zij gaan nadenken en zich in zullen verdiepen (de webshop bestond toen ik de interviews afnam namelijk nog maar net).

4.5 Organisatorische dimensie³⁶¹

Stichting Groene Moslims,³⁶² opgericht door Bakker, was een van de eerste initiatieven onder Nederlandse moslims die zich op het milieu richtte, het eerste initiatief dat zich tot een organisatie ontwikkelde. De oorspronkelijke doelstelling was volgens Bakker om biologisch halalvlees te verkopen, maar dit kwam niet van de grond omdat mensen gelijk een heel schaap moesten kopen, wat onpraktisch en erg duur was. Door de jaren heen heeft Groene Moslims zich verder ontwikkeld tot een 'een organisatie die moslims vanuit een religieuze visie op duurzame ontwikkeling wil betrekken bij oplossingen voor het klimaatprobleem en het armoedeprobleem.' Opvallend is dat de speerpunten een combinatie zijn van duurzaam consumeren en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Beide zaken houden verband met goed omgaan met de omgeving en goed omgaan met de medemens. Zo is er bijvoorbeeld ook aandacht voor het *fair trade* label.³⁶³ Samenwerking met andere organisaties om dit te bereiken staat hoog in het vaandel: 'Moslims in Nederland kunnen daaraan meewerken door samen te werken met bestaande Nederlandse (christelijke en seculiere) organisaties. De inspiratiebronnen kunnen verschillend zijn, maar het doel is hetzelfde: het creëren van een betere samenleving voor ons en onze kinderen.' In het interview benadrukt Bakker dit ook. Groene moslims hoopt haar doelstellingen te bereiken via voorlichtingsbijeenkomsten (zoals workshops voor ouders van basisschoolleerlingen,³⁶⁴ maar ook een workshop gegeven door Anne Marieke Schwencke naar aanleiding van haar onderzoek Globalized Eco-Islam³⁶⁵); het verstrekken van informatie (artikelen op de website; een lijst met links naar zowel islamitische als niet-

---

³⁶¹ De informatie in deze paragraaf is deels afkomstig uit de interviews, en deels afkomstig van de verschillende websites (de twee informatiebronnen overlappen bovendien grotendeels). Ik heb ervoor gekozen deze paragraaf in dit hoofdstuk op te nemen omdat twee van de drie organisaties die hierin behandeld worden, namelijk Groene Moslims en Fitrah Food, opgericht zijn en/of geleid worden door de respondenten en dus nauw verband houden met hun persoonlijke verhaal. Ook past deze paragraaf hier omdat dit hoofdstuk, in tegenstelling tot hoofdstuk 2, in het teken staat van de Nederlandse casus. Tot slot is de organisatorische dimensie, naast en net als de ideeën over de oorzaak en de oplossing voor de crisis en de persoonlijke praktijk, een bouwsteen in het groen-zijn van de respondenten.

³⁶² www.groenemoslims.nl

³⁶³ <http://www.groenemoslims.nl/?p=1015> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁶⁴ <http://www.groenemoslims.nl/?p=1107> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁶⁵ <http://www.groenemoslims.nl/?p=1019> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

islamitische organisaties die zich met het thema duurzaamheid bezighouden;³⁶⁶ een lijst van relevante literatuur en films³⁶⁷); activiteiten in de natuur (zoals een sponsor waddenloop of veluweloop)³⁶⁸ en het faciliteren van producten en diensten die voldoen aan islamitische criteria en duurzaamheidseisen (zoals het biologische halalvlees). Azzouzi is bijvoorbeeld actief in de lezingen en workshops die vanuit Groene Moslims gegeven worden, bijvoorbeeld aan de ouders van basisschoolleerlingen. Andere initiatieven zijn een duurzaamheidsposter voor de maand ramadan,³⁶⁹ een groene picknick³⁷⁰ en een boomplantdag.³⁷¹ Op de website kunnen mensen tevens terecht voor groene tips.³⁷² De huidige voorzitter van Groene Moslims, Mohammed Boubkari, gaf tijdens het interview aan dat Groene Moslims momenteel niet zo actief is, wat vooral te maken heeft met de privé levens van de drie bestuursleden. Bakker gaf in zijn interview bovendien aan dat het lastig is om mensen aan de stichting te binden omdat ze ervoor gekozen hebben geen vereniging ervan te maken, uit angst dat het geheel door extremisten overgenomen zou worden.

Fitrah Food,³⁷³ recentelijk opgericht door Bakker, is ook onderdeel van het organisatorische landschap van de groene islam in Nederland. Op de website staat de winkel als volgt omschreven: 'Fitrah Food is dé webwinkel voor moslims die bewust met Gods schepping willen omgaan. Je vindt bij ons biologisch-halal vleesproducten uit Nederland en biologische delicatessen uit Egypte. Wij staan garant voor hoge kwaliteit, natuurlijke smaak en eerlijke prijzen.' Biologisch wordt als volgt gedefinieerd: met respect voor de natuur, met respect voor dieren, zonder chemische bestrijdingsmiddelen, zonder kunstmest, zonder preventieve antibiotica, onder strenge controles van onafhankelijk instituut Skal. De biologische delicatessen verkrijgt Bakker door zijn samenwerking met ISIS, wat onderdeel is van de internationale Sekem groep (Bakker is zelf bestuurslid van de Nederlandse afdeling van Sekem). Bakker werkt daarnaast samen met biologische slachthuizen en slaggers en de biologische branchevereniging Bionext.

Bakker is een van de weinige respondenten die te kennen geeft bekend te zijn met internationale organisaties en figuren zoals IFEES en Fazlun Khalid. Naast Bakker is ook Chaeron bekend met de naar mijn weten enige andere islamitische milieuorganisatie in Nederland, Tema NL.

Naast Groene Moslims is bij mijn weten Tema NL de enige organisatie in Nederland die zich met het thema islam en duurzaamheid bezighoudt. Tema NL is de Nederlandse tak van de Turkse organisatie Tema en is verbonden aan het Diyanet in Turkije. De website www.temanl.org is toegankelijk in het Turks. Vanwege het feit dat ik het Turks niet machtig ben, kon ik de informatie niet zelf vertalen en was ik aangewezen op de Google vertaalfunctie, waardoor de kwaliteit van de tekst aanzienlijk beperkt wordt. Tema werd in 1992 in Turkije opgericht voor het tegengaan van bodemerosie, zoals verwoestijning, en het bevorderen van herbebossing. In 2002 werd de Nederlandse tak van deze organisatie opgericht. Tegenwoordig is Tema NL echter niet meer zo actief, wat op te maken valt uit de website. Toch is het interessant te kijken naar hun doelstellingen en naar

---

³⁶⁶ http://www.groenemoslims.nl/?page_id=165 (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁶⁷ <http://www.groenemoslims.nl/?p=387> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁶⁸ <http://www.groenemoslims.nl/?cat=149> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁶⁹ <http://www.groenemoslims.nl/wp-content/uploads/Ramadanposter1.jpg> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

<http://www.groenemoslims.nl/?p=1144> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁷⁰ <http://www.groenemoslims.nl/?p=347> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁷¹ <http://www.groenemoslims.nl/?p=1073> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁷² <http://www.groenemoslims.nl/?cat=121> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁷³ www.fitrahfood.nl (Geraadpleegd op 15-08-2013).

hun activiteiten uit het verleden. Tema NL is gericht op het stimuleren van natuurbeleving onder allochtonen als onderdeel van hun integratieproces. Ook richt ze zich wereldwijd op het beschermen van natuur en het tegengaan van bodemerosie, zo ook in Turkije. Veel Turken in Nederland zijn namelijk gemigreerd als gevolg van een slechte bodemkwaliteit en magere inkomsten in hun land van herkomst. Tema NL zet zich op verschillende manieren in voor haar doelstellingen, te weten via symposia en seminars, educatief materiaal voor scholen en het ondersteunen van universitair onderzoek. Hoewel Tema NL de islam niet zo expliciet voorop stelt als Groene Moslims speelt religie wel een rol in hun visie en activiteiten. Een goed voorbeeld daarvan is het initiatief de Groene Moskee. Dit initiatief werd in 2007 gezamenlijk door IVN (Instituut voor Natuureducatie en Duurzaamheid), Islamitische Stichting Nederland (verbonden aan Diyanet) en Tema NL ondernomen.³⁷⁴ Het doel hiervan was om de moslimgemeenschap in Nederland, voornamelijk Turken, bewuster te maken van het milieu. Hiervoor werden excursies, voorlichtingen en bijeenkomsten georganiseerd, zowel voor de gemeenschap als voor haar religieuze leiders. Onderdeel hiervan vormde de aandacht voor de vele koranverzen die betrekking hebben op het milieu. Zo'n vijftig moskeeën werkten mee aan dit initiatief. De focus van deze activiteiten was erg praktisch. Er was sprake van voorlichting over de omgang met oud brood, aangezien veel moslims brood niet willen weggooien en het aan de vogels voeren, wat ervoor kan zorgen dat deze vogels zelf niet meer in staat zijn voedsel te zoeken. Andere praktische thema's waren het stimuleren van fietsgebruik (bijvoorbeeld door oefenlessen te geven) en het bewuster laten omgaan met water, schoonmaakmiddelen en energie (bijvoorbeeld door een bezoek aan een waterzuiveringsinstallatie). De religieuze rode draad bij deze onderwerpen vormden het idee dat verkwisting fout is en het idee van rentmeesterschap. Het samenwerkingsverband tussen de drie organisaties leidde overigens tot ophef binnen de PVV, die er zelfs kamervragen over stelde.³⁷⁵

Een ander voorbeeld van een groene moskee, ietwat anders ingevuld dan in het hierboven beschreven project, is de El Mottakien moskee in Zeist, waar ze zonnepanelen op het dak plaatsten om energie neutraal te worden.³⁷⁶ Ook in buurland België is er sprake van dit soort ontwikkelingen.³⁷⁷

4.6 Duurzaamheid en de Nederlandse moslimgemeenschap

De respondenten menen unaniem dat de aandacht voor milieu en duurzaamheid zeer gering is onder moslims in Nederland alsmede daarbuiten. Er valt dus niet echt te spreken over een Nederlands-islamitische milieubeweging. Volgens Chaeron is het meer een beweging van individuen, wat de huidige staat van milieubewustzijn onder moslims in Nederland goed verwoordt. Wel hebben de respondenten voorzichtige maar goede hoop dat de aandacht hiervoor zal toenemen. De reden hiervoor is dat het thema duurzaamheid onontkomelijk is, elk mens is met andere woorden genoodzaakt hierover na te denken en zijn levensstijl hieraan aan te passen.

---

³⁷⁴ <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1842595/2011/01/06/Groene-moskee-wil-allochtoon-milieubewust-maken.dhtml> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁷⁵ <http://www.pvvdenhaag.nl/index.php/component/content/article/5-fj-related/machiel-de-graaf/309-pvv-turkije-islamiseert-haagse-milieuvoorlichting> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁷⁶ <http://www.moskeezeist.nl/nieuwbouw/49-groene-moskee> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

³⁷⁷ <http://www.standaard.be/cnt/ip3n0ts2> (Geraadpleegd op 15-08-2013).

Bakker meent dat het thema duurzaamheid onder hoger opgeleide en jonge moslims meer leeft, onder meer doordat zij nieuwsgieriger zijn en in Nederland een opleiding hebben genoten, waarin duurzaamheid in meer of mindere mate vaak wel expliciet naar voren komt. Uit een onderzoek dat hij uitgevoerd heeft ter voorbereiding op zijn webshop bleek inderdaad dat vooral jongere moslims geïnteresseerd zijn in het idee om voor het milieu te zorgen en dingen zoals biologisch voedsel te kopen. Opleidingsniveau en inkomen hadden volgens Bakker geen invloed op de geuite interesse. De eerste generatie haakte daarentegen sneller af als het ging om vragen met betrekking tot het kopen van biologisch voedsel, maar erkende wel dat zorg voor het milieu belangrijk was. Zoals ook hierboven al genoemd is erkennen alle respondenten dat geld bepalend is voor de vraag of duurzaamheid wel of niet een belangrijk onderdeel uitmaakt van het leven van een moslim. Bakker denkt dat milieubewustzijn zal toenemen onder jongeren doordat er zich de laatste jaren een tendens ontwikkelt waarbij jongeren zich gaan verdiepen in de islam. Dit wordt volgens hem veroorzaakt door de groeiende kloof tussen hun leven in een Nederlandse maatschappij en hun thuissituatie, het in aanraking komen met andere moslims, het feit dat hun ouders hen weinig kunnen vertellen over de theoretische kant van de islam en de beïnvloeding door de Nederlandse samenleving en het feit dat duurzaamheid hier een belangrijk onderdeel van uitmaakt. Deze tendens kan zich volgens Bakker ontwikkelen in de richting van het salafisme, maar ook in de richting van een vergroot milieubewustzijn vanuit een islamitisch perspectief.

Verschillende respondenten (Acharki, Azzouzi, Boubkari, Bakker) wijzen erop dat de eerste generatie moslims (veelal uit Marokko en Turkije) van oorsprong in de natuur leefden, de meesten woonden op het platteland, en hiervan afhankelijk waren voor hun dagelijkse leven. Dit betekent echter niet per se een betere omgang met het milieu. Bakker wijst erop dat vanwege armoede en ongeschooldheid de mensen vaak niet zo goed met hun dieren omgingen en Shah wijst erop dat deze mensen simpelweg afhankelijk waren van de natuur, en niet per se dat ze deze natuur waardeerden vanuit een religieus opzicht. Zowel Bakker, Boubkari als Azzouzi menen dat deze eerste generatie met nostalgie terugkijkt naar hun land van herkomst en van mening zijn dat het eten en de omgang met de natuur toen beter waren. Volgens de eerste generatie is daar namelijk sprake van een meer natuurlijke omgang met de natuur, waaronder dieren. Dit verleden vertaalt zich echter maar moeilijk naar hun situatie in Nederland, waar ze zich in een slechte sociaal-economische positie bevinden en geen kennis hebben van bijvoorbeeld de bio-industrie of schadelijke schoonmaakmiddelen zoals chloor. Hoe ze in hun land van herkomst met hun omgeving omgingen kunnen ze hier kortom niet meer makkelijk verwezenlijken dan wel vertalen. De situatie van de tweede en derde generatie is beduidend anders aangezien zij hier een opleiding hebben gevolgd en over het algemeen veel meer geïntegreerd zijn dan hun ouders. Volgens sommige respondenten (Bakker, Azzouzi, Shah, Boubkari) leeft het thema duurzaamheid dan ook meer onder de latere generaties. Boubkari stelt:

‘Kijk we zitten in Nederland in een fase waarin de eerste generatie, dat waren analfabeten die waren fysiek hier aanwezig maar geestelijk daar, snap je. Een beetje tussen wal en schip. En de tweede generatie, mijn generatiegenoten, die zijn bezig met zich een plaats verwerven in deze samenleving. Die zijn niet bezig met ecologie en dat soort.. Ja misschien individuen. Maar de derde generatie, dat is hierna, als die ouders hebben die een beetje ontwikkeld zijn, die generatie, die gaan zich bezighouden met dit soort zaken zoals waar we nu mee bezig zijn. Dus we zitten in een beginfase.’

Acharki meent echter dat de eerste generatie de verbondenheid met de natuur wel heeft meegenomen naar Nederland. De tweede en derde generatie hebben volgens haar misschien wel meer kennis over het milieu, maar passen dit niet toe in een milieuvriendelijke levensstijl.

Alle respondenten wijzen op de enorme kloof die er bestaat tussen theorie en praktijk. Volgens de respondenten zullen alle moslims de theorie beamen, maar ze geven te kennen dat maar weinig moslims er een milieuvriendelijke praktijk op nahouden (veroorzaakt door de hierboven genoemde factoren, paragraaf 4.2). Shah verwoordt het pakkend als hij zegt: 'Everyone cares about it, but no one is doing something about it.' Het zou interessant zijn om in vervolgonderzoek te onderzoeken of moslims daadwerkelijk een islamitische milieu-ethische theorie onderschrijven en hoe die (eventuele) kloof tussen theorie en praktijk er precies uitziet en waar deze door veroorzaakt wordt. Dat er onder moslims mogelijk een kloof bestaat tussen hun ideeën en hun levensstijl is ook iets dat opgaat voor veel niet-islamitische personen. Veel mensen vinden het immers lastig om hun levensstijl aan te passen aan hun denkbeelden, discipline te tonen, meer geld te spenderen (afgezien van de vraag of ze het zich überhaupt al kunnen veroorloven om milieuvriendelijk voedsel en kleding te kopen) en zichzelf ervan te overtuigen dat een individu een verschil kan maken (Shah, Acharki), hoe klein dit verschil ook is. Gedragsverandering is simpelweg heel lastig, aldus Bakker.

H5. Conclusie

De volgende onderzoeksvraag staat centraal in deze scriptie en zal in dit hoofdstuk beantwoord worden:

Hoe kunnen Nederlandse groene moslims geplaatst worden in de islamitische milieu-ethische beweging?

De onderzoeksvraag vraagt enerzijds wat de overeenkomsten en connecties en anderzijds wat de verschillen zijn tussen de mondiale islamitische milieubeweging (die pluriform is) en Nederlandse groene moslims. Dit kan beantwoord worden voor de theoretische dimensie en voor de praktijk-organisatorische dimensie. De theoretische dimensie zijn de ideeën over de oorzaken en oplossingen van de milieucrisis. De praktijk-organisatorische dimensie gaat over de wijze waarop Nederlands-islamitische milieuorganisaties of de respondenten zelf verbonden zijn met organisaties, personen, initiatieven of verklaringen afkomstig uit de mondiale islamitische milieubeweging. Op basis hiervan kan de onderzoeksvraag volledig beantwoord worden.

Een kwestie die eveneens verband houdt met de onderzoeksvraag is de vraag hoe representatief Nederlandse groene moslims zijn voor de Nederlandse moslimgemeenschap en hoe representatief de mondiale islamitische milieubeweging is voor de mondiale moslimgemeenschap. Met andere woorden: in hoeverre leeft het thema duurzaamheid en islam onder moslims, hoeveel draagvlak heeft een islamitische milieu-ethiek onder moslims? Zoals ook in de inleiding vermeld is, is het vraagstuk van representativiteit en draagvlak niet de primaire focus van deze scriptie en is er meer onderzoek nodig om deze vraag te kunnen beantwoorden. Niettemin kunnen er op basis van de literatuur en interviews wel al wat opmerkingen bij dit vraagstuk geplaatst worden. Hoewel dit dus voorlopige (hypothetische) opmerkingen zijn, zijn deze nuttig, omdat de onderzoeksvraag op die manier in een breder kader geplaatst worden. Hierdoor wordt het fenomeen meer in context geplaatst, waardoor er nieuwe vragen opkomen en onderzocht kunnen worden en waardoor er ook kritischer en met een relativerende blik naar het fenomeen zelf gekeken kan worden. Het is daarnaast ook interessant om deze vraag beantwoord te krijgen, omdat dit een van de eerste vragen is die bij mij, en vermoedelijk ook bij de lezer, naar boven komt als de onderzoeksvraag gesteld wordt (naast voordehand liggende vragen als: wat houdt een islamitische milieu-ethiek in, etc.). Het vraagstuk van representativiteit en draagvlak loopt dan ook als een rode draad door deze scriptie en zal ook in dit slothoofdstuk aangestipt worden. Dit zal gebeuren in zowel de paragraaf over de theoretische als de paragraaf over de praktijk-organisatorische dimensie, omdat representativiteit met beide terreinen te maken heeft.

5.1 Theoretische dimensie

Wat duidelijk naar voren kwam tijdens mijn zoektocht naar respondenten en tijdens de interviews is dat er maar weinig groene moslims zijn, oftewel dat het thema duurzaamheid maar weinig leeft onder de Nederlandse moslimgemeenschap. Dit komt overeen met de informatie die er uit de literatuur gehaald is, namelijk dat veel gewone moslims zich niet met het milieu bezighouden. Dit is

volgens de respondenten zowel het geval in hun denken (veel koranverzen met betrekking tot het milieu zijn een abstractie voor hen) als in hun handelen (er wordt weinig voor het milieu gedaan). Dat veel aan het milieu gerelateerde passages een abstractie zijn betekent dat moslims de betreffende passages vaak wel kennen - omdat het uit het hoofd kennen van de koran belangrijk is -, maar dat ze niet weten wat het *betekent*, aldus Bakker. Dit heeft volgens Azzouzi tot gevolg dat ze deze passages niet kunnen vertalen naar hun dagelijks leven, waardoor deze dus een abstractie blijven. De literatuur is duidelijk over het feit dat ook de moslimwereld met grote milieuproblemen te kampen heeft (het is een mondiale milieucrisis) en dat er maar weinig sprake is van milieuvriendelijk handelen (anders bestonden al die problemen namelijk niet). In de literatuur komt echter niet zozeer naar voren of de afwezigheid van het thema milieu zich ook manifesteert in het denken van mensen, oftewel of gewone moslims wel of geen weet hebben van de islamitische milieu-ethische elementen. Vermoedelijk zal er in de mondiale moslimgemeenschap hetzelfde mechanisme spelen als waar de Nederlandse respondenten op wijzen, namelijk dat deze milieu-gerelateerde koranverzen en *hadith* onbekend zijn of een abstractie vormen en dat er meer aandacht is voor andere religieuze thema's, zoals de vijf zuilen of sociale omgangsvormen. Dit wordt volgens de respondenten direct veroorzaakt doordat religieuze leiders zich er te weinig mee bezighouden.

Opvallend is dat de moslimauteurs hier vrijwel niet op ingaan. Zij leggen de verklaring voor de afwezigheid van het thema milieu (in het algemeen, dus zowel in het denken als het handelen) bij het Westen. Vaak zien zij dit als een schuldkwesitie waarbij er gewezen wordt op de volgens hen historische oorsprong van de milieucrisis in het Westen, de systemen zoals het kapitalisme en antropocentrische die hieraan ten grondslag liggen en het proces waarbij het Westen deze zaken geëxporteerd heeft naar de moslimwereld. Een van de grootste verschillen tussen de interviews en de literatuur was dat het spreken over het Westen door de respondenten van een andere aard was. Er was in vergelijking met de literatuur geen sprake van typische anti-westerse discoursen waarbij er, zoals in de literatuur het geval is, teruggesproken wordt op zaken zoals het slechte kapitalisme of het slechte antropocentrisme. In de literatuur wordt het Westen vaak als homogene, schuldige entiteit aangewezen. De kern van die kritiek draait erom dat de gehele levensbeschouwing die dominant is in het Westen en die de basis vormt van de verschillende slechte systemen zoals het kapitalisme ontdaan is van ethiek en het goddelijke en om die reden slecht is, iets dat volgens de auteurs als het ware bewezen wordt door de milieucrisis.

De respondenten zijn in zekere zin wel kritisch op het Westen, maar veel minder overheersend dan in de literatuur. Zij herleiden (een deel van) de oorzaak van de milieucrisis wel tot westerse processen zoals de Verlichting, industrialisering en de opkomst van een nieuwe levensbeschouwing die draait om materialisme, economische groei en het individu. Mijn indruk is echter dat ze dit meer op historische wijze herleiden, namelijk dat de industrialisering haar historische oorsprong in het Westen kent bijvoorbeeld. Zij zien deze processen niet als iets inherent westers of als inherent slecht. De respondenten zijn mijns inziens veel meer genuanceerd wanneer ze vrijwel allemaal erop wijzen dat de kern van de problematiek bij de mens zelf ligt. De mens heeft volgens hen een kern van hebberigheid, een wil naar altijd maar meer of een tendens naar materialisme. Het gevolg hiervan is dat de mens zichzelf van de natuur vervreemd heeft, waar ook in de literatuur op gewezen wordt. Door deze opvatting wordt het hele schuldverhaal omtrent het Westen afgezwakt en wordt de verantwoordelijkheid voor de crisis bij het individu gelegd, zowel bij niet-moslims als bij moslims. Vanuit deze opvatting hebben de respondenten dan ook veel meer

begrip voor het feit dat moslimlanden in het voetspoor van het Westen zijn getreden. Het is volgens hen vrij logisch dat dit gebeurd is, wederom omdat het hier gaat om een menselijke eigenschap. De moslimauteurs daarentegen zijn veel kritischer op het Westen, dat hun manier van leven overgebracht of zelfs opgelegd heeft aan de islamitische wereld.

Een andere verklaring voor de afwezigheid van de milieu thematiek onder moslims is het armoedevraagstuk, iets dat zowel in de literatuur als door de respondenten wordt aangehaald. In de literatuur is de aandacht die hieraan wordt gegeven minder, aangezien de focus van de meeste artikelen niet zozeer op de praktijk is, maar veel meer op de theoretische islamitische ideeën, die tegenover het Westen geplaatst worden. Wel kan er geconcludeerd worden dat moslims, zowel hier in het Westen als in moslimlanden, relatief gezien een wat lagere sociaal-economische positie innemen. Hoewel er geen volledige eenduidigheid is over het verband tussen armoede en zorg voor het milieu, is het op basis van de literatuur die in deze scriptie behandeld is plausibel om aan te nemen dat armoede een negatief effect heeft voor de omgang met het milieu. Dit is in ieder geval ook de opvatting van de respondenten.

Hoewel zowel de literatuur als de respondenten menen dat zorg voor het milieu afwezig is in de leefwereld van de meeste moslims, wijzen beiden wel op het idee dat moslims de islamitische milieu-ethische theorie wel (zouden moeten) onderschrijven. De islamitische milieu-ethiek is volgens hen normatief. De respondenten wijzen er bovendien expliciet op dat het hier niet enkel een kwestie is van *zouden moeten* onderschrijven, maar dat zij ervaren hebben dat moslims dit ook daadwerkelijk doen, mits ze hier toe gestimuleerd worden middels uitleg van de verzen die ze reeds kennen (zelf zouden ze dit niet kunnen vanwege een gebrek aan religieuze kennis). De vraag of een islamitische milieu-ethiek, zowel milieu-ethisch denken als handelen, aanvaard wordt door moslims is echter niet door mij of in de literatuur onderzocht. Hierdoor kan niet gezegd worden of deze milieu-ethiek, die de literatuur en de respondenten als normatief zien, (potentieel) draagvlak heeft. Tot slot is het ook lastig om na te gaan of de ervaring van de respondenten, namelijk dat moslims hen gelijk geven wat betreft de islamitische milieuvriendelijke boodschap, wel kloppend is of dat moslims hen gelijk geven zonder dit ook daadwerkelijk te menen. Hoewel er dus geen onderzoek is gedaan naar dit vraagstuk van aanvaarding en draagvlak, wijzen mijn ervaringen bij het zoeken naar groene moslims en de informatie verkregen uit de literatuur en van de respondenten erop dat een islamitische milieu-ethiek (zowel het denken als handelen) weinig leeft onder moslims en dus niet representatief is. Dit is echter een hypothese, aangezien er geen verder onderzoek naar gedaan is. Er kan kortom enkel gesteld worden dat de moslimauteurs en de respondenten een islamitische milieu-ethiek als normatief zien; dat deze auteurs en respondenten, op basis van hun kennis en ervaringen, menen dat een islamitische milieu-ethiek weinig leeft onder moslims; maar dat de respondenten wel ervaren hebben dat moslims deze ethiek aanvaarden, mits zij daartoe gestimuleerd worden. Of dit daadwerkelijk zo is zou in een vervolgonderzoek onderzocht moeten worden, evenals de vraag in hoeverre die norm gepraktiseerd wordt. Alleen op die manier kan er meer gezegd worden over de representativiteit van een islamitische milieu-ethiek.

De auteurs en respondenten maken in deze kwestie geen gebruik van de termen normatief en representatief, maar verwijzen wel naar het idee van normativiteit als ze stellen dat de islam een rijke milieu-ethische traditie kent. Ze presenteren de milieu-ethiek als zijnde een onderdeel van de religie. Bovendien gaan deze auteurs uitgebreid in op al deze ideeën, waarbij ze uitgebreid naar de koran, *hadith* en *shari'a* verwijzen. Hiermee willen ze hetzelfde zeggen: de islam bevat een milieu-

ethiek, oftewel, als je moslim bent, moet je deze ethiek onderschrijven. De respondenten hebben echter ook op dit punt meer oog voor de praktische realiteit wanneer zij erop wijzen dat voor veel moslims de betekenis van deze verzen en *hadith* onbekend is of dat het voor moslims gewoon lastig is om dit vervolgens naar hun eigen leven te vertalen. Dit heeft niet alleen te maken met de eerder genoemde sociaal-economische positie of het gebrek aan religieuze begeleiding, maar ook met kennis over de milieuproblematiek (wat sommige moslimauteurs ook wel noemen) en met het idee dat gedragsverandering nu eenmaal heel lastig is.

Die islamitische milieu-ethische theorie draait zowel in de literatuur als in de interviews om dezelfde thema's, te weten dat God en niet de mens de eigenaar van het universum is, omdat deze door Hem geschapen is. Het universum verdient alleen al om die reden respect en zorg. Andere thema's zijn de eenheid van de schepping (*tawhid*), dat er *ayat* van God in de schepping terug te vinden zijn, dat de schepping met een doel en in balans (*mizan*) geschapen is en dat de mens een *khalifa* is en hierop beoordeeld zal worden. Daarnaast wordt er verwezen naar Mohammed als groene profeet en de *shari'a*, waarin concrete richtlijnen over de omgang met bijvoorbeeld dieren en water staan. De noodzaak om dit soort richtlijnen te interpreteren komt zowel enigszins in de literatuur (ziet voetnoot 14) als enigszins in de interviews (Bakker, Azzouzi) naar voren. Een terugkerend thema in de interviews meer dan in de literatuur is het concept van halal vlees, wat veel meer inhoudt dan enkel een juiste slacht. Mogelijk leggen de respondenten hier zoveel nadruk op omdat halalvlees in Nederland de laatste tijd onder vuur is komen te liggen in het politieke en publieke debat. Ik kreeg in ieder geval de indruk dat de respondenten graag wilden benadrukken dat halal veel meer omvat dan enkel de slacht. Een duidelijk verschil tussen de literatuur en de interviews is ook terug te zien binnen het thema islamitische economie. Hoewel niet alle moslimauteurs dit behandelen zien degenen die dit wel doen een islamitisch economisch systeem als een ideaal alternatief voor het milieu-onvriendelijke kapitalistische systeem. Hoewel de respondenten in theorie wel potentie hierin zien, zijn ze veel kritischer op dit islamitisch-economische systeem dan de moslimauteurs. Een van die kritiekpunten is dat zo'n systeem niet of nooit bestaan heeft en dus vooral theoretisch idealisme is. Ook menen ze dat niet alleen de islam een alternatief kan bieden, iets wat de auteurs de lezer wel graag willen doen geloven.

Een groot verschil tussen de literatuur en de interviews is de nadruk die er in de interviews gelegd werd op milieuvriendelijke handelingen die de respondenten uitvoerden in hun dagelijkse leven en op de initiatieven waar ze op organisatorisch niveau deel van uitmaken (zowel islamitisch als niet-islamitisch). Natuurlijk moet daarbij gezegd worden dat ik, als interviewer, hier expliciet naar heb gevraagd. Niettemin hebben moslimauteurs er eveneens voor gekozen hier geen aandacht aan te besteden in hun publicaties. De interviews bevatten dan ook veel praktische voorbeelden, vaak handelingen die niet exclusief islamitisch van aard zijn maar wel goed voor het milieu. In de optiek van sommige respondenten zijn dit soort handelingen, ook al dragen ze niet exclusief een islamitisch label, wel islamitisch in de zin dat ze conform de ethische leer zijn.

Dit laatste hangt samen met een andere kwestie die opvallend veel vaker naar voren kwam in de interviews dan in de literatuur, namelijk de samenwerking met andere religieuze en seculiere milieuorganisaties. Alle respondenten benadrukten dat deze samenwerking van groot belang is. Want hoewel de respondenten erkenden dat de motivatie of visie van niet-islamitische organisaties en individuen wel verschilt van hun islamitische kijk meenden ze allemaal dat het effect op het milieu het belangrijkste was (als zo'n effect positief is, is het in zekere zin ook islamitisch). De respondenten

zien naar mijn idee de urgentie van de milieuproblemen misschien wel wat meer in dan de theoretische auteurs (of laten dit in ieder geval meer blijken). Deze auteurs praten wel in doemscenario's jegens de problematiek en haar oorsprong in het Westen en in ideaalbeelden jegens de islam als oplossing hiervoor, maar blijven hier mijns inziens veel te veel in hangen. Zij hebben zeker gelijk dat een bepaalde levensbeschouwelijke theorie en bepaalde ethische ideeën noodzakelijk zijn voor een meer diepgaande, toegewijde en effectieve milieubewuste en -vriendelijke levensstijl. Niettemin gaan zij regelmatig voorbij aan de praktische kant van de problematiek, namelijk dat het probleem toch enkel en alleen opgelost kan worden via een bepaald handelen. Door hun grote theoretische focus blijft het punt van samenwerking (juist iets praktisch) onderontwikkeld in hun discoursen. Dit heeft er mijns inziens deels mee te maken dat deze respondenten van zich laten horen via (academische) publicaties, waarin het, al dan niet vanuit de eigen keuze, draait om de *islamitische* milieu-ethische *theorie*. De kernvraag van veel publicaties is hoe zorg voor het milieu in de islam verankerd kan worden. De islam wordt als gevolg daarvan veel meer benadrukt dan een praktisch facet zoals samenwerking. Als samenwerking en pragmatisme immers meer benadrukt zouden worden, kan dit mogelijk afbreuk doen aan het belang van een islamitisch gegronde milieu-ethiek. Want als het gaat om het resultaat, welk belang heeft de soort motivatie dan nog? De respondenten staan naar mijn indruk veel meer in de praktijk; zij hoeven, in tegenstelling tot de moslimauteurs, niet puur het theoretisch-islamitische perspectief te benadrukken. Bovendien geeft een interview ook de ruimte om de kwestie van samenwerking aan te stippen. De respondenten laten als gevolg hiervan veel meer een combinatie zien van een islamitische visie en de vertaling hiervan naar een heel concrete milieubewuste en -vriendelijke levensstijl, zowel in hun persoonlijke leven, in hun (vrijwilligers)werk als in hun nadruk op samenwerking en resultaat.

De mate waarin dit gebeurt verschilt echter wel per respondent. Acharki is wat mij betreft de respondent die het meest duidelijk in de *Green Deen* beweging geplaatst kan worden. Ook Azzouzi, Bakker en Chaeron laten deze combinatie van theorie en praktijk (zowel in het persoonlijke leven als in hun werk/organisatie) zien. Dat deze vier respondenten goed in de *Green Deen* categorie geplaatst kunnen worden heeft tevens ermee te maken dat zij echt de islam als leidraad en inspiratie nemen voor die milieuvriendelijke levensstijl. Bakker is hier wel enigszins een uitzondering op, ten eerste omdat hij zich ook wel sterk op de theoretische kant richt, en ten tweede omdat hij aangeeft dat de islam in feite een bevestiging is van wat hij zelf al dacht. Boubkari en Shah lijken wat dit laatste betreft erg op Bakker. Boubkari bevindt zich van de respondenten het meest in de theoretische hoek, hoewel hij op organisatorisch vlak wel milieu-actief is als voorzitter van Groene Moslims. Niettemin houdt hij zich naar eigen zeggen meer met de theorie van de thematiek bezig, ook binnen Groene Moslims. Shah is geen eco-islamist omdat hij niet zo sterk teruggrijpt op de islam. Desalniettemin wil hij net als het eco-islamisme onderliggende structuren veranderen, te weten de huidige machtsstructuren. Het alternatief dat hij daarbij voor ogen heeft, namelijk gedeelde macht en het idee dat niemand superieur is, ziet hij wel als islamitisch, maar volgens hem is dit niet exclusief islamitisch.

5.3 Praktijk-organisatorische dimensie

Uit de interviews en de literatuur kan ook informatie gehaald worden over andere moslims. Dit is echter wel indirecte informatie die niet zelf onderzocht of geverifieerd is. Toch zijn deze indicaties waardevol, omdat zowel de auteurs als respondenten zicht hebben op dit thema en in hoeverre dit speelt binnen de moslimgemeenschap. Aangezien zij zich juist actief met het milieu bezighouden, weten ze ofwel uit onderzoek ofwel uit eigen ervaring op welke manier dit thema wel of niet speelt onder andere moslims. Degenen die aan Groene Moslims verbonden zijn weten bijvoorbeeld dat het lastig is om mensen te vinden die zich actief hiervoor willen inzetten. Dit gezegd hebbende kan zowel op basis van de literatuur als de interviews gesteld worden dat de islamitische milieu-ethiek een sluimerend thema is. Zoals ook hierboven al genoemd is, zullen moslims deze ethiek mogelijk wel beamen wanneer zij hier uitleg over krijgen, maar hebben zij vaak te weinig religieuze kennis of hebben ze andere prioriteiten, waardoor een islamitische milieu-ethiek niet al door deze moslims zelf ontwikkeld of geïnternaliseerd is. In de praktijk leeft milieuvriendelijkheid nog minder, aangezien maar weinig moslims er ook daadwerkelijk een milieubewuste en –milieuvriendelijke levensstijl op nahouden. Daar zit geen verschil in tussen moslims in Nederland en moslims wereldwijd. Mijn eigen bevinding tijdens het zoeken naar respondenten bevestigt het idee dat milieu-ethiek weinig leeft onder moslims. Meer kwantitatief onderzoek zou kunnen uitwijzen in hoeverre dit precies het geval is.

Dat een islamitische milieu-ethiek een sluimerend thema is betekent dat groene moslims in Nederland als een verzameling eenlingen gekarakteriseerd kunnen worden. Het zijn geen volledige eenlingen maar een verzameling, omdat ze toch in meer of mindere mate met elkaar verbonden zijn. Ten eerste kennen ze elkaar bijna allemaal. Ten tweede, en hiermee verband houdend, is er wel sprake van collectieve organisatie. Deze is echter wel minimaal, blijkend uit het aantal organisaties (wat er ook weer op wijst dat het thema niet leeft onder moslims) en de beperkte activiteit van Stichting Groene Moslims. De interviews die ik gehouden heb wijzen er op dat een islamitische milieu-ethiek meer een individuele oriëntatie is. Interessant is dat de helft van de respondenten zich in hun werk of vrijwilligerswerk juist aansluiten bij seculiere milieuorganisaties en hun overtuigingen op die manier collectief-organisatorisch vormgeven. De andere drie respondenten zijn daarentegen verbonden met Stichting Groene Moslims of Fitrah Food. Stichting Groene Moslims kenmerkt zich echter door perioden met meer en met minder activiteit. Ten tijde van de interviews was de activiteit minder en ook bleek dat de Stichting moeite heeft mensen aan zich te binden. Fitrah Food was juist net gelanceerd, waardoor er nog weinig gezegd kan worden over het succes ervan. De toekomstige resultaten van deze webshop zouden een indicatie kunnen zijn of het concept biologisch aanslaat bij de moslimgemeenschap. Hoewel groene moslims in Nederland dus een verzameling eenlingen zijn uiten ze allemaal de verwachting dat het thema milieu in de toekomst zal gaan toenemen onder de Nederlandse alsmede wereldwijde moslimgemeenschap. Ze zien zichzelf als de voorhoede van een toekomstige ontwikkeling waarbij moslims ook niet meer kunnen ontkomen aan duurzaamheid en ervaren in hun eigen leven dat langzaam maar gestaag meer moslims zich gaan interesseren voor deze thematiek. Het *grassroots* activisme van het handjevol groene moslims dat Nederland nu telt kan hierdoor uitgebreid worden. Wanneer dit gebeurt kan er een *bottom-up* ontwikkeling plaatsvinden waarmee moslimorganisaties beïnvloed kunnen worden. Dit kan vervolgens weer leiden

tot *top-down* initiatieven, waarbij er bijvoorbeeld vanuit moslimorganisaties of moskeeën milieu-initiatieven ondernomen worden.

Om het tweede element van de hoofdvraag, de praktijk-organisatorische, te beantwoorden moet er meer gezegd worden over de mate waarin en de manieren waarop deze verzameling eenlingen en hun islamitische milieuorganisaties verbonden zijn met organisaties, verklaringen en initiatieven uit de mondiale islamitische milieubeweging. Uit de interviews blijkt dat de verschillende respondenten af en toe literatuur over deze thematiek, en over milieu in het algemeen, lezen. Dit verschilt echter wel sterk per respondent. Bakker en Chaeron lezen regelmatig wetenschappelijke literatuur; over islam en milieu, maar Chaeron bijvoorbeeld ook over *Islamic banking*. Shah geeft aan dit in het verleden gedaan te hebben maar afgeknapt te zijn op de moraliserende toon van deze literatuur. De overige respondenten lezen zo nu en dan een boek of kleine artikelen en houden zich niet zozeer met de wetenschappelijke publicaties bezig. Er is kortom wel enigszins sprake van een verbondenheid van de respondenten met de mondiale islamitische milieubeweging door middel van het geschreven woord. Vanwege haar bedrijf is Chaeron ook goed op de hoogte wat er door moslims in Indonesië gebeurt op het gebied van duurzaamheid. Bij een deel van de ontwikkelingen in dat land zal het echter ook een kwestie zijn van een moslimmilieubeweging, oftewel duurzame initiatieven ondernomen door moslims waarbij niet zozeer (of maar beperkt) teruggegrepen wordt op de religie als inspiratie of aanleiding hiervoor. Vaak is de scheidingslijn ook wat vaag, omdat dit soort initiatieven over kunnen gaan in een islamitisch milieuactivisme doordat Emic Research juist aandacht besteedt aan de religieuze basis van milieuvriendelijk handelen. Bakker gaf aan bekend te zijn met IFEES van Fazlun Khalid. Uit de interviews met de overige respondenten bleek echter niet dat zij bekend waren met internationale islamitische milieuorganisaties of initiatieven, en hier ook niet op enige wijze mee verbonden te zijn.

Stichting Groene Moslims en Fitrah Food zijn beiden nationaal georiënteerd maar hebben daarnaast lijntjes uitstaan naar de internationale islamitische milieubeweging. Deze lijntjes hebben grotendeels de vorm van artikelen of lezingen over islamitische milieu-initiatieven elders op de wereld. Zo wordt er op de website van Groene Moslims aandacht besteed aan het fenomeen groene moskeeën en een kleinschalige milieu-vriendelijke gemeenschap in Egypte.³⁷⁸ Korte artikeltjes worden vergezeld van een link naar oorspronkelijke publicaties over dit thema. Waarschijnlijk doordat Groene Moslims over het algemeen genomen niet heel erg actief is, worden dit soort berichten niet bijgehouden. Dit betekent dat links soms niet meer werken. Het betekent bovendien dat het aantal artikelen erg weinig is en relatief verouderd. Een tweede interessante link met de mondiale islamitische milieubeweging is de workshop die de stichting organiseerde waarbij Anne Marieke Schwencke over haar onderzoek *Globalized Eco-Islam* kwam vertellen, in 2012.³⁷⁹ Tot slot bevat de website een bescheiden lijst met lees- en kijktips, zowel nationaal, internationaal als interreligieus georiënteerd.³⁸⁰ Hierin zijn antroposofische boeken, wetenschappelijke boeken over het thema islam en milieu (*Islam and Ecology: A bestowed Trust* van Foltz et. al), en algemene boeken over thema's die aan het milieu gerelateerd zijn opgenomen. De lijst met links is uitgebreider en is eveneens nationaal, internationaal en interreligieus georiënteerd.³⁸¹ De lijst is onderverdeeld is

---

³⁷⁸ <http://www.groenemoslims.nl/?p=579> (Geraadpleegd op 01-10-2013).

<http://www.groenemoslims.nl/?p=227> (Geraadpleegd op 01-10-2013).

³⁷⁹ <http://www.groenemoslims.nl/?p=998> (Geraadpleegd op 01-10-2013).

³⁸⁰ <http://www.groenemoslims.nl/?p=387> (Geraadpleegd op 01-10-2013).

³⁸¹ http://www.groenemoslims.nl/?page_id=165 (Geraadpleegd op 01-10-2013).

de thema's milieu, voeding, natuurvoedingswinkels, sociale rechtvaardigheid, energie en economie. Ook hier zijn zowel algemene (dat wil zeggen niet-islamitische) websites opgenomen als islamitische websites en websites die betrekking hebben op andere levensbeschouwingen.

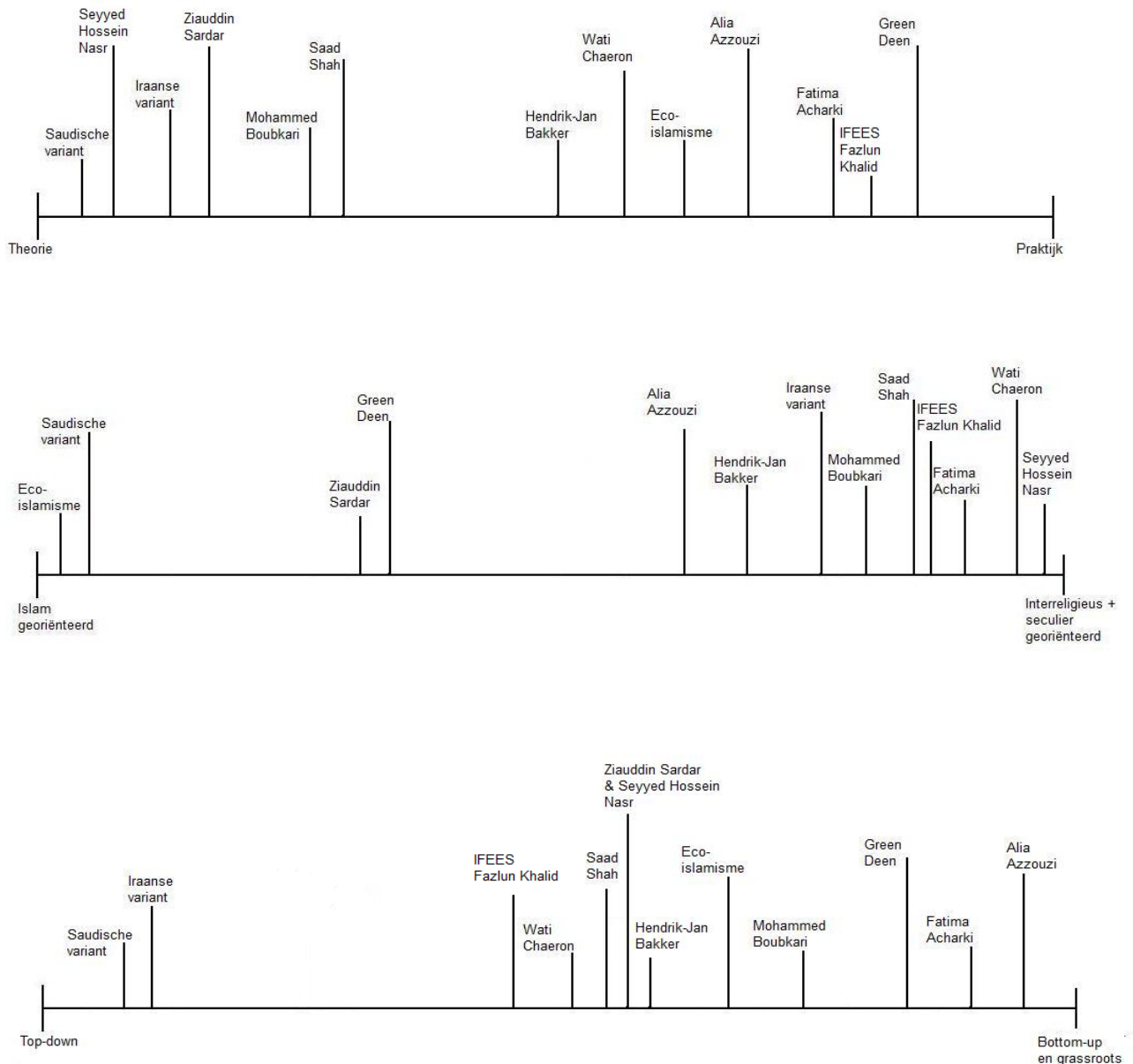
Fitrah Food richt zich primair op het leveren van uit Nederland afkomstig biologisch halalvlees. Via de website kunnen mensen echter ook delicatessen uit Egypte en 'gadgets' kopen. Voor deze producten heeft Fitrah Food een partnerschap met de internationale SEKEM groep en hieraan gelieerde organisaties. SEKEM valt echter niet islamitisch te noemen, maar profileert zichzelf als multicultureel en multireligieus. De enige specifieke link met de islam is de oprichter, Ibrahim Abouleish, die zelf moslim was en zijn inspiratie mede uit zijn religie putte voor een betere omgang met de schepping.

Hoewel Emic Research geen islamitisch stempel draagt zijn de drie oprichters ervan wel islamitisch, halen ze hun persoonlijke inspiratie ook uit hun religieuze traditie en betrekken ze de islam bij hun samenwerkingen. Deze organisatie kan hierdoor mijns inziens als een semi-islamitische milieuorganisatie gekenschetst worden. Emic Research werkt zowel met islamitische als niet-islamitische personen. Het bedrijf is verbonden met islamitische boeren en betreft in deze samenwerking ook de islam als basis voor duurzaamheidsinitiatieven. Emic Research heeft vooralsnog geen samenwerking met een bedrijf dat gekenschetst kan worden als islamitisch in de zin dat de islam de basis vormt (wel is er samenwerking met moslimbedrijven).

De hierboven beschreven connecties tussen de respondenten en hun (op de islam gestoelde) organisaties en de mondiale islamitische milieubeweging zijn vrij beperkt in omvang alsmede diepgang. Mijns inziens is hier meer sprake van (in beperkte mate) bekend zijn met, dan van participeren in de mondiale islamitische milieubeweging. Hiermee bedoel ik dat de connecties vooral eenrichtingsverkeer zijn en gestoeld op informatiebronnen zoals publicaties of het internet. De respondenten lezen erover en Groene Moslims plaatst links of artikeltjes naar organisaties, boeken of initiatieven uit de mondiale islamitische milieubeweging. Er is met andere woorden geen interactie tussen Nederlandse groene moslims en de mondiale islamitische milieubeweging door middel van participatie in internationale initiatieven, wederzijdse contacten of organisatorische verbondenheid (bijvoorbeeld partnerschappen of samenwerking). Dit heeft niet alleen met de Nederlandse groene moslims te maken maar ook met het feit dat de mondiale islamitische milieubeweging zelf ook niet heel omvangrijk is en nog deels in de kinderschoenen staat.

De overeenkomsten en verschillen tussen de Nederlandse en de mondiale islamitische milieubeweging kunnen tot slot inzichtelijk gemaakt worden door de respondenten en enkele belangrijke stromingen, personen en organisaties uit de literatuur in spectrums te plaatsen. Niet alle organisaties, personen, verklaringen en stromingen die in deze scriptie behandeld zijn heb ik hierin opgenomen, omdat de spectrums hierdoor onoverzichtelijk zouden worden. Bovendien vallen sommige initiatieven en verklaringen al onder een bepaalde stroming (de IPCNE valt bijvoorbeeld onder de Saudische variant). De naar mijn idee belangrijkste stromingen en personen die er wel in weergegeven zijn geven een goed beeld van de diversiteit alsmede van de verbondenheid tussen de spectrums. Zo bestaat er mijns inziens een (overwegend maar niet exclusief) positief verband tussen het gericht zijn op de praktijk (milieuvriendelijk handelen) en het gericht zijn op samenwerking met andere religies en seculiere partijen. Dit verband wordt door de respondenten vaak omschreven als het belang van resultaat. Het betekent echter niet per definitie dat een meer theoretische oriëntatie

een verwijdering van interreligieuze samenwerking betekent, zoals de Iraanse variant en Seyyed Hossein Nasr aantonen. En een meer islamitische oriëntatie betekent ook niet *per se* een meer theoretische benadering, zoals het eco-islamisme duidelijk maakt. Wel lijkt er ook een verband te bestaan tussen een theoretische oriëntatie en een top-down benadering, vooral als het gaat om de Saudische en Iraanse variant. Tot slot valt op dat alle respondenten behoorlijk aan de praktijk-kant zitten en vooral aan de interreligieuze/seculiere samenwerkingskant en grassroots/bottom-up benadering.

5.3 Toekomstverwachting

Dat de respondenten zelf denken dat een groene islam zich steeds meer zal ontwikkelen maakt het thema islam en duurzaamheid interessant voor (longitudinaal) vervolgonderzoek. Mijn hypothese is dat de islamitische milieubeweging zal groeien en diversifiëren en dat de samenwerking met niet-islamitische partners alsmede tussen lokale en internationale partijen toe zal nemen. Dit baseer ik enerzijds op de indicaties uit de literatuur en de interviews. Anderzijds zal geen enkel mens in de toekomst kunnen ontkomen aan het thema duurzaamheid, aangezien onze aarde in een neerwaartse spiraal aan het geraken is. Een religieus gemotiveerde visie op en omgang met het milieu kan zeer waardevol zijn om deze negatieve ontwikkelingen tegen te gaan. Religie is en blijft immers voor vele mensen een belangrijke bron van betekenisgeving in het leven. In een wereld waarin duurzaamheid onontkoombaar is lijkt het logisch (maar uiteraard niet noodzakelijk) dat voor moslims religie een rol speelt of gaat spelen in hoe er tegen het milieu aangekeken wordt. Zeker wanneer die religie, vanuit een bepaalde invalshoek gezien, een rijke milieu-ethische boodschap bevat. Voorlopers op dit gebied, oftewel de huidige groene moslims, zullen een belangrijke rol spelen in het verspreiden van deze boodschap onder de moslimgemeenschap. Elke ontwikkeling, beweging of traditie kent immers een beginpunt en een voorhoede. Mondiaal gezien, maar vooral ook in Nederland, zijn groene moslims momenteel deze voorlopers.

Bibliografie

- Abdul-Matin, I., *Green Deen. What Islam Teaches about Protecting the Planet*, Markfield 2012.
- Abedi-Sarvestani, A. & Shahvali, M., 'Environmental Ethics. Toward an Islamic Perspective', *American-Eurasian Journal of Agricultural and Environmental Sciences* 3/4 2008, 609-617.
- Abu Bakar, I., 'Islamic Theological Teachings on Ecology', *International Journal of Business and Social Science* 3/13 2012, 222-226.
- Abu-Hola, I., 'An Islamic Perspective on Environmental Literacy', *Education* 130/2 2009, 195-211.
- Akman, K., 'Sufism, Spirituality and Sustainability. Rethinking Islamic Mysticism through Contemporary Sociology', *Comparative Islamic Studies* 4/1,2 2008, 1-15.
- Bagader, A.A. et. al., *Environmental Protection in Islam. IUCN Environmental Policy and Law Paper No. 20 Rev.*, Gland 1994.
- Berg, B.L., *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, Boston 2007.
- Carney, 'A., 'Twilight of the Idols? Pluralism and Mystical Praxis in Islam', *International Journal for Philosophy of Religion* 64/1 2008, 1-20.
- DeHanas, D.N., 'Broadcasting Green. Grassroots Environmentalism on Muslim Women's Radio', *Sociological Review* 57 2009, 141-155.
- Foltz, R.C., 'Islam', in: Gottlieb, R.S. (ed.), *The Oxford Handbook of Religion and Ecology*, Oxford 2006, 207-219.
- Gottlieb, R.S. (ed.), *This Sacred Earth. Religion, Nature, Environment*, New York 1996.
- Gottlieb, R.S. (ed.), *The Oxford Handbook of Religion and Ecology*, Oxford 2006.
- Hamed, S.E., 'Seeing the Environment through Islamic Eyes. Application of *Shariah* to Natural Resources Planning and Management', *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 6/2 1993, 145-164.
- Hope, M. & Young, J., 'Islam and Ecology', *Cross Currents* 44/2 1994, 180-193.
- Izzi Dien, M., 'Islam and the Environment. Theory and Practice', *Journal of Beliefs and Values. Studies in Religion and Education* 18/1 1997, 47-57.
- Jusoff, K. & Abu Samah, S.A., 'Environmental Sustainability. What Islam Propagates', *World Applied Sciences Journal* 12 2011, 46-53.
- Khalid, F.M. & O'Brien, J. (eds.), *Islam and Ecology*, Londen 1992.
- Khalid, F.M., 'The Environment in Islam. Islam and the Environment, Ethics and Practice', *The 15th General Conference of the Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought* 2010, 1-17.

- Khalid, F.M., 'Islam and the Environment', in Munn, T., *Encyclopedia of Global Environmental Change, Volume 5: Social and Economic Dimensions of Global Environmental Change*, Chichester 2002, 332-339.
- Kugle, S., *Sufis & Saints' Bodies. Mysticism, Corporeality and Sacred Power in Islam*, Chapel Hill 2007.
- Markham, I.S., *Do Morals Matter? A Guide to Contemporary Religious Ethics*, Malden 2007.
- Özdemir, I., 'Towards an Understanding of Environmental Ethics from a Qur'anic Perspective', <http://www.ibrahimozdemir.com/Makaleler/EnvironmentalEthicsfromaQuranicPerspective.pdf>, 2003, 1-28.
- Repko, A.F., *Interdisciplinary Research. Process and Theory*, Thousand Oaks 2008.
- Rice, G., 'Pro-Environmental Behavior in Egypt. Is There a Role for Islamic Environmental Ethics?', *Journal of Business Ethics* 65 2006, 373-390.
- Rizvi, A.M., 'Islamic Environmental Ethics and the Challenge of Anthropocentrism', *The American Journal of Islamic Social Sciences* 27/3 2010, 53-78.
- Sardar, Z., *An Early Crescent. The Future of Knowledge and the Environment in Islam*, London 1989.
- Sardar, Z. (ed.), *The Touch of Midas. Science, Values and Environment in Islam and the West*, Manchester 1984.
- Schwarte, C., 'Environmental Protection in Islamic Law. An Overview on Potential Influences for Legal Developments in Iraq', *Local Environment* 8/5 2003, 567-576.
- Schwencke, A.M., Globalized Eco-Islam. A Survey of Global Islamic Environmentalism', <http://media.leidenuniv.nl/legacy/report-globalized-eco-islam-a-survey-schwencke-vs-24-february-2012-pdf.pdf>, 1-70.
- Shahahir, M.Z., 'A New Paradigm of Sustainability', *Journal of Sustainable Development* 5/1 2012, 91-99.
- Shomali, M., 'Faiths in Creation V. Aspects of Environmental Ethics. An Islamic Perspective', http://www.thinkingfaith.org/articles/20081111_1.htm 2008, 1-6.
- Vogel, L., 'Does Environmental Ethics Need a Metaphysical Grounding?', *The Hastings Center Report. The Legacy of Hans Jonas* 25/7 1995, 30-39.
- Vries, B.J.M. de & Petersen, A.C., 'Conceptualizing Sustainable Development. An Assessment Methodology Connecting Values, Knowledge, Worldviews and Scenarios', *Ecological Economics* 68 2009, 1006-1019.
- White, L., 'The Historical Roots of Our Ecologic Crisis', in: Gottlieb, R.S. (ed.), *This Sacred Earth. Religion, Nature, Environment*, New York 1996, 184-193.
- Zaidi, I.H., 'On the Ethics of Man's Interaction with the Environment. An Islamic Approach', *Environmental Ethics* 3, 35-47.

www.groenemoslims.nl

<http://www.arcworld.org/downloads/THE%20ASSISI%20DECLARATIONS.pdf>

<http://www.arcworld.org/faiths.asp?pageID=132>

<http://www.greenprophet.com/2011/11/interview-ifees-green-islamic-org/>

<http://www.musliminstitute.org/about-us/overview>

<http://ziauddinsardar.com/ziauddin-sardar-biography/>

<http://www.iucn.org/about/>

[http://www.trinitysaintdavid.ac.uk/en/schooloftheologyreligiousstudiesandislamicstudies/staff/drm-awilizzilzzi Dien/](http://www.trinitysaintdavid.ac.uk/en/schooloftheologyreligiousstudiesandislamicstudies/staff/drm-awilizzilzzi-Dien/)

http://fore.research.yale.edu/archivedconferencefiles/bio_llewellyn.html

<http://www.ifees.org.uk/>

<http://grist.org/article/religious/>

<http://www.rareplanet.org/en/users/786ifees>

<http://themuslim500.com/>

<http://www.isesco.org.ma/>

<http://www.parliamentofreligions.org/>

<http://www.un.org/documents/ga/docs/56/a56458.pdf>

<http://www.awqafsa.org.za/>

<http://www.loe.org/images/content/090731/declaration4.pdf>

<http://muslimenvironment.wordpress.com/>

<http://www.huffingtonpost.com/ibrahim-abdulmatin>

<http://gc-research.org/>

<http://www.spnl.org/>

<http://www.greenpeace.org/seasia/ph/News/news-stories/another-nail-in-the-coffin-for/>

<http://gensenegal.org/index.htm>

http://ali-gomaa.com/?page=scholarly-output&so_details=74

http://www.un.org/wcm/webdav/site/climatechange/shared/gsp/docs/GSP1-6_Background%20on%20Sustainable%20Devt.pdf

<http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/eeab2b6937bcca18025675c005779c3>

www.fitrahfood.nl

<http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1842595/2011/01/06/Groene-moskee-wil-allochtoon-milieubewust-maken.dhtml>

<http://www.pvvdenhaag.nl/index.php/component/content/article/5-fj-related/machiel-de-graaf/309-pvv-turkije-islamiseert-haagse-milieuvorlichting>

<http://www.moskeezest.nl/nieuwbouw/49-groene-moskee>

<http://www.standaard.be/cnt/ip3n0ts2>

www.sekemvrienden.nl

www.wijblijvenhier.nl

www.temanl.org

Bijlagen

R = Respondent, I = Interviewer

Transcriptie interview.

Naam: Dhr. Hendrik Jan Bakker.

Datum: 28-05-2013

Locatie: Amsterdam, Advocatenkantoor De Brauw Blackstone Westbroek

Duur: 1 uur en 50 minuten.

R: Had je trouwens nog op die Facebook pagina reacties gekregen?

I: Helaas niet. Of nog niet in ieder geval. Maar dat verwacht ik eigenlijk ook niet meer.

R: Is ook al een week geleden.

I: Ja precies. En ik heb ook op Maroc.nl, zo'n groot forum, een oproep gedaan.

R: Ik begrijp het wel een beetje [lacht]. Want er zijn gewoon maar heel weinig moslims in Nederland die zich hiermee bezighouden. En er zijn wel heel veel moslims die het wat zegt als je het actief aan ze vertelt, maar dan zet het zich nog niet echt om in handelen. Ik kan je misschien nog wel wat namen geven van mensen die je zou kunnen benaderen.

I: Dat zou heel fijn zijn, want het is inderdaad vrij lastig. Er zijn wel wat namen, maar goed, 1/3 reageert gewoon niet, dat is ook wel jammer. Dus ik heb nu al een aantal mensen kunnen regelen zeg maar. Maar dat zou wel heel fijn zijn. Misschien kunnen we dat achteraf dan..

R: Zal ik even per mail doen, moet ik even over nadenken.

I: Ja dat is ook goed, is prima, heel fijn.

R: Maar dat geeft dus al aan dat er geen Nederlandse islamitische milieubeweging bestaat. En er bestaat zelfs geen wereldwijde islamitische milieubeweging of wat dan ook. Er zijn wel milieugroepen in Arabische of islamitische landen, maar die koppelen het vaak dan weer niet aan religie heb ik begrepen. Ken je dat onderzoek van - ah, hoe heet ze, die vrouw uit Leiden - ...

I: Ja, Anne Marieke Schwencke.

R: Ja precies ja.

I: Ja dat heb ik inderdaad ook gebruikt.

R: Ik denk dat dat je standaard werk op dit gebied, op dit moment is. Dat is dan helaas alleen Engelstalige dingen die ze onderzocht.

I: Ja dat klopt

R: Dat is omdat ze ook gewoon een taalprobleem heeft.

I: Ja dat is bij mij eigenlijk precies hetzelfde natuurlijk.

R: Nouja ik kom er ook niet zo goed achter. Er is wel een website, greenprophet.nl [www.greenprophet.com]. Die is overwegend islamitisch geloof ik. En die bestrijkt het Midden Oosten zo'n beetje, maar Engelstalig. Dus dat is wel handig om daar even op te kijken. Daar staan wel artikeltjes op.

I: Ja ik ben het wel tegengekomen, maar meer een soort blog of een verzameling van wat is er nou allemaal gaande op dat gebied zeg maar. Die ben ik inderdaad tegengekomen.

R: Mijn motivatie om daarmee te beginnen is 5 jaar geleden of 7 jaar geleden ofzo. Ik ben natuurlijk moslim geworden, 15 jaar geleden. Mijn achtergrond is uit de vrije school, antroposofie en dat soort dingen. Maar ik had toch de behoefte aan iets gestructureerders en dat vond ik niet in de katholieke kerk en ook niet in de protestantse kerk en ook niet bij de, weet ik veel, boeddhisten. Dat raakte mij niet echt. En op een gegeven moment, nouja, ik ben moslim geworden door mijn vrouw, uit Indonesië. Maar niet alleen maar om met haar te kunnen trouwen, er is wel een periode aan vooraf gegaan. Over gelezen enzo en met mensen gepraat, met moslims gepraat, eigenlijk alleen Indonesische moslims. Dat is vaak ook weer wat anders dan Marokkaanse moslims en Turkse moslims [lacht]. Maar op een gegeven moment voelde ik wel dat dit het was dus toen heb ik mij bekeerd. En ik hoorde eigenlijk van alle mensen die moslim worden, er is een periode van regels, van wat mag wel en wat mag niet. Daar kan je een aantal jaren over doen. Volgens mij heb ik daar zo'n

beetje 3 jaar over gedaan tot ik een beeld had van dit is wel en niet belangrijk, nu weet ik het allemaal wel wat er van me verwacht wordt en nu kan ik dat verinnerlijken of dingen zeggen van nouja, het is te moeilijk daar wacht ik nog even mee. En er zijn mensen die blijven eeuwig hangen in die regels en die klampen zich daar aan vast. En die zeggen dan ja maar dat mag niet, je mag geen muziek maken, je moet een hoofddoek dragen. Waarom moet je een hoofddoek dragen? Ja dat moet van mijn religie. Meeste geboren moslims komen ook niet verder dan dat: het moet van mijn religie. Ik ga daar wel een beetje anders mee om. Dat is ook wel grappig als je in Indonesië in de moskee dingen leert en vervolgens roepen ze in een Marokkaanse moskee dat is fout. En ja waarom dan? Dat weten ze zelf ook niet.

I: Heel verwarrend lijkt me.

R: Ja, ik heb wel het advies gekregen van iemand, hou je nou voorlopig bij 1 moskee, want anders raak je paranoïde of raak je de weg gewoon kwijt. Dat is als mensen alles perfect willen doen, die dan gewoon psychische problemen krijgen. Zulke verschillende visies krijg je, de een is heel streng, dit en dat mag niet, het andere dat moet. En er zijn ook mensen die er vrijer mee omgaan en die jou de keuze laten, dat is beter dan.

I: En welke stroming binnen de islam..

R: Daar trek ik mij niet zoveel van aan. Ik ben wel soennitisch omdat mijn vrouw soennitisch is en dat zijn de meeste mensen. En daarbinnen heb je dan 4 rechtsscholen en in Indonesië houden ze de shafi'itische rechtsschool aan. Maar ik vind dat in Nederland niet praktisch.

I: Omdat?

R: Omdat, als bekeerling weet je niet wat waar vandaan komt. Als je een boek pakt of koopt of krijgt dan staat het er niet op dit is shafi'itisch of dit is malikitisch. Dat moet je zelf herleiden uit waar het boek vandaan komt of waar de schrijver vandaan komt. Maar goed, dat is weer een hele studie op zich. Dus ik lees het boek en zie nee dat doen ze daar toch anders. En ja ik vind ook dat je op een gegeven moment een beetje een eigen Nederlandse islam, in de Nederlandse context moet plaatsen. Want die rechtsscholen die zijn ontstaan, er zijn natuurlijk grote geleerden geweest in de 2^e eeuw na Mohammed die op een bepaald gebied of die bepaalde situaties tegenkwamen en daar zelf een beslissing hebben genomen op basis van wat er in de koran staat en de uitspraken van de profeet. Maar binnen die context die daar was of gewoon op hun eigen inzicht. En een ander werd misschien met hetzelfde probleem geconfronteerd ergens anders en die wist niet wat hij gezegd had dus die heeft z'n eigen interpretatie gegeven. En die koranverzen zijn allemaal zo vaag dat je er alle kanten mee uit kan.

I: Dus de noodzaak van interpretatie, dat is sowieso wel heel belangrijk?

R: Vind ik wel ja, wie mag dat dan doen, daar kun je ook weer eindeloos over discussiëren. Hoeveel kennis moet je hebben om dat te mogen doen.

I: Maar denkt u dat dat ook wel heel erg individueel kan plaatsvinden?

R: Ik heb dan een hele ontwikkeling doorgemaakt, dat is dan zo'n beetje een brekpunt na mijn 3 jaar regels leren, dat ik me wel wat vrijer ben gaan gedragen. En toen op een gegeven moment door die Ibrahim Abouleish [voor het interview hierover gesproken. Is de oprichter van Sekem] en dat project ben ik dat weer gaan koppelen met antroposofie en dan zie je heel veel parallellen. Alleen de antroposofie is een levenshouding, studie die jou geen voorschriften geeft. Dus dat is allemaal eigen inzicht. Dus op dat gebied is dat tegengesteld. Maar waar ze het over hebben is hetzelfde. Dat is een hele studie nog waard. Niet alleen theoretisch, maar ook gewoon door te doen.

I: Dus u heeft eigenlijk een breder perspectief, een beetje interreligieus georiënteerd, zou ik dat zo kunnen zeggen of niet?

R: Antroposofie bedoel je of zoals ik ermee omga?

I: Nee zoals u ermee omgaat en met elkaar vergelijkt.

R: Nouja, ik zie dus dat er in de antroposofie wordt gezegd, je moet je ego transformeren tot iets hogers zeg maar. Je dierlijke lusten moet je inhouden, maar ik kan dat transformeren door bepaalde oefeningen te doen. En dat je, even simpel gezegd, dat jij een idee krijgt van wat God bedoeld heeft. Maar vanuit de islam is dat ook de bedoeling. Daar hebben ze andere oefeningen, maar die lijken wel erg op elkaar. En in de islam zijn dat voorschriften, dat is dus het gebed dat moet je 5 keer per dag

doen. Maar vanuit de antroposofie heb je vergelijkbare soorten oefeningen die je vrijwillig doet en die tot hetzelfde resultaat leiden. Nouja, daar weet je niet wat het resultaat is, daar is het een oefening, maar daar weet je het resultaat en kan je zelf oefeningen kiezen. Dus op een gegeven moment merkte ik dat wat ik deed in het gebed, dan gebeurt er iets met je, als je dat bewust doet, dat dat erg leek op wat Steiner beschreef, het resultaat van de oefening. En toen ben ik ook gaan zien dat je ook in de bijbel ook heel goed dingen tegenkomt die eigenlijk hetzelfde zijn. En voor mij is er gewoon zoets dat er een logische doorlopende lijn is van de verschillende religies die in verschillende tijden zijn ontstaan en die elkaar een beetje opvolgen en ook nog parallel aan elkaar lopen natuurlijk. Maar kijk, als je aan een doorsnee moslim vraagt over het christendom, dan zeggen het christendom is leuk maar dat is fout. Maar ik zie het zelf, het christendom is niet meer helemaal van deze tijd. De islam is misschien moderner, maar probeert hetzelfde op een andere manier te brengen of voor andere mensen. Ik wil ook niet zeggen dat dus alle christenen gewoon de verkeerde weg hebben, voor hen is dat misschien op dit moment de juiste weg.

I: Gewoon een iets genuanceerdere benadering eigenlijk..

R: Ja en ook het veelgodendom dat is een absolute zonde. Ik heb contact gehad, nouja, enkele keren, met moslims die willen geen biologische-dynamische producten kopen want dat gaat onder het merk Demeter. Demeter is de naam van een Griekse godin. En die zeggen, die boeren die aanbidden een Griekse godin, dus daar mag je geen spullen van kopen. Die vatten dat dan zo letterlijk op.

I: En is dat hier in Nederland?

R: Ja, dat is een bekeerling waar ik het nu over heb. Ik heb dat toch wel een paar keer gehoord. Biologisch is wel oké maar biologisch-dynamisch dat.. Sowieso is dat moeilijk uit te leggen, wat biologisch-dynamisch nou is. Ik weet niet wat jij ervan weet?

I: Ik zou niet dat verschil kunnen aanduiden, nee.

R: Ze houden dus rekening met de sterrenstanden.

I: Oké, dat is waar dynamisch op slaat?

R: Dynamisch ja, dus zeg maar wat het buiten aardse, wat buiten het zichtbare is en zij vinden dat dat invloed op de groei van planten of hoe dieren zich gedragen. Een heel simpel voorbeeld, je weet eb en vloed, springvloed bijvoorbeeld is als het volle maan is. De maan heeft dus een magnetische werking zeg maar. Het is geen magnetisme, maar dat lijkt er een beetje op. De maan trekt water aan. Maar zo hebben andere planeten en sterrenconstellaties daar ook invloed op. Alleen dat kan je niet zo goed meten. Maar je kan het wel zien.

I: En u onderschrijft dat ook wel?

R: Ik ervaar dat niet, maar ik begrijp dat wel. Ik kan daar wat mee. Kijk als een boer nou merkt dat zijn planten beter groeien als 'ie dat zaadje op een bepaald moment, als er een bepaalde verhouding is tussen de maan en Saturnus en Venus of weet ik veel, als hij gemerkt heeft dat die planten dan beter groeien, waarom daar dan geen gebruik van maken? Dus veel mensen die hebben het erover dat is tovenarij, maar dat werkt toch een beetje anders denk ik.

I: Oké, interessant.

R: Om te verduidelijken dus hoe ik tegen de islam aankijk.

I: Ja inderdaad dat ik een wat beter beeld heb, ook omdat u bekeerd bent. Misschien nog even kort iets over de opleiding, is dat nog..

R: Mijn opleiding?

I: Ja, uw achtergrond zeg maar, heeft u ook iets in die richting van milieu gedaan of totaal niet?

R: Nee, nouja, ik heb natuurlijk op de vrije school gezeten en dan krijg je al een heleboel mee van milieudingen, goed zijn voor de omgeving. En daarna heb ik een tentoonstellingsopleiding gedaan, dat is een hbo-opleiding. Dat heeft dus helemaal niks met milieu te maken. Maar daar was weinig werk of het was moeilijk om aan werk te komen in de tijd dat ik afstudeerde. En ik wilde trouwen met een islamitische vrouw en daar heb je een vaste baan voor nodig anders mag zij niet hier komen, dus toen ben ik maar dit werk gaan doen, secretaresse op een advocatenkantoor.

I: U zei dus dat u ongeveer 15 jaar geleden bekeerd bent en 7 jaar geleden met het milieu..

R: Ja want toen ontmoette ik dus die voorzitter van die vriendenkring Sekem. En die vroeg mij of ik Sekem kende, kende ik niet. Bleek dat ik er wel al over gelezen had, dat was al weer ergens 20 jaar

geleden. Maar dat was ik vergeten, een tijdschriftartikel dat ik later weer terugvond. En door wat hij dus over islam zei en hoe hij islam, hoe hij niet islam in de praktijk brengt, maar hoe hij dat project in Egypte vormgeeft..

I: Dat was dan de oprichter van de internationale Sekem?

R: Nee die voorzitter was een Nederlander, maar via haar heb ik dus kennis gemaakt met de oprichter, met die Egyptenaar [Ibrahim Abouleish]. En ben ik dus, dat heeft mij geïnspireerd om in eerste plaats dus islam met antroposofie te gaan verbinden en me ook van daaruit meer met het milieu aspect van de islam bezig te gaan houden. Omdat hij dus heel duidelijk in zijn biografie ook schrijft daarover en ik heb ook met hem gesproken daarover, dat er in de koran dus gewoon duidelijke voorschriften staan van hoe je met de natuur moet omgaan. Waar de meeste moslims zich niet aan houden.

I: Maar die was u ook al tegengekomen in dat hele proces wat u net beschreef?

R: Eigenlijk niet zo, moslims hebben het daar nooit over. Ze lezen die regels wel, je moet de koran uit je hoofd kennen, dus dan komen ze dat wel tegen, maar voor hun is dat een abstractie. En als ik daar over vertel, hier staat zus en zo over planten hier staat zus en zo, natuur niet vergiftigen want kijk hier de regel, ja je hebt eigenlijk wel gelijk. Dan herkennen ze het wel, maar als ze dat zo lezen dat zegt het ze niks. Dat is hoe veel moslims worden opgevoed, je moet die koran uit je hoofd kennen, teksten uit je hoofd leren, maar er wordt nooit over gesproken wat het eigenlijk betekent. En dat leer je dan in het gunstigste geval als je een imamopleiding gaat doen en die doen er dan vervolgens in de moskee ook niks mee, om dat uit te leggen. Het is een soort technisch verhaal.

I: Dus eigenlijk die ontmoeting, die kennismaking met Sekem was dan het keerpunt van het milieubewustzijn?

R: Ja, ja.

I: En hoe heeft zich dat dan vervolgens ontwikkeld?

R: Nouja, ik herkende daar dus heel veel in uit mijn vrije school tijd. En eigenlijk hoe ik gewoon zelf met de dingen omga. En toen dacht ik hé dat is leuk want nou kan ik die moslims vertellen hoe ze het moeten doen. En dat kan ik dan onderbouwen met verzen uit de koran en met overleveringen van hoe Mohammed dat gedaan heeft. En dat, dat ben ik toen gewoon gaan doen.

I: En op welke manier dan?

R: Door lezingen te geven aan studenten en islamitische studentenverenigingen, en eigenlijk wie het maar horen wil. En in moskeeën is het een beetje moeilijk, daar zijn ze niet zo geïnteresseerd.

I: En waar heeft dat mee te maken denkt u?

R: Dat weet ik niet, ook een beetje van komt zo'n Nederlander jou een verhaal vertellen. Ze zijn er niet mee bezig. Maar onder hoger opgeleiden of studenten, ik wil nou niet zeggen dat het ook echt leeft maar die zijn wat opener en wat nieuwsgieriger. Dus die willen wel eens wat horen. Dat was eigenlijk het begin van Groene Moslims. Toen had ik nog geen stichting, ik ben het gewoon zelf gaan doen. Ik ben op een gegeven moment, ik dacht ja, ik heb een website nodig. Dat is een mooi middel om meer mensen te bereiken, dus toen kwam ik op het idee Groene Moslims.

I: En wanneer is die officieel dan opgericht of in de lucht gegaan?

R: De website zal wel 5 jaar geleden zijn, die stichting hebben we 4 jaar geleden opgericht. Toen kwam ik ook mensen tegen die ik ook al wat langer kende en die dachten eigenlijk, ja we moeten eigenlijk biologisch vlees gaan eten. Maar dat is niet halal, ten minste je kan dat niet halal krijgen. En toen dachten we nouja, goed, dan gaan we samenwerken en dan doe ik lezingen en dan doen jullie het vlees en dan doen we dezelfde naam, Groene Moslims.

I: Is het in het begin dan echt georganiseerd rondom die vraag naar dat biologische halal vlees, wat dus eigenlijk helemaal nog niet bestond?

R: Ja, toen die vraag kwam hebben we die stichting opgericht. Ik had ook het idee ik kan wel af en toe een lezing geven ergens en dingen op m'n eigen kosten doen, maar ik zou daar een organisatie voor moeten beginnen. En nou was dat niet echt een succes om te doen, ik dacht dan heb je meer mogelijkheden als je dat met meer mensen doet enzo. Maar er waren maar een paar mensen die dat wilden doen.

I: Dus dat is niet zoveel?

R: Nee, we hadden ook gedacht we moeten daar een vereniging voor maken. Want dan betrek je mensen er meer bij, maar dat is een beetje een hindernis, als je een islamitische vereniging opricht dan ligt altijd een beetje het gevaar op de loer dat het gekaapt wordt door salafisten of extremisten of wat dan ook, die dan de mensen met goede bedoelingen eruit gooien en de boel overnemen.

I: Want dat gebeurt wel vaker of?

R: Ja, want als je ziet hoe die moslimomroep, ik weet niet of je daar enig zicht op hebt?

I: Nee, wel eens iets van gehoord..

R: Nouja goed, dat was allemaal ellende en frauderen en ruzie. Dus niet iets om vrolijk van te worden. En er zijn een paar andere organisaties geweest waar het zo gegaan is, gewoon dat er op een gegeven moment een aantal mensen zich als lid willen inschrijven en de macht overnemen, en dan gaat het fout. En dan ben je dus je hele concept kwijt. Dus daarom hebben we een stichting opgericht, met dan wel het nadeel dat je mensen wat minder daaraan kan binden.

I: En u bent, want ik zag geloof ik dat u een klein jaartje uit de stichting bent, u in ieder geval heeft teruggetrokken?

R: Nouja, het was dus toch niet helemaal echt wat ik ervan verwachtte, die lezingen kan ik zo wel geven, daar heb ik die stichting niet voor nodig. We hadden ook allemaal gewoon te weinig tijd om daar echt leuke dingen mee te gaan doen. Dus dat was een hoop inspanning met weinig resultaat.

I: Dus er is niet echt iets van de grond gekomen zoals u dat..

R: Die 3 andere bestuursleden zitten er nog wel in en er zijn een paar mensen bijgekomen die niet in het bestuur zitten maar hand en spandiensten verlenen. En ze richten zich nu meer op natuurwandelingen, bomen planten hebben ze een paar keer gedaan. En zo'n wadloop met een moslimclub. En dat is wel erg succesvol, gewoon dingen doen. Dat bleek toch meer aan te spreken dan dat hele theoretische. En dat vlees dat was gewoon te gecompliceerd. Hoe wij dat dan gedaan hebben, dat is bij een biologische boer hebben we schapen gekocht. En die boer die brengt het naar een halal slachthuis, 5 of 10 schapen. En dan moest dus 1 persoon of 1 gezin kon dan 1 schaap kopen, en ze konden dat dan wel samen delen, maar dat is best veel. En bij die slager of bij dat slachthuis wordt dan dus halal geslacht en dan in grote stukken gesneden en dan krijg je een zak met schaap mee. En dat moet je dan thuis gaan uitbenen of je brengt het naar jouw islamitische slager met de vraag van kan jij het uitbenen, ik heb er geen zin in. En dan moet het in een vriezer. Dus dat was heel onpraktisch, het was heel goedbedoeld, maar erg bewerkelijk. En voor mensen, ja het was ook een flink bedrag in een keer. En de mensen kwamen wel, er waren een paar mensen die dat wel leuk vonden, zo'n paar keer per jaar. Maar er kwamen veel vragen van mensen, ja kunnen jullie dat niet kant en klaar leveren?

I: Dus er was wel animo voor, maar dan wel op een andere manier?

R: Ja, en op een gegeven moment had ik het idee dat het niet meer werkte en toen ben ik er dus tussenuit gegaan. En dat is de aanleiding voor dat winkeltje, die webshop, Fitra Food [voor het interview hierover gesproken].

I: En bent u nu bezig om dat te lanceren?

R: Ja, als het een beetje mee zit gaan we volgende week open. Het is best wel een hele klus om zo'n website in elkaar te zetten. Ik laat dat dan wel doen, maar ja, dan werkt dit weer niet en dan heb je daar weer niet aan gedacht.

I: En wat is daar de hele opzet van, hoe werkt dat dan?

R: Mijn vrouw die koopt veel op de biologische markt in Den Haag, en daar staat een man met een vleeskraam, biologisch vlees. En toevallig is die man de vader van een klasgenootje van mijn jongste dochter. Dus dan spreek je hem wat makkelijker aan. Zij heeft die man dus gevraagd kan je geen halal vlees regelen voor mij? Toen zei hij nou ja dat is wel leuk, ik zal het eens aan m'n baas vragen. En die baas was erg enthousiast, want die zoekt nieuwe klanten en nieuwe afzet omdat 'ie wilt groeien. En dat leek hem wel wat dus ben ik dan verder met hem gaan praten. En dat is dus gewoon een biologische slagerij. En toen zijn we op het idee uitgekomen van ja, hij wil het dan niet in zijn kraam leggen en als halal aanbieden, want dan krijg je de frictie van allerlei milieuactivisten die vinden dat halal niet diervriendelijk genoeg is en die hem dan daarop gaan aanspreken of misschien erger, je weet het niet. En je weet ook niet hoeveel klanten er dan komen. In het begin heb je daar dan een

hoop vlees liggen en dat wordt niet gekocht, dat is vervelend. Dus toen kwamen we op het idee van een andere opstelling en hoe doe je dat dan handig, nouja, via een webwinkel. En nu kunnen ze dus, hij heeft die marktkraam en dan kunnen mensen via internet bestellen en dan twee dagen later, nouja er moet twee dagen tussen zitten want hij moet het natuurlijk verwerken. Dan laat hij een dier halal slachten

I: Bij wie gebeurt dat dan?

R: Gewoon bij een halalslachterij.

I: Dus hij brengt die dieren als het ware daar naartoe?

R: Het zit weer wat anders in elkaar [lacht]. Er is een andere slachter of slagerij eigenlijk die is groter en die koopt eigenlijk biologische dieren in en die laat het halal slachten. Die laat het slachten bij een bedrijf die zowel normaal slacht als halal. En omdat het praktisch is laat hij alles halal slachten en dat weet de consument dan niet. Dus in wezen worden die biologische dieren dus halal geslacht en op die manier is het dus in de praktijk al halal, er staat alleen geen stempel op. Het wordt niet gecontroleerd, maar dat ga ik dan wel controleren. En deze slager koopt daar dus in, dus dat vlees is er gewoon. Hij hoeft daar niet een extra investering of regeling of wat dan ook voor te doen. En wat eventueel niet verkocht wordt kan in het andere circuit ook verkocht worden. Waardoor je dus geen verlies hebt. Want dat is altijd, als je iets begint wat nieuw is, moet je of een heel goed marktonderzoek hebben gedaan, waaruit je garanties kan hebben hoeveel omzet je kan halen, of je moet het gewoon proberen, maar dan heb je dus het risico dat het gewoon niet loopt. Maar dit loopt dus wel, want als je het als halal niet kwijtraakt dan kan je het aan de andere kant ook verkopen.

I: Gewoon zonder het halal stempel?

R: Ja, want het is gewoon hetzelfde vlees. Nouja goed, omdat het gewoon zo kan gaan we het zo doen. Want ik was langer met dat idee al bezig hoe kan ik dat dus op die manier aanbieden. Ik had al een klein onderzoekje gedaan. En ik heb ook gevraagd aan Bionext, dat is de biologische branchevereniging, of zij niet wat geld konden vrijmaken om zo'n onderzoek te doen. Omdat wij dat als Groene Moslims dat niet konden betalen. En dat kon toen niet maar later toen ik uit Groene Moslims was toen belden ze mij ineens dat ze geld over hadden. Dus dat onderzoek hebben ze gedaan, het resultaat is er nog niet, we hebben het wel besproken, het is alleen nog niet gepubliceerd. Ik kan je als je dat wilt wel ruwe rapport sturen. Want dat zijn een paar diepte interviews met 5 mensen geloof ik, waaronder ik [lacht]. En op basis daarvan is onder 500 mensen via een internet enquête die gewoon uit zo'n poule komen van bedrijven van het internet, daar kan je enquêtes afnemen, daar hebben ze dus moslims uit geselecteerd en dan moslims die boodschappen doen en dat waren er ongeveer 500. En die hebben dus vragen beantwoord. En daar kwam wel uit dat er wel interesse is. En dat is wel grappig ik dacht altijd dat zijn wel hoger opgeleide moslims, jonge moslims. Het zijn over het algemeen wel wat jongere moslims, niet de eerste generatie, die was ook slecht vertegenwoordigd in dat onderzoek hoor, die zitten natuurlijk ook niet op internet. Maar de wat ouderen die er wel in zaten die waren het wel met de stellingen eens zeg maar, dat je goed met de natuur moet omgaan, maar als het dan om biologisch voedsel kopen ging dan haakten ze eigenlijk af. Maar de tweede en derde generatie die waren er wel in geïnteresseerd en dan had het niet met inkomen en ook niet met opleiding te maken en dat vond ik wel grappig. Als het om kopen gaat heb je natuurlijk wel met het inkomen te maken, maar de interesse die stond los van inkomen en opleidingsniveau.

I: En heeft u sowieso het idee dat het hele thema onder bepaalde groepen hierzo in Nederland leeft, dus meer onder tweede en derde generatie, meer onder jongeren?

R: Nouja eigenlijk leeft het niet [lacht]. Nee de mensen die er wel in geïnteresseerd zijn die moet je zoeken onder de, dus niet per se hoger opgeleiden, maar wel onder jongeren. En die zijn natuurlijk ook, kijk ouderen die herkennen het verhaal wel je moet goed met dieren omgaan en je moet goed voor planten zorgen enzo, en dat deden ze in hun dorp, nouja ze gaan niet altijd even goed met hun dieren om maar dat heeft dan vaak ook weer met armoede en ongeschooldheid te maken. Maar ik heb wel vaker het verhaal gehoord dat het vlees hier naar niks smaakt. En het vlees in hun eigen bergdorp dat is veel lekkerder. En dan is het verhaal van die mensen, van ja, dat komt omdat de dieren in de bergen los rondlopen. En geen krachtvoer en allerlei toestanden krijgen en hormonen

worden altijd genoemd. Nouja hormoongebruik is hier verboden maar dat weten ze niet. Maar ze krijgen wel andere groei bevorderende middelen. En ergens weten ze wel dat daar verschil in is en ze vinden toch dat wat in hun bergdorp gebeurde beter.

I: Maar als ze nu in Nederland zijn dan zijn ze het wel eens in theorie maar in de praktijk valt het dan toch nog wel mee?

R: Ja nouja, het is een beetje gemakzucht en ook weinig kennis en ze hebben geen idee wat de bio-industrie inhoudt over het algemeen, de oudere generatie. Dat moet je ze helemaal gaan uitleggen. En als je ze dan uitlegt hoe het zit zeggen ze nee maar dat mag helemaal niet. Of dat is niet volgens de islam. Maar dat komt, dan heb je het probleem halal keurmerk, dat gaat dan alleen maar over het slachten. Terwijl dat is dus vanuit de *shari'a*, vanuit verschillende gebieden. Als je dus vlees koopt en eet is het dus belangrijk hoe dat geslacht is, maar het is niet belangrijk hoe dat dier geleefd heeft, want dat is de verantwoordelijkheid van de boer, van de eigenaar van dat dier, en daar hoef ik me als consument niet mee te bemoeien in een islamitisch land. Want dat is dan de taak van de overheid, dat is daar natuurlijk geïnstitutionaliseerd. En dan maken ze niet de vertaalslag naar de Nederlandse situatie, want dat kunnen ze helemaal niet, de eerste generatie. Dat jij hier een actieve burger moet zijn die daar ook middels petitie of kritische vragen stellen aan slagers of wat dan ook, aan boeren. Dus dat begrijp ik wel dat ze zich daar niet mee bezighouden. En bovendien zijn deze mensen over het algemeen toch niet de meest draagkrachtige mensen. Dus er is generatie en er is een strijd om het bestaan en dat zie je onder Nederlanders ook in dezelfde sociaaleconomische klasse, dat die zich niet met het milieu bezighouden.

I: En dat heeft dan misschien ook weer te maken met dat biologisch voedsel vaak ook wel wat duurder is dan?

R: Ja, dat ze het niet kopen. Als ze dat verteld wordt dat ze het dan toch niet gaan kopen. Ja dat klopt. Maar sowieso, ze weten het verschil niet en ze denken dat vlees is duur dus dat koop ik niet maar ze begrijpen niet waarom het duur is, want dat moet je ze eerst uitleggen en daar gaan ze niet zelf naar vragen. En dat geldt voor heel veel jongeren ook, die komen pas in actie als ik vertel hoe het in elkaar zit.

I: Maar die komen dan toch wel in actie, dus dat is dan toch wel een verschil?

R: Ja, die zijn wat minder gefocust op hun land van herkomst en meer Nederlands burger. Meer Nederlandse mentaliteit, die hebben hier natuurlijk ook op school gezeten, vaak.

I: Worden ze eigenlijk dan ook beïnvloed omdat het ook wel heel erg aan het opkomen is, biologisch vlees scharrel vlees. En dat ze daar dan meer door beïnvloed worden dan hun ouders, dan de eerste generatie en dat ze daardoor toch sneller dat vlees ook gaan kopen misschien?

R: Dat moeten we zien, of ze het gaan kopen [lacht].

I: Ik hoop het.

R: Het is wel een kleine groep hoor die dat zeker gaat doen. Die hebben dat ook echt aangegeven met de enquête, ik ben van plan om een winkeltje te gaan openen op de markt en dan, oh daar rijden we voor om, die reactie. Dus dat zijn de mensen die wel heel erg geïnteresseerd zijn. En er is een stichting Al Nisa en die zijn 30, 35 jaar geleden opgericht door bekeerlingen, de ene was een vrouw. Die studiegroepen nodig hadden en dat daarom hebben opgericht omdat ze in de moskee niet voldoende informatie kregen en van hun geboren moslimechtgenoot ook niet. En ik weet dat onder hun belangstellenden wel erg veel mensen zijn die hier wel interesse in hebben. Dat zijn dan ook bekeerlingen.

I: Die zijn dan ook meer geïnteresseerd?

R: Ja

I: Ja ik heb toevallig morgen dan een interview met Alia Azzouzi en die is ook verbonden met Al Nisa.

R: Ja die is bestuurslid ofzo.

I: Ja ik geloof het wel.

R: Ja en ze doet ook werk voor Groene Moslims.

I: Ja dat klopt ja ik was haar tegengekomen op internet en stond inderdaad ook bij vrijwilligerswerk voor Groene Moslims. Dat is wel fijn, dus daar heb ik morgen een interview mee.

R: Ja dat is wel leuk want zij is hoger opgeleid geboren moslim van Marokkaanse afkomst. Maar nouja, de conclusie is dus wel dat het niet echt leeft maar dat heeft dus ook gewoon met een gebrek aan informatie te maken en waar het gros van de moslims zich voor interesseert is, dit is niet belangrijk vanuit hun positie.

I: Dat is gewoon binnen de religie, staat ergens helemaal onderaan, ze houden zich veel meer met andere dingen bezig?

R: Nouja niet met religie, met een goede baan veroveren, met het maken en een auto kopen. Dat is toch wel een beetje de lijn, maar dat is niet anders dan de Nederlanders.

I: Nee dat is ook zo, maar ik ben dat ook wel tegengekomen in de literatuur. Dat wordt eigenlijk ook wel aangedragen als oorzaak dat het zo weinig leeft, ook in het Midden Oosten en dergelijke, omdat eigenlijk heel veel mensen en dus ook heel veel moslims, die willen ook wel hetzelfde welvaartsniveau als hier in het Westen.

R: Ja tuurlijk

I: En die willen moderniseren en daardoor, ja dat gaat gewoon eigenlijk niet goed samen met zorg voor het milieu.

R: Ja ze beginnen in Marokko nu ook met megastallen. Dat hadden ze niet moeten doen als ze echt religieus zouden leven. Maar dat komt ook volgens mij omdat de islam erg materialistisch is geworden. Het gaat om regels en dan gaat het om regels op een bepaald gebied. En dat heeft dan heel vaak te maken met sociaal gedrag, je moet goed voor je familie zorgen. Maar status is helemaal niet erg, ja als je rijk bent moet je daar iets goeds mee doen en dat wordt dan ook gedaan door grote sommen geld aan bekeerlingen te geven of aan moskeeën. Er zijn veel te veel moskeeën maar er worden nog steeds moskeeën bijgebouwd omdat dat een goede daad is, een moskee bouwen. Maar in de moderne context zou je beter je geld aan een stichting kunnen geven die iets voor het milieu doet. Als je dat omdenkt van hoe kun je nou iets goeds doen voor de samenleving, niet om een moskee te bouwen waar een handvol mensen komt bidden, met een gouden dak enzo. Dat zag je in Indonesië na de val van Soeharto, daar kwam een opleving van de islam en ook wat extremistische groepen die kregen daar de vrije hand en in ieder dorp werden er honderden moskeeën gebouwd terwijl er gewoon armoede heerst. Geef je geld aan de armen, maar dat is een soort oogkleppen *narrow minded*, van ja, dat zijn de goede daden, de klassieke goede daden. Dus daar steek je je geld in. En dat geeft ook status, als ik een moskee heb gebouwd, dan kan ik mezelf op de borst kloppen, dat is mijn moskee. Dat is helemaal niet de bedoeling van het doen van goede daden, want er zijn dus 6 uitspraken van de profeet, van je rechterhand moet niet weten wat je linkerhand doet of zoiets. En je mag je niet op de borst kloppen. Want waarom heb je dan die goede daad gedaan, om daar prestige aan te ontlenuen of om een ander daarmee te helpen? Maar goed, dat zit niet in het collectieve geheugen van veel moslims.

I: En waar komt dat dan toch vandaan, die focus op het materialisme dat zo sterk is tegenwoordig?

R: Je kan het met het christendom vergelijken. In het christendom zitten ook hele goede, mooie gedachtes, maar het christendom is een beetje overboord gezet. En we gaan allemaal voor onszelf in deze maatschappij. En het vergelijkbare gebeurt ook in islamitische landen, daar blijven mensen wel moslim in naam en ze blijven wel gewoon bidden en vasten, maar het gedrag..

I: Dus dat is gewoon het proces van modernisering en globalisering misschien ook wel?

R: Ja ik denk dat dat wel een rol speelt. Je ziet natuurlijk vanaf het moment dat er olie gevonden werd in Saudi-Arabië, zijn de sociale structuren verdwenen. En ze hadden daar ook van die graaslanden, steppes enzo, die echt al duizend jaar op een duurzame wijze werden beheerd. Toen werden die ineens genationaliseerd en weg land, dat is woestijn geworden.

I: Zijn dat die hima zones?

R: Ja.

I: Dus dat is ook helemaal aan het aftakelen?

R: Ja dat het op de een of andere manier niet meer leeft. Het idee erachter, waarom doen we dat eigenlijk. Dat is door de leiders van duizend jaar geleden of nog langer geleden ingesteld, maar mensen begrijpen het niet meer. En als je nou kijkt naar Mekka en Medina, dat zijn dus ook die beschermde steden, waar vastgesteld is wat mag en wat niet mag, geen planten uittrekken als het

niet strikt noodzakelijk is, geen bomen omhakken, en dieren die daar beschermd worden. Dat is een grote betonwoestenis geworden. En daar zijn ook wel individuen of hele kleine bewegingen die zich daartegen verzetten, ik weet dat er in Mekka nee in Medina is een soort milieugroep die vindt dat de stad groener moet worden.

I: Maar het is allemaal heel kleinschalig?

R: Ja, kijk, in Mekka dat is nou, je gaat er voor een bedevaart heen, maar dat is gewoon een soort Disneyland geworden [lacht], een gruwelijke enorme, een soort Big Ben-achtige toren, een McDonalds en alle grote hotelketens die zitten daar. En ze verhuren daar nou luxe appartementen met uitzicht op de moskee [lacht].

I: Het is helemaal verwesterd eigenlijk..

R: Ja, terwijl als je zegt dat is een bedevaartsplaats, je moet zorgen dat iedereen daar toegang heeft.. Want het is nou zo de rijke mensen die kunnen dicht bij de moskee in die grote hotels, en de arme mensen die moeten tien kilometer verderop in tentenkampen en met transport. En dat is gewoon niet eerlijk. Dat is tegengesteld aan de gedachte van bedevaart. Want de bedevaart, het idee daarachter is, iedereen draagt dezelfde kleding en je kan niet zien wie arm of rijk is.

I: Het is dus allemaal kleinschalig maar over de hele wereld zijn wel allemaal organisaties enzo..

R: Ja, je ziet wel dat het opkomt.

I: Ja, het is zich wel aan het ontwikkelen.

R: Dus ja, ook in dat rapport van Anne Marieke Schwencke staat geloof ik dat Jordanië – hoe heet die hoofdstad - Amman geloof ik, dat daar een boerenmarkt is. Dat heb ik een keertje op internet gevonden, of dat Schwencke dat zelf ook heeft gevonden dat weet ik niet. Eerst hadden ze een biologische markt maar dat liep niet en toen hebben ze het verbreed naar streekproducten enzo. Dus dat is daar, en rijkere mensen die kopen daar en er zijn dus wat milieubewegingen in islamitische landen die dus niet specifiek op de islam georiënteerd zijn, maar het zijn moslims en het is in een islamitisch land. En vooral in Amerika zijn rond moskeeën heel veel groepen die zich met het milieu bezighouden of die moskeeën-schoonmaakdagen organiseren. Die met biologisch afbreekbare schoonmaakmiddelen ook een beetje mensen ermee kennis willen laten maken. Of dat ze gewoon een opruimactie in de wijk doen, dat ze met z'n allen papier gaan rapen. Dat gebeurt wel en steeds meer.

I: Dus u bent daar wel van op de hoogte?

R: Ja, ik hou het nou niet meer zo bij maar in de tijd dat ik begon via internet, die mailgroepen enzo en op Facebook vind je ook wel wat dingen. En dan zie je dat mensen er mee bezig zijn. Er zijn in Engeland in Leeds geloof ik, daar zijn een paar moskeeën waar ze zonnepanelen doen. En verder water recycle dingen.

I: Je hebt daar in Engeland natuurlijk ook de IFEES van Fazlun Khalid.

R: Ik weet niet of die nog actief zijn, er is iets met die website. Er is een oude website en er is een nieuwe website. En dan denk je van die oude website houdt een keer op te bestaan, en dan gaan ze over op die nieuwe website, maar zo ver is het nooit gekomen. En dat is al vijf jaar lang zo.

I: Oh echt waar..

R: Maar goed, hij is natuurlijk wel een heel belangrijk denker op dat gebied en hij heeft veel mensen geïnspireerd, artikelen geschreven. En die organisatie opgericht. Dat heeft wel z'n uitwerking gehad.

I: Oké even terug naar de, als je er al van kan spreken, de Nederlandse islamitische milieubeweging, onder voorbehoud. Is dat eigenlijk dan een beetje opgekomen met Groene Moslims, of waren er al eerder initiatieven?

R: Nee ik ben echt de eerste in Nederland die op het gebied van milieu iets gedaan heeft, vanuit de islam.

I: Want ik zag wel, nu is er niet veel wat je tegenkomt qua organisaties of stichtingen ofzo. Ik heb wel contact met Tema NL

R: Ja, een Turkse organisatie. Doen die nog wat?

I: Nouja, dat weet ik niet precies.

R: Die hebben twee jaar geleden denk ik in Rotterdam in een moskee een milieudag georganiseerd. Een soort conferentie achtig en daar waren verschillende sprekers. Was wel heel interessant.

I: Ja, ik heb in ieder geval contact met meneer Serdar Koker en dus sowieso een interview. En ze bestaan nog wel in ieder geval. Dus ik ben benieuwd hoe actief ze nog zijn. En dat horen we vanzelf wel. Maar het is natuurlijk kleinschalig op dit moment, maar heeft u bepaalde toekomstideeën over hier in Nederland dan?

R: Ik denk dat het wel gaat groeien, dat is een beetje de lijn. Kijk als het in Amerika groeit, in Amerika is de geschiedenis van moslims natuurlijk anders. Die zijn daar over het algemeen wat beter opgeleid en wat beter geïntegreerd. Misschien niet geïntegreerd maar de Amerikaanse samenleving is meer een migratiesamenleving. Dus daar sta je als groep niet zo onder druk als in Nederland. En in Engeland daar zijn de Pakistanen, die zijn daar dominant en die waren ook hoger opgeleid toen ze naar Europa kwamen. Dus die hadden op dat gebied minder achterstand. Dus het is gewoon hier in Nederland een kwestie van achterstand inhalen. Sociaal en economisch en qua opleiding. En je ziet dus ook wel dat kinderen van analfabete immigranten ineens een universitaire studie doen, dus dat gaat heel snel. En al die jongeren die zijn zich wel aan het oriënteren op wat is de islam, wat betekent de islam nou voor mij en hoe moet ik daarmee omgaan in Nederland. Daarom heb je ook zoveel salafi's in Nederland, die ouders vinden dat allemaal niks, die Marokkaanse ouders, want die zijn heel erg traditioneel Marokkaans, een beetje soefistisch geïnspireerd vaak. Maar dat is zich gaan vermengen met allerlei vaak ook niet-islamitische tradities die tegen de leer van de islam ingaan. En die kinderen zien dus, die ontmoeten hier, die hebben van hun ouders ook te weinig theorie meegekregen omdat die ouders gewoon gedrag hebben meegegeven in de opvoeding, die hier vaak gewoon niet past. En kregen met die kloof tussen thuis en school te maken, dus op een gegeven moment gingen ze zich ook afvragen van ja hoe zit de islam.. Die kwamen Turkse kinderen tegen en Turkse kinderen kwamen Marokkaanse kinderen tegen en die zagen dus van elkaar dat ze de dingen anders deden. En van is dat islam dan? Nou dat is dus islam, nou maar ja is dat dus wel islam? Gingen ze zich afvragen en die zijn zich gaan heroriënteren. Vooral via internet en dan komen ze dus salafi's tegen maar ook andere visies en ook het milieu dus. Toch wel. En ze gaan zich hier ook in Nederland, ze hebben meer contact met Nederlanders, met niet-moslims bedoel ik dan. En ook in het Nederlandse onderwijssysteem wordt natuurlijk ook best wel veel aandacht aan het milieu besteed. Niet op de manier waarvan ik nou zeg dat dat heel effectief is. Maar het hoort er gewoon bij en op die manier komt het dan vanzelf en dan gaan ze zich misschien ook afvragen maar ja hoe zit dat dan in de islam. En dan komen ze toch bij Groene Moslims of vergelijkbare clubs uit. En er zijn natuurlijk wat imams die er ook wat over zeggen. En je hebt Tariq Ramadan – daar hoor je niet meer zoveel van geloof ik – die heeft op een gegeven moment ook een boek geschreven hoe hij met de islam omgaat en daar heeft hij een heel hoofdstuk over het milieu in geschreven.

I: Ja dat kwam in inderdaad ook tegen in dat onderzoek van mevrouw Schwencke.

R: Ja, zij heeft dat inderdaad ook genoemd. Ik heb dat toen niet gelezen omdat ik het wel wist zo'n beetje [lacht]. Maar het is leuk dat hij er ook over schrijft en je hebt die Qaradawi die vanuit Baghrein of nee Qatar fatwa's geeft over Nederland, over Europa, over Europese islam. Ik begrijp niet hoe dat kan, hij snapt de context hier niet. Maar goed, dat is wel een invloedrijk iemand en die zegt ook af en toe wat over het milieu.

I: Die heeft er volgens mij ook wel echt een publicatie over geschreven.

R: Ja, dus het komt wel heel langzaam. We lopen hier een beetje achter ten opzichte van Amerika en Engeland.

I: En als je het zou vergelijken met het Midden Oosten bijvoorbeeld? Loop je dan ook nog weer meer achter, de milieubeweging daar?

R: Ja dat denk ik wel. Als je naar Egypte kijkt, daar zijn ze met een heel mooi project bezig. Maar dat is dan vaak toch weer niet religieus geïnspireerd. En er zijn allerlei andere problemen en kijk in Egypte heeft hij, deze man dan [Ibrahim Abouleish], het voor elkaar gekregen dat de katoenteelt eigenlijk voor 90 procent biologisch is omdat hij gewoon. Het verhaal daarachter is dus dat hij biologisch dynamisch gecertificeerde producten wilde exporteren naar Europa. En daar zijn hele strenge eisen en daar mogen geen residuen van bestrijdingsmiddelen opzitten. Maar aangezien ze die katoenvelden vanuit vliegtuigen besproeiden, dan kwam dat dus ook op zijn planten. En hij heeft gezegd tegen die minister van landbouw, dat werd dus gewoon door het landbouwministerie

gedaan, heeft 'ie tegen die minister van landbouw gezegd, van ja jonge dat kan niet want ik heb daar last van [lacht]. Dat moet je niet doen. En hij heeft wel, hij is wel redelijk in die, hij heeft wel goed contact zeg maar met hogere, met regeringskringen.

I: Dus dat is hem wel gelukt dus?

R: En toen heeft die man, die minister, gezegd van ja nee maar dat kan niet anders. En toen heeft hij gezegd maar dat kan wel anders. Dus hij zei nou interessant laat maar zien dan. En toen hebben ze afgesproken dat hij, hij zou dan een proefproject aanleggen en als 'ie binnen drie jaar een acceptabel resultaat had dan zou deze man stoppen met de vliegtuigen. En uit het proefproject is dus gebleken dat je biologisch een betere kwaliteit had en grotere opbrengst tegen dezelfde kosten of zoiets. En daardoor is die man overstag gegaan. En die heeft dus echt contracten met pesticidenfabrieken en die vliegtuigmaatschappij die dat deden, heeft 'ie opgezegd. Dus dat vind ik wel heel moedig, maar dat is dus helemaal niet vanuit de islam omdat hij, omdat deze man zo charismatisch was en met resultaat kwam dat 'ie die minister heeft kunnen overtuigen.

I: Maar hij [Ibrahim Abouleish] had op zich wel islamitische ideeën erachter?

R: Nou, hij is ook niet van ik ben moslim dus ik moet dat doen, zo werkt hij niet. Hij zegt meer ik ben mens en als mens moet je op een zorgvuldige manier met alles omgaan. En dat is dan meer vanuit zijn antroposofische achtergrond. Deze man is op z'n 19^e vanuit Egypte naar Europa gegaan omdat 'ie Goethe had gelezen. En daar was 'ie zo van onder de indruk dat hij dacht ik moet naar dat land waar die man, waar die Goethe vandaan komt. Want daar kan ik iets leren over vrijheid en verantwoordelijkheid en dat soort dingen. En Goethe heeft zich ook met de islam beziggehouden. Dat weten niet veel mensen. Hij heeft natuurlijk wel soefi dichters vertaald, niet vertaald sorry, dat was vertaald maar hij heeft zijn gedichtencyclus geïnspireerd op soefi gedichten uit de 10^e eeuw zoiets. Uit Iran. En hij heeft in toneelstukken ook veel dingen uit de islam verwerkt. En hij heeft een gedicht over Mohammed geschreven. Op een gegeven moment werd hij door deze uitspraak bekend, ja iemand die heeft gezegd dat Goethe eigenlijk moslim was en toen heeft Goethe daarop gereageerd van ja als jij dat zegt dan zal ik dat niet tegenspreken. Dus Goethe die had wel een hele sterke verbinding met de islam. Dus dat is grappig dat deze man dat herkende. En Goethe is echt een soort voorloper van de antroposofie. Ik ga dat nu niet allemaal uitleggen [lacht]. Maar daarom is deze man dus bij, hij wilde naar Duitsland maar hij is in Oostenrijk terecht gekomen om een studie te doen, farmacologie, farmaceutische dingen, medicijnen maken, farmaceutische medicijnen. Dat heeft helemaal niks met het milieu te maken. En toen kende hij ook nog geen antroposofie, alleen Goethe kende die. En toen hij daar een aantal jaren was toen heeft 'ie een antroposoof of een antroposofische vrouw ontmoet die, hij gaf daar een lezing over iets en die vrouw zat in het publiek en die heeft hem later aangesproken van ken jij Rudolph Steiner? En toen zei hij nee wie is dat? Die vrouw is met hem over Rudolph Steiner gaan praten en heeft samen met hem een boek van die man doorgewerkt. Want hij was wel geïnteresseerd en toen heeft hij zich heel erg verdiept in de antroposofie en toen kwam 'ie dus ook met, ja maar nou ga ik dus ook op een andere manier de koran begrijpen. En toen kwam hij dus ook met dat idee om daar in Egypte zo'n project op te zetten. Hij wilde eigenlijk iets goeds doen voor de mensen want er is daar een heleboel armoede en een heleboel mensen die gewoon ziek waren of allerlei kwalen hadden en naar een dokter zouden kunnen gaan als ze daar A. geld voor hadden en B. het idee hebben dat je naar een dokter kan gaan voor zoiets. Of dat kwalen niet voor te hoeven komen als het hygiënisch is. En toen dacht 'ie ja hoe doe je dat dan, je kan een ziekenhuis stichten maar daar gaan de mensen niet naartoe. En van alles en nog wat, je kan een school stichten zodat de mensen meer kennis krijgen maar dan worden ze toch werkloos, want er is geen werk. En toen dacht hij van ja je moet goed beginnen met gezonde voeding, want als mensen gezonde voeding eten dan worden ze vanzelf ook gezonder. Als je arm bent dan eet je te weinig. Maar hoe kan je dan aan gezonde voeding komen, dan moet je eerst een inkomen hebben. Dus als je dat dan produceert dan kan je mensen daar laten werken. En ze een behoorlijk salaris geven en zodat ze dus ook die voeding kunnen kopen. En dat kan je dan verkopen, vandaar dat hij ook wilde exporteren. En daar verdient hij dan natuurlijk geld mee.

I: Is het sowieso binnen de islam, als het over milieu gaat, ook heel erg verbonden met de sociale dimensie, met sociale rechtvaardigheid en tegengaan van armoede, op zich ook wel een belangrijk thema.

R: Ja, dat is allemaal wel een geheel eigenlijk. Maar goed, er wordt ook geen onderscheid gemaakt, tenminste in het christendom is op een gegeven moment de mens buiten de natuur komen te staan. Vanaf de Verlichting ofzo denk ik. In ieder geval wordt er in de islam heel sterk gezegd de mens is gewoon deel van de schepping en die staat dan wel een treetje hoger dan de dieren maar die is ook verantwoordelijk voor de schepping. En dat is in het christendom ook wel te herkennen, maar toch minder. En er is toch het idee, de natuur is daar gewoon ten dienste van de mens dus je kan er mee doen wat je wilt. Maar iedere moslim zal inderdaad zeggen van ja de mens is verantwoordelijk voor de natuur. Dat zal geen enkele moslim tegenspreken. Of ze ernaar handelen is een tweede vraag, maar meestal dus niet. Maar het is er dus gewoon in. En bij de natuur hoort dus ook de mens, dus je moet dus ook goed zijn voor je medemens, voor de dieren, voor de planten, voor alles. En het is ook dat dus de mens van God de opdracht heeft gekregen om daarvoor te zorgen en daar ook goede dingen mee te doen.

I: En als je het dan hebt over zoiets als representativiteit. U noemt wel een paar keer de meeste erkennen wel de theorie, je moet goed voor de schepping zorgen enzo, maar ze handelen er vaak niet naar. Dus zou je kunnen zeggen dat in theorie eigenlijk wel de milieu ideeën wel door de meeste moslims onderschreven zouden worden? Dat zij dat wel zouden erkennen dat dat wel iets islamitisch is, zo'n visie op het milieu?

R: Dat is wat ik merk in die gesprekken, dat als je het uitlegt dan snappen ze het en dan moet je natuurlijk een hele omslag nog maken en gedragsverandering dat is niet makkelijk. Maar ze spreken mij nooit tegen. Er zijn nooit discussies van ja nee maar je moet gewoon geen pesticiden gebruiken of kunstmest. Zonder kunstmest kan het niet, dat roept iedereen, dat roepen zij dan ook. Maar als je uitlegt dat er een verschil is en dat het ook zonder kunstmest beter kan dan snappen ze dat wel. Die directeur van Wageningen Universiteit die gewoon roept van ja kunstmest is de toekomst. Al die biologische methodes zijn leuk maar daar kan je nooit de wereldbevolking mee voeden. Heb je dat niet gehoord?

I: Nee dat heb ik niet meegekregen.

R: Dat is een hele hype geweest een paar maanden geleden.

I: Dat kan ik me wel voorstellen ja.

R: Wageningen is sowieso niet de beste plaats.. Is wel een landbouw universiteit maar..

I: Andere inslag..

R: Ja, maar ik ben dus niet echt moslims tegengekomen die helemaal vasthouden aan een materialistische visie. Gangbare landbouw idee.

I: Wat ik ook wel interessant vind is eigenlijk, ook in de literatuur komt dat heel erg naar voren, van wat is nou de oorzaak van de milieucrisis, van alle verschillende crises. Er wordt heel vaak eigenlijk door moslimdenkers naar het Westen gewezen als oorzaak. Hoe denkt u daarover?

R: Ja ten eerste klopt dat. Alleen vind ik het dan een beetje raar dat ze het Westen gaan kopiëren [lacht]. Het Westen heeft het gedaan, dat zijn bepaalde stromingen, dat zijn dan meer de moslimbroeders.

I: Ja maar ook gewoon..

R: Alles wat slecht is is de schuld van het Westen. Dat is de teneur een beetje.

I: Maar ze zijn ook wel gewoon kritisch op dat moslimlanden daar zich zo erg op hebben aangepast eigenlijk. Dat is dus eigenlijk gewoon de milieubeweging, de islamitische milieubeweging die zowel kritisch op het Westen als op islamitische landen is.

R: Nouja de theologen die deze instelling hebben die zeggen al het slechte komt uit het Westen. En vervolgens gebruiken ze wel computers, dat komt ook uit het Westen en is dan ineens niet slecht ofzo [lacht]. Dus daar is gewoon een kloof in hun gedrag. En dat heeft Ibrahim Abouleish ook ervaren want hij kwam natuurlijk met biologische landbouw en met een school, hij heeft daar ook een soort vrije school gesticht die volgt dan het islamitische staatsprogramma voor een school want anders kan je geen diploma geven en daar schrijven ze voor welke lesstof je moet en wanneer, op welk uur je

geschiedenis moet geven en op welk uur je taalles moet geven dus daar is 'ie aan verbonden. Maar dan heeft hij al die vrije school vakken en hij laat die leraren, dat zijn leraren met een staatsdiploma, die kunnen geen lesgeven, die kunnen hoogstens orde houden in de klas. En dan komt er zo'n leraar en die wil daar wel werken en dat zegt hij van ja maar dan moet je eerst leren dat je je leerlingen niet mag slaan en dat je met liefde met die leerlingen moet omgaan. Als ze dat begrijpen dan mogen ze blijven en dan krijgen ze een interne opleiding. Maar waarom zeg ik dit [lacht]. Wat was je vraag nog even?

I: De oorzaak van de crisis.

R: Ja het Westen. Op een gegeven moment kwamen er dus eigenlijk wel imams uit de omgeving die zeiden wat jij doet kan niet en is van de duivel want het is westers. En toen heeft hij ze uitgenodigd, er was zo'n hele lastercampagne. Ook een keer een journalist die heeft geschreven dat hij die leerlingen verteld zou hebben dat hij God was. Iemand heeft het dus gewoon verzonnen om de hele boel in diskrediet te brengen. Dus hij heeft deze mensen en die imams uit die omringende dorpen uitgenodigd van kom eens kijken en dan praten we erover. En toen heeft hij ze naar muziek van Mozart laten luisteren [lacht]. En toen begonnen ze meteen te roepen muziek is haram. Luister maar. Luister maar, straks kom ik bij de koran. En toen heeft hij dus de koran gereciteerd en toen merkten ze dus dat hij gewoon de koran uit z'n hoofd kende en ook kan reciteren en dat ook kan uitleggen. En toen heeft hij gezegd wat ik hier in het onderwijs doe, wat ik hier op het land doe met de landbouw, ik zorg goed voor de aarde en ik zorg dat die kinderen scholing krijgen, dat is natuurlijk ook een uitspraak van de profeet van je moet kennis zoeken al is het tot in China. Nouja in China woonden toen geen moslims, dat waren polytheïsten maar hun kennis moet je wel zoeken. En hij heeft die mensen ervan weten te overtuigen, gewoon met koranverzen dat wat hij deed dat dat een methode was die in het Westen was ontwikkeld maar dat dat in de islam ook gewoon acceptabel is. En ja ik heb hier dus wel de beste school en ik heb hier wel de beste kwaliteit voedsel die ik hier produceer. Wat kan daar verkeerd aan zijn? Ja eigenlijk niks was toen het antwoord. En toen is het zelfs zover geweest dat ze pakketten hebben gemaakt van dit is een islamitisch initiatief, of met islamitische goedkeuring of zo iets.

I: Dus hij heeft echt bruggen geslagen?

R: Ja op zich maakt het niet uit waar je je methode of je product vandaan hebt, als het maar goed is. Want dan is het in de islam ook helemaal verantwoord. En met dat vlees, dan hoeft je helemaal geen islamitische boer te zijn. Ik heb nou een probleem met zo'n certificeerder. Die zegt van ja als jij dat vlees wilt gaan produceren dan moet een moslim dat snijden. Waar die man het vandaan heeft dat weet ik niet. Dat staat nergens in de voorschriften. Een moslim moet dat dier doden, dat is de algemene aanvaarde opvatting over halal slachten. En er moeten nog meer dingen bij gebeuren, maar als een niet-moslim al die dingen wel zou doen is het nog niet acceptabel. En je moet een gebed uitspreken voordat je het dier doodt. En als een niet-gelovige een gebed uitsprekt wat is dat waard? Dat begrijp ik wel. Maar als dat dier eenmaal dood is dan maakt het niet uit wie aan dat vlees zit, als die maar zorgt dat het niet in contact komt met niet-halal vlees. Dus deze man die verzint dat gewoon. Vind ik een beetje dom.

I: En die man is zelf moslim?

R: Ja. Het is overigens wel zo als Hendrik Jan zelf het vlees wilt keuren dan kan die dat gewoon doen. Dus het gaat niet om het geld ofzo. Dus alles wat – ik probeer iets duidelijk te maken – het hoeft dus niet allemaal op islamitische manier te gebeuren. Als het maar goed gebeurt dan is het ook islamitisch. Je hebt ook voorschriften over kleding, dan zeggen andere mensen tegen mij waarom draag jij geen islamitische kleding. Ja wat is islamitische kleding? Ja dat is een djellaba. Maar dat is gewoon geredeneerd vanuit de gedachte van onze imam draagt een djellaba dus dat is dan islamitische kleding. Maar als je leest wat er in de koran of in de hadith, wat er over kleding gezegd wordt, is dat je bepaalde lichaamsdelen moet bedekken, meer niet.

I: Dus dit is zeg maar prima [wijzend naar kleding], ook al is het niet islamitisch?

R: Nou ja, het is islamitisch in die zin.. maar dat is meer abstract. En de profeet droeg – ja dan zeggen ze allemaal je moet doen zoals de profeet deed – maar die droeg echt geen djellaba. Die droeg een mantel. Er heeft nog nooit iemand gezegd van nou dit het is model kleding dat de profeet droeg. In

Indonesië is islamitische kleding een sarong en die is dan geblokt en daar dragen ze een wit geborduurd overhemd overheen.

I: Dat is weer heel anders..

R: Zo onderscheiden moslims in Indonesië zich van hindoes. Maar die geblokte sarongs komen oorspronkelijk uit Yemen denk ik en die zie je ook in Afrika, ten zuiden van de evenaar dragen ze geblokte sarongs. En ten noorden van de evenaar dragen ze djellaba's en ze noemen dat allemaal islamitische kleding. En dan kan een Marokkaan hier tegen mij wel zeggen je moet een djellaba dragen anders zie je er niet islamitisch uit maar het slaat nergens op. Dus als het maar aan bepaalde voorwaarden voldoet dan is het islamitisch. En ik zit nou met dat vlees, met dat eko-keurmerk, dat is natuurlijk eko gecertificeerd en daar zijn hele strenge criteria voor. Die eko instantie moet daar naar kijken, of dat wel goed gebeurt. Maar dat is heel strikt en zo werkt het bij de islam dus niet. Daar kan je dus zeggen nou ja het gebeurt anders maar het is ook goed. En dan is het wel acceptabel.

I: Oké dat is duidelijk. Wil ik toch nog even terug naar die oorzaak van de milieucrisis. Als ik dat dan bijvoorbeeld aan u zou vragen, hoe zou u dat omschrijven, en waar ligt de oorzaak?

R: Dat komt inderdaad uit het westen, wat mij betreft. En dat heeft natuurlijk te maken met, ja je kan heel ver teruggaan. De Romeinen hebben natuurlijk al oerwouden gekapt, die hebben de hele Noord-Afrikaanse kust omgehakt. Omdat ze dat hout nodig hadden, en daar waren blijkbaar een hele boel bossen. En dat in Italië, daar zijn trouwens ook hele landstreken kaalgekapt. Dat heeft iets met grootschaligheid te maken en ze hadden ook zo'n – misschien ook militarisme – hoe heet dat, een soort plantages hadden ze. Ze hadden natuurlijk ook voedsel nodig voor dat leger, voor die veldtochten. En toen hebben ze in plaats van dat daar een zelfstandige boer was die op een goede manier met het land omging hebben ze daar roofbouw gepleegd op grote schaal. En er zijn daar dus ook hele landstreken tot woestijn geworden, wat daar nu nog arm is. Ik weet niet welke streken dat zijn maar als je daar een beetje over gaat lezen dan kom je dat gewoon tegen.

I: En meer recent?

R: Ja het gaat dus heel ver terug. Maar er zijn ook wel mensen die zeggen ja het komt door de Verlichting toen is het materialisme ontstaan. Dat is het idee dat je de natuur kan exploiteren.

I: En ook een afname van religie natuurlijk..? Secularisering?

R: Ja dat begon in de Verlichting natuurlijk ook al. Dat ze zich afzetten tegen religie. Je hebt de Reformatie gehad omdat het katholicisme niet meer van die tijd was. Als mensen het niet meer begrijpen dan worden het dogma's en voorschriften die gewoon ontwikkeling tegenhouden. Dan krijg je een revolutie zoals de beeldenstorm. En in de Verlichting is dat toen anders gegaan. Maar het is volgens mij een soort bij-effect van het materialistische wereldbeeld, wat ook nuttig is geweest. Want het heeft ook heel veel positieve effecten gehad. Alleen je moet het wel weer in evenwicht brengen. Het is een beetje doorgeslagen. Misschien dat zeg maar vanaf 1880 dat mensen zich druk gaan maken. In de Verlichting, nou ja, je had natuurlijk ook de Romantiek. Juist terug naar de natuur, dus dan zit je rond begin van de 19^e eeuw, eind van de 18^e eeuw. En dat heeft niet doorgezet en dan krijg je natuurlijk alle wetenschap en de ontdekking van elektriciteit en stoommachines en al die toestanden. En dan zie je dus ook dat mensen ook niet meer met mensen omgaan, je had de slavernij ook daarvoor gehad. Slaven dat waren negers en die stonden sowieso lager in de christelijke visie, dus daar kon je mee doen wat je wilde. Maar in de tijd van de industrialisatie gingen ze dus ook mensen exploiteren in Europa. Dus al die fabrieksarbeiders. Dat werd steeds meer onmenselijk. En eind van de 19^e eeuw kwam er ook weer een hele beweging, het socialisme. Die zich op die manier zich tegen menselijk onrecht ging verzetten. Maar er kwamen ook mensen die zich weer met de natuur gingen bezighouden. Frederik van de Eeden is een voorbeeld, die daar iets aan deed of daar gedachten over had. En er zijn nog wel andere mensen die vooral de ideeën hadden. En toen kwam ook, Rudolph Steiner kwam ook met ideeën in die tijd, vooral over landbouw. En dat was in de jaren '20 ofzo dat mensen ermee gingen experimenteren. Er was ook een Engelsman, Howard, die in de jaren '20 onderzocht heeft hoe ze in India – ja het was een Engelsman dus die zat in India, als kolonie – onderzoek heeft gedaan hoe de traditionele boeren daar met de grond omgingen. En die heeft een composteringmethode ontwikkeld die in het Westen niet is aangeslagen, maar er was, nou ja niet op grote schaal, maar in de jaren '20 is er de Soil Association gesticht. Niet hij maar een ander maar

met zijn ideeën. Die dus ook voor biologische landbouw pleiten vanaf die tijd dan. En in diezelfde tijd zijn ook in Duitsland en in Nederland biologische en biologisch dynamische ideeën zich gaan ontwikkelen.

I: Een soort tegenstroming al?

R: Ja, het idee was van als je zo doorgaat dan kan je het wel schudden.

I: Maar zou u dat ook zelf omschrijven als een, nou ja u noemt het dan het materialisme, maar heeft het ook iets met een antropocentrisch wereldbeeld te maken volgens u? Dat de mens belangrijk is dan de natuur?

R: Ja, maar ook vanuit die visie zou ik zeggen, als je als mens in stand wilt blijven dan moet je zorgen dat de natuur in stand blijft want daar haal je je voeding uit. In een woestijn kan je niet leven, dus het is ook wel in je eigen belang.

I: Ja, maar dat is meer de instrumentele visie op het milieu. Vanuit de islam is het toch wel weer anders?

R: Ja dat klopt. Misschien moet ik dan even terug naar jouw vraag of het westers is. Je ziet dus dat in de islamitische landen of in het Midden Oosten, dat die hele ontwikkeling zich niet heeft voorgedaan van het materialisme. Dat wil zeggen, pas vanaf de tijd dat de olie gevonden is. Ze hebben daar geen, alles wat daar aan industriële ontwikkeling of mechanisatie heeft plaatsgevonden dat is door de koloniale machthebbers of door, Syrië bijvoorbeeld was niet gekoloniseerd, maar daar maakten de Engelsen wel zo'n beetje de dienst uit of de Fransen, het was zo'n beetje verdeeld. Die hadden invloedssferen, maar die landen zelf die stonden eigenlijk stil. Daar was geen vooruitgang in de zin die wij hier in het Westen hebben gekend.

I: Ze hebben het eigenlijk allemaal overgenomen?

R: Op een gegeven moment. Eerst is het ze opgedrongen en vanaf het moment dat ze onafhankelijk werden is het overgenomen omdat ze natuurlijk ook meewilden, maar op dat gebied lopen ze achter.

I: En de islam heeft natuurlijk een geheel eigen wereldbeeld wat dan ingezet wordt voor meer milieuvriendelijkheid eigenlijk. En dat komt ook veel terug in de literatuur. Wat natuurlijk heel erg verband houdt met de schepping en dat soort dingen. Als u dat zou moeten omschrijven, hoe u dat ervaart en hoe u daar tegen aan kijkt, tegen het islamitische wereldbeeld?

R: Voor mij persoonlijk is het zo dat het gewoon vanzelfsprekend is dat je goed met de natuur om gaat. Helemaal los van wat voor wereldbeeld dan ook. En dat heeft waarschijnlijk gewoon wel met mezelf te maken en met mijn opvoeding. En daarom ben ik zo blij dat je dat in de islam zo, het ligt eigenlijk allemaal voor het grijpen, de hele argumentatie. Omdat het inderdaad daar helemaal inzit, als wereldbeeld. Dus dat begrip khalifa, khilafa is dat eigenlijk, de heerser, maar khilafa betekent eigenlijk verantwoordelijkheid of vertrouwen. Khilafa is zoiets als verantwoordelijkheid. En de khalifa, kalief, is verantwoordelijk, dus dat zijn aan elkaar verwante woorden. Jij hebt de verantwoordelijkheid als begrip ofzo, en als je het toepast dan ben je een khalifa. En in het dagelijkse taalgebruik is het gewoon machthebber geworden, maar de machthebber is verantwoordelijk voor het welzijn van zijn onderdanen. En ik ben als gezinshoofd verantwoordelijk voor het welzijn van mijn gezin. Maar ik ben als mens ook verantwoordelijk voor het welzijn van de wereld waarin ik leef. Binnen de mogelijkheden die je hebt. Maar dat staat eigenlijk in de koran, God heeft de vertrouwensband aangeboden, dat is dus een aya, aan de bergen en de planten en weet ik het wat. Maar zij wilden het niet aannemen omdat zij het gevoel hadden dat ze dat niet konden, maar de mens die nam dat wel op zich. Kom maar hier ik doet dat wel. En dan staat er ook nog een vervolgzinnetje achter van de mens was overmoedig of zoiets dergelijks.

I: Ja de mens is een zondaar. Misschien net de vertaling.

R: Ja zondaar is niet het goede woord.

I: Volgens mij stond dat in mijn koran

R: Ja dat zou kunnen je hebt allerlei vertalingen.

I: Ja ik heb Leemhuis.

R: Oh ja Leemhuis, hij is een beetje plat soms. Ja dat vind ik nou niet een vertaling waar ik heel veel mee kan.

I: Oké, nou ja hij was mij aangeraden.

R: Maar dat was dus, de mens die nam dat aan niet wetende wat voor een zware verantwoordelijkheid dat eigenlijk was. Hij kon dat eigenlijk helemaal niet aan. Maar hij heeft dat toch aangenomen dus hij moet daar iets mee. En nou ja je ziet natuurlijk in allerlei andere aya's en ook in hadith dat je daar bonuspunten mee kan verdienen als je het goed doet. Dat is om het te vertalen naar simpele mensen. Daar is een heel systeem voor opgezet van hoeveel bonuspunten je kunt verdienen met goede daden. De ene goede daad is zoveel waard en de ander is zoveel waard.

I: Dus je wordt erop beoordeeld?

R: Je wordt erop beoordeeld.

I: En ook als je er slecht mee omgaat?

R: Ja, je leeft met het besef je gaat dood en dan kom je dus voor God te staan, en God beoordeelt of je het goed of slecht hebt gedaan, dan moet je het goed doen. Als je daar inderdaad het besef van hebt dat dat heel belangrijk is, dat het leven hier op aarde tijdelijk is en dat je het alleen maar doet voor wat daarna gebeurt.

I: Speelt dat dan ook voor u een rol?

R: Wat dat betreft ben ik meer antroposoof, ik denk dat je meerdere levens hebt. Waarin je jezelf ontwikkelt parallel aan de ontwikkeling van de aarde. Maar dat je daar dus, ik geloof niet zo in beloning en straf, maar meer in je doet hier iets, misschien niet zoals je dat zou moeten doen of zoals je dat zou kunnen doen, maar in een volgend leven wordt je daarmee geconfronteerd. En krijg je een soort herkansing.

I: Dus dat is dan eigenlijk wel anders dan?

R: Ja er zijn parallellen, maar dat is wel heel ingewikkeld, daar ben ik zelf ook nog niet helemaal uit. Maar in ieder geval zie je wel dat als je in de antroposofie, als je zeg maar een ander pijn doet, na je dood beleef je dat vanuit die ander. Dus dan voel je zelf de pijn. Als ik jou een klap geef dan kan ik daar heel trots op zijn oh ik heb haar geslagen [lacht]. Of als je met een hele club jongens bent iemand even molesteren. Maar als je dus dood bent gegaan dan beleef je je leven terug zeg maar, maar ook dus vanuit de ander. Dus dan beleef jij wat hij, wat die ander, aan pijn heeft ervaren van die klap. Of allerlei andere situaties waar je iemand in hebt gebracht. Dat is heel leerzaam en dat neem je mee in je volgende leven. Niet dat je je daar bewust van bent, maar je neemt het op de een of andere manier wel mee en je komt dan in situaties waarin je dat kan compenseren, zoiets dergelijks. En die Rudolph Steiner die geeft dan soms hele plastische voorbeelden, want die kon dus levens terugzien van andere mensen en dat kon 'ie ook niet zomaar voor iedereen, maar bij bepaalde mensen kon die dat dan wel en dan zegt 'ie van ja iemand die heeft een weeshuis gesticht. Waarom heeft 'ie dat gedaan? Omdat hij in een vorig leven een wees was en als wees.. Nee dat ging niet over weeshuizen, dat ging over een huis voor verstandelijk gehandicapten. Hij was verstandelijk gehandicapt en daarom mishandeld of verwaarloosd of wat dan ook. En dat zie je nu natuurlijk nog in heel veel culturen gebeuren, gehandicapten die tellen niet mee. En die worden als dieren behandeld. Maar hij, deze man, die had dat dan ervaren. En dat is dan ook niet eens zijn eigen schuld maar als gevolg daarvan heeft hij in een leven daarna iets goeds gedaan voor gehandicapte mensen. Ik wil ook niet zeggen dat het altijd zo werkt dat iemand die zo'n weeshuis sticht, dat hij ook in z'n vorige leven.. Maar dit is gewoon een exemplarisch voorbeeld, om te laten zien hoe – karma is dan het woord – hoe dat werkt. Dus daar geloof ik wel in. En dat is dan ook waarom het belangrijk is alles zo goed mogelijk proberen te doen. Perfect ben je niet maar je kan ook dingen, laat maar zeggen dat lukt mij gewoon even niet. Dus dat komt later nog wel een keer.

I: Maar eigenlijk voor dit leven van u is het toch ook, de koran dan enzo, u verwijst er wel natuurlijk naar. Dus het is wel belangrijk?

R: Ja voor een deel is dat omdat ik daar moslims mee kan overtuigen, maar ik haal er ook inspiratie uit.

I: Dus het speelt wel een rol?

R: Ja ja.

I: Een andere kwestie, je hebt hier natuurlijk in het Westen de hele milieubeweging die aan het opkomen is, de niet-islamitische beweging. En ook het hele concept van duurzame ontwikkeling wat

je veel hoort. Hoe denkt u daarover, over die seculiere milieubeweging? Ziet u daar ook parallellen mee? Of heeft u daar ook een bepaalde kritiek op?

R: Nee op zich, dat is prima [lacht].

I: En hun achterliggende gedachtegoed?

R: Ja hun motivatie is anders, maar het leidt tot hetzelfde resultaat.

I: En dat is het belangrijkste?

R: Ja dat is wat ik geprobeerd heb uit te leggen van dat katoen en het feit dat dat imams waren die zeiden dat is westers en dat is dus niet goed. Nee als zij daar met een andere motivatie, dan kan je zeggen hun motivatie is niet goed maar het resultaat is wel goed. En er is wel een kloof tussen moslims, die gaan zelf niet zo gemakkelijk met milieudefensie of Greenpeace, omdat het type mens, dat sluit niet aan. Ik bedoel moslims hebben het graag over hun geloof. En de milieubeweging of de typische activist in het westen is a-religieus of zelfs atheïst, met theologische discussies moet je hem niet mee lastigvallen dan gaat 'ie steigeren. En die hebben vaak ook een hele vrije levenswijze die helemaal niet aansluit bij het levensbeeld van moslims. Dus dat botst gewoon.

I: Dus eigenlijk een islamitische visie op het milieu is toch wel echt noodzakelijk?

R: Voor moslims?

I: Ja.

R: Nee ik zou het leuk vinden als ze allemaal lid worden van Greenpeace en daar actief in worden, maar dat matcht gewoon niet. Mijn vrouw die is bezig met duurzaam koken, catering, duurzame catering. Niet echt islamitisch geïnspireerd, maar wat ik doe speelt op de achtergrond allemaal wel mee. Maar ik kwam laatst bij, het was een soort duurzaamheidsdag of een club die wat georganiseerd had en die hadden haar gevraagd om te komen koken. En dan kwam zij met halal vlees. Ja, nee geen vlees. Vegetarisch. Dus ze waren allemaal vegetarisch en in dit geval moest dat vegetarisch zijn. En dat heeft ze dan voor hun gemaakt, want zij kwam met, dan hebben we biologisch halal vlees maar die mensen die zeiden ja vlees, met afgrijzen, geen vlees. Maar goed, toen kwam ze daar en toen kwam ze terug want ze had het eten daar gemaakt en ze is daar even gebleven en heeft met die mensen gepraat. En toen kwam ze terug en zei ze het zijn wel allemaal drugsgebruikers zei ze [lacht].

I: Hoezo?

R: Nou voor haar is iemand al gauw een drugsgebruiker, vanuit haar Indonesische, een bepaalde beschermde, vooral als je uit een gereformeerd nest komt dan is alles ook eng. Maar een beetje hippie types, roken en vrije omgang tussen mannen en vrouwen, daar kan je gewoon met moslims niks mee. Dus als je moslims bij het milieu wilt betrekken denk ik dat je toch parallelle organisaties daarvoor nodig hebt. Of dan moet milieudefensie of Greenpeace die moet parallelle activiteiten organiseren met moslims.

I: Oké duidelijk. Het klinkt logisch.

R: Ja en die organisaties die snappen dat nog niet. Want die klagen wel dat ze zo weinig moslims onder hun leden hebben maar ze weten niet waardoor het komt. Ze hebben mij dan ook wel eens gevraagd van ja kan je niet wat moslims sturen. Toen heb ik het wel uitgelegd. Een Partij voor de Dieren zou wel goed voor moslims zijn, maar Partij voor de Dieren die verzet zich tegen halal, of in ieder geval onverdoofd slachten. En dan kan je dus als moslim niet goed lid van de Partij voor de Dieren worden.

I: We hebben het al over het islamitische wereldbeeld gehad, en je hebt ook meer de *shari'a* die veel concrete richtlijnen aanbiedt, die hima zones bijvoorbeeld. Heeft u bepaalde dingen die u daar uithaalt, concrete richtlijnen?

R: *Shari'a* geeft niet zoveel concrete richtlijnen, maar het geeft wel voorbeelden. Bijvoorbeeld die hima's.

I: Maar bepaalde dingen die u dan zelf toepast?

R: Nee daar trek ik me niet zoveel van aan. Ik vind dat ook te abstract allemaal. *Shari'a* daar krijg ik eigenlijk geen vat op [lacht]. Het is geen wet, het is geen *shari'a* boek, er zijn allerlei geleerden die elkaar tegenspreken. Er is een stroming die zegt we moeten terug naar de *shari'a*, dat is de oplossing.

Maar dat is het helemaal niet, in mijn ogen. Want *shari'a* is ook het resultaat van, gebaseerd op de koran, maar het resultaat van allerlei maatschappelijke ontwikkelingen en visies van mensen.

I: En zijn de richtlijnen uit de *shari'a* dan misschien ook iets te abstract?

R: Nou niemand weet wat het is.

I: Er wordt natuurlijk ook, er staat in geen vervuiling van water en dat soort dingen.

R: Op basis van die dikke bundel, *Islam and Ecology*, en daar staan artikelen in, volgens mij van een Engelse bekeerling, waar ik het hele verhaal over die hima vandaan heb. En over het waterbeheer, en dat is heel concreet. En op het moment dat een waterbron dus wel particulier bezit mag zijn, maar dat je niet kan zeggen tegen iemand die dorstig is dat 'ie niet uit die waterbron mag putten. Dat is een hele concrete wetgeving zou ik zeggen. Maar dat moet je toepassen op deze tijd. Daar was laatst ook iets hierover. In India of in Pakistan daar is een dorp en daar is – ik weet niet welke grote club – die verkoopt daar flesjes water. En die halen zij uit een bron die is daar geboord en ik weet niet precies hoe het nou in elkaar zat maar mede daardoor is het water wat die mensen zelf uit de put halen vervuild ofzo of ze willen ook een bron slaan. Maar dat mag niet van de club want die kan dan z'n waterflesjes niet meer verkopen. En dan gaat het persoonlijke belang van het bedrijf voor het algemeen belang van de bevolking.

I: En dat kan niet..

R: Nee, dat vind ik dan wel heel concreet. Maar het is dus niet een boek, er is geen land waarin dat wet is. Maar goed, al die traditionele islamitische landen die hebben allemaal westerse wetgeving overgenomen. Er zitten dan wel elementen van de *shari'a* nog in, maar dat is dan vaak familiewetgeving en dat vrouwen een hoofddoek moeten dragen. Maar niet op het milieugebied en op sociaal gebied.

I: En Mohammed als voorbeeld, die heeft natuurlijk ook verschillende uitspraken gedaan en handelingen die gedocumenteerd zijn. Speelt dat ook een rol in uw omgang met het milieu?

R: Ja dat denk ik wel. Maar meer als, niet dat ik daar iets nieuws van leer maar het is meer bevestiging, van wat ik al dacht. Dat je dieren niet mag mishandelen, en zelfs geen hond hoewel een hond een onrein dier is. Mensen denken dat ze daarom een hond kunnen mishandelen, omdat een hond onrein is. Maar de profeet heeft juist het voorbeeld gegeven dat ook dat niet mag. Omdat een hond ook een schepsel van God is. En daar hoor je respect voor te hebben. Je mag hem alleen niet eten. Maar ook zonder islam zou het niet in me opkomen om een hond te mishandelen. Dus wat dat betreft speelt het geen rol, maar ik vind het wel een bevestiging.

I: En wat zijn uw ideeën eigenlijk over islamitische economie? Daar wordt vaak ook wel op gewezen, van een van de oorzaken van de milieucrisis is dan het kapitalisme, het materialisme. En de oplossing daardoor is eigenlijk de islamitische economie, waarbij er meer aandacht is voor sociale rechtvaardigheid en milieuzorg. In theorie althans. Hoe denkt u daarover?

R: Ja daar hebben ze gelijk in. Maar dat hoeft voor mij niet islamitisch te zijn. Dat is hetzelfde als met die kleding, als het dus maar aan bepaalde basis, als je dus inderdaad als bedrijf het besef hebt dat je geen mensen mag uitbuiten of het milieu niet mag verontreinigen, dan is het islamitisch voor mij. Volgens mij bestaat er geen islamitische economie. Dat is een beetje moeilijk omdat mensen dat claimen, ja er zijn mensen die willen dus terug, ja geen rente dat is interessant. Maar er zijn ook seculiere clubs die vinden dat je geen rente moet heffen. En die hebben dat helemaal theoretisch uitgewerkt, waarom. En moslims die lezen alleen in de koran dat je geen rente mag heffen en die weten niet waarom. Die kunnen het niet uitleggen wat daar zo verkeerd aan is.

I: Maar dan is eigenlijk het gedeelde idee toch meer dat het gaat om sociale rechtvaardigheid?

R: Nou ja, die groeperingen die roepen islam is de oplossing die hebben de oplossing niet. Want er zijn geen kant en klare concepten, het staat niet zo in de koran hoe je dan handel moet drijven. Er staat alleen dat je bepaalde negatieve effecten moet zien te voorkomen. In al die landen waar de islam als oplossing wordt gekozen, bijvoorbeeld in Atjeh, dan gaat het alleen om over vrouwen die bepaalde dingen niet mogen doen. Er wordt helemaal niet gewerkt aan sociale rechtvaardigheid. Dus die mensen die denken van we voeren de *shari'a* in, *shari'a* dat is lijfstraffen en dan gaat het ineens goed. Nee zo werkt het niet. Helemaal hier buiten er is een Russische schrijver uit de jaren '30 Platonov en die heeft verhalen geschreven en een van die verhalen was. Er is een dorp in Siberië en

die hebben natuurlijk gehoord dat daar een socialistische revolutie gaande is en die zitten dan te wachten tot de revolutie daar komt. En die denken dat de revolutie een prinses op een paard is. En ja die komt maar niet. En dan worden ze ongeduldig en ja dan moeten ze toch ook wat doen en dan gaan ze allemaal huizen afbreken in het dorp en die gaan ze op een andere plek neerzetten. En dan zeggen ze de revolutie is langs geweest. Revolutie is niet iemand die komt vertellen hoe het moet, nee dat is chaos en uit jezelf moet dat komen, je moet zelf inzichten krijgen, tot inzichten komen en nieuwe concepten bedenken. En zo is het met de islam ook volgens mij. De koran geeft bepaalde randvoorwaarden maar dat moet je allemaal zelf invullen.

I: Je moet het interpreteren en toepassen op de hedendaagse tijd?

R: Ja iedere tijd is anders. Kijk in de tijd van de profeet was er helemaal geen milieuverontreiniging. Dus dan kan je wel roepen we moeten de *shari'a* invoeren maar daar is de milieuverontreiniging nog niet mee verdwenen. En wat ik als experiment heb gedaan, aan de hand van de analogie van dat water, in de woestijn is water schaars en de islam is in de woestijn ontstaan. Dus daar ga je heel zorgvuldig met water om. En dan blijkt eigenlijk dat al die regels die in de islam over water staat, die bestonden voor de islam ook al. Ze zijn gewoon geïncorporeerd, geïslamiseerd. Want die zie je in Afrika ook, overal waar water schaars is, daar zijn regels ontwikkeld over hoe je dat water kunt verdelen. En niet iedereen houdt zich eraan, maar goed het is er wel. En of je dan toevallig een islamitisch gebied woont of in een ander gebied, die regels zijn ongeveer hetzelfde. Maar toen heb ik gedacht wat is er nu schaars, nu is olie schaars, of fossiele brandstoffen zijn schaars. En bos is schaars. Dus dan moet je daar net zo mee omgaan als met water. Maar voor die bomen klopte het ook wel, want dat vind je ook terug in *shari'a* voorschriften. Dat je dus ook niet, dat is ook met die hima, dat er dus ook bossen beschermd werden, waar je niet zomaar mag kappen om ervoor te zorgen dat dat bos niet verdween. Maar je kan het nou dus ook op fossiele brandstoffen toepassen, dus aardolie is, over een tijdje is dat op. Dus dat moet je eerlijk verdelen en niet zomaar verstoken. Maar dan zitten we dus wel in Saudi-Arabië en daar geldt zogenaamd de *shari'a*, maar ze gaan echt niet zorgvuldig met die olie om. Dus nou kan je dus een oud concept over water en over bomen toepassen op een nieuwe, op iets nieuws. En ook voedselverdeling. Ik weet niet of ze daar in de *shari'a* iets over hebben. Er zijn natuurlijk wel tijden geweest dat voedsel schaars was, maar er is mondiaal nu gewoon een tekort aan landbouwgrond. Daar kan je ook islamitisch iets mee doen. Maar dat wil niet zeggen dat moslims alsmaar opnieuw zelf het wiel moeten uitvinden, ze kunnen gewoon concepten uit het Westen overnemen. Want ja, wij hebben natuurlijk de milieuverontreiniging gecreëerd door onze industriële revolutie, maar wij zijn op een gegeven moment ook wakker geworden. En hebben gezegd van dit kan niet zo langer en dat moet anders. En dan werkt het allemaal nog niet, maar inderdaad nu is duurzaamheid wel heel erg in. En ook op dit kantoor hebben we, er is een green team, en hebben we in vijf jaar tijd het papiergebruik gehalveerd en het stroomverbruik ook. En allerlei mensen ook geprobeerd bewust te maken.

I: En daar heeft u ook een rol in gespeeld?

R: Ja ook.

I: En wat doet u verder eigenlijk nog heel persoonlijk, gewoon in uw dagelijks leven qua recycling of waar u op let?

R: De gewone dingen, papier wegbrengen, flessen in de glaskak. En ik koop niet alsmaar iets nieuws. Ik draag m'n kleding tot het niet meer kan. En ook niet van ik ben een beetje uitgekeken op mijn fiets, maar hij fietst toch, dus ik kan wel een nieuwe kopen, maar dat is ook zonde van het geld want ik heb niet zoveel [lacht]. Ik werk dan wel op een heel duur kantoor, maar ik ben hier secretaresse en mijn vrouw werkt nou wel, maar heel weinig. Dus in het gezin is dat allemaal niet breed, dus het is ook gewoon een kwestie van geld. Maar ook als ik veel geld had dan zou ik ook niet een iPad en een iPhone en een i-weet ik veel wat en ieder jaar een nieuwe computer en een nieuwe auto, dat zou ik gewoon niet doen. En ik heb ook meubels, die heb ik voor een deel gevonden of gekregen. Ik heb niet zo de behoefte om alsmaar iets nieuws te kopen.

I: En heeft u naast die praktische zaken, leest u bijvoorbeeld ook wetenschappelijke publicaties of andere publicaties over dit thema van milieu of islam en milieu? Houd u zich daar op dat vlak mee bezig?

R: Vooral islam en milieu, maar ook over biologische landbouw. En ik heb nou niet de behoefte om daar expert op te worden, maar ik wil wel ongeveer weten hoe het zit. Om het dan ook weer aan anderen te kunnen uitleggen.

I: En doet u tegenwoordig ook nog steeds lezingen geven?

R: Al een hele tijd niet meer. Er komt geen vraag meer [lacht]. Dus en ik ben nou niet zo dat ik heel actief, ik steek nou m'n energie in die winkel. En ook als bestuurslid van Sekem. Ja als er eens een keertje iemand vraagt kan je je verhaal komen vertellen dan doe ik dat.

I: Er was nu natuurlijk voor een interview interesse..

R: Ja en ik vind dat Sekem project vind ik leuk ook voor moslims omdat dat heel concreet laat zien hoe je milieu met islam kan verbinden in de praktijk. Want je kan wel roepen je moet goed met het milieu omgaan, maar ja, maar hoe dan? Dat is een van de motivaties waarom ik dan bestuurslid ben van die organisatie. Omdat ik dat ook kan gebruiken, kan inzetten bij moslims.

I: Want u bereikt daar dan ook wel moslims mee?

R: Niet dat ze dan lid worden meteen. Maar ik kan het als voorbeeld gebruiken en ik vind dat heel leuk. Ik wil ook, dat is ook een van de redenen waarom ik in een maatschappelijke organisatie zit.

I: Wel echt de behoefte het te verspreiden als het ware, onder moslims dan, het gedachtegoed?

R: Ja. Ja.

I: Volgens mij heb ik alles wat ik in m'n hoofd had en op papier behandeld, uitgebreid. Heeft u zelf nog dingen die u wilt toevoegen of verbeteren misschien?

R: Nee ik denk dat alles wel aan bod is geweest. Als je vragen later hebt dan bel je maar, of mailen.

I: Nou we hebben al een tijd gepraat, we hebben veel behandeld in ieder geval. Dat is wel heel helder en goeie voorbeelden. Interessant.

Transcriptie interview.

Naam: Mevr. Alia Azzouzi

Datum: 29-05-2013

Locatie: Café Trenta Secondi in Rotterdam

Duur: 56 minuten.

I: Het lijkt me het handigst om even te beginnen met iets over uzelf te vertellen, in de zin van opleiding, misschien wat over de stroming binnen de islam.

R: Ik ben nu 32 en ik heb ooit gestudeerd voor docent maatschappijleer en ik heb toen zes jaar lang maatschappijleer les gegeven op middelbare scholen en op MBO's. En toen ben ik op een gegeven moment overgestapt, via allerlei wegen, naar de kunst- en cultuursector. Daar ben ik nu zeven jaar actief en ik werk op dit moment bij het Museum voor Volkenkunde in Leiden waar ik aan verschillende tentoonstellingen werk. En daarnaast ben ik op vrijwillige basis actief binnen maatschappelijke organisaties, wijkorganisaties, eigenlijk overal waarvan ik denk hé hier kan ik ook iets aan bijdragen met mijn expertise met mijn ervaring. Daar ben ik actief in. Dat is heel verschillend, enerzijds de grootste vrouwenorganisatie in Nederland, maar ik ben redacteur van een weblog en ik zit ook in de raad van commissarissen van een jongerenorganisatie. Allemaal heel verschillende dingen.

I: Dat is inderdaad wel een hele lijst.

R: Ja inderdaad, heel verschillende dingen. En op vrijwillige basis geef ik ook cursussen en trainingen en voorlichtingen voor de Groene Moslims. Dat zijn daarnaast mijn vrijwillige activiteiten.

I: Oké. En de islamitische oriëntatie..?

R: Oh ja, ja ik ben soennitisch moslim en ik kan mezelf verder niet plaatsen in een ander label. Ik volg over het algemeen de Maliki *madhab*. Maar als het me uitkomt volg ik ook andere *madhab*, daar ben ik niet zo heel strikt in zeg maar.

I: En u bent Marokkaans?

R: Ik ben Marokkaans van origine, hier geboren. Geboren in Rotterdam, ik woon nog steeds in Rotterdam. En ik ben getrouwd, geen kinderen.

I: Dat is wel genoeg informatie ja. En uw interesse in het milieu, wanneer is dat gekomen?

R: Interesse in het milieu heb ik eigenlijk altijd al wel gehad, ik voelde me altijd al verbonden met het milieu. Ik heb me altijd erg verantwoordelijk gevoeld voor de kippen, boontjes doppen met mijn moeder. En toen ik me op een gegeven moment echt ging interesseren in de islamitische leer in zijn algemeenheid toen leerde ik dus ook over het rentmeesterschap en dat je als moslim ook verantwoordelijk bent, voor jezelf, voor je eigen lichaam, voor je omgeving, maar dus ook voor het milieu in z'n algemeenheid. Daarmee is dat verantwoordelijkheidsgevoel en die interesse daarvoor steeds groter geworden.

I: En wanneer is dat een beetje zo in een stroomversnelling gekomen?

R: Dat heeft zich in principe voortgezet toen ik bij Groene Moslims ging, omdat ik daar ook echt, zeg maar vanuit een bepaald instituut ook over de dingen mee kon denken en mee kon praten. Daarvoor was ik met veel anderen; je mag niks weggooien, je mag dat niet doen. Maar nu vanuit de Groene Moslims kan ik ook echt een keer naar een organisatie en een workshop van 2,5 uur geven. Daarmee is het veel meer een soort officieel geworden.

I: En wanneer bent u dan bij de Groene Moslims gegaan?

R: Ik kan het me eerlijk gezegd niet zo heel goed herinneren maar ik geloof dat op het moment dat ik van ze hoorde, en ik hoorde al heel snel van ze, en ik denk dat ik toen al meteen actief was. Ik weet niet precies het jaar, maar in 2009 al zeker want toen heb ik een kalender uitgebracht voor ze met allerlei milieutips en milieu zaken in relatie tot de islam, dat was in 2009. Ik denk dat ik daarvoor ook al wel op die manier..

[Korte onderbreking: Zullen we even wat bestellen?

Ja..]

I: Groene Moslims, misschien kunt u wat vertellen over de activiteiten die jullie daarbinnen ondernemen?

R: Ja, eigenlijk vooral inderdaad het geven van workshops, lezingen, trainingen, zeg maar een beetje inhoudelijk. En daarnaast dan lessen, naar een schoolklas en de moeders van die schoolklassen. Ook een keertje bij de wekelijkse vrouwensynode, allerlei verschillende vrouwen met verschillende religieuze achtergronden. Ik heb ook wel vaak meegelopen met allerlei actieve zaken, we hebben vorig jaar bijvoorbeeld een waddenloop gedaan, allemaal van dat soort dingen.

I: En zit daar ook nog een bepaalde ontwikkeling in, dat er bijvoorbeeld meer vraag naar komt?

R: Ik merk wel dat in mijn omgeving, dat steeds meer mensen er heel bewust mee omgaan. En dan zich niet per se aansluiten bij een organisatie, omdat het nog best wel klein is en dat kan inderdaad kloppen in de organisatie, dat mensen zich daarvoor afsluiten. Maar ik merk wel dat het merendeel van de mensen uit mijn omgeving zich wel heel bewust is van het milieu, van het feit dat ze een verantwoordelijkheid hebben voor het milieu en dat ze daar in alles wat ze doen een soort van rekening mee moeten houden. En dat men veel minder die hele makkelijke consument wil zijn maar echt verder willen denken, hoe zit het eigenlijk.

I: En dat zijn ook moslims?

R: Ja, dat zijn ook moslims. En dat merk ik toch steeds meer, dus ook met die hele discussie over dat halal slachten, er zijn gewoon heel veel mensen, heel veel moslims, die op een gegeven moment ook denken van ja je kan het beste halal slachten maar waarom denken ze niet aan dierenwelzijn, want dat is nou juist binnen de islam ook zo'n belangrijk thema. Daar is wel steeds meer bewustzijn.

I: En dat is ook wel interessant, omdat Hendrik Jan Bakker nu zo'n nieuwe webshop aan het oprichten is, Fitrah Food. Dat gaat om biologisch halal vlees. Hij denkt wel dat daar animo voor is. Dat denkt u ook wel dus?

R: Ja, daar is absoluut animo voor. Want ik weet dat toen zij daarmee begonnen, dat heel veel mensen zeiden dat zouden we heel graag willen, maar toen waren de randvoorwaarden niet zo aantrekkelijk, want je moest gewoon een heel schaap nemen. Ja en juist die mensen die zich hier heel erg bewust mee bezig houden, wat moeten die nou met een heel schaap? Die wilden eigenlijk, die wilden niet een hele kip, die wilden gewoon kipfilet, die willen gewoon 2 kilo kippenpootjes. Zeg maar het praktische ervan heeft veel mensen er wel van weerhouden, en ik weet zeker dat als hij dat op een makkelijke manier aanbiedt, dat het echt wel gaat lopen.

I: Zal u zelf daar ook vlees gaan bestellen?

R: Ja tuurlijk, ja absoluut.

I: En die groepen waar het dan steeds meer onder gaat leven, zijn dat jongeren, 2^e en 3^e generatie, zit daar verschil in?

R: Ja, van de mensen die ik spreek, zijn vooral mensen van mijn generatie, tussen de 20 en de 40 zo'n beetje. Maar je merkt ook dat als je het er met de ouderen over hebt, dat die ook met een soort van nostalgie terugdenken naar de tijd dat ze in het land van herkomst eigenlijk niks anders kenden dan alleen biologisch en verantwoord en zo dicht en in contact staan met de natuur, met het milieu, met hun omgeving. Dus dat dat echt iets is waar ze zich van hebben moeten vervreemden en dat ze heel graag terug zouden willen. Maar het is ook iets dat hier ook gewoon geen vorm kan krijgen.

I: Maar de eerste generatie, staan die er ook wel voor open of staan die er toch anders in?

R: Heb je het dan specifiek over biologisch eten?

I: Ja.

R: Als het gaat om biologisch vlees, dan zijn bijna alle eerste generatie mensen die ik daarover spreek, die staan daar voor open, die hebben ook echt zoiets van ik zou het wel heel graag willen, maar als je het dan hebt over de dingen die ze daarvoor moeten doen, dat ze daarvoor naar de biologische slager zouden moeten en wat ze ervoor moeten betalen, dan is dat echt een drempel. Dan zeggen de mensen ja luister eens wij hebben 3 keer per week mensen over de vloer, ik kan eigenlijk geen 10 euro per kilo vlees betalen in plaats van normaal gesproken 7 euro. Dat zijn wel belangrijke overwegingen.

I: En qua andere dingen met het milieu?

R: Ik denk dat als je mensen erover spreekt, als ik mensen erover spreek, dan is bijna 99 procent het erover eens dat het anders moet, dat het beter moet, dat mensen zich er meer bewust van moeten zijn, dat ze er verantwoordelijker mee om moeten gaan. Maar dat ze de hele tijd een soort van

obstakels zien. Binnen de Marokkaanse gemeenschap bijvoorbeeld wordt heel veel bleekwater gebruikt, chloor. Het is niet schoon als er geen bleekwater wordt gebruikt. Als je dan verteld dat is echt heel slecht voor het milieu, ja maar het moet toch schoon. Ze kijken niet naar betere dingen die biologisch afbreekbaar zijn. Dus dat soort dingen zitten gewoon zo in het systeem gebakken, en mensen vinden het dan toch moeilijk om dan een op een te vertalen van ik gebruik minder chloor en dus is dat beter voor het milieu. Alle anderen doen het ook dus wat maakt het nou uit als ik het niet doe? Daar moet echt nog wel veel meer over gesproken worden.

I: Is er dan ook echt een kloof dat ze het in theorie wel onderschrijven, maar er nog niet echt naar handelen in de praktijk?

R: Ja, het ernaar handelen in de praktijk, daar zien ze gewoon te veel barrières. Soms zitten die barrières in hun hoofd, soms zijn ze ook echt. Ik had twee weken geleden nog een hele discussie met allemaal nichten, toen hadden we het over biologisch of niet biologisch. Waar mogelijk koop ik altijd biologische producten, zij hadden zoiets van ja dag dan betaal ik 1,5 keer zoveel, nee onzin hoor. Als 'ze' willen dat ik biologisch eet, dan moeten 'ze' het maar goedkoper maken. Maar dan denk ik, wie zijn dan 'ze'? Er is wel een ideaalbeeld, dat is bij veel mensen wel inderdaad van de onbespoten appel, de aardbei gewoon hier uit de buurt en het vlees waarvan je ook echt weet dat het beest vrij uit heeft gelopen. En iedereen gruwelt bij de ideeën van wat we eigenlijk allemaal aan het eten zijn, maar er is zo'n automatisme ingeslopen dat men dat maar doet zonder erbij na te denken, zonder daar een sprong in te maken zeg maar.

I: En is een van die belemmeringen ook het idee van de overheid moet ook maar ervoor zorgen en het makkelijker maken?

R: Dat heb ik nooit zo specifiek gehoord, maar wat ik wel heel specifiek hoor is dat mensen zeggen als het zo duur is dan wordt biologisch vlees echt iets voor de elite. En zolang je daar dus de middelen niet voor hebt, zal je ook niet biologisch vlees kopen, omdat je daar gewoonweg de middelen niet voor hebt. Daar heb ik niet specifiek iets over gehoord, dus moet de overheid daar maar meer voor doen. Maar wel van ja luister eens, biologisch eten is alleen voor mensen die het heel goed hebben, als je het goed hebt dan ga je gewoon veel meer biologisch eten.

I: Daar zit natuurlijk wel wat in, maar het blijft voor iedereen natuurlijk lastig, moslim of niet natuurlijk.

R: Bij de Albert Heijn, een kilo kipfilet biologisch is 15 euro.

I: Ja, het is gewoon 4 keer zo duur ofzo. Een heel groot prijsverschil.

R: Wij zijn nu toevallig, mijn man en ik, een barbecue aan het organiseren. Die organiseren we ieder jaar, voor al onze vrienden. Maar als ik dan biologische kipfilet van 15 euro per kilo voor 84 mensen, ja nee dat wordt het geen leuke barbecue meer. Dus automatisch ga je dan toch sneller voor de makkelijke, voor de goedkopere weg, ook al zou ik het me wel kunnen veroorloven, maar het is gewoon zo buiten proportie.

I: Maar in uw dagelijkse leven koopt u dan wel, oh nee dat is er natuurlijk niet.

R: Nee, dat is er niet, maar dat zou ik heel graag willen. Hendrik Jan is toen een keer bij ons thuis geweest en heeft zelf biologisch vlees meegenomen. Nou dat was ook zo lekker. Ik weet nou niet of echt de smaak anders was of het in je hoofd zit. Een andere vriend van ons, zijn vader is slager, die gaat ook wel eens naar een biologische boer en dan slacht 'ie beesten en hebben we dus dat vlees. Dan eten we dus veel meer met ons hoofd dan dat we met onze smaak.. we zijn er gewoon helemaal lyrisch over. Ik zou dus nu gewoon naar de slager kunnen lopen en zeggen doe mij een kilo halal vlees en als ik het eet, spreek ik voor mijzelf, ik zat altijd met een soort van alarmbel in me. Vooral kip, ik weet niet wat ik aan het eten ben, maar goed, weet je wel, gewoon niet aan denken. Ik eet ook heel weinig vlees, wel heel bewust vlees maximaal 2 keer per maand en kip 1 keer per week. Maar op het moment dat ik het eet is het altijd een beetje van ja, eet smakelijk.

I: Maar zou dat veranderen als het wel op de markt komt?

R: Ja, dat geloof ik echt.

I: Volgens mij, volgende week dan opent Fitrah Food, de website.. En de moslimgemeenschap hier in Nederland. Het is wel aan het opkomen, heeft dat ook iets met een bepaalde kennis te maken?

R: Ja dat heeft zeker met kennis te maken. Ik denk dat voor veel mensen is het idee van milieubewustzijn en van biologisch eten veel te veel een ver-van-hun-bed-show. Het is echt iets wat de rijke mensen doen of wat de andere mensen doen of wat helemaal niet cool is. En aan de andere kant hebben ze te weinig kennis om zich ook echt bewust te zijn van het feit dat het eigenlijk onderdeel is van hun religie, onderdeel van hun dagelijkse praktijk. En ook als ik moslims vertel over de manier waarop de profeet heel erg milieu bewust leefde en daar ook echt in aanspoorde, dat mensen echt zoiets hebben van oh, joh, nee. Dat ze daar echt verbaasd over zijn. En dan merk je dat er inderdaad te weinig kennis is.

I: Gisteren zei Hendrik Jan Bakker ook dat moslims die kennen de koran en kennen de verzen ook wel, die met het milieu te maken hebben, maar ze weten niet wat het betekent.

R: Ja, ze kunnen het niet vertalen naar de alledaagse werkelijkheid. En dat is voor hun gewoon bijna een te ingewikkelde stap. Mensen weten oh ja je moet bidden, dat moet 5 keer per dag, en dan moet je dit doen, en moet je zo doen. Eigenlijk een soort van, de algemene geloofsregels. Maar ook echt het implementeren van religie in je dagelijkse gang van zaken.. Ik ben me ervan bewust dat alles wat ik doe, de hele dag door, of dat nou religieus is of niet, dat is voor mij religieus weet je. Alles wat ik doe, alles heeft zeg maar een soort van spirituele, religieuze waarde. Als je niet op dat niveau bent, of kennis daarover hebt, dan maakt het voor jou niet uit. Als je in het bos loopt en je gooit je blikje cola op de grond, maar ja dat ruim je toch op. Ik denk dan zoiets van ik ben nu gewoon niet islamitisch bezig, dat kan niet. Vaak is er wel meer kennis en meer bewustzijn nodig.

I: En heeft dat er ook mee te maken dat religieuze leiders die vertaalslag niet maken?

R: Ja ik denk dat religieuze leiders in Nederland zich niet genoeg bezighouden met dit soort thema's. Ik kan me niet herinneren dat ik een keer een preek in de moskee heb meegemaakt waarbij de imam het echt een heel uur lang hierover heeft. En dat is kwalijk gewoon, ik bedoel er wordt de hele tijd op hetzelfde gehamerd, je moet dit doen en je moet dat doen. Terwijl het hele alledaagse dat zit er niet in. En waarom het er niet inzit is dat bij hun hetzelfde leeft, als je ze ernaar vraagt, dan weten ze je precies te vertellen hoe het moet, maar het idee dat ze dat dan ook moeten vertellen aan de anderen, dat ze dat ook echt moeten implementeren in hun dagelijkse leven, daar mist iets ofzo.

I: Het heeft dus gewoon geen prioriteit ook? Als je ze erover vertelt dat zullen ze het herkennen en ook erkennen, maar het is gewoon geen dagelijkse prioriteit, zoals bidden wel is.

R: Ja, ja.

I: En wat zijn volgens u de toekomstverwachtingen van dit in Nederland?

R: Ik verwacht dat steeds meer moslimjongeren vanuit hun islamitische identiteit zich steeds actiever met dit thema bezig zullen houden. Ik verwacht ook dat er steeds meer initiatieven zoals bijvoorbeeld dat van Hendrik Jan met zijn halal vlees en dat steeds meer slagerijen.. Een vriend van mij die is slager en heeft een hele grote slagerij in Rotterdam Zuid en die zegt ook echt van mijn volgende stap is dat ik gewoon halal vlees in mijn slagerij ga verkopen. Als dat gebeurt, als zo'n hele grote slagerij, die echt een hele belangrijke functie in de wijk heeft, zegt van luister eens halal biologisch is wat ik ga doen, en dat gaat lopen, dat is zo'n belangrijke stap. Dan zien mensen ook echt van oh er zijn nog meer mensen die vinden dit belangrijk. En ik geloof absoluut dat het steeds meer gaat leven omdat ook moslims zich ook steeds meer dat soort thema's gaan bezighouden, omdat je hele omgeving draait constant ook om het milieu, discussies over vliegtuigen, over gezond eten, over goed leven, over je kinderen gezond op laten groeien. Mensen gaan er ook gewoon bewust mee om. Als ze dan merken dat dat vanuit hun religie ook belangrijk is..

I: Dus dat is dan ook wel de invloed vanuit de Nederlandse samenleving, waarin de natuur sowieso heel erg aan het opkomen is?

R: Ja, en je merkt ook dat in landen Marokko ofzo, wordt heel veel gesproken over het milieu. Als je naar de Marokkaanse televisie kijkt, daar zijn ze heel precies op het milieu, het schoonhouden. Veel mensen kijken hier natuurlijk ook naar Marokkaanse televisie dus die merken dan van wow zelfs in Marokko hebben ze het zo heel heftig over het milieu. Dat ze bijvoorbeeld de zwarte plastic zakken hebben uitgebannen. Dus mensen gaan ook merken dat ze echt aan alle kanten toe worden bestormd, van daar moeten we echt wel iets mee doen.

I: Zijn er dan ook verschillen tussen, u bent natuurlijk dan bekend met Marokko, maar bijvoorbeeld met het Midden Oosten en hoe het hier is in het Westen, hoe moslims daarmee omgaan? Hoe erg het leeft?

R: Dat vind ik een beetje ingewikkeld eerlijk gezegd. Ik weet dat in Marokko, vooral mensen in de dorpse gebieden, zich heel bewust van dat soort dingen zijn. Mijn oma en mijn oom en tante wonen dan in een dorp en mijn oom vertelde dat 'ie een keer naar een *chicken farm* was geweest, dus waar al die kippen bij elkaar staan. En toen zei hij gelijk de volgende dag ik eet nooit meer een kip die ik niet zelf geslacht heb. Die stond zo dicht bij de kippen zeg maar dat op het moment dat 'ie dat zag zoiets had van, dat kan niet, dat is onmogelijk. Op het moment dat hij in Marokko in de grote stad is en het idee heeft van hé die kip komt ergens uit zo'n fabriek, dan eet hij ook geen kip, geen vlees. Die zorg voor dieren, daar zijn ze daar wel veel bewuster van. Andere landen in het Midden Oosten, het rijke Midden Oosten die zijn gewoon veel meer geoorloofd om biologisch te eten. Maar ik kan me van de landen waar ik ben geweest in het Midden Oosten niet herinneren.. dus ik weet niet in hoeverre dat daar leeft.

I: Gisteren vertelde Hendrik Jan Bakker ook dat als je binnen het Westen kijkt, dat het in Amerika ook veel meer weer leeft dan hier in Nederland. Dat dat misschien ook wel komt overwaaien. En hij zei dat dat ook gewoon te maken heeft met opleidingsniveau en ook een soort van integratie in de samenleving..

R: Ja ik heb niet per se het idee dat het iets te maken heeft met... Nou oké, ja wel een beetje misschien dat het opleidingsniveau en het integreren in, maar ook wel gewoon dat mensen steeds meer merken, de hoeveelheid enge ziektes en aan alle natuurrampen etc. Dat mensen denken van, ja maar zo is de wereld niet bedoeld. Hoe kan het zijn dat zoveel mensen om mij heen allerlei enge ziektes krijgen, en je gaat lezen dat suiker een grote boosdoener is en dat allerlei E-nummers, dat allerlei bespoten groenten de boosdoeners zijn, dan ga je merken dan komt het nog dichterbij, dat je denkt van allemachtig, wat ben ik eigenlijk allemaal aan het eten? Omdat de invloeden van het milieu zo veel meer dichterbij komen. Iedereen is eigenlijk een soort van angstig als het gaat om enge ziektes en de meeste mensen weten wel waar dat vandaan komt. Die hebben zoiets van, nou..

I: En die gaan misschien meer focussen op eten en biologisch voedsel dan dingen als recycling en dat soort dingen, wat misschien niet direct met gezondheid te maken heeft maar ook natuurlijk met het milieu? Of is dat ook wel iets dat onder de aandacht van mensen is?

R: Ja ik denk dat primair dat eten het hoogste scoort omdat dat het dichtst bij de mens en de persoon zit. Maar mensen hebben natuurlijk ook steeds meer toegang tot allerlei documentaires en internet, die zien allerlei documentaires over bijvoorbeeld zo'n plastic eiland wat ergens drijft. Dat choqueert zeg maar, van wow, zijn dat al die plastic bekertjes die ik in mijn leven heb besteed. Een iemand hoeft zo'n documentaire maar gezien te hebben. Dat dus ook iets met informatievoorziening te maken.

I: We hadden het natuurlijk al over Groene Moslims. Heeft u ook vanuit andere organisaties waar u dan vrijwilligers werk doet, dat u daar ook aandacht besteedt aan het milieu?

R: Ja, eigenlijk bij alles wat ik doe. Dus ik ben ook vice-voorzitter van moslimvrouwenstichting Al-Nisa. En bij Al-Nisa hebben we ook iedere maand een bijeenkomst, en een van die bijeenkomsten stond ook echt in het teken van islam en duurzaamheid. Al-Nisa heeft een maandblad, dat maandelijks uitkomt, en specifiek een heel nummer is toen gewijd aan duurzaamheid, dus aan het milieu. En wij hebben wel samen met Groene Moslims een biologische iftar georganiseerd, dus een eetmaaltijd in de ramadan. Ik probeer wel echt op die manier steeds aan onze achterban mee te geven van Al-Nisa is milieubewust. We geven dan altijd een cadeau aan onze achterban en we hebben dan vaak van die katoenen tasjes gegeven van hé vergeet de plastic zak. Dus dat je heel bewust probeert dat op die manier mee te geven. Die weblog waar ik redacteur voor ben, die heeft ongeveer 7000 mensen per dag, en daar heb ik ook heel vaak over islam en duurzaamheid geschreven.

I: Wij Blijven Hier? [www.wijblijvenhier.nl]

R: Wij Blijven Hier ja precies. Hendrik Jan heeft daar ook een aantal keer voor geschreven. We proberen dat soort thema's dus ook echt veel meer gewoon te maken. We bereiken veel moslimjongeren toch wel.

I: Er is natuurlijk een motivatie achter alle initiatieven en activiteiten. Hoe denkt u zelf over de oorzaak van de mondiale milieucrisis?

R: Overconsumptie denk ik. Dat consumeren is levensdoel nummer 1 geworden, als we met z'n allen niet zoveel consumeerden dan zouden we ook niet zoveel produceren en zou de wereld niet op die manier helemaal kapot worden gemaakt. Ik bedoel alles wat we nu nodig hebben daar hebben we gewoon zoveel voor nodig waardoor deze wereld.. Ik wil allemaal hele lelijke woorden gebruiken maar ik probeer even het in nette woorden.. Maar goed, waardoor we de wereld verpest hebben. Overconsumptie is dus echt heel belangrijk.

I: En waar komt dat vandaan?

R: Ja weet je dan gaan we wel echt heel ver terug in het idee van kapitalisme, steeds meer willen verdienen..

I: Dus dat is wel het Westen eigenlijk?

R: Nou, ik bedoel, ik het Oosten en in het Zuiden wordt er ook volop geconsumeerd weet je. Overal is dat.

I: Maar is dat uit zichzelf daar gekomen of is dat meer van het Westen overgenomen? Wat ook vaak wordt gezegd natuurlijk.

R: Ja dat vind ik iets te makkelijk. Ik bedoel, steden als Mekka bijvoorbeeld, een van de oudste handelssteden. En vroeger was daar altijd handel, koop en verkoop. Dat is toch denk ik.. weet je soms begint er ergens iets, bijvoorbeeld met de uitvinding van de.. Met de industrialisatie, en op een gegeven moment wilde iedereen het. Want de levensstandaard wordt steeds hoger en daardoor zijn mensen zich ook steeds meer gaan vervreemden van de omgeving. Het leven werd meer en het leven werd niet van genieten van je eigen omgeving en actief zijn en het dicht bij je eigen natuur zitten. Als je ergens naartoe gaat dan wil je maar zoveel mogelijk consumeren. En op het moment dat je verder weg van de natuur bent voel je je ook veel minder verbonden met de natuur. Ik bedoel, ik woon in Rotterdam centrum op een flat 4 hoog maar ik heb een boom tegenover, maar als ik 2 bomen bij elkaar wil zien dan moet ik echt weg. Als je je daar niet bewust van bent denk je wow, wat kan mij het schelen die boom. En hoe verder weg je van die natuur staat, hoe minder het je ook kan schelen. Dat zijn vooral jongeren die het niet aanspreekt, ja weten zij veel. Het gaat om nieuwe schoenen en nog eens nieuwe schoenen, en een beetje dat en een beetje dit.

I: En de rol van religie daarin. Omdat in hier in het Westen natuurlijk religie heel erg afgenomen is. Is dat ook nog een soort oorzakelijk verband?

R: Nou ik denk dat, en dat heeft niet eens zozeer met het Westen, maar gewoon het feit dat mensen religie heel erg plat zijn gaan interpreteren. Dat geldt ook voor de moslimlanden, dat het zeg maar teruggebracht is tot een stelsel van moet en mag weet je. Dat zijn bidden, vasten, dit en dat doen. En dat ze vergeten zijn dat religie een complete levensstijl is en in die levensstijl zit ook de verantwoordelijkheid voor de omgeving, zit ook de verantwoordelijkheid voor dieren, dat is een hele inclusieve visie. En mensen zijn dat vergeten, dat geldt ook voor moslims net zo goed als voor andere religies. Religie is niet iets wat je alleen maar in de moskee of de kerk doet, het is een heel stelsel van je verantwoordelijk voelen ergens voor en weten dat je voor alles wat je doet op een gegeven moment rekenschap af moet geven. En ik denk dat dat besef van oh ik word beoordeeld ook wel de invloed van religie kan zijn.

I: En wat voor rol speelt dat besef van rekenschap geven, verantwoordelijk tegenover God, wat voor rol speelt dat bij u?

R: Ja dat maakt dat ik me bij alles wat ik doe, ik me bewust ben van, niet alleen van goh wat betekent dit voor mij en voor jou. Maar ik heb ook een verantwoordelijkheidsgevoel voor het moment dat ik daar.. Ik reken in alles, doe ik goeds of doe ik juist iets niet goeds, hoe verantwoordelijk ben ik. Om weer terug te komen op het gebruik van plastic bekken. Natuurlijk is het dan leuk dat ik op dat moment niet hoeft af te wassen, maar als ik er per jaar 2000 plastic bekken doorheen jas.. Soms heb je ook geen zin maar feit blijft wel dat ik weet oh dat het mijn verantwoordelijk is, dat ik niet m'n ogen ervoor sluit.

I: Denken over het milieu bij de islam is natuurlijk heel erg verbonden met het denken over de schepping. Hoe denkt u daar zelf over?

R: Ik geloof dat God alles in balans geschapen heeft. En dat het bedoeling is dat die balans ook behouden wordt. En milieuvervuiling is een verstoring van die balans, en dus gaat het eigenlijk in tegen de natuur van wat God bedoeld heeft met deze wereld.

I: Dat is natuurlijk meer een soort wereldbeeld, met betrekking tot de schepping. En dan heb je natuurlijk meer de concrete richtlijnen in de islam, de *shari'a*. Heeft u nog dingen die u daar uithaalt en toepast?

R: Op het milieu bedoel je?

I: Ja.

R: Eigenlijk alles wat ik denk over het milieu komt wel uit die bronnen. Ik bedoel, die hele discussie over halal vlees, toen was het voor mij het allerbelangrijkste dat mensen bewust worden van het feit dat het hele proces halal moet zijn, het hele proces *shari'a compliant* moet zijn. Dat we echt gewoon veel meer moeten werken aan dierenwelzijn, ook echt volgens de regels van de islam. Dat dieren een bepaalde bewegingsruimte nodig hebben, dat ze het recht op bewegingsvrijheid, op eten, het recht hebben op zonlicht. Al dat soort dingen, die de *shari'a* belangrijk vindt.

I: Waarom wordt wel het halal slachten heel erg aangehaald maar niet die andere dingen, die ook wel in de *shari'a* te vinden zijn?

R: Ja omdat dat te veel geld kost. Het gaat om geld verdienen, het gaat om geld, om massa, het gaat om eigenlijk zolang de consument maar betaalt. En dus hebben we eigenlijk al die dingen die het eigenlijk veel te ingewikkeld maken, ja de bio-industrie kun je niet in stand houden op basis van de islamitische regels. Je kunt niet zeggen van eigenlijk moet ieder schaap zoveel weiland krijgen, alleen maar natuurlijke voeding. Als je dat gaat doen, ja dan wordt geen enkele slager of veehouder rijk. En als ze niet rijk kunnen worden, dan gaan ze zich niet aan de regels houden. Dat is heel plat gezegd wel wat er gebeurt.

I: En de islam als inspiratie, er zijn natuurlijk wel meerdere focussen daarbinnen. Je kan meer dat wereldbeeld, meer theologie, of meer op de *shari'a*, of meer de mystieke kant, de filosofische kant aanhalen. Heeft u daar een bepaalde stroming binnen waarmee u zich meer verbindt? Of is het combinatie?

R: Ja het is voor mij wel voornamelijk een combinatie van. Ik geloof dat ik pas in balans ben als ik zowel theologie alsook mystiek of spiritualiteit alsook het hele stelsel van wetten en regels, als ik daarin een soort van balans vindt in mijn leven. Als ik mij alleen maar met de regelgeving bezig houd en houd me niet met het spirituele bezig, dan ben ik niet religieus aan het zijn, dan ben ik gewoon een soort van de schoolregels aan het naleven. En ik wil geen schoolregels naleven, ik wil het voelen, ik wil ook echt van binnenuit een soort rust in m'n hoofd en in m'n hart krijgen. Maar altijd wel een balans vinden, soms is die balans goed in balans, en soms gaat het scheef en probeer ik het weer bij te werken. Een heel dynamisch concept.

I: Het spirituele en het theologische is dan eigenlijk mentaal en dan de *shari'a* de praktische richtlijnen en de regels, die natuurlijk bij elkaar horen.

R: Ja, ja. En jij zet nu de *shari'a* los van het theologische, maar voor mij is dat eigenlijk een. Het theologische is het hele stelsel van wat is het, waar komt het vandaan, waarom doe ik het, weet je. En dat hele stelsel van wetten en regels en wat niet en waarom en vanuit welke optiek, dat is zeg maar de ene kant van de weegschaal en de andere kant is dat het voor mij gewoon goed moet voelen. Dat het me ook echt van binnenuit iets doet en iets brengt. Ik zie dat niet in 3en, maar in 2en denk ik.

I: En de tweede kant is dan meer het spirituele?

R: Ja.

I: En wat is dan het belang van het voorbeeld van de profeet, speelt dat ook nog een rol?

R: Ja een hele grote rol.

I: Hoe zou u dat omschrijven die rol?

R: Inspiratie, leidraad, rolmodel, voorbeeld, alles. Omdat als hij in die tijd op zo'n hele bewuste manier met dit soort thema's omging, dan heb ik misschien nog wel meer verantwoordelijkheid om me daarmee bezig te houden. Dat is heel belangrijk. En ik merk ook op het moment dat ik over de islam en milieu vertel en ik noem daarbij de verschillende hadith, de verschillende overleveringen

van de profeet, en de manier waarop hij met het milieu en omgeving en dieren omging, dat mensen daar nog wel het meest van oh, deed hij dat ook, weet je. Dat mensen daar misschien nog wel het meest door geraakt worden.

I: Dus dat is misschien ook dat ze daar niet bij stilstaan of daar niet van op de hoogte zijn?

R: Ja, en ook niet zo een op een konden vertalen naar oh ja, moet ik ook doen.

I: En in uw persoonlijke dagelijkse leven, daar hadden we het ook al over, wat zijn concrete dingen die u doet voor het milieu?

R: Ik ga dus heel bewust om met het gebruik van water, energie, elektriciteit etc. Ik probeer om bijna nooit iets van etenswaren weg te gooien, dus alles wat ik kook, alles wat ik koop, dat wordt ook gebruikt. Ik probeer zo weinig mogelijk plastic te gebruiken, altijd als ik naar de supermarkt ga heb ik m'n eigen tas mee. Ik probeer zoveel mogelijk gerecycled materiaal te gebruiken, hoe lelijk het soms ook is. Dat is ook een soort van *trade mark* ook geworden. Veel vriendinnen vinden mijn tas verschrikkelijk, ik had daar gewoon een verhaal bij van ja weet je die tas was gewoon vroeger een dekzeil van een vrachtwagen. Van een dekzeil van een vrachtwagen is gewoon een tas gemaakt. Weet je dat soort dingen. En ik probeer me ook echt gewoon heel bewust te zijn van mijn consumptiegedrag weet je. Hoeveel heb je nodig, waarom heb je zoveel nodig. Als je dan een paar schoenen koopt, koop je dan een paar leren schoenen waar je zeker 10 jaar mee verder kan, of koop je weet ik veel een paar dat na een paar maanden alweer vervangen moet worden. Eigenlijk vanalles.

I: En heeft uw man dat ook overgenomen?

R: Ja die vindt het iets moeilijker, maar die is zeg maar ook wel erg milieubewust. En heel praktisch, ik heb op een gegeven moment gezegd je staat te lang onder de douche, ik ga gewoon een kookwekker voor je neerzetten. En dan nu gaat de kookwekker af en dan moet je gewoon stoppen. Dat soort dingen. Maar we hebben altijd een glas water bij het bed om 's nachts te drinken, en soms heb je dan het glas water niet opgedronken en dan gooid hij dat dan daarna weg. Weet je, en dan zei ik ja dat moet je gewoon in de plantenbak gooien of je legt er een schoteltje op en dan kan je het vanavond gewoon nog een keer drinken, want hoezo moet je dan een glas water weggoeien? En nu zou hij dus nooit een glas water zomaar leeggoeien, altijd in de planten of altijd een dekseltje erop en dan de volgende dag weer drinken. Dat soort kleine dingen, het is gewoon zo makkelijk. Je moet het gewoon goed implementeren in je leven, het moet een beetje routine worden ook.

I: Maar probeert u dan ook anderen enthousiast te maken in uw omgeving, familie enzo?

R: Ja, ja, absoluut. In het begin werd ik daar een soort van belachelijk over gemaakt, van oh daar heb je d'r weer. Maar steeds meer hebben mensen ook zoiets van ja we maken er wel grappen over maar eigenlijk moet het inderdaad zijn zoals jij het zegt. En dan zien mensen ook dat het iets is dat zij zelf ook belangrijk vinden, dat zij zelf ook makkelijk kunnen doen. Stap voor stap, en bij de een gaat dat wat harder als bij de ander, maar ik merk dat steeds meer mensen ook dat soort voorbeelden overnemen.

I: En naast die praktische handelingen, houdt u zich ook ermee bezig door dingen te lezen, het internet door artikelen te lezen en publicaties enzo?

R: Ja als er iets interessants is dan, ik ga er niet actief naar op zoek, want dat moet ik wel zeggen, want ik ben geïnteresseerd in teveel dingen om overal zeg maar iets over op te zoeken. Maar als ik een interessant artikel tegenkom, dan zal ik dat ook altijd via Facebook delen. En tegen iedereen echt zeggen lees dit en luister hiernaar. Maar het is niet dat ik op die manier m'n dagelijkse leven mee bezig houd dat ik de hele tijd, dat ik heel veel boeken heb.

I: Even alles op een rijtje zetten hoor, want volgens mij zijn we al een heel eind namelijk. Ohja, de westerse seculiere milieubeweging, die natuurlijk ook heel erg aan het groeien is. Ik ben in de literatuur tegengekomen dat er ook wel vaak kritiek is. Dat komt omdat het ten eerste niet islamitisch is en er wordt ook heel erg vanuit het idee van duurzame ontwikkeling, dat er eigenlijk wel economische groei moet zijn. Heeft u daar nog bepaalde ideeën over, over die westerse milieubeweging?

R: Ik vind een milieubeweging, of deze nou westers of oosters of islamitisch of niet is, een beweging die zich zo specifiek daarop richt. Ik denk dat de milieubeweging in Nederland bijvoorbeeld is ook echt open voor bepaalde doelgroepen dus ook voor verandering, de allochtone groep of de

Marokkaanse groep specifiek, of de moslimdoelgroep. Dat is altijd een heel algemeen iets geweest, terwijl de islamitische doelgroep moet je gewoon op een andere manier benaderen. En dan kun je daar ook gewoon zoveel winst uithalen. Maar dat doelgroepenbeleid dat kunnen ze niet of dat doen ze niet of dan doen ze bewust niet, terwijl je daar ook zoveel winst mee kan halen. De gewone milieubeweging zou dus uit de literatuur uit de islam zoveel kunnen putten en ook mensen kunnen inspireren, van luister eens in jullie religie staat dit en dit en dit. Wat Groene Moslims doet is prima, maar het Wereldnatuurfonds zou precies hetzelfde kunnen doen. En ik denk niet dat mensen zoiets zullen hebben maar zij zijn een niet islamitische beweging dus daar luisteren wij niet naar. Wat ik merk in mijn omgeving is dat mensen juist vooral als het vanuit een niet islamitische organisatie komt vaak ook zoiets hebben van ik schaam me dood. Een niet islamitische organisatie komt mij vertellen hoe het nou met de islam zit, schandalig. Dit had ik moeten weten, dit had ik moeten doen. Dat mensen zich bijna nog veel meer uitgedaagd voelen van hé dat is eigenlijk mijn traditie dat is mijn religie, ik zou daar meer over moeten weten. En dan komt mevrouw huppeldepup mij vertellen hoe het zit. Ik ga dat zelf uitzoeken.

I: Het inspireert ze dan wel..

R: Ja, absoluut. Ik denk helemaal niet dat je zo gesegregeerd moet denken van de Groene Moslims doen het alleen maar voor de moslims en dan hebben we de rest.. Als milieubeweging zou je daar heel veel kunnen halen.

I: En ja eigenlijk misschien het probleem is dat alle religies wel hetzelfde denken over het milieu, maar het heel anders invullen. Maar die samenwerking, ook met seculiere partijen en ook interreligieuze samenwerking, dat zou juist..

R: Ja dat zou veel beter zijn.

I: Maar is dat in Nederland, bijvoorbeeld Groene Moslims werkt die ook samen met andere organisaties?

R: Dat zou ik je met zekerheid niet kunnen zeggen, ik denk haast van wel. Ik dat Hendrik Jan en ook de andere bestuursleden daar echt voor open staan. Maar ik weet niet hoe intensief en hoe precies die samenwerking is. Maar dat zou echt een gemiste kans zijn als dat niet het geval was.

I: Je hebt hier natuurlijk zeg maar een hand vol organisaties die, je hebt bijvoorbeeld ook Tema NL. Was u daar bijvoorbeeld bekend mee?

R: Nee, wat doen die?

I: Dat is dan een Turkse organisatie, maar dit is dan de Nederlandse tak eigenlijk. En ja ook gewoon bevordering van milieubewustzijn, met name binnen de Turkse gemeenschap dan.

R: Ohja, leuk.

I: Wat ik tot nu toe ben tegengekomen zijn Groene Moslims dan en die organisatie, dat zijn de enige in Nederland. Misschien als conclusie, als je het hebt over representativiteit. Het is een hele kleine beweging, maar u gaf ook al aan dat veel moslims zeggen goh je hebt gelijk. Maar inderdaad de vertaling naar de praktijk blijft daar wel bij achter. Hoe zou u de representativiteit van deze milieubeweging willen omschrijven? Is dat dus vooral op theoretisch niveau?

R: Ik snap de vraag niet, sorry.

I: Dat het eigenlijk nog niet echt leeft onder de Nederlandse moslims, dat zeg maar een heel klein deel zich daarmee bezighoudt. Dus dan vraag ik me af van hoe representatief is deze kleine groep voor de rest?

R: Ja ja. Theoretisch gezien is iedere moslim milieubewust, theoretisch gezien. Want als je gelooft in het hele stelsel van islam en haar wetten en regels, dan moet je ook geloven dat je als moslim ook verantwoordelijk bent voor het milieu, je omgeving, dat ook dierenwelzijn een heel belangrijk onderdeel is in de islam. Dus dat is aan de ene kant. Iedere moslim die je erop zou aanspreken met religie zeg maar als basis, die moet op een gegeven moment zeggen je hebt gelijk.

I: En heeft dat dan vooral te maken met de schepping is door God gemaakt, dus waardig voor bescherming?

R: Ja, ja, precies. Dat is echt gewoon de kern. En in hoeverre de mensen daar dan ook echt iets mee doen, daar bewust mee zijn of daar verder mee gaan etc. Dat is een tweede, maar op zich zou je iedere moslim in Nederland en over de hele wereld, als je die op die manier aan zou spreken van

luister een als jij echt een goeie moslim bent, dan is dat gewoon jouw leefregel. Dat is hetzelfde als dat je goed moet zijn voor je burens, moet je ook goed zijn voor de hond en voor het varken en voor iedereen. En dat kan niemand ontkennen, de bewijzen daarvoor staan gewoon in de koran en in de soenna. Die zijn gewoon keihard, je kan niet zeggen ja sorry maar daar geloof ik niet in.

I: Gewoon een grote kloof?

R: Ja dat is met heel veel thema's zo. Dat is precies hetzelfde met een thema als vrouwenrechten, als politiek etc. Op zich, als je met iemand in gesprek gaat dan zal die op het einde altijd zeggen van ja je hebt wel gelijk, maar we doen het al 200 jaar zo, of al 1400 jaar zo, dat is belangrijk, want we moeten de traditie beschermen, we moeten dat doen en dat doen en dat doen.

I: En ook het feit dat die omslag gemaakt moet worden, want sowieso milieubewustzijn is natuurlijk vrij recent en erg aan het opkomen. Dus dat is natuurlijk al eeuwen een soort sluimerend thema geweest binnen de islam, dat dat niet zo prominent was. En als dat nu ineens opkomt dan moeten ze nog die vertaalslag maken.

R: Ja ja, dus ik hoop dat dat nu, doordat er ook gewoon heel veel moslims zijn die gaan een stapje verder zeg maar, die niet meer de hele tijd denken alleen maar denken over dat hele strakke stelsel van wetten, maar ook verder denken, veel meer een mondiale kijk ook op religie hebben. Ik geloof daarin.

I: Ik hoop het. Ik heb in ieder geval alles behandeld.

R: Oke super.

I: Als u nog dingen heeft die u wilt toevoegen of verbeteren?

R: Nee zo een twee drie niet.

I: Als u nog iets te binnen schiet, dan kunnen dat altijd mailen.

R: Heel veel succes ermee.

I: Ja bedankt

Transcriptie interview.

Naam: Dhr. Mohammed Boubkari

Datum: 29-05-2013

Locatie: Café Midi, Leiden

Duur: 1 uur en 21 minuten

I: Ik denk dat het het beste is om even te beginnen met als je iets over jezelf kan vertellen, dus opleidingsachtergrond.. [korte onderbreking door serveerster]

R: Ik ben dus Marokkaans, dat wist je al. Ik ben in Marokko geboren maar hier getogen. Ben met 3,5 jaar naar Nederland gekomen, dat is al heel lang geleden, is '77. '77 zal het zijn, ver voor jouw geboorte [lacht]. Ik kom uit het Rifgebergte, zoals 80%, 90% van de Marokkanen in Nederland. Ik heb gestudeerd, Arabisch gestudeerd, m'n bachelor gehaald, na een hele lange studietijd. Toen kon dat nog. Geen master gedaan. En ik doe nu de lerarenopleiding aardrijkskunde. En ik ben getrouwd, met een Turks-Koerdische [lacht]. En ik zit bij Groene Moslims, ik schrijf wel eens voor Wij blijven hier, weet niet of je die site kent?

I: Ja. En u bent soennitisch?

R: Ja ik ben soennitisch. Maar ik heb geen probleem met shi'a [lacht]. Ik ben oecumenisch ingesteld [lacht]. Ik hou niet van sektarisch..

I: Nee maar het maakt natuurlijk wel een beetje verschil in de religieuze..

R: Ja dat hangt ervan af welke sjiitische stroming je aanhangt. Je hebt heterodoxen zoals de Alevieten uit Turkije en de Ismaelis enzo. Maar wat betreft de Twaalvers, onder meer in Irak en Libanon. Maar ik zie dat meer als een verschil tussen het katholicisme en oost-orthodox christendom, in die zin. Snap je?

I: Ja.

R: En ik vind dat op de spits drijven zeg maar, zoals heel veel extremisten doen.. Wij zijn het eens dat we het nooit eens zullen worden, en verder even goede vrienden.

I: Maar misschien wel weer eens over bepaalde dingen zoals het milieu?

R: Ja, want dat is basisgegeven.

I: Ja, want dat is ook met andere religies zo..?

R: Ik zie dat meer als verschillende noten aan dezelfde boom. En je kunt of de ene kant doorslaan en zeggen er is geen enkel verschil, of je kunt aan de andere kant doorslaan en op elk... Dat je gewoon elkaar op een gegeven moment naar het leven gaat staan, snap je. Ik kies altijd voor de middenweg.

I: Meestal de beste weg he..

R: De beste weg ja. Leven en laten leven, proberen de ander te begrijpen in zijn doen en laten, je hoeft het niet te accepteren, maar wel de ander begrijpen, respecteren. En verder leven en laten leven.

I: Oké duidelijk. En wanneer bent u zich echt met het milieu bezig gaan houden?

R: De school hier die werd voor het eerst geconfronteerd met de milieuproblematiek vanaf de jaren '80. Ook voor jouw tijd volgens mij. Maar zure regen, het uitsterven van dieren, het regenwoud. Dat kregen wij allemaal op de lagere school en we zijn eigenlijk, tenminste mijn generatie, is opgegroeid met allerlei bedreigingen. Destijds de Koude Oorlog, aids kwam, en zure regen, bossen verdwenen. En toen begon dat hele idee van recyclen. Dat hebben we wel met de paplepel ingegoten gekregen. Op de basisschool doorgaand dus, zo is dat getriggerd.

I: Op de basisschool?

R: Op de basisschool ja, dat is wat de basis legt voor alles natuurlijk, met de lessen die werden gegeven. Dat is de basisschool [lacht]. Zonder basisschool heb je geen basis [lacht]. Maar dan ga je je natuurlijk ook afvragen van hoe zou je daar vanuit je geloof naar kijken. En dan ga je je daarin verdiepen, dan ga je net als jij je verdiepen in literatuur. En daar ben ik me dan ook in gaan verdiepen.

I: En was dat ook tijdens je studie Arabisch? Dat je op zich daarmee misschien wat eerder..

R: Ja, maar niet echt fanatiek ofzo. Ik ben nooit fanatiek, gewoon langzaam [lacht].

I: Geleidelijk aan.

R: Ja, geleidelijk aan. En soms verdwijnt het maanden uit mijn interesse, uit mijn blikveld, en dan komt het weer terug. Ik ben niet iemand die zich heel lang op een ding gefocust blijft. Ik kan in korte tijd heel intensief me op iets focussen. Kijk dan trek ik me weer terug, dan heb ik weer iets anders, maar het blijft wel altijd meespelen. Ja en dan ga je daar toch eens over nadenken en nou ja goed de manier waarop wij leven is toch niet helemaal... Koosjer, om een andere religie aan te halen.. [lacht]. In de zin van, en dan heb ik het niet over de religieuze verplichtingen in de zin van bidden enzo, maar dan heb ik het over de manier van hoe je leeft. Van consumptiemaatschappij, hoe je omgaat met voedsel, hoe je omgaat met spullen, hoe je omgaat met autorijden en dat soort zaken. Dat is toch niet helemaal zoals het zou moeten. En dat heeft weer aanraking met de milieu denkwijze, zoals de seculiere dan. Maar vanuit een religieuze visie, dat heeft natuurlijk heel veel raakvlakken, want het gaat natuurlijk allebei om het behoud van de wereld waarin wij leven. En om deze door te geven aan volgende generaties. Maar ik heb zo'n idee dat seculiere milieuorganisaties erg fanatiek zijn en een utopie najagen en er een ideologie van maken, en de aarde, de natuur als een soort seculiere godheid.. Snap je?

I: Ja.

R: Ja iedereen heeft dat wel eens, maar dat moet je kunnen erkennen natuurlijk. Iedereen aanbidt iets, de een een carrière, de ander geld. Of ze noemen dat idolen of afgoden. Iedereen aanbidt iets, maar daar voel ik mij niet thuis. Ik volg die gedachtegangen wel, van het behouden van wat er is, beschermen van wat er is, consuminderen. Ik heb sympathie voor bewegingen zoals Greenpeace. Maar ik beschouw dieren niet al gelijkwaardig aan mensen, ik beschouw dieren als zijnde consumptie-geschikt voor mensen. Ik ben geen vegetariër.

I: En dan alleen maar voor consumptie geschikt, of ook nog iets anders?

R: Hoe bedoel je iets anders?

I: Nou, heeft het alleen maar die waarde, dat je het kan eten?

R: Nee nee, wij maken deel uit van de schepping en zij zijn ook een deel van de schepping. Maar net zoals een leeuw een antilope verslindt, zijn wij ook niet gemaakt om puur vegetarisch te zijn. Ik zie geen morele bezwaren tegen het eten van vlees. Met als argument dat een dier niet gedood mag worden.. Ik zie wel morele bezwaren tegen het eten van vlees als dat leidt tot de vernietiging van ecosystemen of als het leidt tot honger ergens anders op aarde. Als dat leidt tot milieuvervuiling, als dat het gevolg is van het eten van vlees.

I: En dat is dan te veel vlees?

R: Ja, sowieso, te veel is vaak niet goed. Je mag sowieso niet veel vlees eten, maar ik heb geen moreel bezwaar tegen het eten van vlees op zich. Wel morele bezwaren tegen teveel eten van vlees, verspilling. Dieren van hot naar her slepen, industriële slacht. Daar heb ik ook bezwaren tegen. Ik vind als je vlees, dan moet je bereid zijn of een dier zelf te slachten of erbij te staan en ernaar te kijken. Kan je dat niet, dat moet je geen vlees eten. Want jij moet weten dat dat stukje vlees op jouw bord is iets levends geweest, waarvoor is iets levends doodgemaakt, dat moet je met respect behandelen. Niet zomaar achteloos maar weggooiën ofzo of kippenbouten half verorberd in de prullenbak gooien. Als je een stukje vlees eet, dan moet je het ook helemaal opeten. En ik vind dat je een dier dan ook helemaal moet opeten [lacht]. Nou huid en bot niet misschien, maar de rest wel. Dus niet dieren doodmaken voor dat biefstukje of dat kipfiletje en de rest, ja wat moet je daarmee doen, dan ga je daar maar troep van maken of voor de hond of kat. Een beest moet je van snuit tot staart opeten.

I: En die ideeën zeg maar, die je net verteld hebt, die haal je uit de islam? Er zijn bepaalde regels.. Het is sowieso geoorloofd om dieren te eten..

R: Laat ik het zo zeggen, als moslim zijnde ben je niet geboren om vegetarisch te zijn. Je kunt perfect moslim en vegetarisch zijn, maar het is niet toegestaan om vegetarisch te zijn uit geloofsovertuiging. Dus je zegt ik ben principieel vegetariër want ik vind dat vlees niet gezond is voor mij of ik vind het niet lekker, of die hele vleesindustrie die vertrouw ik voor geen meter, dat is allemaal rotzooi. Of ik vind de manier waarop dieren behandeld worden.. Dat zijn allemaal die bezwaren die je tegen de huidige vleesconsumptie en -industrie kunt hebben. Dan kun je perfect vegetariër zijn. Maar als je

zegt ik ben uit principe vegetariër omdat je een moreel bezwaar hebt dat dieren gedood worden voor consumptie, naar mijn idee ben je dan strijdig met de islam.

I: Ja inderdaad gisteren vertelde Hendrik Jan Bakker over die nieuwe webshop voor dat biologische halalvlees die hij aan het opzetten is. En toen verwees hij ook naar jou omdat daar dan toch wel een markt voor is. Dat is nu natuurlijk nog niet te verkrijgen, maar zou je daar wel gaan kopen?

R: Ja kijk, het bewustzijn bij heel veel mensen, maar met bewustzijn moet je vaak ook iets doen. Dat is een volgende stap. Maar veel mensen die zijn of te lui, of die hebben geen tijd, of die hebben geen zin. Dus je moet het eigenlijk pas vragen wanneer het hen uitkomt om het op te brengen, maar niet al te veel moeite vragen. Dus als je nou een webshop zou hebben waarin dat allemaal kant en klaar verkocht wordt plus een bepaalde mate van vertrouwen, dan denk ik wel dat daar een markt voor is. Geen grote markt, de meesten gaan voor goedkoper. Maar ik denk dat er genoeg markt voor is, om een bedrijfje daarin winstgevend te maken.

I: En zou je daar zelf ook gaan kopen?

R: Ja, waarschijnlijk wel.

I: Er is dus een kleine markt voor. Ik heb al gehoord dat er eigenlijk geen sprake is van een islamitische milieubeweging hier in Nederland omdat het allemaal zo kleinschalig is, maar een handjevol mensen. Maar is het wel aan het groeien?

R: Kijk we zitten in Nederland in een fase waarin de eerste generatie, dat waren analfabeten die waren fysiek hier aanwezig maar geestelijk daar, snap je. Een beetje tussen wal en schip. En de tweede generatie, mijn generatiegenoten, die zijn bezig met zich een plaats verwerven in deze samenleving. Die zijn niet bezig met ecologie en dat soort.. Ja misschien individuen. Maar de derde generatie, dat is hierna, als die ouders hebben die een beetje ontwikkeld zijn, die generatie, die gaan zich bezighouden met dit soort zaken zoals waar we nu mee bezig zijn. Dus we zitten in een beginfase.

I: En dat zou dan wel echt de invloed van de Nederlandse samenleving, die speelt dan wel een belangrijke rol? Omdat het thema duurzaamheid hier toch ook wel heel erg aan het groeien is.

R: Nee sowieso, je wordt een spiegel voorgehouden. Als jij leeft in een samenleving waarin een bepaalde rolverdeling is tussen man en vrouw, dan beschouw je dat gewoon als zijnde normaal. Maar als je naar een andere samenleving, waar een andere rolverdeling is, dan ga je je misschien afvragen is dat wat wij hebben wel zo normaal? Begrijp je. Dus dat zet je aan het denken. Dat is ook met milieu. Dan ga je omdat je vanuit je eigen visie alles wil beredeneren, of denkt te kunnen beredeneren, dan grijp je toch op je eigen religie. Daaruit dat ook te kunnen beredeneren en onderbouwen. Niet altijd, ik bedoel je kunt perfect aansluiten bij Natuurmonumenten, of daaraan doneren, zonder dat het specifiek een islamitische organisatie is. Ik zou daar niet iets on-islamitisch in zien ofzo. Of je kunt lid worden of actief zijn in een milieuvereniging, bijvoorbeeld Greenpeace.

I: Maar toch is er wel die noodzaak dat er vanuit de islam dit onderbouwd wordt?

R: Ja want je moet – moet is een groot woord – maar ik denk dat als je mensen vanuit hun eigen achtergrond aanspreekt, dat het veel beter aankomt dan als je vanuit wat buiten hun denkkader.. Denk ik hoor, het hoeft natuurlijk niet. In wezen hoeft het niet echt zo te zijn, maar ik denk dat je toch vanuit een islamitische achtergrond mensen wil laten nadenken, dat dat toch vanuit een islamitisch perspectief moet doen. Vooral als mensen echt religieus zijn, echt op de Heer zijn. En ook als mensen zoiets hebben van witte, blanke organisaties, daar heb ik niks mee, daar voel ik me niet thuis. En je wilt een avond organiseren over het milieu of over bepaalde problemen, sommige mensen zeggen van daar wordt alcohol geschonken, dan kom ik niet. Of dat is gemengd, daar kom ik ook niet. Of dat zijn atheïsten ofzo, dat zijn a-religieuzen, je weet wel. Vaak wordt dat georganiseerd door linkse, georganiseerde mensen en die hebben allerlei ideeën die haaks staan op.. Dat gaat niet vaak samen [lacht].

I: Is er wel overlap, maar..

R: Ja wel overlap. Het is meer vanuit welk perspectief, vanuit welke hoek je dingen belicht. En kijk, je moet het zo zien. Ergens in de Achterhoek dan zullen mensen, boeren, iets aan het milieu willen bijdragen, maar vanuit een heel ander visie, omdat ze hun eigen landschap willen behouden. Terwijl voor iemand die in de stad woont en die doet dat weer vanuit hele andere dingen. Die denken ah die

auto's moeten ook hun dingetje hebben en die korenwolf moet.. Ze hebben wel hetzelfde doel, maar vanuit een heel ander perspectief. En als je die mensen bij elkaar zet, dan zolang je dan over dat doel praat dan kom je er wel. Maar als je beide visies naast elkaar legt, dat gaat fout [lacht].

I: En dat verschil wat je net zei tussen de eerste generatie die uit Marokko komt of Turkije, en dan de tweede en derde generatie, wat is dan eigenlijk het verschil hoe er met het milieu omgegaan wordt tussen Marokko – ik weet niet of je daar zicht op hebt - en Nederland?

R: Wat betreft de eerste generatie?

I: Ja.

R: De eerste generatie, over het algemeen gesproken, zoals m'n ouders, die komen van het platteland, nou ja voornamelijk bergen, maar het platteland [lacht].

I: Niet zo plat..

R: Maar vanuit hun vrijheid zijn zij eigenlijk nog pre-industrieel. Als je naar mijn geboortedorp zou gaan en je zou daar in de jaren '60 rondlopen en je zou daar wat moderne dingetjes wegdenken, misschien dat er een auto rondrijdt, als je wat dingetjes wegdenkt. Dan zou je je zo kunnen wanen in de tijd van Jezus ofzo. Ja, er is niks veranderd. Dus er is geen kunstmest, bestrijdingsmiddelen. Alles wordt gemaakt, gebruikt, plaatselijk gemaakt. En er zijn een aantal producten nodig waarvoor we naar de markt moeten, om dat daar te halen, maar het is pre-industrieel. Dus zij leven in een andere wereld.

I: Zijn zij ook veel meer verbonden met de natuur?

R: Niet met de natuur zoals.. Kijk, vanuit ons perspectief is de natuur iets wat mooi is en beschermd moet worden. Maar zij zitten in de natuur.

I: Ja, ze leven ermee..

R: Ze leven ermee.

I: Ze leven ervan.

R: Ja, dus als je misschien in Kenia bent en je vraagt aan Masai wat is natuur, dan denken ze wat zei je? Wij vinden dat wouw, de Kilimanjaro ofzo. Maar hij is daar, dat is zijn leven. Wij maken een scheiding tussen onze natuur, maar zij leven in de natuur, ze zijn deel van de natuur. En zij kunnen dat onderscheid niet maken. Wij hebben ons buiten de natuur geplaatst en kijken van buitenaf naar de natuur en analyseren het en plakken daar onze eigen – hoe noem je dat – vanuit de mens, mens perspectief, emoties op. Het is mooi, het is prachtig. Zij zitten in de natuur, zij zijn weliswaar uit de natuur gehaald en in de moderne tijd gekatapulteerd, maar geestelijk zitten ze nog steeds daar.

I: Maar wat er gebeurde er dan precies, toen ze hier naar het Westen zijn gekomen? Met die omgang met de natuur, want ze zijn er dus eigenlijk wel minder – praktisch gezien – mee bezig, nu ze hier in het Westen wonen?

R: Ja, nou praktisch niet helemaal. Vroeger ging je naar de boer, kocht je daar melk of naar een slachting ofzo. Dat is allemaal in het kader van wat zij meegenomen hebben. Als mijn moeder ergens langsloopt en ze ziet ergens een tuintje ofzo, dan zegt ze gelijk hé dat is dat of dat is dit. En dat is niet omdat het mooi is ofzo, maar als we dan tv kijken, een natuurdocumentaire ofzo, dan zegt ze oh dat is dat. Laatst waren we aan het kijken en toen was het ergens in Kazachstan ofzo, ja dat hebben wij ook enzo en de nomaden, ja dat deden wij ook . Maar dat is een hele andere manier dan hoe wij kijken naar zo'n documentaire. Wij zien dat meer als oh dat is traditioneel leven, maar zij ervaren dat als zijnde hun manier van leven.

I: Maar is dat alleen maar de dingen die ze dan herkennen? Je hebt bijvoorbeeld gewoon hier in het Westen nieuwe dingen zoals al die bleekmiddelen, of de consumptie die toegenomen is en energiegebruik. Is dat dan weer anders hoe ze daarmee omgaan, want dat herkennen ze niet?

R: Bedoel je hoe ze met die energie omgaan?

I: Ja, dat soort dingen. Omdat het daar natuurlijk allemaal veel primitiever ging, daar kon je niet een half uur onder de douche gaan staan bijvoorbeeld.

R: Dat moet je vergelijken met mensen die in de oorlog de hongerwinter hebben meegemaakt. Een paar van die mensen die zijn heel zuinig en die gooien niks weg. Niet omdat ze niks hebben of omdat ze gierig zijn ofzo, maar omdat ze een tik hebben meegekregen. Zo is de eerste generatie ook, heel zuinig met alles, schaarste weet je wel. Ze hebben schaarste gekend. Jij staat op 's ochtends zonder

het bewustzijn ga je onder de douche staan ofzo, dat is vanzelfsprekend. Ik ook trouwens, onze generatie. Voor hen is dat, eigenlijk het wonder, en als je schaarste heb gekend dan heb je altijd in je hoofd een angst dat het ooit weg zal gaan. Dat het verdwijnt, dat het ooit niet meer is, dat ooit die honger weer terug gaat komen. Dus zij zijn heel zuinig in een bepaald opzicht. Maar niet vanuit milieu...

I: Maar is er ook nog een rol voor kennis, dat bijvoorbeeld de tweede en derde generatie meer kennis hebben van hoe zit het met de bio-industrie, wat voor effect heeft je levensstijl op het milieu?

R: Ja, het is meer.., kijk ze hebben wel kennis. Ik ken bijvoorbeeld mensen in Nederland die hebben geen kennis van afval scheiden en dat soort dingen, waarom is dat dan, dat leg je dan uit. Maar zij zien het meer in de zin van voorverpakt voedsel, daar kijken ze wantrouwend tegenover omdat ze niet weten wat erin zit. Plus ze zien het sowieso, datgene wat fabrieksmatig gemaakt, dat legt het altijd af tegen wat zichzelf kennen, van vroeger. Alles wat niet natuurlijk is gegroeid, smaakt minder en is per definitie minder dan alles wat in de natuur is gemaakt. Dat is meer een kwestie van nostalgie, nostalgie naar het goeie oude leven van vroeger. Alles is beter vroeger [lacht].

I: En verwacht je voor de toekomst, zal het doorzetten, zal het zich verder gaan ontwikkelen, de milieubeweging hier in Nederland?

R: Bij moslims?

I: Ja.

R: Ik denk dat we wel kunnen gaan groeien. Van enkelen zal het naar een redelijk percentage gaan, maar het zal altijd een minderheid zijn die zich daarmee bezig houdt. En je hebt een kern, zeer actieve mensen die zich daarmee bezighouden, daaromheen een schil van geïnteresseerden en mensen die geld doneren of iets kopen, maar alleen semi-geïnteresseerden. Maar ook een grote meerderheid die zal je nooit bereiken. Die is deels misschien ongeïnteresseerd, op een bepaald niveau dat het buiten jouw levenswereld valt. Of gewoon alleen met het materiële bezig is.

I: Of alleen met bepaalde kanten van de religie?

R: Dat ook. Als jij regel-fetisjist bent.. [lacht], dan heb je weinig met het milieu, dat is softie, snap je. Als je de hele dag in de moskee zit dan is er weinig milieu..

I: Maar wat ik ben tegengekomen in de andere twee interviews is dat er blijkbaar zo'n grote kloof is als we het hebben over de moslimgemeenschap tussen het onderschrijven van de theorie, dus dat de meeste mensen wel zouden erkennen ja het is inderdaad de verantwoordelijkheid van een moslim, de natuur daar moet goed voor gezorgd worden. En de praktijk, maar dat zie je natuurlijk bij heel veel mensen zo, ook niet moslims. Maar ervaar je dat ook zo bij moslims? Dat ze de ideeën wel erkennen, maar verder niet..

R: Je haalt een paar koranverzen aan en overleveringen van de profeet. En dan is het ja dat onderschrijven wij ook. Dat beamen wij, maar vertaal dat maar eens naar gedrag. Dan zullen heel veel mensen afhaken. Maar dat heeft niet alleen met het milieu te maken, dat heeft met alle aspecten van de islam te maken. Mensen zijn heel egoïstisch.

I: En egoïstisch, dan zijn ze alleen maar gericht op.. Ze zijn dus niet helemaal gericht op de religie en het milieu, maar waar zijn ze dan..?

R: In mijn optiek is religie bedoeld om je ego in toom te houden. Je moet je ego dusdanig in toom houden dat je eigenlijk jezelf aan banden legt. En dat jezelf aan banden in heel veel opzichten. Of het nou met consumptie te maken heeft of met relaties met anderen is, of het nou de relatie tussen man en vrouw is, relatie tussen ouders en kinderen is of relatie tussen machthebbers en gewone mensen. Alles aan banden houden. Maar dat is natuurlijk je eigen basis – hoe heet dat – je basale, datgene wat in jou leeft, dat controleren. Dat vergt moeite en discipline, opoffering.

I: En dat lukt de meeste mensen niet?

R: Dat lukt 99,9% van de mensen niet.

I: En dan geef je juist wel toe aan overconsumptie en dat soort dingen?

R: Ja, sowieso. Als je nou zegt van ik vind vlees heel lekker. Op zich niet erg, maar elke dag vlees.. Als je zegt van nou ten eerste in navolging van de profeet, die at weinig vlees, dan zou je minder vlees moeten eten. Dan zou je zeggen nou je hoeft niet meteen minder vlees te eten maar je moet alleen vlees eten wat biologisch is. En je moet ook gewoon vlees dat niet alleen biologisch is maar ook nog

halal vlees. Dan bouw je allemaal barrières op die uiteindelijk zullen leiden dat je misschien maar 1 keer in de 2 weken vlees gaat eten ofzo, of 1 keer in de week ofzo. En dat is een opoffering, dat moet je zelf dan aan banden gaan leggen. Dat is wel moeilijk. En kijk, ik praat hier ook voor mezelf natuurlijk als ik het heb over mensen. Ik ga me hier niet voordoen als zijnde..

I: Heilig boontje.

R: Heilig boontje. Dus als ik het heb over mensen dan praat ik in het algemeen, inclusief mijzelf. En dat gaat niet alleen over dat, maar dat gaat over heel veel andere zaken. Was dat niet het geval geweest, dan zaten we niet in zo'n slechte wereld [lacht]. Dat is het. En dus mensen dan geïnteresseerd te krijgen in milieuvraagstukken, dan moet je al een bepaald iets doorlopen hebben, op een bepaald niveau zijn van denken. Dan moet je eigenlijk al dat *self-centered* gedoe al een beetje hebben kunnen.. Daaraan kunnen ontsnappen, op bepaalde momenten. Dat je zegt van nou kan ik eraan ontsnappen, snap je. En sommige mensen kunnen daaraan ontsnappen, en die gaan zich dan inzetten voor het milieu, andere mensen ontsnappen eraan en die gaan zich inzetten voor vluchtelingen ofzo. En als het niet lukt, dan worden ze weer teruggezogen. Maar dat is een ontsnappingsmogelijkheid door zich daarvoor gaan inzetten. Maar dat is de meeste mensen niet gegund.

I: En dat is dan echt een verandering in persoonlijkheid, wat natuurlijk heel lastig is.

R: Dat is heel lastig. Kijk dat is niet alle mensen gegund. Sommige mensen zitten op een bepaald intellectueel niveau, dat kun je ze eigenlijk ook niet kwalijk nemen. En je zit ook in een bepaald systeem dat jou dwingt om een bepaalde kant op te gaan. En als je dan met bepaalde mensen omgaat, dat is heel moeilijk om daar in je eentje..

I: Dat is een gewoon een leefwereld.

R: Ja een leefwereld.

I: Heeft dat ook te maken met geld, met armoede of rijkdom juist?

R: Dat ook. Als jij elke euro moet omdraaien en je hebt kinderen, ja dan ga je niet bij wijze van spreken een kilo gehakt voor 5 euro kopen of je gaat biologisch gehakt waar je 12 euro voor moet betalen. Ja dan is de keuze snel gemaakt. Als je vier, vijf kinderen hebt. Dus het is moeilijk. Maar goed, dat zag je hier in Nederland ook. Die begonnen daar met het milieu.., dat waren geitenwollensokken types. Jaren '70, eind jaren '60, die een beetje vanuit de flower power, hippie-achtige komen. Die werden eerst 25 jaar voor halvegaren versleten. Maar langzaam is dat denken toch nog steeds niet gemeengoed in Nederland, maar het is wel bij een deel van de mensen dat dat toch wel, omdat ze dat ook meegekregen heeft tijdens hun schooltijd. En ze zien toch gaandeweg dat er toch.., het kan niet zo doorgaan. De trein dendert maar voort. En vroeg of laat zal die een keer ontsporen. En als die ontspoord dan gaan we met z'n allen.

I: Doemscenario..

R: Ja een doemscenario. Het is geen doemscenario in de zin dat het morgen over is, maar als je op dit pad doorgaat, dat is dan een *self-fulfilling prophecy*. De wereld is eindig, we hebben er geen twee. Dus als je nu met 7 miljard en laten we zeggen 1.5 of 2 miljard leven er maar op los, die andere 5 miljard nou dat willen we ook. Dan is het *game over*.

I: En dat willen ze ook..

R: En dat is hun goed recht.

I: Ja?

R: Ja, waarom wij wel en zij niet.

I: Ja..

R: Jij kan niet tegen een Chinees zeggen van luister eens, het feit dat jij een koelkast wil hebben of een auto en een tv, dat is eigenlijk niet goed voor het milieu, dus doe maar niet.

I: Dat wordt wel gedaan tegenwoordig. Tenminste, er wordt wel op mondiaal niveau, dat ze zeggen jullie moeten ook maar..

R: Ja maar die Chinezen die willen ook een auto, die willen ook op vakantie gaan, die willen ook.. Er zijn nu een paar miljoen Chinezen die zich dat kunnen veroorloven, morgen zijn het er 600 miljoen Chinezen die zich dat kunnen veroorloven.

I: En in het Midden Oosten is dat ook natuurlijk.

R: In het Midden Oosten idem dito. En mensen die zien dat gewoon op tv, die willen dat ook allemaal. We leven niet in een geïsoleerd, van dat je zegt van ah die mensen. De mensen die willen dat. En als ik nou zeg van dat is niet goed voor het milieu, ja daar hebben wij geen rechten op. Wij leven zo.

I: Maar dan de bron van alles, is dan toch eigenlijk wel in het Westen terug te vinden? Dat zich over de wereld verspreid. En hoe zou je dat dan omschrijven, eigenlijk die oorzaak van de wereldwijde milieucrisis? Waar zit dat 'm in? Het zijn waarschijnlijk meerdere factoren..

R: Het systeem is zo gericht, het is een groeisysteem. Mensen hebben millennia geleefd op die – hoe noem je dat, ik weet het Nederlandse woord meestal niet – op *sustenance* niveau. Mensen produceren net genoeg om te kunnen overleven. Technologie was niet toereikend, ze wisten niet hoe ze meer.. Dus, dat is altijd zo geweest. Op een gegeven moment is in het Westen een aantal zaken uitgevonden waardoor we van een organische economie naar een anorganische economie, dus van hout en mest en wind kwam er opeens energie opgewekt met kolen. Dus het gaat om schepen en treinen laten rijden, fabrieken laten draaien. Ik bedoel, zonder die kolen was Europa op een gegeven moment gewoon weer terugggevallen in barbarij. Dan bereikt het een bepaald punt en dan stort alles in elkaar. Je kunt niet meer voedsel produceren.. Maar doordat je je brandstof, die kolen kan gebruiken, kan je de wereld veroveren.

I: Maar heeft dat ook te maken met hoe er dan met die ontdekkingen om is gegaan? Kolen enzo zijn ontdekt en zijn natuurlijk geëxploiteerd en ook onverantwoord in die zin, dus het ook waarschijnlijk te maken met de manier waarop er dan mee om is gegaan.

R: Je kunt die mensen van toen niet verwijten dat ze zo gehandeld hebben zoals ze gehandeld hebben. Wij zien dat nu, ja je had dat beter zo en zo kunnen doen, maar dat is altijd achteraf. Je kunt niet de vooruitgang.., als je bijvoorbeeld voor de keuze staan of mensen voeden of mensen honger laten lijden, dan is de keuze snel gemaakt.

I: Dus ook weer dat verlangen naar groei?

R: Ja, ontwikkeling.. Allerlei factoren drijven dat voort, oorlog, bevolkingsgroei, uitvindingen die elkaar versterken.

I: Maar ook een bepaalde visie op de natuur misschien?

R: Ja, de visie van dat de natuur er is om onderworpen te worden en gebruikt te worden. Die mensen die de Verenigde Staten ontdekten, Noord-Amerika, die zagen staten zoals Virginia, de naam zegt het al, en die dachten dat moet gebruikt worden. Dat de Indianen dat niet deden, dat waren halve wilden. Dat die Indianen een paar andere keuzen hadden gemaakt in dat milieu. Ze kwamen met een bepaalde visie en als je dan die prairie ziet ja dat is dan mijn grond, kan je lekker koeien op laten grazen en schapen enzo. En als daar bizonen rondlopen, die knal je gewoon af [lacht]. Zo werd dat gedaan. En dan kun je zeggen van oh dat is nou verschrikkelijk, maar hadden wij daar geweest, hadden we hetzelfde gedaan.

I: Ja, maar waar komt daar die visie op de natuur, dat de natuur onderworpen kan worden, uit voort? Heeft dat iets met religie te maken of een bepaald westers wereldbeeld of mensbeeld?

R: Nee dat heeft te maken met de overgang van de Middeleeuwen naar de moderne tijd. En de mens komt centraal te staan, eerst was de mens een onderdeel van de schepping, ondergeschikt aan de aarde. Deels met protestantisme te maken natuurlijk. Maar ik denk gewoon dat het mensen eigen is om te domineren en te plunderen en te misbruiken en te gebruiken. Mens eigen is dat gewoon.

I: En waarom denk je dat, is dat ook iets wat in de islam erkend wordt?

R: Ja, egoïsme is mens eigen. Het egoïsme heeft z'n goeie kant omdat het ons voortduwt, ontdekkingen, we willen altijd iets ontdekken, we willen altijd kijken wat er achter de volgende berg zit enzo. Het heeft ons heel veel goeds gebracht en ook heel veel slechts. Ik bedoel het heeft dingen als medicijnen tegen lepra gebracht, maar ook de atoombom [lacht]. Begrijp je.. En het is mens eigen, en het versterkt zichzelf, op een gegeven moment is het ook een manier van leven, een manier van denken geworden. Het is niet zo dat die Middeleeuwse persoon opeens een natuurliefhebber is ofzo of in harmonie leeft met de natuur. Nee, de Middeleeuwse mens had niet de middelen om dat te doen. Wij zouden de hele aarde kunnen vernietigen als we dat zouden willen. Als wij collectief zelfmoord zouden willen plegen, kunnen we dat gewoon doen [lacht]. Dan blazen we

gewoon de aarde op, dat kunnen we meerdere malen doen. Een gek idee.. Voor de Middeleeuwen is het feit dat je bijvoorbeeld de wereld zou kunnen opblazen.. dat is een hele andere wereld. In de wereld is echt een scheiding opgetreden, de onttovering van de wereld heet dat. Onze of mijn ouders leven nog in een betoverde wereld, waarin magie enzo een grote rol speelt. Daar zijn ze dus half uit gesleurd, leven er nog een soort van in. Maar wij leven in een onttoverde wereld, voor ons is de natuur niet meer angstaanjagend. Voor de Middeleeuwen is de natuur angstaanjagend. Stel je eens voor.. Ik weet niet of je hier ooit op de hei bent geweest, of in het bos. Maar als er geen licht is, dan is het donker, echt donker. En voor ons, als je een keer gaat wandelen 's nachts, een nachtwandeling maakt. Voor de Middeleeuwer is dat gewoon dagelijkse praktijk, dat donkere, echt donker he. Voor hen is dat angstaanjagend, als je in het bos zit met allemaal kobolden en feeën en trollen. Maar die bestonden gewoon echt voor die mensen.

I: En is daardoor ook meer de scheiding tussen mens en natuur ontstaan? Nu is het heel erg van wij begeven ons niet meer in het donker in het bos..

R: Wij zijn geen onderdeel van de natuur, wij hebben ons buiten de natuur geplaatst. Dat is misschien vanaf het begin van de mensheid al zo geweest, maar naarmate de mens meer en meer en meer technologie kreeg, ging dat proces steeds verder. Wij kunnen niet overleven in de natuur. Tenzij je misschien een survival expert bent. De meeste mensen zouden binnen een paar dagen het loodje leggen.

I: Nu wordt wel steeds meer erkend dat het wereldbeeld en het mensbeeld toch wel heel schadelijk is voor het milieu. En vaak wordt dan door moslimdenkers gesteld nou de islam is een mooi alternatief, een mooie oplossing daarvoor. Er wordt dan vaak het hele idee van de schepping aangehaald. Hoe zijn jouw denkbeelden daarover?

R: Kijk, je bent moslim dus je bekijkt het vanuit een islamitisch perspectief, net als je bijvoorbeeld iets anders ook vanuit een islamitisch perspectief bekijkt. Dus grijp je terug op je religieuze erfgoed en daaruit put je inspiratie om een boodschap te vormen, milieubehoud. En dat zijn dan aanknopingspunten om daar een goed verhaal van te maken snap je.

I: En doe je dat zelf ook? Is dat belangrijk?

R: Ja, kijk als je mensen wilt bereiken die alles vanuit een bepaald perspectief bekijken, met een islamitische bril op bekijken, dan moet je ook hun taal kunnen spreken, anders komt dat niet aan.

I: Maar voor jou persoonlijk?

R: Voor mij persoonlijk, ik doe dat niet.

I: Hoeft dat niet?

R: Nee want ik spreek meerdere talen. In figuurlijke zin dan he. Als jij het puur wetenschappelijk uitlegt aan mij, dit en dit en dat en dat, dan begrijp ik dat. En je mij overtuigd met argumenten, ja daar heb je een punt snap je, dan hoef je daar niet ook nog de koran bij te halen om mij te overtuigen. Voor andere mensen is toch meer nodig, die hebben daar toch meer houvast aan en behoefte. Die denken als het islamitisch is dan deugt het wel snap je. Dus stel als je bijvoorbeeld emancipatie wil bevorderen in de islamitische wereld, dan ga je niet Simone de Beauvoir verspreiden, dan ga je dat met de koran doen. Anders lukt het niet, snap je wat ik bedoel [lacht]. Jouw boodschap, die jij wil verspreiden, moet je verpakken in de taal die ontvankelijk is voor mensen. Van ja dat lees ik ook eigenlijk dagelijks, maar ik heb er nooit zo over nagedacht. Als je zegt maar kijk dan wat hier staat, en daar heb je altijd overheen gelezen en denk daar nou eens over na. Nou ja, dan gaan mensen erover nadenken. En het ligt ook aan iemands niveau, aan iemands blik enzo. Maar algemeen gezegd dat je mensen veel beter kunt bereiken als je het toch verpakt in een boodschap.. Zoals ik net al zei het gaat om 1 ding, milieu, de aarde. En als jij dat in een puur a-religieus verhaal giet, dan denk ik dat mensen dat toch wel zal afschrikken. En wat mensen misschien wel als vijandig richting religie enzo detecteren ook. Dan schiet je je doel voorbij en dan bereik je mensen niet.

I: En bijvoorbeeld die omgang met wetenschap, er worden steeds maar nieuwe dingen ontdekt, technologieën enzo. En dat heeft natuurlijk ook veel schade aangericht. Kan de islam daar een alternatief voor bieden, meer ethische omgang met technologie in dit geval? Of is voor jezelf ook weer, dat het niet per se islamitische hoeft te zijn?

R: Kijk, de islam is in wezen, als je het reduceert, het is een boek, een tekst tussen 2 kanten. Het is een primaire bron. Dan heb je nog een secundaire bron en dan heb je een tertiaire bron. Dat is de islam. En daaruit kun je een bepaalde houding nemen in het leven. En als je een regelfetisjist bent dan ga je alleen dat opzoeken, ben jij heel malikitiesch ingesteld, dan ga je dat opzoeken. Wil je dingen over milieu opzoeken, dat staat er ook in. De regel in mijn opinie is gewoon, de islam is niet meer dan het aan banden leggen van het ego. Je hoeft niet per se heel religieus te zijn om een heel milieubewust mens te zijn, maar als je zegt van nou ik wil toch kijken hoe er vanuit onze eigen religie, of daar iets over te vinden is. Dat is mooi meegenomen, maar het hoeft niet per se. Je hebt een grijze massa tussen je oren gekregen, die dien je gewoon te gebruiken. Als redelijk denkend mens moet je eigenlijk tot dezelfde conclusie komen als andere mensen op deze wereld. Als het nou gaat om milieu, of politieke verhoudingen, of het nou gaat om.. Nou rolverdeling man vrouw ligt iets ingewikkelder. Maar ook om consumeren, consumptie, verspilling. Elk redelijk mens zal zeggen dat is verkwisting, verkwisting is verkeerd. Als de ene nou zegt nou ik doe maar 1 peertje aan thuis, dat is meer dan genoeg, dan kan de ander zeggen nou nee dat vind ik te weinig. Maar om overal thuis het licht aan te laten staan, de meeste mensen zeggen van ja dat is onzin. Daarvoor hoef je toch niet in de koran te gaan kijken, of niet neem ik aan [lacht]. Maar wederom, het is een soort minderwaardigheidscomplex, veel mensen hebben een soort minderwaardigheidscomplex. Dus aangezien zij dat hebben, dan moeten wij dat ook in onze eigen geschriften zien te vinden [lacht]. Ja maar de koran, de islam zegt er dit en dit over. Dan krijg je dat soort verhalen, dan zeg je nou ja goed, waarom heb je dat niet 1500 jaar geleden uitgevonden dan. Zeg ik dan maar weer. Maar dat is het nou eenmaal, een soort minderwaardigheidscomplex en een boodschap, dat mensen toch.

I: Dat het aanspreekt.

R: Dat het aanspreekt, dat het toch in hun eigen boodschap. Een soort marketing he, als je een bepaalde doelgroep wilt aanspreken, dan is het het meest effectieve om die doelgroep aan te spreken op wat voor hen herkenbaar is, wat voor hen waarde heeft en belangrijk is. Van dat heb ik wel gelezen, maar nooit zo over nagedacht. Daarmee kan je mensen aan het denken zetten. Dat wil niet zeggen dat je gewoon mensen in het algemeen spreekt dat de boodschap dan verloren gaat, maar ik denk dat die boodschap toch meer zal beklijven en meer impact zal hebben als je dat toch vanuit islamitisch perspectief aanreikt. Denk ik.

I: En hoe je het dan zelf ervaart, hoe je dat net hebt beschreven, wat voor jou zelf belangrijk is gewoon het nadenken zelf en het ego overstijgen als het ware. Is dat dan ook de basis voor die andere omgang met wetenschap, met economie, met kapitalisme, met consumptiemaatschappij?

R: Ja dat denk ik wel. Als je je eigen ego aan banden kunt leggen en je kunt je plaats.., of het nou een dier is of een mens, je kunt uit jezelf treden, van daaruit naar jezelf kijken en naar je eigen gedrag. In de spiegel kijken, je kunt ook kijken naar andere mensen. Dat leert jou toch denk ik, het is niet echt op de goede weg wat ik nu aan het doen ben.

I: Dat zou de basis zijn..

R: Dat is de basis, dat wil niet zeggen dat het gelijk zal resulteren in gedragsverandering. Dat is – hoe zeggen ze dat ook al weer – de geest is gewillig maar het vlees is zwak [lacht]. Dat geldt ook voor mij. Maar dat is het begin, als je dat hebt dan kun je daarop voortbouwen. Dan ga je toch op een andere manier kijken naar het geheel. En ook naar je eigen religie natuurlijk maar ook naar jouw plaats in het geheel. En als je zegt van nou goed, het hoeft niks fanatieks te zijn zoals zo'n milieuextremist ofzo, maar het is toch goed als je erover nadent van heb ik dit eigenlijk wel nodig. Dat ding doet het wel, waarom moet je hem gelijk wegdoen. Maar moet ik de nieuwste telefoon hebben. Dat zijn allemaal van die kleine dingetjes die je kunt doen. En die geen impact zullen hebben op het totaal, maar als heel veel mensen die kleine dingetjes doen, dan wel.

I: En de islam bevat natuurlijk ook best wel concrete richtlijnen, de *shari'a* en het voorbeeld van de profeet. Speelt dat nog een rol in je eigen leven? Dat je daar nog dingen aan ontleend, of ervan leert?

R: Dat komt meer neer op dat aan banden leggen van het ego.

I: Ja, dat is natuurlijk wat meer algemeen en wat abstracter.

R: Ja maar al die regels zijn daarvoor bedoeld. Wat mensen met die regels doen, is die tot afgod maken. Regels zijn een middel, geen doel op zich. Wat mensen ervan gemaakt hebben is een doel op zich.

I: Dus het is heel erg verbonden met elkaar, die regels en dat doel.

R: Ja, kijk een vers in de koran, God houdt niet van verkwisters. Dat zegt het al in feite, je mag niks verkwisten. Als jij toch een verkwister bent, dan ben je eigenlijk al in overtreding. Dan kun je daar in de moskee 5 keer per dag gaan bidden, maar dat heeft weinig..

I: Maar je moet daar ook verantwoording voor afleggen.

R: Ja je moet voor alles verantwoording afleggen.

I: Speelt dat ook nog een rol?

R: Wij geloven in de Dag des Oordeels, wij geloven dat al onze daden gewogen zullen worden, ons doen en laten. En als jij bijvoorbeeld ook iets misdaan, dan kan je dat aangerekend worden. Of dat nou een kat is geweest of je vrouw of een buurman, dat doet er verder niet toe. Of jouw doen en laten in de maatschappij zelf. Alles zal je aangerekend worden. En kijk de koran, de islam is ontstaan in een samenleving waar handel en economie, handel en kooplui enzo, alles wordt verbeeld in termen van alles wordt afgerekend. Goed, slecht. En onder aan de som, en als je dan in het rood staat, dan heb je een probleem. Zo wordt dat praktisch een beetje.. Maar het gaat er gewoon om mensen duidelijk te maken dat jouw doen en laten, hoe klein ook, gevolgen zal hebben. En daar wordt je op afgerekend. En als je zegt ik hou me keurig aan de regels want ik bid 5 keer per dag, ik drink, ik ga niet vreemd. Ja dat is dan allemaal wel mooi, maar als je daarbij bij wijze van spreken je buurman het leven zuur maakt, dan is dat allemaal waardeloos. Dan kom je er niet mee. Snap je. Regels zijn een middel, geen doel. En als je daar een doel van maakt, eigenlijk wat je dan doet, dan maak je die regels tot afgod. Dat is wat regelfetisjisten doen. Die maken zichzelf een afgod.

I: Ik krijg de associatie, ik weet niet of het correct is, maar omdat je zo over dat ego overstijgen hebt, een beetje ook een mystieke inslag?

R: Nee dit is gewoon de kern van de koran.

I: Nee iedereen benadert het weer wat anders, maar het klinkt meer als een soefistische nadruk van de kern van de islam.

R: Nee, want ik ben geen soefi. Ik weet niet of jij ooit wel eens hebt gebladerd in de koran. De islam gaat om recht, recht van rechtvaardigheid. Ja de islam is er voor de vrede, dat is onzin. Soms heb je gewoon oorlog, maar het gaat om recht. Wat staat er tegenover recht, is onrecht. Je moet recht doen, en onrecht vermijden. Dus als jij geen recht doet aan iemand, dan doe je onrecht aan iemand. Daar gaat het om, daar wordt je op afgerekend. Bid je niet, dan doe je onrecht aan God. Maar niet aan de mensen, ik doe geen onrecht aan jou. Als ik niet bid, dan doe ik geen onrecht aan jou, maar wel onrecht aan God.

I: En wie doe je onrecht als je niet goed voor het milieu zorgt?

R: Dan doe je onrecht aan jouw medemens en de toekomstige generaties en aan de schepping God's. Dus daar wordt je ook op afgerekend, want jij bent egoïstisch geweest. Je hebt je ego niet aan banden gelegd, dat was het bevel. Helemaal aan het begin, dat is een dialoog tussen God en de duivel, dan zegt God tegen de duivel buig voor haar. Hij zegt nee. Wat is de bedoeling daarvan, hij kan zich niet over zijn eigen ego heen zetten. Dat is de kern. En de regels om te vasten en je behoeftes in toom te houden leiden allemaal tot dat punt. Klinkt een beetje mystiek achtig, maar soefies hebben daar een hele theorie omheen gebouwd en hele levenswijze, maar in de kern is dit eigenlijk gewoon wat iedere moslim hoort te weten en naar hoort te handelen. Dat de mensen dat niet doen, dat is weer een andere.. Theorie en praktijk is altijd iets anders, dat weet ik. Maar in de kern en als je dat zou bestuderen, in de kern is het gewoon, het staat in de koran, je *nafs*, je ego, is hetgene die jou het slechte pad op brengt. Niet de duivel, de duivel is alleen maar een influisteraar. Wij kennen geen kwaad zoals in het christendom, het kwaad bestaat niet. De duivel is eigenlijk een zielig personage. Hij is een lulletje. Hij komt bij jou en fluistert jou dingen in, maar het is jouw ego die dat wil. En hij is gewoon een zwak figuur, hij probeert je te verleiden. Het is jouw ego die toestemt. Het is jouw ego die leidt tot zaken die verboden zijn en dan heb je alleen maar, dat staat ook in de koran, de duivel zegt aan het eind van *don't blame me, blame yourself*, dat staat er echt gewoon

letterlijk in. In die woorden. Dat is de kern en als je het milieuvraagstuk vanuit islamitisch perspectief zou willen verkopen, dan moet je zeggen nou, de aarde hebben we samen in bruikleen, dus ik geef jou deze telefoon, en dan zeg ik jij mag die gebruiken, maar op een gegeven wil ik hem terug en dan wil ik hem in dezelfde staat terug zoals ik hem aan jou gegeven heb. Je mag hem gebruiken, maar ik wil hem terug in dezelfde staat. En als 'ie kapot is, ja maar zo heb ik hem niet gegeven en dan moet je daar verantwoording voor afleggen. En dat is het hele – in een notendop – het hele milieuvraagstuk.

I: Van *khalifa*..

R: Ja, dus als jij daar een koe of een schaap of een kip hebt en je zegt van nou die mag je opeten, maar als je dat beest mishandelt of pijn laat doen of honger laat lijden, dan overtreed jij de kaders die voor jou gesteld zijn en dan ben jij onrecht aan het plegen. In die zin moet je dat hele milieubewustzijn bij mensen stimuleren en kun je dat ook bij mensen laten bezinken. Want het komt uit onze eigen achtergrond. En dat dat dan naadloos aansloot bij de rest van de milieubeweging enzo, mooi meegenomen. Maar zodra je begint over milieu of natuur in de zin van dat het soort godheid is, zoals mensen soms praten de natuur dit, dan verlies je moslims gelijk. Dan kom je aan de onaantastbaarheid van God. Natuur, de mens staat boven de natuur. Mens is onderdeel van de natuur, maar de mens staat boven de natuur. Maar de mens is wel gebonden aan regels om die natuur.., natuur is niet je eigendom.

I: Het is van God.

R: Het is van God. Net als jouw lichaam niet jouw eigendom is, is ook van God. Dus hoe je daarmee omgaat, daar moet je ook mee oppassen, je wordt overal op afgerekend. En kijk er is altijd een balans tussen God's barmhartigheid en genade en God's woede enzo. Dat heft elkaar op een gegeven moment op. Maar je moet ...

I: Rekenschap geven.

R: Rekenschap geven, ja dat is een mooi woord. Rekenschap geven ja. En in die zin moet je dat milieuvraagstuk aanhangig maken en stimuleren, in die zin. En dan hoef je niet gelijk met hel en verdoemenis en dat soort, nee je moet mensen stimuleren om zelf na te denken. En als dat vanuit een religieus oogpunt gebeurt, waardoor het bij mensen ook inzinkt en tot gedragsverandering leidt, dat is denk ik het hele punt. Mensen willen toch het liefst met hun eigen, met ons soort mensen omgaan, dat is mens eigen. Ons soort mensen denkt zo over het milieu [lacht]. En dan kun je naar buiten toe treden, naar andere milieuorganisaties, die het uit christelijk oogpunt of vanuit joods oogpunt of antroposofisch oogpunt of uit helemaal niks oogpunt, dan kun je dan samen mee werken en dan kun je samen dingen.. Maar persoonlijk is een islamitische milieu-ethiek gewoon verpakking. Het onderscheidt zich niet van een christelijke of van een joodse of een boeddhistische.. Ja boeddhisten of hindoeïsten zijn een beetje. Nou laten we zeggen..

I: Maar het perspectief wel.. Dat verschilt wel.

R: Ja het perspectief omdat mensen dat zo zien. Voor mensen is het heel belangrijk dat het een perspectief, dat ze dan met hun islamitische bril op.. Maar als ik nou mijn afval scheid, dan denk ik van nou God houdt niet van verkwisters en ik denk ik ga alle afval scheiden vanuit die visie. Wat is dan het resultaat vergeleken met iemand die dat doet vanuit.. Dat is toch hetzelfde of niet.

I: Waar het eigenlijk in de kern om draait en het uiteindelijke doel, dat is gewoon hetzelfde.

R: Ja, en de verpakking die eromheen zit, dat maakt dat mensen er meer ontvankelijk voor worden. Dus als ik naar de supermarkt ga en een bepaald merk kies omdat ik daar positieve associaties, terwijl in dat andere potje precies hetzelfde zit, maar dat is dan een ander merk. Dat is marketing. Het is misschien een beetje plastisch gezegd, maar daar komt het wel op neer. En mensen spreekt dat wel meer aan. Als je ergens in een moskee ergens in een wijk een milieubijeenkomst zou willen houden of mensen zou willen interesseren voor het milieu, dan lijkt me dat handig om daar toch een redelijk islamitisch sausje overheen te gieten [lacht]. En als je dat op de Veluwe wilt doen bij de zwarte kousenkerk, dan lijkt me dat het rentmeesterschap en andere zaken daar ook veel beter gehoor zullen vinden dan als je daar iemand van Greenpeace, hardcore atheïst die daar een verhaal vertelt. En je moet ook kijken naar het niveau van mensen, daar moet je ook de boodschap.. Maar dat zijn allemaal praktische dingen. Dat is mijn visie op de natuur. Maar een islamitische milieubeweging in Nederland of in het Westen, hier heb je mensen die een minderheid zijn en toch een zekere mate

van eigenwaarde en een zekere mate van autonomie en een zekere mate vanuit onze eigen visie.. Dat is eigenlijk het doel. Maar het verschilt in wezen niet van andere milieubewegingen ofzo [lacht].

I: Ik heb nog een laatste onderwerp, dan kunnen we afronden. Dat is meer hoe jij in het dagelijkse leven, wat voor dingen je allemaal doet om rekening te houden met het milieu.

R: Dat is een gewetensvraag natuurlijk. Ik eet al heel weinig.. Ik ben eigenlijk carnivoor, maar ik eet maar heel weinig..

I: Ja, meneer Bakker zei dat inderdaad al.

R: Oh serieus over mij?!

I: Ja hij zei hij houdt heel erg van vlees, maar omdat er geen biologisch vlees is..

R: Ik eet heel weinig.. ik ben echt gewoon minder vlees gaan eten. Meer uit praktisch dan uit echt milieu.. Ja ook uit milieu. Ik vind het toch een beetje..., als je zoveel vlees eet en dan kijkt dat bijvoorbeeld zoveel mensen op de wereld honger moeten lijden omdat jij vlees wilt eten, dat klinkt niet echt helemaal koosjer.

I: Dus dat gaat meer om sociale rechtvaardigheid.

R: Ja sociale rechtvaardigheid. Maar ook milieu, bijvoorbeeld als hele bossen worden gekapt om maar vlees te kunnen produceren. En dan de industriële slacht natuurlijk, en dan hebben we natuurlijk ook het feit dat er niet halal wordt geslacht. Ook weer een punt. Dus ik eet voorlopig geen vlees meer buiten, ook niet bij moslims. Ik koop ook geen vlees meer bij de reguliere islamitische slager. Ik eet alleen vlees als ik eerlijk weet dat degene die het slacht of produceert dat ook doet, en dat ik er ook geweest ben en gezien heb hoe dat gedaan wordt. Dan heb ik daar vertrouwen in. En vlees eten is sowieso niet gezond voor je.

I: En verder qua handelingen, recyclen, dat soort dingen?

R: Ja, papier in de papierbak, glas in de glasbak. Ik gooi geen voedsel wel. Dus als iets op de 28^e staat, dat kan je op de 30^e ook nog wel gebruiken. Ik ben koop niks, ik koop niet veel spullen, dat interesseert me allemaal niet, gadgets en dat soort dingen. Maar dat is niet uit milieu oogpunt, dat is meer het interesseert me niet. Maar goed, dat is wel positief meegenomen [lacht].

I: Het gaat om het doel he..

R: Ik heb geen auto, ik fiets veel, openbaar vervoer.

I: Maar is die auto..

R: Nee dat zou ik eigenlijk ook niet zeggen. Maar ik reken het er maar onder [lacht]. Ik weet niet, ik ben eigenlijk niet..

I: Gewoon eigenlijk de standaard dingen die goed zijn voor het milieu.

R: Ja. Het is zoals ik al zei, ik ben niet echt een fanaticus. Ik ben meer bezig met theorie dan met praktijk. Verhalen kan ik houden, ik preek ook niet tegen mensen dat je wel iets of niet moet. Iedereen z'n eigen geweten. Maar ik heb er een hekel aan als er ergens een kraan open staat of dat soort dingen. Of als voedsel wordt weggegooid, daar kan ik niet tegen. En verder ja..

I: Is het dan ook dat als je je meer de theorie, de ideeën, bezighoudt, dat je ook veel erover leest? Dat bijhoudt, publicaties bijhoudt?

R: Wetenschappelijke publicaties hou ik niet bij. Ik lees wel eens zo nu en dan wat artikelen of een boek. Ik hou me eigenlijk meer bezig met politiek, met Midden Oosterse politiek. Dus ik ben hier niet echt.. Ik ben Groene Moslims..

I: De voorzitter toch?

R: Ja..

I: Maar hoe actief is dat nog? Jullie zijn met z'n 3en.

R: Ja met z'n 3en, maar zij hebben net hun tweede kind dus, ik ben met m'n studie bezig, dus het gaat niet echt..

I: Op een laag pitje.

R: Ja, nou we organiseren wel.. we hebben nu wat activiteiten achter de rug, maar het heeft z'n ups en down. Bestaan nou alweer 5 jaar, het heeft z'n ups en downs, maar het is moeilijk om mensen te krijgen die zich actief willen inzetten. We zitten allemaal in een bepaalde fase, wat ik net al zei, iedereen is bezig met z'n eigen carrière, relaties, getrouwd, kinderen, allemaal rond de 30, dertigers,

allemaal in die dingen. We moeten echt gewoon denk ik op zoek naar studenten die zich actief willen inzetten.

I: Hou je zelf ook lezingen of dat je wel eens voor een groep spreekt?

R: Nee, ik ben sowieso geen goeie spreker, dus dat lijkt me ook geen goed idee. Ik ben niet echt genuanceerd [lacht]. Ik ga dingen zeggen die mensen niet leuk vinden. In dat opzicht. Moet je broeders zeggen en dat gezuster gedoe, en dat wil ik allemaal niet [lacht]. Snap je. Kijk dat is ook weer mijn.. dat is niks voor mij. Ik ben meer van de theorie, meer van het denken. En als er dingen gedaan moeten worden ben ik meer van dingen aanpakken en dat soort dingen, maar niet van diplomatie en mensen overreden. Ik kan wel een op een met mensen in gesprek gaan, in een kleiner groepje discussiëren, maar ik ben geen – hoe noem je dat – geen missionaris. Het valt mij moeilijk om de boodschap te verkondigen. Ik kan er oeverloos over praten en ik kan er ook wel een stukje over schrijven, ik kan er wel een interview.. Maar ik ben geen actievoerder en ook geen missiefondsenwerver, dat soort.. Dus mijn inzet in de Groene Moslims is meer theoretisch en soms praktisch van aard in die zin, met praktische dingen, dan echt een boodschap naar buiten brengen, dat is meer iets van Nourdin en Assia [de twee andere bestuursleden van Groene Moslims].

Transcriptie interview.

Naam: Mevr. Fatima Acharki

Datum: 21-06-2013

Locatie: Stadsbibliotheek Rotterdam

Duur: 1 uur en 5 minuten

I: Het is een semi-gestructureerd interview, dat betekent dat ik gewoon een aantal onderwerpen en thema's op papier heb, en dan kunnen we gewoon kijken, dat hoeft ook niet in de volgorde. Het lijkt me het meest handig om te beginnen als je wat over jezelf kan vertellen, dus je achtergrond, opleiding, waar je ouders dan waarschijnlijk vandaan komen..

R: Oké. Ik ben dus Fatima Acharki, 25 jaar. Geboren en getogen in Rotterdam, m'n ouders zelf komen uit Marokko, uit het Noorden voornamelijk, het Rifgebergte. Ik kom uit een gezin van 9, 5 broers en 2 broertjes en een zusje. Ik studeer dus culturele antropologie in Leiden sinds 2 jaar, en daarvoor heb ik maatschappelijk werk gedaan. M'n hobby's zijn lezen, de natuur in en met vriendinnen leuke dingen doen. Maar m'n aandacht gaat toch vooral naar religie, literatuur en natuur. Wat kan ik nog meer vertellen..

I: En ik neem aan dat je soennitisch bent..

R: Ja, ja.

I: Nee ik denk ik vraag het toch maar even voor de zekerheid, want je weet het maar nooit. Je kan er wel vanuit gaan.

R: Ja.

I: En op welke leeftijd ben je je dan ongeveer in het milieu gaan interesseren?

R: Eigenlijk heb ik het altijd al meegekregen in m'n opvoeding. Toen ik heel jong was gingen we met m'n ouders de bossen in en we hadden altijd een appelboom en een vijgenboom, dus daar werkten we ook altijd in. Maar de afgelopen 4 jaar hou ik me daar meer mee bezig. In het begin wat minder, nu een beetje extremer. Ik ben daar vooral in geïnteresseerd geworden door vooral zelf veel te lezen, over de natuur. Het is toch wel iets wat heel belangrijk is in de islam, en vooral religieuze boeken heb ik daarover gelezen. En daardoor ben ik toch anders gaan kijken naar m'n eigen leven en naar de natuur zeg maar. En daardoor ben ik dus ook bewuster gaan leven, niet alleen bijvoorbeeld met voeding of kleding, maar ook m'n dagelijkse handelen. Ook werk, ik werk bijvoorbeeld in een antroposofisch kinderdagverblijf. Ja als bijbaantje. Daar heb ik bewust voor gekozen, niet voor een reguliere, maar een antroposofische, omdat ze zich meer bezighouden met de natuur en het milieu. En ik heb sinds 1,5 jaar ook een eigen volkstuintje.

I: Oh wat leuk.

R: Ja, om me daar echt heel erg bewust mee bezig te zijn. Want ik had zoiets van stel je voor dat ik terugval, dan heb ik toch bepaalde dingen zoals werk of dat volkstuintje om daar weer terug op te vallen.

I: Daar moet je toch naartoe gaan..

R: Ja, eigenlijk zat het altijd al in me, maar ik ben me er meer bewuster van geworden, dat is het.

I: En je had het over boeken die je dan gelezen hebt, kan je dan bijvoorbeeld 1 of 2 titels noemen?

R: Ze zijn niet puur gericht op natuur, want bijvoorbeeld het boek van Tariq Ramadan, die zijn inspirerend omdat hij als schrijver ook heel veel bezig is ook met de omgeving en de natuur, en dat mis ik bij heel veel andere boeken.

I: Ik heb inderdaad ook gehoord dat hij zich daar ook mee..

R: Ja maar ook Hamza Yusuf. Hij houdt zich ook heel erg bezig met duurzaamheid, ook in lezingen en hij heeft heel veel filmpjes ook. En die inspireerden mij toch heel erg.

I: En de opvoeding, dat je dat eigenlijk echt al van huis uit hebt meegekregen. Als je dat zou vergelijken met andere Marokkaanse gezinnen, zijn jullie dan een uitzondering op de regel?

R: Ja zeker wel, want als ik kijk naar familieleden, die houden zich daar helemaal niet mee bezig. En bijvoorbeeld als je het hebt over recyclen, dan kijken ze je echt aan alsof je iets heel gek zegt. Maar ook gewoon de natuur in, ze kennen het wel, maar ze houden zich er totaal niet mee bezig. Of met eten bewaren, of eten delen. Ze zeggen dat moslims heel veel delen, maar als ik om me heen kijk,

dan is het echt dat veel mensen heel veel verkwisten, verspillen. En dat vind ik zo zonde. En ik vind ons gezin daarmee toch wel een uitzondering.

I: En waar komt dat dan vandaan, bij jouw ouders, waar halen die dat vandaan?

R: Ik denk.. Heel veel mensen, de eerste generatie, hebben dat sowieso meegekregen vanuit Marokko, die komen natuurlijk vanuit Marokko hiernaartoe en die hebben dat dan meegekregen vanuit Marokko omdat ze daar heel veel natuurlijk leven. Maar ik denk dat het voornamelijk daar vandaan komt, omdat ze hebben eigen grond, dus ze moesten zelf dingen planten. En ze waren echt afhankelijk van de natuur.

I: Ze hadden eigenlijk een soort boerderij je ouders?

R: Ja een boerderij, dieren. Maar ik denk dat het voornamelijk daar vandaan komt.

I: Maar dat hebben op zich best wel veel Marokkanen die hier in Nederland terecht zijn gekomen..

R: Ja klopt en de meeste Marokkanen die hebben zich misschien wel overgegeven aan technologie en andere dingen. Mijn ouders niet, die houden zich daar gewoon nog mee bezig.

I: En je broers en zussen, of zijn die allemaal jonger dan jou?

R: Nee, ik heb oudere broers en jongere broers. Maar ik zie dat m'n oudere broers zich daar ook heel erg mee bezig houden en ook heel veel in de natuur zijn. En ook twee van m'n broers hebben ook een eigen volkstuinje en zij geven het ook weer door aan hun eigen kinderen en dat vind ik best wel mooi om te zien. Want m'n nichtjes die houden er ook heel veel van om in de natuur te zijn, maar die hebben het ook wel eens over biologische voeding etcetera.

I: Dus het zit wel een beetje in de familie..

R: Het zit wel een beetje in de familie ja.

I: Oké, wat leuk.

R: En daar ben ik eigenlijk zeer blij om.

I: Maar jullie zijn dus wel een beetje uitzondering op de regel zou je kunnen zeggen. En ook als je het gewoon plaatst in de moslimgemeenschap hier in Nederland. Een beetje milieuvriendelijk gedrag en milieu-ideeën enzo, leven die hier een beetje?

R: Ja ik kan niet praten over de hele gemeenschap, ik ken niet iedereen.

I: Maar wat is je indruk?

R: Het kan beter. Het kan echt veel beter. Als ik kijk naar de Marokkaanse moslims, die zijn nog heel.. Tenminste hoe ze overkomen, heel onwetend. En eigenlijk kan ik ze die onwetendheid niet.. Daar ben ik ook niet voor. Maar als ik kijk naar hun gedrag, wat ik net al zei, verspilling en verkwisting, en ook gewoon qua kleding dat ze gewoon, ze houden van merkkleding, helemaal niet boeiend waar het vandaan komt. En vandalisme heel erg. Dan denk ik toch wel oei waar zijn die mee bezig. En ook over halal, dat ze denken als er maar *bismillah* wordt gezegd of als de halssnede maar goed gesneden wordt, dan is het oké. Terwijl halal voeding zich heel erg bezighoudt met biologische, dynamische landbouw, dus dan denk ik ja waar zij die mee bezig.

I: En dat noem jij onwetendheid, dus het is eigenlijk wel gewoon een gebrek aan kennis?

R: Ja dat denk ik wel. Als ze echt gewoon zouden weten hoe de islam tegenover natuur en milieu staat, en hoe de profeet daarover dacht.. Ze noemen de profeet hun voorbeeld, maar dan denk ik weten jullie wel hoe jullie voorbeeld echt is.. Ik denk als ze daar meer kennis over hebben, dat ze echt anders gaan kijken naar de wereld en de omgeving en de natuur.

I: En hoe komt dat dat gewoon zo'n sluimerend thema is?

R: Ik denk desinteresse. Dat denk ik. De jeugd die houdt zich niet daarmee bezig, met hele andere dingen. En ik denk als er meer aandacht aan wordt besteed, dat mensen zich daar dan ook meer voor gaan interesseren.

I: En waar houden ze zich dan wel mee bezig?

R: Ja alles behalve de natuur.

I: Ja, maar met leuke kleding..

R: Met merkkleding, met gezien worden, social media, al dat soort dingen.

I: En als je het hebt over religieus vlak, ze houden zich niet met het milieu bezig, maar houden ze zich juist..

R: Ja, bijvoorbeeld wat is halal, wat is haram. En hoe ga je naar de hel. Terwijl als er boeken zouden zijn over natuur en milieu, dan zou dat echt een verrijking zijn. Heel vaak denken mensen bij de islam, tenminste als ze kennis op gaan doen over de islam, dan denken ze alleen maar aan hoe moet je het gebed verrichten, en hoe waren de voorgangers. Maar niet hoe ben ik goed voor mezelf of voor m'n omgeving, of voor het milieu.

I: Dus eigenlijk een beetje de standaard thema's.. de regeltjes.

R: Ja, terwijl het gebed, natuurlijk dan richt je je tot God, maar het gebed zit ook in je handelen, hoe ga je met anderen om, hoe ga je met de omgeving om.

I; Want hoe zou je dat dan omschrijven, het goed omgaan met het milieu vanuit de islam. Wat betekent dat voor jou? Is dat ook een soort vorm van gebed?

R: Ja, het hoort er gewoon bij. Je kan het niet onderscheiden zeg maar. De natuur hebben wij gewoon nodig, niet alleen voor onze fysieke behoeften, maar ook voor onze spirituele behoeften. Het is onderdeel, het hoort gewoon bij je leven, bij je handelen.

I: En wat zijn die spirituele behoeften dan?

R: Je moet het als een zien, de natuur en jij zijn zeg maar een. Dat je niet zonder elkaar kan, en jij moet weten dat wij de natuur nodig hebben, maar dat de natuur ons ook nodig heeft. En door te verkwisten en door het onheus te bejegenen, dan doe je zeg maar jezelf ook schade aan. En niet alleen jezelf, maar ook de generaties na ons. En ik denk als je daar anders tegenover staat, zeg maar spiritueel bewust, dat jij met liefde gaat behandelen, zoals God het heeft gewild. Dan zorg je ervoor dat de generaties na ons, dat ze daar juist beter later aan hebben zeg maar.

I: En die schade aan jezelf en aan de natuur, en ook aan God, of aan je relatie met God?

R: Ja ik denk ook aan je relatie met God. Want God heeft gezegd zeg maar, Hij heeft de natuur voor ons geschapen en – ik weet niet hoe dat vers precies gaat – maar Hij heeft ook gezegd dat wij daar de hoeders van zijn. Niet expliciet hoeders, maar een andere benaming daarvoor. Dus als jij daar zeg maar schade aan berokkent, dan schaad jij ook het vertrouwen van God. God heeft vertrouwen in jou gesteld dat jij Zijn schepsels goed zou behandelen, verzorgen, etcetera. En als jij dat niet doet, als moslim zijnde, dan..

I: Dus dan heb je het over dat idee van khalifa..?

R: Ja, klopt.

I: Ik weet niet precies inderdaad hoe dat vertaald is, ik heb dan een Nederlandse koran.

R: Ja ik weet ook wat jij bedoelt, maar ik kan daar niet zo expliciet op komen.

I: Ja, nee, oké. En even terug naar de Nederlandse situatie. Zou je zelf willen zeggen er is wel sprake is van een Nederlandse-islamitische milieubeweging?

R: Jawel, ik zie ook in mijn omgeving dat er steeds meer mensen zich daar bewust van worden. Het is nog niet voldoende..

I: Het is nog heel pril..

R: Ja, heel pril. En ik denk dat, net zoals bij Wij Moslims [Groene Moslims], ik denk dat dat een van de organisaties is die zeg maar heel veel kan bereiken. Het is een Nederlandse organisatie en hun teksten zijn heel erg goed..

I: Wij blijven hier bedoel je nu?

R: Nee Wij Moslims. Groene Moslims bedoel ik [lacht].

I: Oh, oké.

R: En zij zijn toch wel, net zoals die Hendrik, ik weet niet precies wat zijn naam is..

I: Hendrik Jan Bakker.

R: Ja, die is toch wel bekend en als hij daar meer mee bezig is dat hij dan toch wel veel mensen bereikt, veel moslims.

I: Hij is nu sinds een jaar alweer, hij heeft het opgericht in 2008 en hij is er nu weer uitgestapt. En er zijn nu 3 anderen. En hij heeft nu, ook echt sinds kort, een webwinkeltje opgericht, Fitrah Food. En dat is dus, dat is mij verteld, voor het eerst in Nederland, biologisch halalvlees, wat verkrijgbaar is.

R: Dus dat is helemaal eerlijk en biologisch-dynamisch?

I: Niet dynamisch, maar wel biologisch zeg maar. Dat biedt hij dan aan op internet..

R: Nee daar heb ik nog niet van gehoord.

I: Nee, maar het is ook echt nog maar sinds 3 weken ofzo.

R: Maar dat denk ik ook door middel van die discussie niet halal, wel halal, dat mensen zich ook meer gaan verdiepen in hoe zit het nou echt. Tenminste dat denk ik, ik doe dat wel. En ik denk veel mensen met mij ook.

I: Denk je dat halal ook gaat om dierenwelzijn?

R: Ja nou zeker.

I: Dat omvat gewoon dus meer dan alleen het slachten..

R: Ja nee het omvat ook de manier hoe de dieren worden verzorgd, de ruimtes. Want dat staat ook in de *shari'a*, een van die principes is de ruimtes, dat ze kunnen paren. En dat ze niet worden ingespoten, dus dat er geen antibiotica toegepast hoeft te worden. En dat staat in de *shari'a*, maar dat wordt ook hier in Nederland toepast in de biologische-dynamische landbouw. Dus het gaat dus niet alleen om zeg maar de richtlijnen, maar ook om het welzijn van de dieren.

I: Maar dat is gewoon heel erg onderbelicht door moslims.

R: Ja klopt heel erg. Ik zie dat ook bij m'n ouders, en ik heb ze echt verteld hoe het echt zit. En die kijken nu ook heel anders daarnaar. En ik heb heel vaak geroepen dat ik eigenlijk gewoon vegetarisch moet worden, want eigenlijk is er helemaal geen sprake van halal. Dus daar zit ik eigenlijk nog steeds over te twijfelen.

I: Maar die mogelijkheid voor biologisch halal vlees is er dus volgens mij nu. Zou je dat overwegen om daar je in te verdiepen of dat eventueel te kopen, via die webwinkel?

R: Ik zou me dan eerst heel erg erin moeten verdiepen, voordat ik dat ga doen..

I: Maar dat is wel een optie voor jou?

R: Ja, ja dat is wel een optie.

I: Want het is verder niet in Nederland mogelijk, biologisch halalvlees.

R: En ik heb het echt bijna 1,5 jaar niet gegeten..

I: Geen vlees..?

R: Ja.

I: Oké..

R: Dus ik ga me er ook echt in verdiepen, ik vind het wel echt een goed initiatief. Dus wellicht dat het..

I: En ben je verder bekend met Groene Moslims?

R: Nee, wel dat ze iets organiseren over waddentochten ofzo. Maar ik ben er verder niet echt heel erg mee bekend.

I: Oké, en zou je daar misschien op latere termijn interesse in hebben?

Ja ik zou daar wel interesse in hebben, want toen jij mij vertelde over dat interview, ging ik wel een beetje googlen naar ze. En ik heb ze wel een paar keer gezien, maar verder was er niet echt interesse. Maar ik denk dat ik hun site even ga uitpluizen en kijken hoe het zit. Weet je wat het is, ik ben niet zo van ergens bij aansluiten. Het is wel een heel goed instituut, maar ik ben meer van op mezelf en m'n eigen ding doen. En ik wil zeg maar eerst zelf heel goed zijn en zelf dingen ondernemen voordat ik me ergens bij aansluit.

I: Dus je bent nu nog in je eigen persoonlijke proces bezig..

R: Ja, en dat heb ik op verschillende raakvlakken, maar ook op dit raakvlak, van heel erg bewust zijn met de natuur. Ik wil het wel een beetje doorgeven via de artikelen die ik soms op Wij blijven hier plaats, om mensen toch een beetje bewuster te maken.

I: En wat voor reacties krijg je daarop?

R: Meestal wel positief.

I: Van goh je hebt gelijk of..?

R: Ja, goh je hebt gelijk, maar ook mensen die het er ook gewoon niet mee eens zijn. Mensen die zich daar helemaal niet in interesseren, die het wel leuk vinden om zoiets te lezen, maar daarna zoiets hebben van nou ja ik heb het gelezen en het was leuk en mooi en je moet vooral je ding doen, maar mij interesseert het niet.

I: Die vinden het niet belangrijk..

R: Ja die vinden het niet belangrijk. Dat is dus de interesse.

I; En als je kijkt naar de moslims hier in Nederland, onder wie het wel een beetje leeft?

R: Ja die ken ik eigenlijk niet zo heel erg.

I: Ja maar misschien wel een aantal..?

R: Ja een aantal..

I: Maar zie je bijvoorbeeld ook nog verschillen tussen de eerste, tweede en derde generatie? Tussen mannen, vrouwen, tussen jongeren, ouderen?

R: Jawel, ik zie wel verschil tussen de eerste generatie en de generatie van nu. De eerste generatie die zijn nog heel erg van de volkstuintjes en gezonde levensstijl. Maar de jeugd, tenminste de generatie van nu, die heeft daar een beetje een soort van lak aan. Ja je moet ze niet allemaal over 1 kam scheren ofzo, maar als je ziet waarmee kindjes nu opvoeden, met energiedrankjes en allemaal zoetigheden. En ik zag een moeder gisteren die haar kind van 6 maanden Tucjes gaf, vol met zoetstoffen. Dan denk ja waar ben je mee bezig. Wij, op het antroposofische kinderdagverblijf, geven ze dan een biologische soepstengel of een rijstwafel, maar geen Tuc. Er is echt een verschil.

I: Ja want ik heb ook wel in een ander interview gehoord van, het zijn ook juist wel weer de jongeren en misschien ook wel de iets hoger opgeleide jongeren, die dan toch ook wel daar wat meer meekrijgen omdat ze hier onderwijs genieten in Nederland.

R: Ja ze krijgen er wel wat van mee, maar wat doen ze ermee? Want doen ze met die kennis? Passen ze dat toe, dat zie ik heel weinig. Nee, ik ervaar dat niet zo.

I: En hoe kijk je aan tegen, je hebt natuurlijk de ideeën..

R: Trouwens je kan wel zeggen dat de jeugd van tegenwoordig, deze generatie, heel veel meekrijgt vanuit de theorie, maar onze ouders hebben het echt ervaren, de landbouw. En ze waren echt afhankelijk van de natuur, van het weer. In theoretisch opzicht hebben ze dan niet zoveel gehad, maar in de praktijk hebben ze dat allemaal beleefd. Ik leer juist veel meer van mijn ouders op dat gebied.

I: Maar is het dan bijvoorbeeld wel zo dat een jongere van onze leeftijd bijvoorbeeld wel kan uitleggen van goh wat houdt de bio-industrie in bijvoorbeeld..

R: Ja, dat wel. Zij kunnen de kennis die ze hebben verworven wel ter discussie brengen.

I: En als je dan kijkt naar het verschil tussen theorie en praktijk, zou je zeggen dat de meeste moslims jou wel gelijk zouden geven, van goh dat is onderdeel van de islam.

R: Ja ze zouden me zeker wel gelijk geven, zeker als je met verzen komt uit de koran. Ja dan kunnen ze je moeilijk geen gelijk geven. Maar zoals ik al zei, of ze daar dan iets mee doen of verder mee gaan, dat is dan maar de vraag. En of ze het ook volhouden. Ik het begin vond ik het ook heel moeilijk, vooral als je kijkt naar de prijzen van zulke producten. Maar als je dan nagaat waarom die prijzen zo hoog zijn, omdat je bijvoorbeeld ook meebetaalt voor.. Bijvoorbeeld het milieu wordt geschaad en de klant moet dan meebetalen om dat milieu weer te herstellen. En dat is bij de normale industrie, dat hoef je niet voor mee te betalen. Dus als je daar weer verder over nadent, dan wil je gewoon ook meehelpen, om dat ook weer gewoon te herstellen.

I: Maar dat is ook weer een kwestie van je moet je er echt in gaan verdiepen, want iemand ziet die prijzen en denkt echt van laat maar zitten.

R: Ja klopt..

I: En wat voor rol speelt dat nog verder, het is natuurlijk over het algemeen duurder zeg maar, vooral wat voeding betreft, als je een duurzame levensstijl wilt aanhangen.

R: Heel vaak denken mensen gelijk aan kleding of aan voedsel, maar het betreft echt ook je huis, rente, auto, neem je wel de auto of geen auto, kies je voor de fiets of toch de bus.

I: Dat kan juist weer geld besparen natuurlijk.

R: Ja dat kan weer geld besparen.

I: Maar als je het bijvoorbeeld hebt over voeding en kleding, dat is doorgaans duurder. Speelt dan dat feit van geld eigenlijk ook nog een rol omdat de gemeenschap ook een iets lagere sociaal-economische positie heeft?

R: Ja zeker. Want net zoals ik, ik kan me niet alles permitteren. Je wil het wel, maar het is te duur en je hebt het geld er niet voor. Terwijl je het wel heel graag wilt. Dus het is zeker wel beïnvloedbaar.

I: En dat is wel voor meer moslims..

R: En moslims zijn meestal ook, groot gezin, dan andere bevolkingsgroepen. Ja dan moet je toch wel een bepaald budget hebben om dat te kunnen realiseren. Dus ja geld speelt wel een rol.

I: En wat zijn je toekomstverwachtingen van die Nederlands-islamitische milieubeweging?

R: Ik denk dat vooral nu, sowieso de media geeft er ook meer aandacht aan, maar vooral nu omdat er zoveel sprake is van discussies rondom het broeikaseffect, nucleaire wapens en nucleaire grondstoffen die worden vervuild. En ik denk dat de moslims zich er toch wel meer voor gaan interesseren. Omdat het gewoon niet anders kan. En niet alleen de moslims, maar ook de niet-moslims.

I: Want het leeft hier in Nederland op zich steeds meer, je ziet ook steeds meer reclames van duurzaam..

R: Er is gewoon heel veel aandacht op dit moment daarover, dus ik denk dat de moslims zich daar ook steeds meer mee bezig gaan houden.

I: En heb je enig zicht op bijvoorbeeld het verschil tussen Marokko en Nederland?

R: Nee..

I: Niet zozeer.

R: Niet zozeer.. Ik ben niet zo erg van Marokko. Maar daar zijn ze toch wel heel anders en ook veel eenvoudiger, maar dat was vroeger zo, dat is nu ook niet meer zo. Maar qua milieuvervuiling, als ik daar om me heen kijk is het ook echt bizar. Overall zakjes die daar maar 100 jaar rondzwerven. Dieren die dat opeten en daar aan dood gaan. Dieren die niet goed worden behandeld, zwerfhonden heel erg, heel mager.

I: Dat zijn hele andere problemen dan hier..

R: Ja hele andere problemen. Want zij hebben natuurlijk ook dieren die ze als werktuig gebruiken en die ook niet al te goed worden behandeld. Dus het zijn wel een ander soort problemen, inderdaad.

I: Oké. Hoe zou jij eigenlijk de oorzaak van de mondiale milieucrisis, hoe zou jij die willen omschrijven, waar ligt dat volgens jou?

R: Waar ligt dat aan.. Eigenlijk kan je niet een hele groep of.. Ik vind ja het ligt gewoon aan jezelf, denk ik. Daar ben ik wel echt.. Ja ik vind dat het gewoon aan jezelf ligt. Want als iedereen zou weten hoe belangrijk de natuur was, wat voor leermeester dat is, wat we daar allemaal uit kunnen putten. En als iedereen daar bewuster van zou zijn, dan zouden er geen problemen zijn.

I: Zijn er bijvoorbeeld bepaalde delen van de wereld of een bepaalde tijd waarin dat heel erg was op een bepaalde plek?

R: Ja ik denk sinds de industrialisering, dat het alleen maar erger is geworden.

I: En dat is natuurlijk iets van het Westen.

R: Ja, vooral de opmars van zoveel technologie en mensen die zich helemaal afstoten. Ja ik denk dat het daarmee te maken heeft. Mensen zijn te ver verwijderd van de natuur.

I: Ze zijn vervreemd geraakt.

R: Vervreemd geraakt ja.

I: En die enorme toename in wetenschap en technologie, dat is dus eigenlijk een beetje uit de hand gelopen..

R: Ja dat is uit de hand gelopen, heel erg uit de hand gelopen, want anders zouden al deze milieuproblemen er niet zijn.

I: Maar hoe kan dat dan dat dat door de jaren heen of zelfs door de eeuwen zo uit de hand is gelopen?

R: Misschien omdat de mens teveel energie uit de natuur heeft gezogen, te veel willen hebben, te veel van alles, waardoor heel veel energiebronnen zijn uitgeput. En dat er gewoon niet genoeg is en dat het alleen maar erger is geworden. En als wij ook zo doorgaan, dat er voor de generaties na ons weinig overblijft.

I: Zijn mensen dan teveel op zichzelf gericht geraakt en te weinig meer op de natuur?

R: Ja teveel op zichzelf gericht geraakt en te hebberig, te veel willen.

I: Materialistisch..

R: Materialistisch. En al dat materiële moet ook ergens vandaan komen, dat komt ook allemaal uit de natuur.

I: En als je de moslimwereld, dus het Midden Oosten en dat soort gebieden, is dat overgewaaid naar het Midden Oosten, ook met de industrialisering enzo, hoe denk je daarover?

R: Ik heb daar niet zo'n blik op, op het Midden Oosten. Maar vanuit het Westen naar het Midden Oosten, ik weet niet waar het precies is begonnen, maar zoals ik nu kijk naar Marokko, ik denk wel dat het overwaait. Dat mensen heel erg, ze zien het Westen als het voorbeeld. En dat ze dat ook heel veel nabootsen, en ik denk wel dat het uit het Westen is gekomen. En dat ze zoveel mogelijk op het Westen willen lijken en ook daardoor juist hebberiger worden. Ook dat de technologie dan ook hoger wordt en dat dat ook weer gevolgen heeft voor de natuur. Ik denk dat het een beetje een cirkel is, dat het maar blijft doorgaan.

I: Een vicieuze cirkel..

R: Ja, en ik weet ook niet hoe we hieruit kunnen komen. Of we daar überhaupt uit komen.

I: Wat is daarvoor nodig denk je? Ja er is ongetwijfeld een heleboel voor nodig, maar wat is de kern volgens jou, wat belangrijk is daarvoor?

R: Oh dat is echt een moeilijke.. Ja wat is de kern. Ik denk dat je heel laag moet beginnen met dingen te recyclen, lief zijn.. Tenminste, vanuit jezelf de natuur liever behandelen, ervan houden. Ik denk, zodra de mens daarvan begint te houden, dat het effect heeft.

I: Dus toch wel heel erg bij het individu beginnen.

R: Ja ik wil niet zeggen dat ze er niet van houden, maar..

I: Ze zijn het vergeten..

R: Ja..

I: Dat ze ervan houden..

R: Ja..

I: Dat ze verbonden zijn met de natuur..

R: Ja dat ze verbonden zijn met de natuur. En de natuur met de mens.

I: En is religie, in jouw geval, is dat daarvoor noodzakelijk?

R: Ja, voor mij dan, ik zie de islam echt als een inspiratiebron van duurzaamheid, het sociale leven en liefde. Dus voor mij is het heel belangrijk.

I: Maar denk je dat het ook zonder islam, of zonder religie überhaupt..

R: Jawel.. Want al die mensen die zich bezighouden met de natuur. Ik ben ook aangesloten bij Milieu Activisme in Rotterdam, dat zijn allemaal geen moslims, die houden zich daar ook heel erg mee bezig. Hun zien de liefde die ik dan heb voor God, die zien hun dan in de natuur. En dat vind ik ook heel mooi.

I: En heb je daar geen kritiekpunten op?

R: Hoe bedoel je kritiekpunten?

I: Nou zeg maar op de seculiere omgang met het milieu, wel de goeie omgang, zorg voor het milieu, maar dan vanuit een seculiere invalshoek?

R: Nee helemaal niet. Ik vind het juist heel erg knap.

I: Maar voor jou persoonlijk is dat..

R: Ik zie dat juist als voorbeeld. Niet alleen voor mezelf, maar ook moslims mogen daar echt een voorbeeld aan nemen.

I: En je had het ook over dat antroposofische kinderdagverblijf? Want vanuit de antroposofie wordt er ook veel met het milieu gedaan..

R: Ja antroposofie is heel erg gericht op de natuur. En de natuur is zoveel omvattend en het heeft zoveel hoeken en weet ik het wat. En heel biologisch ook, en dat proberen die ouders allemaal mee te geven aan die kinderen. Heel vaak kom ik ook ouders tegen en die zeggen dan mijn andere kind, mijn wat oudere kind, die zit niet op een vrije school bijvoorbeeld, omdat dat veel te duur is. Maar ze zeggen dan wel dat ze bijvoorbeeld nog een kind hebben op het kinderdagverblijf en dat ze daar heel erg gelukkig van worden. Dus mensen worden daar gewoon heel erg gelukkig van.

I: En zie je dan ook overeenkomsten qua denkbeelden tussen de islam en de antroposofie?

R: Nee ik zie heel veel raakvlakken.

I: Zoals, als we het over natuur hebben?

R: Ja de antroposofie die ziet ook de natuur als een enorme hulpbron voor de mensen en dat is ook zo met de islam. En ook dat ze het heel goed behandelen en dat ook alles biologisch, dus het is een beetje, heel respectvol, naar de natuur toe, vanuit allebei. Dus het is een raakvlak.

I: En denk je dat er ook meer behoefte is of dat het nodig is dat ook bijvoorbeeld moslims met seculiere of bijvoorbeeld met de antroposofische mensen gaan samenwerken en samen de milieucrisis tegengaan?

R: Ja klopt, maar vooral ook omdat er zoveel raakvlak is. En meestal weten mensen dat niet, meestal weten mensen niet dat de islam zich heel erg richt op duurzaamheid en natuur. Je hebt hier dan bijvoorbeeld de Ecoplaza waar ik wel eens binnenkom, maar daar kijken ze niet op van een hoofddoekje, want dat is best wel multicultureel. Maar bij mijn in de buurt in Noord heb je ook Zonnemaire, en dat is ook een biologisch winkeltje en dan zien ze mij met een hoofddoekje en dan kijken ze echt wow een hoofddoekje. Maar dan denk ik ja maar de islam.. Ja hun weten dus niet wat voor betekenis de islam heeft tegenover de natuur. En als ze zich dan zouden mengen, dat het dan heel mooi zou zijn. Dat er echt iets moois uit zou komen.

I: Maar dat is ook wel lastig, want misschien veel moslims die kunnen het toch ook niet plaatsen als ze bijvoorbeeld met iemand die antroposofie aanhangt, als ze daarmee praten, dan denken ze van ja..

R: Sowieso kunnen ze dat niet, ik kan dat wel.

I: Ja, maar hypothetisch gezien, dat ze denken van goh waar is God in dit geheel?

R: Ja antroposofischen die houden zich ook bezig met je hebt alles gekregen van de zon en de maan. En de islam die ziet dat dan weer niet zo, die zegt van wij hebben het gekregen van God. En als je zegt van ik bedank de zon en de maan voor wat ik heb gekregen, dan zien de meeste moslims dat als innovatie en dat mag dan een soort van niet. Je hebt alles van God gekregen. Want ik kreeg ook een reactie op mijn stuk van Wij blijven hier, van m'n nicht. En die zei van ja Fatima ik vond het echt een leuk stuk, maar jij zegt dat de natuur alles behelst, dat je energie daaruit kan putten. En ze zei van je stelt dan God niet als de persoon van wie je alles hebt gekregen, maar je zegt dat je het van de natuur krijgt. Maar ik zeg ik zie dat niet los van elkaar. Ja dat vond zij dus heel erg raar. In de islam heb je ook verschillende stromingen, iedereen volgt iets anders. En zij volgt weer het salafisme en die zijn wat extremer daarin, dus zij had kritiek daarop. Dus ik begrijp wel wat je bedoelt met kunnen ze samen..

I: Dus mogelijk voor veel moslims vormt het dus wel een belemmering?

R: Ja je moet dan wel een beetje open zijn en ruimdenkend zijn daarvoor. Dus die mogelijkheid is wel een beetje beperkt.

I: Oké, ja dus meer een soort ideaalbeeld, in jouw beleving..?

R: Ja.. Dat is ook weer persoonlijk van hoe je daar tegenover staat.

I: En je zei net de natuur en God dat kan ik niet los zien, en hoe zou je dat verder omschrijven?

R: Ja ook als ik in de natuur ben, alles wat ik zie, het linkt me gelijk aan het hogere, aan God. Ik ben geen soefi ofzo, en ik zeg niet dat ik overal God in zie, maar het moet van iemand afkomstig zijn.

I: Het verwijst naar God..

R: Ja het verwijst naar God. Als ik in de natuur ben, dan ervaar ik zoveel om me heen, ik word me bewust van de liefde van wat God ons allemaal heeft geschonken. En als ik hier dan in de stad ben, dan ben ik meer verwijderd van God lijkt het wel.

I: Dus je ervaart God wel in de natuur?

R: Ja zeer zeker.

I: En is dat bijna op eenzelfde soort manier als wanneer je bijvoorbeeld bidt?

R: Ja, nee precies op dezelfde manier. Het is ook een beetje meditatief zeg maar.

I: Een beetje spiritueel..

R: Ja. En ik ben er ook echt elke dag. Zon, regen, weer, geen weer.

I: Dus bijvoorbeeld je gaat naar de volkstuin, of je gaat naar het bos.

R: Ja, met de fiets, skaten, wandelen. Ik woon bij de Kralingse bossen, ik weet niet of je dat kent, dus dan heb ik bossen vlak in de buurt.

I: Dus dan ben je er vlakbij.

R: Ja. En ik zou ook, ik woon nu nog bij m'n ouders, maar als ik later dan op m'n eigen zou wonen, dan zou ik er echt voor kiezen om ergens dicht bij de natuur te wonen. Dat geeft me toch wel een enorme energieboost.

I: En zou je bijvoorbeeld later ook in je werk ook echt iets met milieu willen doen, als het kan?

R: Nou, het liefst wel. Omdat ik er daar dan ook elke dag mee bezig ben. En dan voel ik me meer verbonden. Maar niet alleen dat, ik heb dan ook het gevoel dat ik iets goeds doe voor m'n omgeving en m'n medemens. Dat vind ik ook heel belangrijk. Want dat vergeten ook heel veel moslims. En Tariq Ramadan heeft dat zo mooi weten te verwoorden, hij zei ook van je hebt niet alleen maar een plicht tegenover jezelf in het leven, maar ook tegenover je omgeving en je medemens en de natuur. En dat vergeten heel veel mensen.

I: Ja dat kom ik inderdaad heel veel tegen, de islam is natuurlijk best wel een geïntegreerd geheel. Ook als je het bijvoorbeeld over milieu hebt, dan gaat het over, de milieu is er voor de mens om te gebruiken, maar het milieu is er ook om voor te zorgen en het hangt ook heel erg samen met zorg voor je medemens, want de mens maakt natuurlijk ook onderdeel uit van de natuur, van de schepping in ieder geval..

R: Ja klopt. Ja de *shari'a* zegt inderdaad dat je kippen mag houden en dieren als werktuig mag gebruiken enzo, tenzij je ze gewoon goed behandelt en gezond eten geeft en goed verzorgt.

I: Er zitten grenzen aan.

R: Ja er zitten grenzen aan en heel veel mensen weten dat gewoon niet. Maar je moet ook niet vergeten dat heel veel mensen zich ook onbewust heel goed bezighouden met de natuur en dat wordt ook wel eens vergeten. Bijvoorbeeld het planten van een boom, heel veel mensen doen dat, maar ze zijn zich niet bewust van hoeveel zegeningen dat met zich meebrengt. Ik las bijvoorbeeld laatst dat als je een boom plant, dat iedereen die daarvan gebruik maakt of elk dier dat daarvan eet, daar krijg je dan zegeningen voor. En mensen zijn zich daar helemaal niet van bewust. Dus ik denk dat als je daar dan bewust van bent, meer liefde gaat voelen daarvoor. En je juist meer gaat inzetten voor de natuur.

I: Maar dat is bijvoorbeeld een handeling van goed omgaan met de natuur, maar wat zijn handelingen hier in Nederland onder moslims die juist heel veel schade aan de natuur berokkenen..?

R: Het zijn echt de kleine dingen, zoals je televisie niet op stand-by, of recyclen, of niet onnodig veel water gebruiken.

I: Allemaal dingen die Nederlanders ook doen..

R: Ja, want daar zit toch geen verschil in.

I: Nee..

R: Heel veel mensen denken dan aan grote dingen. De natuur, hoe kan ik nou weer de natuur helpen. Al die broeikasgassen, dat kan ik toch niet zelf. Maar het begint bij die hele kleine dingen, spaarlampen bijvoorbeeld. Of gewoon 1 keer in de zoveel tijd tuinieren of een moestuintje bijhouden. Het zijn gewoon kleine dingen die grote dingen kunnen veroorzaken.

I: Ik hoorde wel dat omdat reinheid zo belangrijk is in de islam, dat moslims heel erg van het schoonmaken zijn. En heel veel met bleek enzo, en volgens mij een andere organisatie hier in Nederland, een Turkse organisatie, die dan bewust heeft geprobeerd te maken van goh dat is best wel schadelijk al die bleekmiddelen.. Dat wordt heel veel gebruikt.

R: Nou en of, heel veel chemische stoffen. Maar ook juist weer niet. Want je kan wel overall chloormiddel voor gebruiken, maar als je bewust bent wat dat voor jouw gezondheid betekent, dan zou je dat nooit doen. Dus ik denk de kennis die mensen daarover hebben, over die producten, dat dat heel weinig is. En net zoals speelgoed, heel veel mensen kiezen voor plastic speelgoed, omdat het goedkoper is en er leuk uitziet. Maar zodra dat kind dat speelgoed in z'n mond zet, hij krijgt gigantisch veel giftige stoffen binnen en mensen zijn daar zich gewoon niet bewust van. Dat is gewoon heel schadelijk. Dat vind ik eigenlijk ook gewoon triest en dat maakt me ook gewoon verdrietig.

I: En je gaat zelf naar de moskee..?

R: Ja, heel vaak.

I: En merk je dat er daar aandacht voor is, bij de imam bijvoorbeeld?

R: Nee, heel weinig. Echt heel weinig. En als er de een of andere keer een islamitische verslangskomt, dan is het echt heel beperkt.

I: En dan wordt er verder niet op ingegaan..

R: Nee, en dat vind ik echt heel jammer. Terwijl er echt veel aandacht voor moet zijn. Ook qua literatuur trouwens.

I: En de mensen die daar dan komen, probeer je die dan ook enthousiast te maken voor het milieu?

R: Ja, zeker. Niet alleen maar in de moskee, maar ook in mijn straat, in mijn omgeving. Heel veel buurmeisjes zien mij, maar heel veel hebben zoiets van oh ze fietst met een hoofddoek op, ze skate.. Bijvoorbeeld gisteren ging ik skaten en toen zei ik dat ik 2 blokjes om het Kralingse bos skate, en ze vonden dat zo bijzonder en zo leuk, maar ook apart omdat ik dat alleen deed.. Dus ik praat er wel heel veel over, of ik ze inspireer dat weet ik niet, maar ik probeer het er wel zo veel mogelijk over te hebben. En hoe belangrijk dat is, en ik haal dan ook meestal meteen de islam erbij.

I: En dat vinden ze wel interessant?

R: Ja, dan is het meestal meteen van oh jee dat wist ik niet. Oh het hoort toch wel bij ons, het is niet zo raar.

I: Nou dan geef je ze in ieder geval wel wat mee, maar die kloof tussen theorie en praktijk, wat mensen er dan mee gaan doen..

R: Daar maak ik me ook geen zorgen over, ik heb gewoon zoiets van, ik geef het je mee, en wat je ermee doet moet je zelf weten. Ik zet je gewoon aan het denken en meer kan ik niet doen.

I: Dat is ook zo, inderdaad. Je hebt ongetwijfeld wel gehoord van het hele idee van duurzame ontwikkeling, een heel concept wat heel vaak gebruikt wordt. En wat eigenlijk gebaseerd is op wel verantwoord met natuurlijke hulpbronnen omgaan, maar vooral vanuit het idee van goh die raken een keer op en we moeten ervoor zorgen dat latere generaties daar ook nog gebruik van kunnen maken. Dus het wel behoorlijk op de mens en het op het gebruik van de natuur gericht. Misschien heb je er nog nooit over nagedacht, maar hoe kijk jij aan tegen dat hele idee, wat toch veel terugkomt ook in de media enzo?

R: Ik lees er ook heel veel over, en zoals je ook met heel veel Hollanders, niet Marokkaanse Hollanders, maar gewoon Hollanders, die zijn daar heel erg mee bezig. En als ik kijk naar hun creatieve ideeën, bijvoorbeeld dingen ruilen, heel veel dingen ruilen. Niet alleen meubels, maar ook kleren, en heel veel samen delen. En heel veel moestuintjes aanleggen. Het zijn toch wel die dingen waardoor je het milieu, de hulpbronnen, minder nodig hebt. En bijvoorbeeld ook recyclen, van oude dingen iets heel nieuws maken. Daar zijn mensen nu zo erg mee bezig, maar niet alleen maar vanwege het gebrek aan die hulpbronnen, maar ook vanwege de financiële crisis. Daar kunnen we heel erg wat van opsteken. Dus vooral veel hergebruiken, minder verspillen van energiebronnen, zoals licht en water. En meer zelf doen.

I: Maar denk je niet dat veel mensen dat dan ook inderdaad doen vanuit het idee om geld te besparen, gaan ze energie verminderen.

R: Ja voornamelijk doen de meeste mensen dat om geld te besparen, maar daar is niks mis mee, als je daarmee ook de hulpbronnen ten goede komt.

I: Maar dat vind je geen verkeerde motivatie?

R: Het is geen goeie motivatie, maar het is wel positief.

I: Het effect is positief..?

R: Ja het effect is positief. En daar gaat het om.

I: Dat is belangrijker.

R: Ja dat is belangrijker.

I: En hoe kijk je zelf aan tegen, vanuit de islam wordt er natuurlijk ook veel geschreven over een islamitische economie, die natuurlijk heel erg afwijkt van het kapitalistische systeem. En er wordt ook gezegd dat heeft ook veel meer positieve effecten op het milieu, omdat niet prioriteit is winst maken en ontwikkeling, maar meer zorg voor het milieu, sociale rechtvaardigheid. Hoe denk jij daarover?

R: Hoe ik daarover denk, het is wel waar. Hoe ik daar dan mee omga, bijvoorbeeld ik heb een keer gelezen dat zodra je gaat pinnen dat je dan 4% onbewust betaalt aan de bank. Dus je moet dan meer contant geld gebruiken, en dat doe ik sinds een paar maanden ook. Ik pin nauwelijks, ja net heb ik

dan wel een klein bedrag gepind, maar dat probeer ik zoveel mogelijk te verminderen. En je hebt ook islamitisch bankieren tegenwoordig, zonder woekerrente. En je hebt geen islamitisch bankieren, maar ik probeer zoveel minder rente te gebruiken door het geld in een oude sok te stoppen bijvoorbeeld. En zo min mogelijk te lenen en ook geen rente. Dus zo probeer ik ook m'n bijdrage te leveren.

I: Maar denk je dat zo'n heel islamitisch systeem, wat natuurlijk nergens ter wereld in de praktijk is ingevoerd, maar dat dat wel beter zou zijn dan het kapitalistische systeem, voor het milieu en voor sociale rechtvaardigheid?

R: Ja ik denk wel dat het positiever is. En het kapitalisme, gaat echt meer om geld, geld, geld. En ik denk wel dat mensen dan ook minder hebberiger zullen zijn ofzoiets.

I: Minder op materiële dingen..

R: Ja minder op materiële dingen.

I: En op geld gericht..

R: Ja, geld.

I: Ja want hoe wordt er dan vanuit de islam naar geld gekeken, want je kan dus niet geld verdienen uit geld zeg maar, met die rente. Zou je dan zeggen geld is toch minder belangrijk vanuit de islam dan in het kapitalisme?

R: Ja zeker, ik weet niet precies hoe de islam tegenover geld staat, maar ik denk wel dat, in de koran staat wel dat je zo min mogelijk moet hebben en zoveel mogelijk moet verspreiden onder de armen, je medemens etcetera. Ze zeggen ook je hebt iets en alles wat daarboven is dat is gewoon luxe. De islam is niet voor luxe, alles wat je hebt is goed maar streef niet naar luxe. En ik denk dat als je alleen maar naar geld streeft, wat heel veel kapitalisten doen, dan streef je ook naar luxe en dat is niet de bedoeling.

I: En als het vanuit de islam dan eigenlijk meer verspreid zou worden onder de mensen, meer mensen worden dan ook draagkrachtiger om, waar we het net al over hadden, die biologische producten enzo te kopen.

R: Ja klopt.

I: Dat is meer een soort ideaalbeeld waar we het nu over hebben, een soort hypothese, wat niet in de realiteit zo is, maar die theorieën bestaan natuurlijk wel binnen de islam.

R: En ja, volgens mij zou het wel effect hebben.

I: Zeker weten doe je het natuurlijk niet, maar..

R: Ja het is toch wel een ideaalbeeld dat je hebt, wat je je voorstelt.

I: En wat voor rol speelt Mohammed als voorbeeld in jouw leven, hij heeft natuurlijk hele praktische overleveringen enzo, ook over het milieu.

R: En ik zie hem ook echt als een groene profeet, dus hij heeft een hele grote impact op mijn leven en hij is ook echt m'n grote voorbeeld. Ik probeer zoveel mogelijk zijn gedachtegoed en zijn handelen na te doen. En hij was ook heel erg van duurzaamheid en liefde voor de natuur en zoals jij misschien ook al weet, dat hij zichzelf dan een paar maanden voor de ramadan terugtrok in de grot Hira, hij kreeg dan allemaal boodschappen en visioenen. En kwam dan ook echt tot rust, tot zichzelf. En ik zie dat dan ook bij mezelf terug en ik probeer dan ook hoe hij met de natuur omging, zo probeer ik mij ook in de natuur terug te trekken en dan te ervaren hoe hij dat heeft ervaren, om nog meer tot zijn zijn te komen zeg maar.

I: Dus het gaat niet alleen maar van zorgen voor het milieu en voorzichtig omgaan met het milieu, maar ook echt je in de natuur begeven en je verbonden voelen.

R: Want zodra dat gebeurt, gebeurt ook dat andere. Dan ga je je ook meer bezighouden etcetera.

I: Is dat dan een voorwaarde?

R: Ja dat effect heeft het op mij gehad. Je moet eerst het beleven en ervaren, de schoonheid ervan inzien. En dan ga je er ook meer van houden en zodra je er meer van houdt, dan ga je ook meer inspireren en meer moeite voor doen.

I: Dat klinkt heel logisch.

R: Ja heel logisch voor sommigen. Zo heb je niet alleen vanuit islamitisch perspectief dan, maar bijvoorbeeld een Franse schrijver en die was ook dichter, ik weet niet precies hoe je het uitspreekt, die was ook helemaal in de ban van de natuur. En in zijn visie kan ik me ook heel erg vinden.

Dat is dan niet islamitisch, maar toch..

I: Dus eigenlijk ervaar jij het zo, er zijn gewoon heel veel gedeelde ideeën onder niet-moslims en moslims, ook verschillen, maar ook gewoon heel veel raakvlakken enzo.

R: Inderdaad.

I: Je hebt al wat verteld over de volkstuintje en hoe je je in de natuur terugtrekt als het ware. En eigenlijk gewoon hele praktische, concrete handelingen die jij doet om rekening te houden met het milieu..?

R: Ja, dus minder licht gebruiken, recyclen. En ik probeer ook wel, ik heb een Nederlandse vriendin die zich daar ook heel erg mee bezighoudt, kennis uit te wisselen, maar ook, dit truitje is van haar [lacht]. Als wij behoefte hebben aan nieuwe dingen, dan kijken we eerst bij elkaar.

I: Wat leuk.

R: Ja hij is wel te groot, maar dan doe je gewoon zo en ja.. Maar dan proberen wij ook bij elkaar te kijken van wat heb jij, wat heb ik. En we shoppen ook steeds minder. Dus het zijn echt de kleine dingen. En dan denk je van je kan niks doen om het milieu te helpen, maar dat kan jij wel. Het zit 'm juist in de kleine dingen. We maken bijvoorbeeld ook zelf kaas, we hebben gisteren 80 liter melk gekocht om zelf kaas te maken. En dat doen we samen.

I: En waar doe je dat dan?

R: Bij haar thuis, met zo'n apparaat.

I: Oh echt waar.

R: Ja eerst boter, eerst maken we er boter van en daarna kaas.

I: Wat leuk.

R: Ja dus dat zijn echt kleine dingen. En brood bakken doen we ook zelf, dat bespaart ook weer kosten. Maar dan doe je de natuur ook weer ten goede. Dus het zijn de kleine dingen. En ook bijvoorbeeld, ik zeg niet dat ik altijd fiets, maar ik neem ook wel eens de bus, en dan komt 'ie soms 2 minuten te vroeg en dat mis ik 'm. En dan denk ik de volgende dag gewoon nou uit protest neem ik dan gewoon de fiets, en dat is nu echt heel vaak. Dan neem ik gewoon heel vaak de fiets, maar niet alleen maar uit protest, maar ook omdat het de natuur ten goede komt, en het bespaart je ook gewoon geld. Dat geld, dat financiële, dat is ook een beetje onlosmakelijk verbonden.

I: En als je het hebt over voedsel, biologisch, ja je woont bij je ouders..

R: Ja ik woon bij m'n ouders, maar m'n ouders zijn niet helemaal biologisch, maar ze proberen wel er heel veel rekening mee te houden, maar ik vind het al heel goed bijvoorbeeld als we dan al 1 ding vervangen voor een biologisch product. Het moet niet in een keer gelijk extreem gaan, want zo val je ook meestal wel weer terug. Maar het is al heel goed dat ze 1 ding al vervuilen voor een..

I: Biologische..

R: Ja.

I: Zoek je ook veel artikelen op, dat je er veel over leest. Ja die boeken die je al zei..

R: Ja, maar niet alleen maar op islamitisch raakvlak, maar ook Nederlandse, Westerse. En je hebt ook heel veel magazines zoals Flow en Happinez en die houden zich ook heel erg bezig met de natuur en milieu. Maar ook op creatief gebied, hoe je de natuur ten goede kan komen, zoals ik net al zei, dingen ruilen. Maar ook zelf dingen naaien, breien.

I: Dus dat hou je allemaal een beetje bij?

R: Ja, en dat inspireert me ook, om door te gaan.

I: Maar dat zijn meer misschien de wat praktische dingen. Lees je ook artikelen of publicaties van islamitische denkers echt over meer de ideeën?

R: Ja klopt, ik heb onlangs nog een lezing, een filmpje, beluisterd en gezien, van Hamza Yusuf, over duurzaamheid. En hij had het er dus ook over dat banken.. En ik had hem ook meteen gedeeld op Facebook, dat mensen zich daar ook bewust van worden, dus daar hou ik me wel mee bezig ja. En ook lezingen af en toe. Maar ik moet wel zeggen dat er nauwelijks lezingen zijn die zich daarmee bezighouden, maar heel af en toe zie je wel eens wat.. Bijvoorbeeld onlangs, maar dat had meer met

gezondheid te maken, maar dat is ook wel weer belangrijk, van Mohammed – ik weet niet wat de achternaam precies is – hij houdt zich heel erg bezig met gezonde voeding. En hij had onlangs een congres gegeven met 3 anderen, dat was heel inspirerend, over een gezonde levensstijl. En dat heeft ook met natuur te maken.

I: Want de mens die hoort ook bij de natuur gewoon. Het gaat niet alleen maar om de gezondheid van de natuur, maar ook om je eigen gezondheid.

R: Ja, eigen gezondheid.

I: Alles is met elkaar verbonden natuurlijk.

R: Maar ook bijvoorbeeld over afvalstoffen. Ik gebruik bijvoorbeeld nooit verf ik m'n haar omdat ik weet dat daar heel veel giftige stoffen in zitten. Ja je hebt ook wel biologische, maar die vertrouw ik ook niet helemaal. En ook gewoon dingen, ik zei recyclen, maar ook gewoon vuil sorteren. Daar zit ook heel veel..

I: Plastic enzo.

R: Ja. En zo min mogelijk plastic zakjes vragen in de winkels, want dat is ook gewoon heel erg. En er heel veel over praten, want meestal hoor je toch wel hé. Want heel vaak als ik met mensen daarover praat, dan zeggen ze hé ik hoor niet zo vaak dat een moslima zich bezighoudt met het milieu. Dan denk ik ja maar het moet wel.

I: Ik neem aan dat je ook wel vriendinnen hebt, ook moslima's, heb je die ook aan kunnen steken?

R: Ja, 2 wel. Maar de anderen ook weer niet. Maar weet je wat het is, ze willen ook wel meteen effect zien, en ja dat lukt niet zo gauw. Je moet er open voor staan en heel veel staan er niet voor open. Als ik ze dan meeneem naar de natuur, de een ervaart het wel, die voelt wel meteen iets, maar de ander weer niet. Ook bijvoorbeeld bij gezonde voeding. Eentje neem ik dan mee naar de eco-winkel en die vindt het dan wel heel leuk om dat te zien, en heel hedendaags en hip. Ze vindt het vooral heel hip, maar anderen weer totaal niet. En die hebben zoiets van doe normaal en waarom is het zo duur, en dat voor zoiets kleins. En je overdrijft.

I: Maar die geven jou wel gelijk als je zegt van nou het hoort eigenlijk wel bij de islam?

R: Ja dan wel.

I: Maar ze moffelen het een beetje weg ofzo?

R: Ja of dan heeft ze zoiets van ah joh wat kan het ons schelen, het is al verpest. Ze zien er het mooie, het positieve niet van in. En dat er daadwerkelijk verandering kan komen.

I: Dat is eigenlijk ook wel weer heel mens-eigen, ten eerste dat je zo'n gedragsverandering, jezelf daartoe moet aanzetten, heel veel discipline.

R: Ja echt een gedragsverandering inderdaad. Daar zou eigenlijk ook meer aandacht aan moeten worden besteed, zeg maar hoe je die knop kan omdraaien. Want het is echt een bewustzijnstoestand die je niet zomaar kan ervaren.

I: Het heeft denk ik ook wel met je omgeving te maken..

R: Ja nou zeker. Kijk ik ben dan alleen met m'n ouders, maar stel je voor dat je een gezin hebt, een gezin met kinderen die al volwassen zijn of niet volwassen. Hoe breng je dat dan opeens over, als je je daar dan meer mee wilt bezighouden. Daar moet je dan ook wel allemaal rekening mee houden, hoe breng je dat over. En of dat positief uitpakt.

I: Ik moet even kijken, want we echt al een heel eind eigenlijk van de onderwerpen. Je zei dat je hier in Rotterdam lid bent van..

R: Van Milieu Conferentie. Ik vergeet de plek altijd, maar in ieder geval we houden ons heel erg bezig met allemaal ontwikkelingen in Rotterdam op het gebied van natuur. En we organiseren elke eerste zondag van de maand, verzorgen we op het marktplein een marktje met allemaal biologische producten met goedkope prijzen.

I: Wat leuk.

R: Ja en daar komen echt heel veel mensen op af, omdat het Noordplein.. Je hebt daar de moskee in de buurt en heel multicultureel en heel veel mensen komen daar dan op af. Omdat ze dan toch wel nieuwsgierig zijn van hé wat doen die schapen daar, want we hebben ook echt schapen daar. En het ruikt er ook echt naar een boerderij, echt een plein dat ineens omgetoverd wordt in een boerderij, allemaal natuurlijke producten, dan komen ze toch wel kijken.

I: En kopen ze ook?

R: Ja, maar ik moet er nog voor zorgen dat ik daar een keer ga staan met een islamitisch kraampje. Niet islamitisch, maar dat ik gewoon informatie kan uitdelen over hoe de islam daar tegenover staat. Daar kom ik trouwens nu net op [lacht]. Dat is wel heel erg goed.

I: Nou als daar sowieso echt al heel veel moslims voorbij komen..

R: Ja heel erg. Het ligt vlak naast een winkelstraat. En we organiseren ook heel vaak boswandelingen en ook 's avonds en ook lezingen over hoe je op een makkelijke manier de natuur ten goede komt. En dan met allemaal tips etcetera.

I: Heel divers ook.

R: Ja heel divers. En ik moet wel zeggen dat het voornamelijk veel oudere mensen zijn, 35 plus. Dat is wel jammer.

I: Ben je de enige moslim?

R: Ja dat ook toevallig. Maar ja je weet het niet je kan anderen ook stimuleren en motiveren om deel te nemen. Maar zodra ze je zien van wat is dat en daar ben ik wel nieuwsgierig naar. En ik had dus ook een tekst geschreven voor Wij blijven hier en heel veel mensen zijn gaan googlen naar die winkel waar ik het over had en ik kreeg ook heel veel berichtjes van bestaan die winkels echt en waar zitten ze dan etcetera.

I: En wat voor winkel was dat?

R: Een natuurlijke kadowinkel met natuurlijke producten. En ook een andere winkel die zich bezighoudt met natuurlijke kleding.

I: Ja, want volgens mij heb ik dat artikel gelezen. Ja, leuk.

R: Ja dus eigenlijk is het zoveel mogelijk verspreiden, wat de mensen ermee doen moeten ze maar zelf weten. Maar dan heb jij in ieder geval je taak volbracht. En ja gewoon hopen op een ideaalbeeld.

I: Maar ook sowieso hopen dat je mensen, door wat je ze meegeeft, toch ook net die kleine, want heel veel kleine beetjes..

R: Ja, daar zit het 'm in, die kleine beetjes. En het hoeft echt niet meteen al een hele omschakeling te zijn, die bewustwording is al heel wat.

I: En dat is het begin natuurlijk.

R: Ja het begin, inderdaad.

I: Oké, leuk. Ik vond het heel interessant.

R: Oh dankjewel [lacht]. Ik hoop echt dat ik jou heb geholpen, want ik dacht ik moet haar echt helpen. Zo'n mooi onderwerp. En omdat het ook heel dicht bij me is.

I: Ik vind het ook wel leuk, jij bent dan van mijn leeftijd, ik ben dan 23. Ik had natuurlijk Alia Azzouzi geïnterviewd, zij is dan begin 30. Maar jij bent ook student, dus dat is ook wel leuk om te zien dat zo iemand.. En die anderen waren sowieso wat ouder. Nee ik vond het echt heel leuk om jouw verhaal te horen.

R: Dankjewel.

I: Had je zelf nog dingen die je wilt toevoegen ofzo?

R: Even denken, nee dat ik je scriptie wil lezen. Nee ik wil jou juist vragen om zoveel mogelijk door te spelen naar mij. Ik vind het echt interessant. En ik bedoel, doordat jij er onderzoek naar verricht, dan kom je meer te weten dan ik. Ik verricht ook wel onderzoek, maar gewoon op het gebied van literatuur, niet in de praktijk. En elk verhaal heet ook wel zo z'n inspiratie.

I: Ik merk heel veel overeenkomsten..

R: En ik weet dat iedereen er ook anders tegenaan kijkt. Iedereen komt natuurlijk uit een andere omgeving.

I: Ja inderdaad, ik merk heel veel overeenkomsten maar ook verschillen.

R: Iedereen neemt dat wat het beste bij hem of haar past, ook qua verzen en hoe jij het interpreteert, dat doet ook iedereen op z'n eigen manier.

I: Oké, dan zet ik 'm uit.

R: Ja jij ook bedankt, echt.

I: Ik vond het leuk.

R: Ja ik ook [lacht].

Transcriptie interview.

Naam: Wati Chaeron.

Datum: 02-07-2013

Locatie: Thuis bij mevrouw Chaeron, Nootdorp.

Duur: 1 uur en 42 minuten.

I: Ik zou eigenlijk willen beginnen met als je wat over jezelf kunt vertellen, dus meer gewoon algemene dingen, naam, leeftijd, opleiding en misschien een beetje over de positie binnen de islam, je oriëntatie?

R: Mijn naam is Wati Chaeron, ik ben 33 jaar oud inmiddels, bijna. Ik ben een moeder van een 19 maand jarige jongetje, hij heet Amar. Getrouwd met Saleh. Ik ben geboren en getogen in Nederland, maar ik heb mijn basisonderwijs gevolgd aan de Indonesische school in Wassenaar. Daarna ben ik gaan studeren aan de TU Delft, ik heb elektrotechniek gedaan. Ik heb een masterdiploma gehaald. Daarna ben ik begonnen met m'n eigen onderneming. Dat was een moeilijke tijd om een baan te vinden enzovoorts en ik wist ook niet precies wat ik wilde. En toen dacht ik, we hadden een projectaanvraag voor migratie en ontwikkeling, dus Indonesië-Nederland. Dat vond ik interessant. En toen dachten we met 2 andere vrienden van gaan we dit nu een onderneming doen, een officieel bedrijf laten registreren. Dus zodoende ben ik een van de *founders* van Emic Research, dat is een bemiddelingsbureau tussen Nederland en Indonesië, maar op groot niveau is het Oost-West relaties zeg maar. Ons project ging zich alleen maar ontwikkelen tot uiteindelijk alleen maar duurzame projecten. Want op dit moment heeft Indonesië een van de belangrijkste landbouwproducties, waar je dus ook heel veel, hier in de Westerse landen, van kan genieten. Maar nu zie je dat er heel veel certificatieprocessen gevraagd worden uit Westerse landen. En dat vraagt een heel proces in Indonesië, dus wij zijn een keer gevraagd door een nootmuskaathandelaar, die gevestigd is in Nederland maar ook in Indonesië. Ze vroegen aan ons om een soort trainingsprogramma op te zetten voor de boeren in Maluku, om de nootmuskaat op een biologische manier te bewerken. Dat hadden we dus gedaan vanaf 2010. Nu loopt het door naar 2011, '12 en 2013. Daarnaast hebben we ook nog verschillende projecten lopen met UTZ, ken je UTZ *certified*? Dat zit in Amsterdam, is een Nederlands initiatief van cacao.

I: Ja.

R: Dat is cacao, koffie, cacao en thee. Ze willen duurzame certificatielandbouw zeg maar en dat is onze partner in Indonesië, samen met hun zijn we in zee gegaan om een Indonesische tak van UTZ te bewerkstelligen. We hebben nu een kantoor in Sanur, in Bali. Mijn partners en mijzelf woonden dus alle drie nog in Nederland toentertijd, maar vanaf 2011 was Aaman Sulchan, dat is dus een van mijn partners, die is geëmigreerd naar Indonesië. Dus in Bali gewoond en gewerkt. En nu fulltime is hij onze partner. En Putri Gayatri Pertiwi die is getrouwd met een Schotse Engelsman en die woont dus nu in Londen. En zodoende is het een beetje een multinational bedrijf geworden, want zij maakt ook contacten daar en Aaman ook in Bali en ik hier in Nederland. Even kijken.. De positie binnen de islam, ik weet niet precies wat je daarmee bedoelt. Maar als ik achtergrondinformatie mag geven, ik ben eerste generatie van de Indonesische moskeegemeenschap in Den Haag. Mijn vader is een stichter van de PPME, *Persatuan Pemuda Muslim se-Eropa*, oftewel *Young Muslim Association in Europe*. Hendrik Jan Bakker, ik heb hem dus daar gekend, in de Indonesische moskeegemeenschap, want zijn vrouw is Indonesiër. Zo was dat. En dus, ik ben eigenlijk opgegroeid en opgevoed in de moskee, al-Hikmah in Den Haag. Ik weet niet of je daar iets van weet, in de Moerwijk..

I: Maar dat is een soennitische..

R: Ja, ik was daar niet heel veel mee bezig van welke stroming ik ben. Ik ben juist pas later geconfronteerd van oh je komt uit Indonesië dus je zal wel een soenniet zijn. Als je mij in een hokje wilt stoppen, misschien wel. Want als ik mijn gebeden doe, mijn praktische dingen, oh dan ben je echt soenniet.. Oh, oké [lacht]. Maar daar hou ik me helemaal niet mee bezig. Ik vind islam is gewoon islam en oké dat ik toevallig een bepaalde stroming volg, als ik maar niemand daarmee benadeel.

I: Het is niet heel erg belangrijk?

R: Het is niet belangrijk voor mij, nee. Dus ik ben nu heel veel actief, toentertijd de jongerenafdeling, nu ondersteun ik hun activiteiten. Ik ben ook nog lid van de moskeegemeenschap. Ik weet niet of dat beantwoordt de positie binnen de islam..?

I: Ja ik heb wel een beetje een beeld. Maar ga je elke week naar de moskee?

R: Ja, voorheen elke week, elke zaterdag, maar vanwege deze baby 1 keer in 2 weken. Het is meer een plek waar broederschap, het gevoel van familie, het gevoel van ik wil graag verbinden met de mensen met hetzelfde geloof weet je. En ik leer eigenlijk meer thuis, gewoon uit m'n eigen boeken om eerlijk te zeggen.

I: Meer de sociale dimensie?

R: Ja, klopt, dat vind ik ook belangrijk. Dat is de samenstelling van alle verschillende gezinnen die je vormt en je draagt natuurlijk ook bij in de maatschappij, dus vandaar. En ik ben heel veel bezig met heel veel dingen. Dus ik heb mijn eigen onderneming, ik heb mijn moskeegemeenschap, maar ik heb ook de EPN, dat is de *European Peacemaker Network*. Ik ben betrokken in een groep jongeren, moslimjongeren, eigenlijk merendeels uit mijn eigen moskee. Ik werd gevraagd in 2010.. Als ik een beetje teveel praat dan moet je het zeggen hoor.. [lacht].

I: Nee nee.

R: Maar misschien is het ook leuk om te weten, want ik ga jou straks gegevens geven van vrienden van mij uit deze groep die ook heel erg bezig zijn met duurzaamheid. Iemand die is zelf een *social entrepreneurship* aan het beginnen voor het recyclen van meubels.

I: In Nederland dan?

R: Ja, in Nederland. Rudi van der Aar. En die ander heet Saad Shah, hij is Pakistaans maar hij heeft de Nederlandse nationaliteit omdat zijn moeder half Nederlands is. En hij werkt aan een initiatief, Metabolic Lab.nl, moet je maar even kijken. Dat is een initiatief van verschillende jongeren, niet alleen moslimjongeren, maar toevallig is hij wel moslim en hij praktiseert dat. In een project van duurzame steden, dus duurzame steden, duurzame projecten, enzovoorts. Die EPN, we werden gevraagd om een internationale conferentie bij te wonen in Zwitserland. Daar was een imam die wilde heel graag 1000 *peace-agents* opleiden, *how to be a peacemaker*, in Europa. Er waren heel veel misstanden en heel veel confrontaties, conflicten moet je maar zeggen, op sociaal niveau van minaretten of niet, burqa of niet, enzovoorts. Heel veel misstanden. Zodoende waren we terug gegaan naar die internationale conferentie en hadden we dus die EPN gesticht. En EPN staat meer voor *empowerment* voor onszelf, dus dat we onze religie goed kunnen bestuderen, zodat we naar buiten komen met een goede boodschap zeg maar. Daarnaast ben ik werkzaam ook bij een werkgever in Amersfoort, dat heet de stichting *People for Earth*. Dat is een stichting waarmee wij een duurzame *framework* proberen te ontwikkelen voor *business-to-business* advies. Dus onze klanten, we hebben een keertje een samenwerking gedaan met Greenpeace, met WWF, met Unilever, met Heineken, enzovoorts. Waar ze allemaal graag duurzaamheid willen weten. En we proberen een soort *framework* te geven van waar moet je allemaal op letten als je duurzaamheid belangrijk vindt. Dus dat doe ik 2 dagen in de week.

I: En dat is gewoon een seculiere organisatie, in Amersfoort?

R: Ja, gewoon een Nederlandse werkgever. Internationaal ook, ik heb collega's uit Amerika, Italië, Peru, Duitsland, Nederland, 1 Nederlander, nee 2 met mij.

I: Oké, heel internationaal.

R: Ja. Nee dat heeft niks met islam te maken.

I: En Emic Research, is die echt gestoeld op de islam?

R: Nee, toevallig zijn wij wel aangesloten alle 3, Aaman en Putri, allemaal aangesloten aan de moskeegemeenschap. Putri uit Amsterdam en Aaman en ik uit Den Haag. Dus we hebben de basis wel, maar het bedrijf is zelf niet islamitisch. Maar wij vinden het wel belangrijk dat wij altijd met elkaar omgaan, maar ook met de projecten, met andere mensen, omgaan met de bron van de islam, met het licht van de islam zeg maar. Dus als we gaan vergaderen gaan we ook altijd *Bismi'llah ir-Rahman ir-Rahiem* zeggen. Want ja wij vinden dat, als we willen varen in een wereld vol met verschillende uitdagingen, willen we nog steeds op een boot varen met de islam zeg maar.

I: Maar zijn er nog meer werknemers bij Emic Research?

R: Nee, gewoon met z'n 3en. Soms gaan we wel met partners om of met ZZP'ers af en toe.

I: En dus natuurlijk de partners in Indonesië, die zijn ook overwegend wel moslim?

R: Nee, UTZ is geen islamitische..

I: Nee oké, maar bijvoorbeeld die boeren?

R: Toevallig die boeren, die komen uit een islamitisch klein dorpje in Ambon. En Ambon is 50-50 moslim en christenen. Toevallig dit bedrijf die ons heeft benaderd, die zijn moslims.

I: Maar dat maakt voor jullie ook niet uit, ook al waren het bijvoorbeeld christenen?

R: Nou, in 2012, vorig jaar, waren Putri en Aaman, ik had een kindje dus ik kon niet, helaas. Zij gingen naar Serang, dat zijn dus boeren die het christendom geloof hadden. Dus onze tactiek was inderdaad hoe haal je dat besef naar boven over het feit je bent een boer, je gaat het land gebruiken om jezelf te onderhouden, maar ook om andere mensen te voeden. En wat voor principes draag je daarbij, als je moslim bent dan gaan we de koran dus eventjes naar buiten brengen, even kijken wat er allemaal staat. Maar ook het christendom, dan kijken we in de bijbel, wat zegt de bijbel over duurzaamheid. Dat is Emic Research, emic is jargon uit de antropologie, Putri studeerde antropologie en het was haar idee, maar het paste heel goed, want wij zijn Indonesisch, maar we zijn ook Nederlands. We zijn moslims, maar we zijn ook nog Nederlands, of Indonesisch. Dus we kijken een probleem, of een cultuur, van binnenuit, niet als een buitenstaander, maar als een *insider*.

I: En hebben jullie dan nu ook een samenwerkingsverband met die christelijke boeren?

R: Het is nu in proces ja. Wij bemiddelen, maar deze boeren moeten uiteindelijk een contract tekenen met onze partner, die ons heeft gevraagd voor dit bemiddelingsproces.

I: En welke partner is dat dan?

R: Dat is PT Ollop, en dat is een exportbedrijf gevestigd in Ridderkerk, maar ook in Ambon. Ze zijn dus eigenlijk Nederlandse Ambonezen, dus ze zijn ook hier opgegroeid en ook geboren en getogen hier in Nederland. Maar ze willen graag wat terugdoen voor hun dorp in Ambon. Dus hebben ze daar ook een bedrijf opgezet.

I: En dan willen ze vooral ontwikkeling op het gebied van duurzaamheid?

R: Ja. Het is ook een heel interessant verhaal. Ze zijn inderdaad moslims en met name willen ze alleen maar eerst beginnen in de islamitische omgeving, want dat is hun achtertuin zeg maar. Maar nu omdat het bedrijf draait om duurzaamheid, en ze hebben meer volume nodig qua nootmuskaat. Dus zijn ze aan het uitbreiden en zijn ze dus naar Serang gegaan waar ze dus ook dat trainingsmodel, module, graag willen implementeren in Serang.

I: Dus dat zijn ook weer nootmuskaatboeren?

R: Ja, nootmuskaat en kruidnagel.

I: En merk je als bemiddelingsbureau dan ook verschillen tussen die communicatie met die christelijke boeren en die islamitische boeren?

R: Ja, de methode van onze kant, dat is anders. Andere benadering, maar qua mentaliteit en qua manier van werken is het toch wel hetzelfde. Los van de religies, ze zijn moslims of ze zijn christelijke, ze hebben dezelfde mentaliteit, het zijn gewoon Ambonezen.

I: Waar zit dan het grootste verschil in?

R: In het benaderen?

I: Ja, inderdaad hoe je benader je dan samen met die mensen de vraag van duurzaamheid?

R: Met de islamitische boeren zijn we best wel officieel of formeel, gaan eerst openen met openingsgebed, de Al-Fatiha. Wij gebruiken ook een beetje Arabische termen, zodat ze denken oh die mensen begrijpen onze taal of onze manier van.. En bij de christelijke proberen we toch wel wat versjes uit de bijbel te halen om enige.. wat bekend is.

I: Maar zij weten ook dat jullie 3en van Emic Research islamitisch zijn?

R: Niet in eerste opzicht, maar daarna omdat wij dus goed Arabisch uitspreken. Oh hé, jullie komen uit Nederland maar jullie spreken zo goed Arabisch, zijn jullie moslims? Dan komen daarna wel vragen, maar in het begin dachten ze oh die komen uit Nederland, die zijn zeker Nederlanders.

I: Maar dat vinden ze dan niet vervelend ofzo, als ze daar achter komen?

R: Niet dat ik weet. Misschien sommigen, maar nee niet dat ik weet.

I: En jullie hebben dus eigenlijk een aantal - zou ik dat kunnen zeggen - kleinschalige projecten, een aantal projecten waar jullie mee bezig zijn. Hoe erg leeft duurzaamheid dan in Indonesië, heb je daar enig zicht op?

R: Het is een opkomende beweging, maar eigenlijk aan de andere kant toch niet. Want deze mensen in Ambon zijn eigenlijk meer biologisch dan het concept biologisch dat we kennen. Dus het gaat nu alleen maar om het conform de norm van wat er geschreven is qua biologisch principe. Ze zijn eigenlijk verder in het voornamelijk, tenminste, gebaseerd op mijn ervaringen in Ambon, zijn ze qua geloof veel sterker in het implementeren van duurzaamheid, in dit geval biologisch principe. Dus het geloof van, een beetje animisme, maar ook islamitisch. In Ambon is het heel multigeloof, ze hebben achtergronden ook in animisme, maar ook in boeddhisme. Dus verschillende tradities, een mengelmoes, ook al zijn ze moslims. Maar oh ja kijk als ik deze boom ga kappen, krijg ik straks een slechte karma. En als je nieuw bent in deze dorp moet je altijd *bismillah* zeggen of *salama aleikum* zeggen. Oké.. tegen wie? Dat je denkt.. Ja er zijn oudere geesten hier.. Oh oké. Van dat soort dingen. Maar daardoor zijn ze dus bang om vervuiling te doen op de landbouwplek, of weet je gewoon al die corruptie dingen, chemische dingen gebruiken, dat durven ze niet. Omdat ze weten dat dat een negatieve impact zal geven op de plek en dan zullen de geesten dus boos zijn op hun. Dat soort geloof hebben ze. En natuurlijk hier en daar als ze weten als ik chemische bestrijdingsmiddelen gebruik, dan heb ik een betere kwaliteit, dan gaan ze dat wel gebruiken. Eigenlijk het principe is er wel.

I: Maar het is een beetje toch beïnvloed geraakt door al die moderne technologieën enzo?

R: Ja, vanwege geld ja tuurlijk. En op nationaal gebied, ze hebben nu meer initiatieven wat betreft biologische certificaten, ze hebben een nationale norm gemaakt. En nu heb je ook heel veel certificatie schema's, programma's, *Rainforest Alliance*, die de Indonesische markt penetreert, maar ook de UTZ, die probeert dus ook in de nationale markt succesvol te worden. Dus het begint nu wel, het is nu weer *booming*, net als in Westerse landen. Maar het is een trend.

I: In opkomst nog..

R: Ja.

I: En als je dat zou vergelijken met hoe moslims hier in Nederland omgaan met het milieu, zitten daar grote verschillen tussen?

R: Ik denk wel.. Maar het is heel moeilijk he, want Nederlandse moslims die zijn heel erg divers vergeleken met Indonesië, waar best wel iedereen moslim zijn op dezelfde manier. Niet helemaal waar, maar het is toch nog steeds Indonesië versus Marokkaanse moslim hier, Turkse moslims hier in Nederland, dus het is toch wel anders. Maar als ik zie de Indonesische gemeenschap hier in Nederland, het besef is nog minimaal, als ik mijn eigen moskee zie. Het begint nu wel een beetje te komen, dat is gebaseerd op het leiderschap, de leidinggevende van het bestuur. Vier jaar geleden was toevallig Aaman de voorzitter van onze moskee en die let wel op bepaalde dingen, van hé jongens dat kan niet, dat moet anders zijn. Afval, plastic afval, of met het schoonhouden van de omgeving en dat soort dingen.

I: En dan ook door de imam, dat er echt over gepraat wordt zeg maar?

R: Niet specifiek over duurzaamheid, maar wel de manier van omgaan met de omgeving. Want dat staat centraal in de islam, dus het is eigenlijk meer een oppervlakkige of een hoog niveau manier van spirituele ingeving. De islam leert ons om de relatie te bewaren met God, met medemens, maar ook met de omgeving. En daar mag je je eigen interpretatie in doen natuurlijk, maar je omgeving is je planten, je dieren, je medemens, dat zijn je burens, je familie enzovoorts.

I: Maar is dat dan meer abstract en is dat dan wel toch een nadeel dat dat niet door de leiders, dus de imam, concreet vertaald wordt naar meer praktische richtlijnen enzo?

R: Ja, dat is nog een handicap.

I: En dat zie je ook wel in meer moskeeën, ik weet niet of je daar enig zicht op hebt?

R: Nou ik heb een keer meegemaakt en dat is ook via Hendrik Jan Bakker, de Groene Moslims, de Groene Moskee, dat komt wel naar boven, maar echt een enkeling.

I: En zou je zelf willen zeggen dat er hier in Nederland dan sprake is van een islamitische milieubeweging, of is die daar te kleinschalig voor?

R: Het is nog kleinschalig, maar het is wel in opkomst. Ik denk dat het niet een beweging wordt, maar het is een individuele beweging. Dat zie ik wel. En vooral Rudi van der Aar kan je daar veel meer over zeggen. Want hij is ook heel veel bezig met het verzamelen van verschillende artikeltjes ook over het feit wanneer brood verouderd is, dan kan je dat gebruiken voor energiebron voor in de moskee. Dat soort weetjes weet hij.

I: Is hij een bekeerling?

R: Nee hij is half Indonesisch, half Nederlands.

I: Nee omdat z'n naam zo Nederlands klinkt.

R: Ja z'n vader is Nederlands, de moeder Indonesisch. En van de moederkant heeft hij dus de islam geleerd en ook van ons gewoon, van de gemeenschap.

I: En die moslims in Nederland die zich wel met het milieu bezighouden, zie je dat dat bepaalde groepen zijn, bijvoorbeeld de eerste of de tweede, derde generatie, jongeren, ouderen?

R: Rudi is dus net als ik eerste generatie, wat dat betekent, mijn ouders en zijn ouders, in dit geval z'n moeder dan, die zijn geboren in Indonesië, dus wij zijn eerste generatie. Ik denk dat er in de eerste generatie meer bewustzijn is over duurzaamheid.

I: Dat is dan, want die zijn dan naar Nederland gekomen, ook jouw ouders. En eigenlijk noem je dat ook wel de eerste generatie, en als je dan hier geboren bent, dat is meer de tweede generatie.. En heeft dat dan ook te maken met dat je hier in Nederland geboren bent en hier een opleiding gevolgd hebt?

R: Ja en nee, denk ik. Want alles wat ik zie hier in Nederland, dat sluit heel goed aan met de principes die ik al heb meegekregen van mijn ouders, met name de islam, maar ook opvoeding, over normen en waarden. Al van heel vroeg aan vond ik al natuur interessant. Dus dat is denk ik ook afhankelijk van de opvoeding.

I: En dat zijn dan de Nederlandse dingen die je dan herkent, omdat het thema duurzaamheid hier ook best wel leeft?

R: Ja.

I: Dus dat herken je dan terug..

R: Ja. In Nederland is het best wel een nieuwe trend, maar ik denk dat iedereen, ook Nederlanders, maar ook Indonesiërs, wie dan ook, eigenlijk al willen bezig zijn met duurzaamheid. Ook al heette dat toentertijd geen duurzaamheid. Maar door middel van zuinig zijn met spullen, dat is al duurzaamheid en dat kunnen we al terugzien in de Tweede Wereldoorlog bijvoorbeeld. Maar ook van onze familie die toentertijd heel weinig geld had. Dat was toen nog geen *hot issue*, omdat massaproductie ook nog niet heel erg aanwezig was. Maar ik denk dat dat wel een manier is van duurzaam leven. Ook weer even een bij-verhaaltje over Rudi, want Rudi die is nu bezig met die *social entrepreneurship* over het hergebruiken van meubilair, want oud meubilair gaat hij dan opknappen en weer geven aan anderen. Niet verkopen, maar gewoon geven aan anderen, zodat het bewustzijn gecreëerd wordt van jongens we kunnen heus wel met weinig. Zijn inspiratie komt ook uit zijn oma, die dus de Tweede Wereldoorlog heeft meegemaakt en dat ze ook heel weinig hadden. Ze hadden met 10 zussen en broers heel weinig, en dat kan. En die verhalen over van mijn kleindochter die heeft eigenlijk een mooie jas, maar ze wil nog een nieuwe jas kopen, dat hadden we toen niet, die luxe zeg maar. En Rudi die.. ja dat is waar, waarom heeft ze nou een nieuwe jas nodig?

I: Dat heeft hij echt wel meegenomen?

R: En als je tijd hebt om hem ook te benaderen..

I: Ja dat klinkt wel interessant ja. En kan je nog iets meer vertellen over wanneer bij jou persoonlijk dan die interesse eigenlijk voor het milieu enzo begon?

R: Eigenlijk al heel klein, basisschool en middelbare school ben ik altijd gefascineerd met natuur. Speel ik heel graag buiten. Maar ook, we zijn net verhuisd, tenminste van mijn ouderlijke huis gaan we helemaal renoveren, dus ik heb heel veel spulletjes van mijn basisschool, middelbare school meegenomen, die ik graag wil weggooiden. En toen een daarvan zag ik een, ik weet niet of jullie dat hadden, eindejaarsscriptie van de middelbare school..

I: Ja, zo'n eindwerkstuk..

R: Ja een werkstuk.. En het onderwerp dat ik had gekozen was de conservatie van de tropische *rainforests* in Indonesië. Dus ja ik was heel erg *into* milieu, ik vind het heel erg fascinerend hoe de mensen en vooral ook de wetgeving in Indonesië omging met natuur.

I: Dus toch wel die combinatie ook van je *roots*, Indonesië, en gecombineerd met natuur..

R: Ja..

I: Dat heeft wel je grote interesse dan..

R: Ja, zeker.

I: En heb je dan in die interesse voor het milieu ook iets meegekregen van je ouders, of is dat geen factor daarbij?

R: Deels, niet heel erg veel. Maar het is meer van die ambitie, je moet verder denken dan je eigen houtje. De interpretatie mag je zelf invullen, mijn interpretatie is dus het milieu.. Ja, dat. Dus mijn ouders die zijn echt open van het maakt niet uit welke kant je kiest, als je maar weet er is meer in de wereld en die hebben jou ook nodig.

I: En heb je ze ook weer op jouw beurt kunnen inspireren, omdat je door de jaren je daar steeds verder hebt ontwikkeld, dat zij ook meer met milieubewuste dingen bezig zijn?

R: Ja, ik denk van wel. Ook over consumeren van vlees bijvoorbeeld. Ik wil graag meer vis of meer groente eten, en gelukkig in de Indonesische keuken heb je veel vegetarische maaltijden. Dat soort dingen, maar niet heel erg veel hoor. Mijn ouders zijn ook wat ouder, en mijn vader is overleden in 2005. Dat is niet heel erg aanwezig. Dus mijn ouders vinden het allemaal goed wat ik doe en we leven eigenlijk ook ons leven.

I: En wat zijn jouw ideeën over de toekomst, als het gaat om enerzijds hier in Nederland die islamitische milieubeweging en Indonesië, gaat het zich nog wel verder ontwikkelen, denk je dat er wel potentie voor is?

R: Ik denk dat het wel moet, het is volgens mij een nooddwang, eigenlijk voor ons allemaal, om daarover na te denken. Maar gezien hoe dat gaat en hoe snel dat gaat, met name de multinationals en die grote bedrijven, die toch de grootste impact, in mijn ogen, hebben op het gebied van het gebruiken van *resources*. Maak ik me een beetje zorgen en daarom ben ik ook echt geïnteresseerd in de activiteiten waarmee ik bezig ben, mijn werk bij *People for Earth*, die eigenlijk dit soort bedrijven willen helpen, om hun duurzame activiteiten te verbeteren enzovoorts. En heel veel bezig met het onderwerp, blijven praten en blijven doen. Ik ben ook *blessed* met mijn schoonfamilie. Mijn man is half Pakistaans, half Nederlands. En zojuist heb ik dus gezegd, zuinig zijn is ook een manier van duurzaamheid. Omdat hij het Nederlandse bloed heeft in zijn lichaam, is hij heel zuinig, en niet gierig, het is niet gierig, maar zuinig zijn. Kijk als je met weinig veel kan bereiken, ja waarom niet toch. Dat is beter dan teveel consumeren en afhankelijk zijn van andere mensen. En mijn schoonfamilie en met name mijn schoonzus, die helpen ons ook mee met de tuin. Zij is echt een *gardenist*, maar ze is ook heel veel bezig met duurzaamheid. En onze tuin die is onze bron van voedsel geworden, en alles is biologisch, de grond is biologisch, de planten zijn ook biologisch. We hebben boontjes, peultjes, tomaten, bieslook, noem maar op, peterselie, tijm, rozemarijn. Wat nog meer, munt.. Dat soort dingen. En dat is fijn, eigenlijk gaan we 1 keer per week naar de supermarkt en daarna kan ik gewoon echt.. We wonen ook niet zo dicht bij de supermarkt, dus het consumeren is zeg maar nu ook al een beetje gedaald.

I: En die zelfvoorziening en die zuinigheid die je net vertelde, heeft dat ook echt te maken met bepaalde islamitische overtuigingen?

R: Ja.

I: Of heeft het ook met dingen te maken van goh je bespaard ook geld?

R: Ja, dat ook. Maar dat is allemaal goed meegenomen, dat al die factoren, die sluiten goed aan met wat de islam ons leert. Maar dat is ook een daarvan [verwijzend naar haar kind], de koran heeft ons geadviseerd om borstvoeding te geven twee jaar lang. En dat zegt de Wereldgezondheidsorganisatie, de WHO, ook. Dus ik weet niet of dat lukt, maar tot nu toe lukt het toch wel goed [lacht]. En dat is ook een deel van zuinig zijn, dan heeft hij geen andere voeding nodig.

I: En in die zin ook natuurlijker..

R: Ja, hoge nutritie. En dat is ook de reden waarom wij het ook leuk vinden. Het principe over de koran sluit heel goed aan bij de Nederlandse en de wetenschappen, want als je kijkt naar borstvoeding.nl, een hele progressieve beweging van borstvoeding is het beste voedsel voor je kind. Daar staat een hele studie over wat de meerwaarde is van borstvoeding vergeleken met Nutricia en al die poedermelken. Dus dat zijn allemaal leuke dingetjes waarvan ik dacht wow dat sluit heel goed aan bij mij geloof. Maar het is niet zo dat mijn geloof mij aanspoort het te doen, want het is toch een abstractie, het is vrij van interpretatie. Maar als je dit in de praktijk doet, sluit het heel goed aan met wat de koran jou leert. Want het synoniem van God in Arabisch wordt genoemd rabb. En rabb wordt vertaald door een van mijn favoriete vertalers in rabb, en rabb betekent *sustainer*. *The sustainer*, degene die het leven in balans houdt, degene die het leven.. het Engelse woord die ze gebruikt was *fostering*, *nourishing*. Dat zijn allemaal duurzame termen, *nourish*, *foster*, *taking care of*, *authority*. Het behoud van het milieu, en balans vooral. En dat is ook dus een interne discussie die we hebben met onze EPN vrienden, van wow, naarmate we meer over de islam weten, hoe meer balans heel belangrijk is. Balans van de aarde, balans van de lichaam en je *spirit*. Niet teveel suiker, een beetje suiker. Weet je, als je teveel eet is het ook niet goed, en als je te weinig eet is het ook niet goed, dus je balans. En als je teveel verdriet hebt is het ook niet goed, maar als je te blij bent is het ook niet goed. Je balans is het beste middel en de beste manier van het onderhouden van je leven.

I: En is dat ook een overkoepelend iets, balans qua gezondheid, balans misschien ook qua geld, qua omgang met anderen? Dat is allemaal, dat vormt het geheel.

R: Ja, allemaal psychologisch, sociologie, economische aspecten, kan je allemaal toepassen. En dat is ook de reden, oké dit is weer een hele discussie over de economische groei en waar we nu inzitten in de economische crisis, ze zoeken geen balans, ze willen graag exponentiële groei, dat kan niet, dat is een verkrachting van de mensheid, maar ook een verkrachting van de aarde.

I: Want die balans in economie, of die afwezigheid van balans, heeft weer invloed op de natuurlijke balans. En ook de balans tussen mensen bijvoorbeeld, de sociale dimensie.

R: Er zijn heel veel mensen die er depressief van raken of het werk verliezen, en dat is echt heel persoonlijk. Als je je baan kwijt bent, en je kan je familie niet onderhouden, en het doet mij heel erg pijn als ik op Nederland 2 een documentaire zie, in Nederland nota bene, dat mensen gewoon hun huis kwijt zijn. Dat is best wel hard hoor, dat is echt hard, dat is echt persoonlijk. En waar begon het, was het jouw schuld of de schuld van de staat. Dat kan je heel moeilijk natrekken, maar het is echt omdat het systeem niet gezond is.

I: Maar waar ligt volgens jou dan eigenlijk de oorzaak of de kern van die mondiale milieucrisis?

R: Wow, dat is een vraag.. Hebberigheid, van mensen, dat staat centraal denk ik. Meer.. Ik leer hier veel van kinderen, want ik denk dat dat ook een relatie heeft met hoe wij doen nu, als volwassenen, met de wereld, en met elkaar. Een kind die kan heel goed aangeven als hij niet lekker voelt of hij nog meer voedsel intake nodig heeft. Dat zegt ook dat borstvoeding.nl, *don't force feed your child*, dat betekent als jij denkt dat hij niet genoeg groenten heeft gegeten, ga hem niet forceren om groenten te eten, want dan raakt hij zijn innerlijke balans kwijt. En dan kan hij niet meer aangeven of hij klaar is. Gewoon dat soort weetjes. Maar goed, over die milieucrisis, ja hebberigheid. Het gaat meer dus eigenlijk om de eigenschap van de mensen denk ik. En zodoende is het in een kettingreactie gegaan waarvan je niet meer makkelijk terug kan. Natuurlijk kan je wel terug, maar het is moeilijk. Want andere mensen zijn ook betrokken, investeringen, beleggers, werknemers enzovoorts. Kijk als je nu gaat stoppen, ja dan moeten werknemers dus ook weer ergens anders aan de slag. En investeerders krijgen allemaal rode cijfers.

I: Het is dus de norm geworden eigenlijk, heel vanzelfsprekend dat hele idee van meer, meer..? Maar er wordt ook wel vaak in de literatuur dan gezegd, eigenlijk de oorsprong ligt wel in het Westen, wordt vaak gezegd. Hier had je natuurlijk het begin met de industriële revolutie enzo. En klopt dat volgens jou en heeft zich dat dan over de wereld verspreid?

R: Dat heeft wel een grote rol gespeeld, maar ik denk dat uiteindelijk de verantwoording ook naar jezelf gezien moet worden, want ik denk dat als je nee had gezegd, met name de Aziatische landen, maar ook die andere landen.. Het zou wel een moeilijker leven zijn, maar als je inderdaad meer

daadkracht had om nee te zeggen, dan had het eigenlijk niet zo ver kunnen of mogen gaan, denk ik. Maar dat is natuurlijk makkelijk om te zeggen. Ja dat is te makkelijk denk ik..

I: Want waarom hebben ze dat dan niet gedaan?

R: Ja, ze willen meedoen met de industriële revolutie, of industriële ontwikkeling. Ze willen meedoen, anders hadden ze geen treinen tot nu toe, of hadden ze geen auto's. Maar daarom eigenlijk, in Indonesië wonen mensen, vergeleken met Westerse landen, veel nog onder de armoede. Maar wat is armoede? Die mensen zijn gelukkig.

I: Ja?

R: Ja. In Ambon zijn ze arm, maar ze hebben wel een goed leven. Ze leiden wel een goed leven.

I: Ze hebben dan misschien een andere invulling van..

R: Armoede ja.

I: Ja en ook van welvaart en welzijn. Dat het niet alleen maar om bezit gaat en geld enzo.

R: Ik denk dat dat overal is, ook de Indianen in Amerika. Al die franchise, McDonalds enzo, die geven juist meer problemen dan oplossingen. Die mensen die komen met eigen problemen.

I: En we hadden het dan even over die oorzaak gehad. En hoe zou je, vanuit je islamitische overtuiging dan, hoe kijk jij dan aan tegen milieu en de schepping? Hoe zou je dat willen omschrijven?

R: Ik denk dat het ook begint met de overlevering die zegt dat wij allemaal khalifaten zijn, *khalifa* zijn. Dat zijn leiders, mensen die verantwoording moeten nemen op wat ze geleend hebben. Dus de aarde is van ons om.. Kijk, mijn kind is ook niet mijn eigendom. Het is een persoon die aan mij is toevertrouwd om ervoor te zorgen. En dat is ook zo met de aarde. De aarde is geen eigendom, maar het is een plek waar wij samen met elkaar moeten leven ook moeten onderhouden en beschermen. Geven. En dat is de definitie van *khalifa*, jullie zijn hier op aarde geschapen om ervoor te zorgen dat je de aarde beschermt. Ik zie vaak gewoon de analogieën ook met een kind, het is niet je eigendom. Iets om heel goed voor te zorgen.

I: Maar het is eigendom van God dan?

R: Ja, alle zaken geven we terug aan God, uiteindelijk. En dat vind ik ook een mooie, want wij zijn ook maar mensen, wij doen ook heel veel fout. En wij streven naar het goede, maar soms zien we over het hoofd wat wij doen is eigenlijk schadelijk. En daarom zeggen we altijd als we iets, dat doen we in de naam van God. En dan proberen we ons best om het goede te doen. En daarna moet je het gewoon loslaten, want je hebt je best gedaan. Bijvoorbeeld voor je tentamen, je hebt goed daar gestudeerd, je intentie is goed. Je hebt het gemaakt, daarna nou laat het los en wacht maar tot het resultaat. Als je het resultaat krijgt, dan ga je weer reflecteren, evalueren. Of dat nou een goed resultaat is of een slecht resultaat is. En daar zie ik weer die balans tussen je best doen en daarna loslaten en daarna reflecteren weer op de goede en op de slechte.

I: En omdat de mens niet altijd weet wat het goede is, precies waar hij mee bezig is. Is dan volgens jou de islam en de koran en de soenna, is dat wel echt heel erg noodzakelijk als leidraad, om daar die inspiratie en die regels uit te halen?

R: Ja vind ik wel. Er staat zoveel wat je kan leren, uit de koran en de soenna. Met name adviezen die ze geven. Dus wat je ervan kan leren, ook bijvoorbeeld, echt wat er geschreven wordt in de koran, dus niet echt een op een vertaling, maar de boodschap erachter. Waarom is dat vers neergedaald, in wat voor context is het neergedaald, wat is de achtergrond. En wat is de boodschap, wat wil God ons eigenlijk vertellen. Want soms mensen die nemen het gewoon letterlijk aan zonder te weten wat de context is en wat nou echt de bedoeling is. Wij volgen ook een imam uit Amerika, Nouman Ali Khan, op Youtube is hij hoor, we kennen hem niet. We vinden het leuk om hem te volgen, want hij gebruikt de koran wel als een leidraad, als een rode draad in ons leven. In ons dagelijks leven. Een voorbeeld daarvan is, hij heeft een vers geciteerd over het feit dat de relatie tussen ouders en kind, dat dat een grondslag is van de *humanity*, de mensheid. Als jij respect kan hebben voor je kind, maar ook je kind voor jou, dat ze respect hebben, dan gaat het goed met de mensheid. Maar als je geen respect hebt van je kind en wederzijds, dan kan het scheeflopen. Dat is echt een hoeksteen. Maar dat is ook een spreekwoord uit de Nederlandse literatuur toch, je gezin is de hoeksteen van de samenleving.

I: Maar die inspiratie die jij er dan uithaalt, er zijn natuurlijk ook heel veel mensen, ook hier in Nederland enzo, die dat niet vanuit een islamitische invalshoek doen. Maar toch tot een bepaalde milieu-levensbeschouwing en milieu vriendelijk handelen komen. Al dan niet op basis van een andere religie of op basis van een seculiere levensbeschouwing. Hoe zie jij die andere benaderingen?

R: Ik vind het prachtig, ik vind het juist prachtig omdat ik al die overeenkomsten.. Ik zie dat mijn geloof niet heel erg afwijkt van andere levensbeschouwingen. Mijn schoonzus die is niet islamitisch, maar die doet, in mijn ogen, en dat zeg ik niet tegen haar, in mijn ogen islamitische normen en waarden.

I: Maar dan heb je het nu vooral over wat betreft milieu en duurzaamheid?

R: Ja.

I: Daar zijn gewoon grote overeenkomsten?

R: Ja, dat gevoel van verbintenis is er dus.

I: Maar zijn er ook verschillen?

R: Ik denk heel weinig, heel weinig, eigenlijk niet.

I: De ideeën daarachter en meer de verhalen enzo zijn natuurlijk anders, want Greenpeace of iets dergelijks heeft niet dat hele idee van God die ook een rol speelt daarin.

R: Maar dat hoeft ook niet. Voor mij hoeft dat niet. Het gaat er meer om de handelingen en de activiteiten.

I: Het resultaat zeg maar.

R: Ja het resultaat ja. De impact.

I: Maar voor jouzelf komt het wel echt vanuit die hele islamitische basis?

R: Ja, en waarom. Ik denk dat dat een soort garantie aan mij geeft. Wat ik wel zie, mijn schoonzus, maar dat is een interpretatie van mij, ze raakt wel gefrustreerd, op een degelijk niveau van frustratie ja waarom gaan mensen niet recyclen of waarom gaan ze de stoep helemaal beleggen met stenen en niet.. laat gewoon groen groeien. Dus ze is een beetje, hoe zeg je dat, cynisch geworden. Niet heel erg cynisch, maar net als de Partij voor de Dieren. Ik sluit me heel goed aan bij de PvdD en het geeft ook heel veel problemen aan de andere kant. Ik weet niet, de progressieve manier van het belijden van duurzaamheid, vind ik dat moet ook gepaard worden met.. Het gaat om, die – hoe heet ze nou, die leider van PvdD..

I: Marianne Thiemen..

R: Ja ik vind dat wat ze zegt sluit heel goed aan bij mijn kritiek. Maar aan de andere kant creëert ze ook wel vijanden aan de andere kant. Ja en dat wil ik niet, ik wil dat iedereen gewoon hun besef en hun eigen verantwoordelijkheid moeten kunnen nemen. En ik denk niet dat je zo een oplossing..

I: Maar hoezo creëert ze dan vijanden?

R: Nou, heel veel conventionele landbouwboeren hier in Nederland, die kunnen niet onder haar beleid..

I: Is het te radicaal, of te weinig subtiel?

R: Te progressief, wat heel goed is hoor, ik vind het hartstikke goed.

I: Maar is het een beetje te idealistisch dan?

R: Ja, dat zie ik ook bij m'n schoonzus. Maar ze is wel een *practitioner*. Ze werkt vrijwillig bij verschillende duurzame platformen en ze doet echt heel goed werk. Maar het kan een persoon kapot maken, denk ik hoor, maar tot nu toe is het gelukkig niet gebeurd. Als het fout gaat, denk ik.

I: En hoe zou het dan fout kunnen gaan?

R: Nou, dat zij uiteindelijk helemaal depressief raakt dat de wereld niet goed komt. Het idee dat het niet goed komt volgens haar.

I: En is de islam volgens jou dan ook meer realistisch?

R: Het vraagt mensen om rationeel te zijn, omdat wat ik ook eerder zei, alle zaken geven we terug aan God. Als het uiteindelijk inderdaad heel slecht gaat en je hebt je best gedaan..

I: En wat voor rol speelt dan de profeet Mohammed voor jou?

R: Een voorbeeldrol. De manier hoe hij omgaat met dieren, met milieu, met vrouwen, familie. Er zijn hele prachtige verhalen.

I: En vind je dat hij zich ook heel erg met het milieu bezighield?

R: Ja, ook. Niet teveel, dat is weer dat evenwicht. Dus milieu, mens, maar ook met God.

I: Dat moet alle drie in evenwicht zijn?

R: Ja.

I: En hou je je ook nog bezig met de *shari'a*, die is natuurlijk gebaseerd op de koran en de soenna dan, maar daar staan ook best wel concrete regels in over de omgang met het milieu. Haal je daar ook nog dingen uit die je dan bijvoorbeeld zelf toepast?

R: Met name, bijvoorbeeld ik heb een tuin. In rechtstermen is het mijn eigendom, dus het is mijn verantwoording om het goed te onderhouden en niet te vervuilen met chemische spullen, zodat uiteindelijk ons grondwater vervuild wordt. Bijvoorbeeld dat, en dat staat ook in de *shari'a*, dat eigenlijk openbare – hoe heten *resources* in het Nederlands ook alweer - ..

I: Hulpbronnen.

R: Ja, dat hulpbronnen dus niet uitgeput raken en dus ook niet vervuild worden. Er staat ook bepaalde plekken wat een natuurgebied, natuur-conservatiegebied plekken moeten zijn in een land. Waar we dus echt een plek hebben voor natuur en voor de dieren om gewoon normaal te kunnen leven. De *hima* heet dat.

I: En vind je ook dat die elementen dan onder druk staan als je het hebt over de moslimgemeenschap

R: Ja, zeker.

I: Dat ze zich daar ver vandaan bevinden..

R: Ja.

I: En heb je ook nog enig zicht op het Midden Oosten, is natuurlijk weer heel anders dan Indonesië, en hoe die ontwikkelingen zich daar..

R: Ja, dat kan je zien in Mekka. Dat al die hoge gebouwen gebouwd worden op een plek wat eigenlijk een plek is van bescherming. Dat heb ik ook geleerd van Hendrik hoor, dat eigenlijk de omgeving van Mekka is eigenlijk een plek van natuurbescherming. Dat er niet te veel gebouwd mag worden, maar nu zie je dat het een massieve, metropolische stad is geworden. En ja dat is jammer. Daar wordt weinig rekening mee gehouden, over de levensomstandigheden. Het is een *desert*, Mekka, dus water is heel schaars. Ik heb liever gezien dat er meer groen komt. Hoe moet je die 5 miljard mensen faciliteren als je naar Mekka wilt gaan, om de bedevaart te doen. Ik denk dat dat een discussie moet zijn van beleidsmakers om te kijken wat de impact is voor de mensen, maar ook voor het milieu.

I: Maar het zijn wel complexe vraagstukken natuurlijk..

R: Ja zeker.

I: Waar veel verschillende dingen ook bij komen.

R: Ja maar het is wel een feit, en dat vind ik gewoon jammer. Dat mensen daar geen rekening mee houden.

I: En we hadden het al even gehad over de seculiere milieubewegingen in het Westen, die er best wel veel zijn. En het hele idee van duurzame ontwikkeling, daar hoor je natuurlijk ook heel veel over in de media enzo. Wat eigenlijk natuurlijk inhoudt, wat betreft economie maar ook de omgang met het milieu, moet op een duurzame wijze, dus dat latere generaties ervan kunnen profiteren en dat de menselijke behoeften niet onder druk komen te staan te veel. Maar toch is er ook wel het idee die economische groei enzo, dat blijft toch wel de norm. Dat is een beetje het idee van duurzame ontwikkeling. En denk je dat dat een goede manier is om om te gaan met het milieu, want het wordt vaak aangedragen als dé oplossing voor de omgang met het milieu. Of heb je daar ook een bepaalde kritiek op misschien?

R: Ik denk dat dat een fractie kan bijdragen aan het mondiale probleem, duurzame ontwikkeling. Het is een goed initiatief, laat het maar doorgaan. En dat vind ik ook met de politiek, wat ik net zei de PvdD, die doen heel goed werk, dus laat het maar gewoon gaan. Het is gewoon een goed initiatief. En ik denk dat het toch wel een fractie bijdraagt aan het grote probleem. Maar wat ik graag wil benadrukken is ook het individu zelf. Dus losstaand van de mondiale samenleving, dus de politiek..

I: En het bedrijfsleven..

R: En het bedrijfsleven enzo, Europese Unie enzovoorts. Want ik denk dat het individu ook zelf de hand heeft om iets te veranderen, welke bank je zit, welke producten je koopt, energie, wat voor kleren je koopt. Manier van leven kan zeker wat veranderen, en dat besef is nog heel gering, schaars,

qua individu. Qua beweging enzo is het wel goed, maar als ik ook hier m'n burens zie, dan zie ik ook dat ze niet heel veel bezig zijn met duurzaamheid. Dat zijn Nederlandse burens.

I: En onder moslims is dat dan ook..

R: Ja..

I: En dat is toch anders in Indonesië?

R: In Indonesië is het toch vanwege een tekort aan [lacht], een tekort aan geld, of een tekort aan spullen om te kopen. Maar nu zie je ook dat heel veel mensen die norm om vlees te eten elke dag. Laatste keer zat ik in Indonesië en in al die vliegmaatschappijen kan je geen vegetarisch nemen. Wordt er gewoon standaard vlees geserveerd, dat is toch wel een heel ander leven dan toen.

I: Ben je zelf vegetarisch of je eet wel vlees?

R: Ik eet vlees, maar ik probeer dat te minderen. Het is heel moeilijk, want m'n man is echt een vleeseter. Ik probeer altijd hem.. te goochelen met voedsel wat op vlees lijkt of naar vlees smaakt. Maar daar komt 'ie wel altijd achter, dat is volgens mij niet vlees.

I: Wat is dan je reden daarvoor dat je minder vlees wilt eten?

R: Het uitputten van heel veel bronnen. Ten eerste het behandelen van dieren, het gaat om vleesproducten. Maar ook het gebruiken van land en het vervuilen van land. Je kan geen massa-productie doen, eigenlijk op heel veel dingen, vooral niet op dieren. Denk ik. En ook het welzijn, de manier van slachten, de manier van de producten halen uit de natuur. Daarom ben ik wel blij met Hendrik Jan Bakker met z'n nieuwe webshop, die Fitrah Food. Daar ben ik heel blij mee.

I: Want ga je daar vlees bestellen?

R: Ja, ik heb er al naar gekeken.

I: Want je eet dan halal vlees?

R: Nou, vanaf hier is dat gewoon best wel ver, halal vlees. Als ik geen halal vlees kan vinden, dan neem ik biologisch vlees. Dus niet het normale vlees. Alhoewel, halal vlees is eigenlijk gewoon het normale vlees, met de hoop dat het toch wel geslacht is op de manier hoe halal precies betekent. Ik bedoel halal betekent niet alleen het slachten, maar ook een voortraject. Dat moet ook halal zijn. En een natraject. En ik weet dat dat ook een marktmisbruik is geworden, van halal-keurmerk. Dat dat allemaal toch niet halal is eigenlijk. Daarom ben ik blij dat Hendrik Jan Bakker die beweging begonnen is, zeker weten.

I: En je hebt er al vlees besteld?

R: Nee nog niet, ik heb er wel al naar gekeken. We hebben nog vlees in de vriezer, dat moeten we even opmaken en dan gaan we even kijken. Ik zei al tegen Hendrik van ja kan ik op je bedrijf investeren [lacht], of nee ik zei doneren. En toen zei hij nee doneren kan je bij de Groene Moslims, oh oké. Nu zit ik te denken ik wil graag investeren bij Fitrah Food, een soort beleggen.

I: Op individueel niveau of vanuit..?

R: Gewoon op individueel niveau, kijk je kan toch ook gewoon duurzaam beleggen bij Triodos bank op verschillende bedrijven waar je weer dat het geld goed komt. Ja ik wil ook graag Fitrah Food ondersteunen. Maar hij zei oeh dat moet ik dan eerst even bespreken.

I: Ik ben benieuwd.. En Groene Moslims, daar ben je dan ook bekend mee. Heb je daar ook al iets mee gedaan aan activiteiten of bijgedragen?

R: Ja ik ben heel veel gevraagd voor verschillende activiteiten, waddenzeelooptocht en dat soort dingen, maar helaas tot nu toe nog niet gedaan. Ik heb wel workshops meegedaan, vroeger, met Hendrik Jan Bakker. Maar het is al zo druk, ik bedoel, ik ben ook altijd bezig met andere verschillende initiatieven. Maar wel leuk om te zien wat zij aan het doen zijn.

I: En ben je ook nog bekend bijvoorbeeld, dat is dan een Turkse organisatie, Tema Nederland?

R: Ja volgens mij heb ik ze een keer gezien tijdens een bijeenkomst van de Haagse Milieu Organisatie.. En daar hadden we een lezing gehad over de Groene Moskee, en volgens mij waren ze daar.. Ik ben de naam alweer vergeten. Ze zijn ook politiek actief toch, of er was een wethouder of raadslid in Den Haag, een Turkse meneer dus, hij zet zich ook voor duurzame moskeeën in zeg maar.

I: Is dat heel toevallig Serdar Koker?

R: Ja, dat komt bekend voor ja. Dat is al heel lang geleden..

I: Ja met hem heb ik inderdaad contact, maar ik had geen idee of hij in de politiek ook zat.

R: Volgens mij hoor, maar ik weet niet zeker. Het is lang geleden.

I: Ik was nog wel nieuwsgierig wat je dan eigenlijk in jouw dagelijkse leven, je vertelde al over de tuin, en wat je dan verder nog voor concrete dingen, handelingen, doet voor het milieu?

R: Ja dus inderdaad mijn werkzaamheden, ik zocht een baan waar ik een bijdrage kan doen aan duurzaamheid. Maar ja heel veel in de tuin, dat is wel leuk. Maar mijn man doet het meeste met schoonzus, maar ik geniet ervan. Mijn man geniet er ook van, hij heeft ook een biologische compostbak gemaakt. We proberen toch eigenlijk wel onszelf te onderhouden. Kan natuurlijk niet helemaal, maar het is zalig om eten te bereiden met dingen uit je achtertuin, echt lekker ook. En even kijken, ja eigenlijk dat. Mijn werkzaamheden, ook met Emic Research zelf, proberen we projecten te benaderen die duurzaamheid ook belangrijk vinden. Nu hebben we ook een mogelijk project, er komt nog een gesprek, met Fairtrade certificaties met batik shawls uit Indonesië.

I: Wat is dat?

R: Batik is een speciale, ja net als Delfts Blauw, patronen. Het wordt meestal gebruikt voor kledij, sarong of Indonesische traditionele kleding. En een vriendin die is Indonesisch die verkoopt nu batik shawls en die wil ze graag verkopen in een Wereldwinkel. De voorwaarde is je moet gecertificeerd zijn, en dat zit ze te bekijken en ze praat met mij om mogelijke fairtrade certificeringen te krijgen. En daarnaast ook GlobalGAP, ken je GlobalGAP, dat is een duurzaam landbouwproces, waar Ahold aan meewerkt, Unilever meewerkt. Albert Heijn die heeft een duurzame norm bepaald, GlobalGAP is een daarvan, voor hygiëne en gezondheid en veiligheid, in de voedselproductie. En er is een boer in Indonesië die graag een GlobalGAP certificering wil aanvragen. Daar zitten we op een gesprek mee.

I: En is dat een islamitische boer?

R: Toevallig wel, ja ik wist het ook niet zeker. Ja iemand op Jakarta is niet alleen maar moslim, het is ook christen. Dus ik had hem ook aangesproken met normale Indonesische taal, gewoon goedemiddag. Terwijl meestal als ik weet dat het moslims zijn gebruik ik *salama aleikum*. En toevallig dat meisje is ook moslim, dat wist ik ook achteraf, want zij is Indiaas. Dus ik dacht dat zij hindoe was, maar zij is een islamitische Indiase diaspora in Indonesië die naar Nederland toekwamen. Vandaar. Ja heel interessant, je lijkt echt niet Indonesisch, huh je spreekt Indonesisch. Ja ik ben Indonesisch, hun hoe kan dat? Ja m'n ouders die zijn Indiaas, die kwamen vanuit India, al 30 jaar, 40.

I: En als je die boeren, waar jullie dan mee samenwerken in Indonesië, die zijn volgens mij voornamelijk op praktisch niveau van goh hoe kan je landbouw dan duurzaam maken en dat soort dingen. Maar speelt die religieuze dimensie dan ook nog een rol, dat je met hun ook nog over die koranverzen praat?

R: Alleen de communicatie zeg maar. We proberen bij hun besef te creëren, en als we een presentatie moeten geven. Maar niet echt in het formele proces van certificering.

I: Maar ze staan daar wel heel erg voor open om daar toch hun religie daar dan wat meer in te..

R: Beter dat het voelt, geruststellend.

I: Geeft het ook extra motivatie?

R: Ja, ook.

I: Van ja dat staat inderdaad in de koran..

R: Dus ik moet.

I: Oké, interessant. En ik kan me zo voorstellen, naast je tuin dan ook gewoon standaard dingen van zuinigheid, recyclen, energie, dat soort dingen?

R: Ja, producten, zoveel mogelijk biologische producten kopen. Ja inderdaad, de zolder is vol met tweedehands spullen. Mijn man vindt het leuk om dingen te repareren. Hij vindt het zo zonde als er iets is met je telefoon, dat het weg moet. Hij vindt het leuk om te knutselen, hij vindt het leuk om het weer opnieuw in leven te brengen. Net als mijn iPhone, de eerste versie van de iPhone die ik van mijn zwager heb gekregen, mijn zwager die vindt het irritant want het home-knopje doet het niet meer. Terwijl alles nog werkt, heeft hij een nieuwe gekocht. En op een gegeven moment die oude, ja weet ik niet, geef maar hier. Toen heeft mijn man dingetjes gedaan en heb ik hem echt 20 jaar lang gebruikt, bij wijze van spreken. Niet echt 20 jaar, 8 jaartjes. En dat is nog de eerste versie, dat mensen echt kijken van wat is dat nou voor een iPhone? Ja dat is de eerste versie, al heel lang geleden. Het gaat ook zo hard met iPhones, vooral iPhones, ik weet niet of Blackberry.. En ik vind dat

ook zo slecht, ik bedoel, ik werk nog op een hele oude iPhone, waarom moet er nou een nieuwe komen, elk jaar? En mijn man die zit in een manifesto, niet heel erg actief, maar er is een beweging in de wereld over repairmanifesto. En dat spreekt hem aan, als er iets kapot is, niet direct weggoaien.

I: Wegwerpmaatschappij hoor je ook vaak. Dat is natuurlijk gewoon een kant van het hele consumptie en die hebberigheid, dat is er gewoon heel erg mee verbonden natuurlijk.

R: En ook mijn schoonzussen, ik heb heel veel schoonzussen, die zijn allemaal heel creatief. Ze gebruiken oude kleren om babykleertjes te maken, dat soort dingen. Dat is wel leuk, om dat te hebben in je omgeving.

I: Maar denk je dan dat onder moslims, in Nederland of in Indonesië, wanneer dat soort dingen niet zo leven, wanneer ze zich daar niet mee bezig houden, heeft dat dan ook te maken met dat ze er geen kennis van hebben, dat ze ook niet weten hoe moet je beter met het milieu omgaan. En dat ze misschien ook niet goed weten dat de islam ook zoveel aanknopingspunten daarvoor biedt?

R: Ik denk dat ze het deels wel weten, maar dat besef is er niet. Want er zijn weinig imams die echt praktische zaken linken met.. tussen duurzaamheid en islam. En dat vind ik ook het mooie hoe Hendrik Jan Bakker ons toelichtte over wat zegt de *shari'a* daarover. Er staan zoveel dingen in de *shari'a* die wel wat zeggen over duurzaamheid. En dat wist ik ook niet, om eerlijk te zeggen. Wat ik wel weet is toch een abstractie, hoog niveau van *sustainer* en het barmhartige. Maar barmhartig betekent zoveel meer dan alleen barmhartig wat je denkt. Heel veel andere dingen spelen mee in dat woord. Terwijl veel mensen die verkorten hun eigen versie of interpretatie.

I: En denk je dat er ook een bepaalde kloof is tussen de theorie zeg maar, dat mensen inderdaad wel denken de islam is inderdaad balans enzo belangrijk. Maar anderzijds die praktijk, het vertalen naar het dagelijkse leven?

R: Ik denk wat ook van invloed is is de ex-kolonie van Indonesië. Een Westers land zoals Nederland indertijd, psychologisch willen ze graag ook laten zien van weet je kijk, wij zijn onafhankelijk en kunnen ook doen wat jullie kunnen doen. Goed kunnen consumeren, jullie kunnen 2 auto's kopen, wij kunnen dit doen, dat doen. Maar ten koste van, want eigenlijk waren ze vroeger wel zuinig en dat besef hadden ze wel. Maar omdat ze een stukje psychologische welwillendheid hebben van we willen aantonen dat het ook goed gaat hier in Indonesië door middel van consumeren en door middel van kleren te importeren uit Amerika, terwijl.. Het is heel raar, want al die Adidas die worden gemaakt in Indonesië, maar het wordt verkocht in Amerika. Dus al die mensen gaan naar Singapore ofzo om Adidas te kopen en dan zie je *Made in Indonesia*. Zo werkt de globale economie natuurlijk, je laat het daar maken, dan wordt het vervoerd daar, dan wordt het weer verkocht.. wordt het toch weer ingekocht door de mensen.

I: Maar is dan het Westen toch een beetje een slecht voorbeeld in dat opzicht, omdat ze het Westen na willen doen?

R: Ja en nee weer [lacht]. Ja omdat dat economisch systeem hier wordt gehandhaafd, hoe meer je consumeert, hoe beter de economie zal zijn. En daar willen ze dat ook doen, maar dat systeem is eigenlijk niet inherent toegepast in Indonesië. Omdat religie speelt toch wel een grote rol in de politiek, dus eigenlijk is dat tegenstrijdig. Maar omdat mensen kijken met een oppervlakkig oog, denken ze van oké ik wil dat ook..

I: Dus dan wordt hun religie ook een beetje ondergesneeuwd misschien? Dat is een beetje een soort tweestrijd?

R: Ja..

I: En dat mondiale economische systeem, er wordt wel eens door moslims daartegenover een islamitisch economisch systeem gezet. Denk je dat dat een..

R: Een oplossing is?

I: Ja.

R: Het kan, het heeft een potentie.

I: In theorie?

R: Ja.

I: En waarom dan?

R: Ik denk vanwege de manier hoe we mensen lening geven, maar ook rente vragen. Wat er dus niet is in de islam. Dus je draagt de verantwoording samen, als een bank, maar ook als individu. Als jij denkt dat jij geld kan lenen, moet je het doen. En de bank zal dus kijken of je het inderdaad kan terugbetalen. Als je dat niet doet, dan moet je het niet wagen om naar een bank te gaan om te proberen om een lening aan te vragen. En de bank moet ook niet wagen om een lening te geven. Want als ik het goed begrijp, ik ben geen econoom, maar ik ben wel geïnteresseerd in het systeem. Dus ik weet niet of dit waar is, maar *financial banking* in Indonesië had ik toen een keer gelezen, wat betreft micro-krediet, dus banken die geven een lening aan kleine bedrijven om op te starten, maar ze dragen ook het risico mee. Dus als het niet goed gaat met het bedrijf, dan verliezen ze ook, het is niet zo dat ze dan hé jongens jullie hebben geld van ons geleend, geef ons dat geld terug.

I: En geen rente.

R: Nee. *If you go down, we also go down*. Dat is gewoon een gezamenlijk risico dat wij nemen. Maar dat is ook de reden waarom ze bij die lening ook niet teveel geven, micro-krediet. Met mate. Als een islamitische bank veel geld heeft, genoeg marge heeft om geld uit te lenen oké. Maar als niet, dan zijn er heel veel micro-krediet bewegingen in Indonesië, die gebaseerd zijn op *Islamic banking*. Wat wel goed werkt, maar ja de vraag is of dat ook een interessante is voor de globale economie om op zich te nemen, dat risico. Kijk Nederlanders zijn heel calculatief wat betreft risico nemen, kijk maar naar al die verzekeringsproducten. Als je hier leeft, in Nootdorp, dan is het risiconiveau zo, dan moet je zoveel premie betalen. Of je hebt een kind, oh dan gaat je premie weer omhoog. Want het risico dat je neemt met een extra gezinslid in je leven, geeft meer risico. En het bedrijf wil dat risico ook neerleggen bij jou. En dat wordt gecalculeerd in geld. En ga je een auto kopen, goed, dan betaal je meer premie. Hoe duurder de auto, hoe hoger.. Logisch natuurlijk, logisch. Maar..

I: Draait het een beetje teveel om geld, en in een islamitisch systeem draait het ook meer om sociale dingen en ook meer om zorg voor het milieu dan?

R: Ja, indirect, maar uiteindelijk wel een directe impact, denk ik. Ja, zeker. Daar is nog geen studie over gedaan denk ik, maar er is wel een impact.

I: Ja dat als het minder om geld draait en dus ook om spullen enzo, krijg je meer ruimte voor andere dingen. Voor de mens en het milieu dan.

R: Ja een interessant onderwerp ook dat *Islamic banking*, daar ben ik ook nog niet heel goed in kennis, maar het spreekt mij wel aan. En ik heb nu ook een potentiële partner die graag wil samenwerken om *Islamic banking* te beginnen in Indonesië. Maar dat is iets voor de langere termijn.

I: Maar ben je veel aan het lezen over dit soort thema's?

R: Ik probeer, het is wel moeilijk, met een kind. Maar ik probeer ja.

I: Wel bij te houden..

R: Ja, artikeltjes en boeken.

I: En ook wat er gebeurt en dan ook in Indonesië?

R: Ja toevallig heb ik een vriendin in Indonesië die ook al een *Islamic banking* heeft gesticht en ze werkt dus nu echt in dorpen, in kleine dorpen, om kleine ondernemers te ondersteunen. En ze heeft hele indrukwekkende verhalen gedeeld met ons, van er is zelfs een afvalbank. Dus je levert je afval, en daar krijg je geld nog voor. Omdat de bank die gebruikt die *waste material* voor andere dingen. En zo is dat gerecycled, je krijgt geld en dan krijgen wij jouw vuil, vuil wordt verwerkt en kan weer gebruikt worden.

I: Ik denk dat ik wel zo'n beetje alles heb behandeld, we zitten al een tijdje te praten natuurlijk.

R: Ja, als je genoeg materiaal hebt..

I: Ja dat wel, ik vond het wel heel interessant. Dat je in Indonesië zo actief bent.

R: Ja vanwege mijn onderneming ja. En dat vind ik ook leuk hoor. Maar ook niet het loslaten van Nederland, uiteindelijk is Nederland mijn thuisbasis, m'n moeder hier, zus, nichtje, neefje.

I: Probeer je dan ook andere mensen in je directe omgeving, familie, vrienden, en bij de moskee ook een beetje enthousiast te maken voor duurzaamheid?

R: Nee niet heel erg actief. Ik probeer het eerst bij mezelf te veranderen. Ik vind het altijd leuk om hopelijk als voorbeeld voor andere mensen te zijn. En dat is soms wel gelukt, heel veel mensen, met

name van opvoeding, daar praten ze goed over. Ze komen vaak bij ons van kan je onze zoon helpen met dit of dat. Dat soort dingen. Graag wil ik mezelf ook eerst veranderen.

I: En dan echt in je bedrijf, dus het is meer op dat niveau. Heb je zelf nog dingen die je wilt aanvullen of verhelderen of die je miste misschien?

R: Dus je gaat niet echt in op de verzen in de koran zeg maar, waar dit staat, waar dat staat?

I: Daar ben ik op zich wel in geïnteresseerd, ik had natuurlijk net ook gevraagd hoe zit dat met de islam, de koran wat voor rol speelt dat dan. Als je daar nog wat over kwijt wilt..

R: Ik weet niet of Hendrik Jan Bakker dat heeft verteld, maar ik heb een.. geschreven door een Nederlandse bekeerling, een meisje, en die heb ik eigenlijk van Hendrik Jan een keer gekregen. Heel mooi, en ze is ook een milieuactivist, maar in Engeland. *199 ways to please God*.

I: Oh ja..

R: En daar staat heel veel gequote, bijvoorbeeld versjes enzo uit de koran.

I: Maar ik neem aan dat vormt gewoon de basis van jouw hele kijk op het milieu?

R: Ja ik vind dat prachtig om, ook vanwege mijn interesse in het milieu, als ik dan de koran lees en hé dit gaat over de bergen of over de oceaan, wouw. En dat je merkt wat in de koran staat gaat niet alleen maar over Middeleeuwen, maar ook over andere dingen. Ook over financiën trouwens.

I: En dat hele idee van *khalifa*, dat is dan een van die basisprincipes waar jij je op baseert, dat valt samen met balans en dat de schepping van God en dat zijn allemaal verschillende koranverzen die daarover spreken als het ware.

R: Ja.. ja.

I: Daar ben je ook wel allemaal mee bekend natuurlijk..

R: Ja.. ja.

I: Dat speelt wel een belangrijke rol voor jou..

R: Ja, zeker. Het sluit gewoon goed aan en vooral, ik leer ook heel veel in de vorm van boeddhisme en mijn schoonzus die heeft nog laatst een boek aan mij geïntroduceerd over de wijze vrouwen *healing method*. Ik dacht huh hekserij, is niks voor mij. Maar het werd toen in de Middeleeuwen gewoon slecht geaccepteerd, heksen, daarom zijn ze vermoord. Maar je kan echt zoveel leren ervan. Maar toen las ik het van zo dat is echt de islam, ook al zegt het boek van we zijn geen dogmatische en monolithische ding. Maar er zijn heel veel westerse mannen die de wereld veroveren, dat zegt dat boek, niet ik. Maar het is waar wat zij zegt, we zijn heel veel wijze vrouwen intuïtie kwijtgeraakt. Omdat de wereld draait om de westerse mannen die de economie.. Dat is wel grappig om te zien en dan kan je discussiëren, ja en de koran zegt dit, dit dit.

I: Dus je maakt al die bruggetjes, die sla je..

R: Ja..

I: Dus ook al is iets, een organisatie of zo'n boek, niet islamitisch in naam, als het aansluit vind jij het ook in die zin islamitisch..?

R: Ja.. ja. En ik denk – ik denk hoor - in de ogen van God, het maakt niet uit wat voor boek je hebt en het gaat echt om intentie en beweging en dat je er echt achter staat van waar je in gelooft.

I: Maar voor jou is de islam dan gewoon de weg..?

R: Ja.

I: En voor anderen is dat het christendom of weer iets anders..

R: Ja, en dat vind ik ook net zo mooi. Ik bedoel een van onze beste vrienden zijn christelijke mensen omdat je dus ook die gesprekken aanvoert, wat dus ook heel herkenbaar is in mijn beleving als moslim. En dat vind ik juist mooi, dat we allemaal zo naar het leven kijken.

I: We zouden juist de krachten moeten bundelen ook?

R: Zeker weten. Dus als je ook Rudi zou.. Laura Mora, staat die al op je lijst?

I: Nee.

R: Is ook een kennis van Hendrik Jan Bakker. Laura Mora en Rudi van der Aar en Saad Shah.

Transcriptie interview.

Naam: Dhr. Saad Shah

Datum: 26-07-2013

Locatie: Metabolic Lab, Overhoekstoren, Amsterdam

Duur: 1 uur en 30 minuten.

I: I would like to start with, if you can tell something about yourself. Name, age, your education, background, also your religious orientation.

R: Well my name is Saad, I'm 26. I ought to have finished my master's in sustainable development, duurzame ontwikkeling. I'm a bachelor's in economics. Sorry your last question, your last one?

I: Your religious orientation.

R: Religious orientation, I'm Muslim. Beyond that, if you are talking about sects, I'm not very comfortable with that, like Sunni, Shi'a, sufi, all that. Just Muslim is good enough for me, but if you really want to pin me down it's going to be Sunni. That's my religious orientation.

I: And you already said you are from Pakistan.

R: I was born and raised in Pakistan up until my highschool. And I came here for my bachelor's and master's. So I've been here for around 8 years, I was 18 years.

I: Because I believe your mother..

R: My grandmum was Dutch..

I: Oh your grandmother.

R: My grandmother, so I'm a quarter Dutch also.

I: And you have the Dutch nationality.

R: Yeah, yes.

I: So can stay here as long as you want.

R: You can't kick me out.

I: And you want to stay here for a few years.

R: For a while at least. A very nice job, hopefully in the field that I want. They're really very tolerant. I'm fasting, apart from fasting jokes it's very nice here.

I: What kind of fasting jokes?

R: Look Saad, look what we're eating right now. Oh ha ha.

I: Oh, that's nice. So you're 26 now. And at what age did you become interested in the environment?

R: The environment was always there, but that's not entirely true. Because I would throw trash out my window in my car in Pakistan at all times. Yeah, guilty. Then I came here and I still don't think I was interested in environment as such. I wasn't against it, I heard about climate change, it was happening. In my opinion it was that it was happening. But I was much more economics-oriented, economics-focused. And then one of my friends was in the environmental sector, plus I wanted a social master's, I didn't want to continue with economics. And that seemed the best out of the worst options, so I started orienting myself more. Also it was, I did my master's in that, because the job I was getting at that point was also environmentally related. And also I'm very politically engaged, so there was always the question of environment when I came here. I would say my more formal move towards it was of the last 3 or 4 years.

I: And that was because of your education, that you became increasingly interested?

R: I think more the political aspect. I would say it was more because I was politically motivated, engaged. I started with demonstrations and things like that. And when you are in that sort of world, you tend to start internalizing all these different aspects of the political world. And environment was big on it. So yeah I think more political rather than education, that came later. Oh ok well I'm interested in this, so I want to study more in this and work more in this.

I: That was before you started that education.

R: Yeah.

I: And do you have any idea on the Dutch Islamic movement?

R: Environmental movement?

I: Environmental movement, here in the Netherlands.

R: Not too much. From what I do know, little. I know the environmental movement in the Netherlands, much more than the Islamic one. And the things I do know about the Islamic isn't much more than Hendrik Jan Bakker for example, halal meat, biologische halal meat. Normally it's just slaughter of the animal, like halal you know. The idea of halal is to be humane to the animal and not eating too much. So I know a bit about that, the biologische halal meat, from Hendrik Jan Bakker. I think he started something along those lines.

I: You also know that he recently launched his webshop?

R: Yeah, something like that. I heard from Wati for example.

I: Fitrah Food.

R: Fitrah Food, ok. Good marketing.

I: And are you familiar with Green Muslims?

R: Groene moslims, again done by him. But again it's very tiny, not a lot of awareness about the environment here from the Muslim community. I think they're, I don't want to use the words 10 years behind, that sounds like patronizing. But it's more, their priorities are different at the moment than environment. More like self-development, improvement in economic situation, moving up the economic ladder. That's more of a concern in the Muslim community, discrimination and things like that. And then they will move on, I guess later on, towards the environment. But as such I haven't seen much, formally environmentally related. Everyone cares about it, but no one is doing something about it.

I: So you do think it will grow in the future, being important?

R: It's speculation, no one can predict the future, but I do think that because Muslim is a minority/victim group, so the victim group feel a bit more about these issues I think, like they sympathize and empathize a bit more. I think because of that they may move towards it more. But then again, their priorities are slightly different than that of the normal population, I think.

I: And do you consider that a negative thing, that their priorities are with career and social-economic position?

R: No, and I think their situation is different, they are confronted with a different reality of the world. You can't blame. Like for example working class Dutch persons, even a white Dutch person. I can totally sympathize that he or she is not concerned with the environment, because they have to worry about their next pay-check. Again, I think they're all interconnected, the environmental question, the economic question and the future question. But the person who is sitting in that cubicle, in that compartment, I can totally understand that they're only worried about a certain aspect of their life. And they can't think toward the environment.

I: The element of money is also very important?

R: Yeah you have to put food on your table before you start thinking about other things I guess.

I: And biological food is more expensive.

R: It's expensive plus that it's a whole lifestyle thing. It's like trying to show that we're rich, you know. We buy this, so it rubs of in the wrong way, towards the working class for example.

I: Is it kind of an elite thing?

R: Yeah I really think it's an elite thing. You can tell along the way, that my friends for example, how we carry ourselves. It can be a bit obnoxious sometimes.

I: So you do consider that.. not really positive? It's more like the outside..

R: The impression you give you mean?

I: Yeah.

R: Again, I don't want to criticize, because everyone is trying to do their part, no one's perfect. But again, if you keep questioning yourself, how do I perceive my actions, and I do think, of course because we're very wealthy compared to the rest for example. And it might come across in the wrong way. Oh we're green you know, we buy green. It's a life style thing you know.

I: But is it also the case, according to you, that some of those people do it with the wrong motivation? That they think it's cool or something like that?

R: No, I know their heart is in the right place, the intention is right. But not maybe everyone is questioning the consequences of their actions.

I: So you said that the factor of the social-economic status of the Muslim community, does it also have to do with knowledge, and of religious knowledge, concerning Islam and environment?

R: How do mean that question?

I: So that they lack religious knowledge concerning the meaning of certain hadith or Quranic passages that relate to the environment.

R: They have a general lack of knowledge in all areas, unfortunately. Also the emphasis, in the sermons for example, in the mosque for example, I don't even know, I don't go that much. But they are still very typical topics, how to lead a good life, how to be a good Muslim. And environment is not in there at all actually. No it's not there at all. Of course, like for example if you read in the book by Richard Foltz, that there is a rich tradition of environment and Islamic texts supporting it and things like that. But I don't think the narrative of that is anywhere in the general mainstream, like in the sermons in the mosque, meetings between Muslims. You know Mashriq SV, from Gardena University and in Amsterdam, and their concern is also how to be a good Muslim and how to be perceived well by the local community and things like that. There is nothing about the environment at all. They also have the website called wijnblijvenhier.nl.

I: Oh yes.

R: And most of the topics over there have to do with integration problems, immigration problems. How to lead a life that is fitted in over here, and not.. I think one of my friends, Putri, she writes sometimes about the environment. But if I must answer your question, officially I don't think the environment is anywhere in the religious discourse among Muslims.

I: And perhaps a difficult question, but why is that? That also relates to that they are concerned with the social-economic thing.

R: I think definitely. Again to use it very crudely, environmental discourse.. Muslims, I think, are quite backward. The most forefront in the environment is indigenous communities in South America, from what I read. They're really at the forefront, you know. They want to put oil inside the ground. Who was it, in Ecuador I think, Raphael Correa, the president, he gave a proposal, let's leave the oil in the ground and you pay for development instead. That's a very mature, far-reaching perception about what we can do about the environment. Chavez also, in that same UN speech he called Bush diablo and all sorts of rubbish stuff. And it that same speech he said ok let's keep the tar sands [grondsoort waarin petroleum te vinden is] , which is a time bomb, ecologically, let's keep it inside the orinoco belt, I don't know what it's called. So on the one side you've got this discourse coming from South America for example, and there's Muslims who really – again it's a pure geo-political issue, in my opinion – it's your lands are being invaded, you're criteria are quite different. Here the problems are you're still being perceived as an outsider, issues about the environment seem from a different century, like they're not even your concern.

I: And in the Middle East, is it different there?

R: Again I don't know about the Middle East, I know of Pakistan. But I'm pretty sure it's the same throughout the Middle East, the same issues, the same social-economic issues. And you really can't care about these issues, you just can't. I'm not saying that they can't, because I came here. And I no longer throw garbage, I just can't. You know I just can't bring myself to even throw a cigarette butt. Sometimes I'll put it out and throw it sometimes, but I try to keep it and throw it in the dustbin you know. Normal things, I just won't throw it away. Even in Pakistan now when I go, I don't throw things outside a window. I throw it home, even if the garbage end up in the streets anyways. So I don't think the ability of Muslims to change is not there, it's just, the priorities are different. They're different right now.

I: And does this have to do with that they want to be like us in the West? And also attain that level of..

R: Social-economic well being?

I: Yeah.

R: Definitely, I was in this media conference, Deutsche Welt tv, and it was about the media and there was something about the environment. And this Nigerian dude was like, and this was typical, you can't tell us to not develop, we want to develop. We want to have all the nice things also. There is this narrative there, but again I think they're missing the entire point. Following that development

will ensure our destruction you know. We need a new way of development. And that narrative is not there. Indeed, the key question is, is there the desire to emulate the West and to achieve a certain standard of living, yes it's there. And the dominant discourse is that development is a western way of life, a western lifestyle, a western standard. And that's the dominant discourse, and that's been internalized by all people who wish, in developing countries.. So yes I think that narrative also..

I: And do you also consider that the West is kind of this role-model in the entire world, that's something negative? Because the other side of our well-being is this destruction towards nature of course.

R: I think the dominance is negative, the fact that it's overwhelmingly only West. I don't think having that alternative viewpoint is bad.. I do think there's many things in the West that are very beautiful and worthy and are trying to be repeated. So the Irish spring, it's a desire for democracy, and free speech, and women equality. That's what we have really achieved in the West and they desire to achieve that also. It's a human desire, it's not just a western desire. So I do think, 'cause I'm not saying oh the West is evil, the West that, that's not at all the situation. It's more like humiliation feeling, look we've tried to achieve democracy and they impose dictators on us. So politically there's a very negative perception. But socially, I think there's a very positive perception. Everyone wants to be like, come on, who doesn't want their child to grow up in good conditions.

I: And when you talk about things that relate to the environment, for example economics. How do you think the West handles those things, in a good way?

R: Extremely hypocritically. For example China, we say look at China, coal, fuels. Well, most of their coal-plants have been built to export products to us. I think the Chinese are far ahead in terms of renewable energy. If you look at renewable energy policy. I don't want to romanticize their dictatorship, that's there. But we have to look at ourselves in the mirror. Take the Copenhagen conference, it was the West that completely sabotaged it. I can show these lead videos between Sarkozy, Merkel, Obama. And they're literally like mafia bosses, sitting and like well come on give us a deal, let's come up with a deal. It's just jaw dropping..

I: A deal, an economic deal?

R: More like, cut your emissions a bit more. Which they now the developing countries can't do, because that would be economic suicide for them you know. I think if the West is serious, again I don't want to say we are the leaders, but I do think we have a lot of advantages in our hands and we can really lead the way. We have the technological superiority, we have the infrastructural superiority, we have the monetary superiority. I mean, the West spends about 1,5 trillion dollars on military expenditure, I think we really should spend that on greening infrastructure, and it's going to drive the economy much faster. It's going to pull out the whole world along with it. We should be a model for other countries. Even though again, countries like China for example are far ahead of the West in terms of their total capacity for renewables for example and their seriousness of the issue.

I: And when you talk about a few centuries ago, the industrialization and stuff like that. Then China was of course underdeveloped, but how would you describe then the increase in technology and science and the coming of the capitalist system. So how would you describe those processes?

R: The historical process?

I: No, describe your opinion in relation to what the effects were on the environment. Do you consider it bad processes, or bad handling of technology, exploitation, things like that?

R: Well I don't think that when they were doing it it was the intention to destroy the environment. I think it was more like, the environment was to be controlled, it for the benefit of men. Very anthropocentric views towards it. I'm not sure if I fully understand your question yet. Because if you look at the impact on the environment, even the Mayas for example.. The reason their civilization collapsed was not only because of the Spanish conquistadores, but also because they had overreached their civilization. I don't think it's capitalism that causes environmental problems, it's humans that cause environmental problems.

I: And what exactly in humans, their life attitude?

R: They want more and more and more. There is no satisfying human beings.

I: So that anthropocentric view of life?

R: But for a very small amount. Most of the poor are concerned with surviving. But those who have power..

I: But when you talk about the West?

R: In the West, the West is the same. It's humans also, capitalist system, before you had feudal systems, in the whole world actually, with variation. And there's this book by Andre Gunder Frank, ReOrient, basically says that the normal conception of how the economy was in the world before it flourished, anyway that's a whole different topic.. Indeed, the capitalist system exacerbates and amplifies things like that certainly, environmental problems. Before you had the commons, people shared it properly, you had grazing techniques in the Sahara for example. People understood how much to use and how much not to use, and they maintained that system over a century. But then you had capitalism, which, and again I'm really a generalization..

I: But it's your opinion..

R: No but there's lots of caveats, which I think are important to address..

I: Yes.

R: But indeed capitalism is all about growth. Before you had Malthus, who said no there's limits to growth. You achieve a certain point and it goes up and down, depending on resources. And really for economists, it's their wet dream to have 4 percent growth a year. Which is insane. There's a very good example given by this investor, Jeremy Grantham, that they talking about growth in this capitalist system, but if you would just do an experiment on the Egyptian civilization for example, for the last 2000 years. If you have a cubic metre of goods and that grows at 4 percent a year, over 2000 years this final amount is 1000 billion solar systems. So we don't seem to understand also this system. So yes indeed a capitalist system in which unlimited growth is required, it's a religious dogma, it has really done a lot to rip apart the world, as opposed previously where it was a bit more constraint.

I: You call it a religious dogma, a religion?

R: Yeah it's almost like.. I'm thinking a religious dogma.

I: But it's also called the new religion, capitalism.

R: Yeah.

I: And do you think, because you are interested in economics, that the Islamic economical system is a good alternative? Again in relation to the environment, the effects on the environment?

R: Yes and no. It depends what you mean. Because again, I don't like using the label Islamic, because I think Islam is much bigger than a label, it's an idea that you don't take more than you need. Don't do unto others what you not wish for yourself. And you see this top processes in every different religion and system. So I don't think it's an Islamic way, but a way in which humans talk to each other, everyone has equitable power, everyone has a say what kind of system do we want. Which I think is an Islamic way.

I: But not just Islamic..

R: I mean there's no economic system worked out in Islamic economics, that's rubbish. They're not reading the history properly, there's no such thing..

I: But people do say that, the authors that I read.. It's a better system, the priority is not making money and more and more and more, but automatically you have this space for more care for the human kind, but also care for the environment.

R: True.. But what I'm trying to say it's not exclusively in Islam only. It's also in Hinduism, lots of pantheistic religions, pagan worship, they have respect for the environment. I do think Islam has many answers for Muslims and for the world probably. But again I think they tend to romanticize history also. I do see a lot of appreciation for nature, especially the desert Arabs, they love the green. For example if you read the central Asian poetry, it's about feeling nature, water, earth, a lot of appreciation. But I mean you have Islamic economics right now, supposedly. And it's not working really.

I: I'm not an expert, but I believe that's not entirely true. Because in no country you have a real.. Yes you have Islamic banking.

R: Yes, agree..

I: So it's also more talking on a theoretical level.

R: Good point yeah.

I: It's kind of an utopia.

R: Good point.

I: The authors I read are also very theoretical, but the ideas.. Of course you always have theory and practice.

R: To answer your question straight, yes I think Islam can provide an answer, but not only Islam.

I: So it is kind of the opposite of the capitalist system? Well they also have similarities of course..

R: I mean it's like what's your most common denominator, is it money or is it goodness and morality and things like that? And capitalism is a-moral and Islam and religious systems in general, I think it's a much more superior way to convince people, or to have people convince themselves. Any religious, even atheists who believe in the environment, yeah that approach. Like a more spiritual approach.

I: A more moral approach..

R: Yeah.

I: Let's go back to the Dutch Muslims who are occupied with the environment. Do you see any differences between the first generation, second, third generation, between young, older people, and perhaps education, higher education?

R: Different in terms of, environmental outlook?

I: The effect on their environment attitude.

R: I can't comment reliably on that. I guess the stereotype or this generalization would be, it would be a younger generation that would be more aware of this. Again, the worries of the older generation are fundamentally different. Towards survival, a good job. They came from very harsh background, they've seen very harsh things. So I think, I'm speculating here, yeah the priorities are different and I would say that the younger generation would have more understanding of the environment. But then again you could say that the older generation maybe understands the pitfalls of developing in a certain way, so maybe they value environment also more.

I: Does that also have to do with the fact that they come from, mainly in Morocco and Turkey, from the countryside? And they were very closely connected to the environment?

R: Could be, but then again you would have to explore how they viewed their life. Was it an economic thing, I'm farming or because look what bounties God has given me, I need to protect it.

I: It was probably more that they were dependent on nature.

R: And they valued it and understood it. And of course they were maybe even thankful for it, but I think that was for another reason.

I: It was in another way than Dutch Muslims, who are very much interested in the environment..

R: I think so, but again I'm speculating.

I: Does it also have to do with education, the fact that the second and third generation are educated here, and here in the Netherlands, the whole topic of environment is more important?

R: Again I think it depends, a lot of buzzwords also. Like in economics you had almost no environment and people didn't care about it other than maybe we should buy some biological stuff. So I don't know if education is a proxy for the environment. I think empathy and caring, feeling, is more a proxy for caring about the environment. I think education has nothing to do with it. It's probably even inversely related, the more educated you are, the more well off you are, the more well off you are the more you lifestyle depends upon destroying the environment. And the more you are going to convince yourself, well oh I'm not that bad, you know.

I: But you are also highly educated.

R: Yeah, the thing is, it's not a general thing, but in general, I would say it's even inversely correlated. I would say, mine is a very special case. Like I see all my friends now for example, they've changed their views. I was the radical person, you know, when you're talking about the environment. But slowly people are realizing, because you're talking, and they're forced to listen to me. Yeah I don't know how much education.. Actually it would be very interesting for my research to do, how much is education.. But my understanding is, even in normal literature it's not a very strong correlation, normally. Class and education, normally there is a slight positive correlation, but..

I: But you think higher education leads to more.. also things like political involvement.

R: If you are a banker for example, if you are a Shell worker, would you.. [lacht].

I: Yeah it's difficult.

R: You have to realize that when you are in these sorts of jobs, you have to convince yourself ok I'm not doing such a bad thing. I guess..

I: How representative are these strong Islamic ideas on taking care of the environment, when you look at the Muslim community here in the Netherlands? So we already discussed that the movement is very small, it's just a few individuals. But I also heard that there's this gap between theory and practice, that most Muslims would actually agree with you if you told them, look at these verses, they say this and that, they would agree with you. But would not have the knowledge about that before you told them, and also to translate it to practice.

R: And they would not have translated it to practice, is that the thing? Even though theoretically they are like yeah I think it's.. If I understand your question correctly, I was in somewhere in the Bijlmer, and we were trying to find this church, it would be like a fundraiser. This woman, from an African, Catholic church. She stopped us on the way, asking a question about what we were doing. And she started saying look at this world, with the problems, there's corruption, and the climate change. And my friend and I, we were both like shocked, like, oh man, she is talking about climate change. You don't hear that normally, you know. So in terms of are Muslims ready to receive this discourse, yeah, I think they even feel it more instinctively, because the whole narrative is you take care of God's creation and if you want to have no contradiction in that, it holds that climate change means we are destroying the climate, therefore we need to address this issue. So I think theoretically, ideal-wise, they're ready. Every Muslim I talk to you get that across.

I: They all agree?

R: Yeah it's like yeah.

I: You're right.

R: Yeah, and? And that's what I mean by education, the more you move up in education circles, the more resistance you have in a way. Because again your lifestyle depends on a certain narrative that you have about the world. And when you start contradicting it, you need to start pushing it away I think. And for religious people, because they have a certain narrative, and it's not a contradiction narrative, therefore, it's very easy to preach to them. Do you know what I'm saying?

I: Yeah, but practically..

R: Practically they're not doing anything, anything. Again, maybe I'm exaggerating, because maybe they're separating plastics. I would be really curious about this thing in Kanaleneiland for example, in Utrecht. Like how they divide the trash. You'd probably found out that they don't do anything with the plastic, they just dump it anyway.

I: So your research is also in Kanaleneiland?

R: No, no, but I would be curious to know if the Moroccan mums for example, if they separate the trash, because they have that chance to do it. I think they probably don't, they just dump everything. There's no implementation of it as such.

I: So you are familiar with Groene Moslims, have you ever taken part in an activity or something they have organized?

R: No, I just met Hendrik Jan Bakker at this conference. Apart from that no.

I: And are you familiar with that Turkish organization.. Tema?

R: I don't know the name but I do remember indeed going to a mosque and there was a meeting and they were like putting water filtration and solar panels and stuff like that.

I: Was that a few years ago?

R: Yeah.

I: Yeah they had the initiative of the Green Mosque. The organization is called Tema NL.

R: Ok.

I: So you are familiar.

R: Again it's so tiny, you've already been there, done that.

I: Those are the only two organization, Islamic environmental organizations.

R: They're focused on Islam?

I: Yeah.

R: Because what I hear about them is from Wati Chaeron. And she's delved into this. So I guess whatever she's sending me is what happening in the Netherlands.

I: Can you tell me something your work here in Metabolic Lab?

R: What I strictly do are what we do in general?

I: In general.

R: In general, our tagline is an action agency for sustainable transformation. So basically what we're trying to do is urban redevelopment, supply chain redevelopment, value chain redevelopments. All with regard to sustainability. We want to change them in sustainable systems, circular systems, try to achieve that. So for example in the North of Amsterdam, I was telling you about, we have this polluted piece of land. So first what we're going to do is, we're going to put plants which recycle the soil, with heavy metals. And then we're going to put like houseboats over there, fully refurbished, with implemented technology, we do then a system analysis, we see the flows of the energy, water, waste, food. And then we create like a map, and then we try to create like a self-sustaining urban system, that's also a utility. And then what we're going to do is, we're going to then replicate this for future urban redevelopments. So that's one project for example. We're coming up with sensor kit system, basically take a hundred year old system, implement the sensors in their walls and then they can start reading how much they're consuming, how they can save, what their neighbors are doing. We start collecting that data en use it for other stuff. We have consumer products, we're developing a sanitation system. We're working with big companies to redevelop their supply chains. Again, making them as circular as possible. We're working with Friesland Campina, to make their milk production line as circular as possible.

I: And what does that mean?

R: Circular means that you try to reuse the resources as much as possible. You recycle resources.

I: And less waste as possible?

R: Exactly, so you have as less inputs coming as possible, and outputs going out. So you have electric generation on the spot and you have food growing in that district so you don't have imported food, you don't have waste. You take the food waste and put it in the digestive system that creates electricity, clean water. So we try to realize so everything circulates the system.

I: That's interesting.

R: It's pretty amazing, I wake up with a jump every morning.

I: And how long do you exist?

R: We've been in business, I'd say 8 months, maybe less.

I: Quite recently.

R: Yeah, I've been here like 4 months, 3 months maybe. It's quite new, but we're doing quite well.

I: And a quite nice location [met uitzicht op het IJ in Amsterdam].

R: Sweet location, I always say to people yeah come to my work.

I: It's very nice yes. Are you also familiar with international organizations? You already told you know Richard Foltz, that's a writer of course, but do you know any international organizations?

R: Concerning the environment? Like I said, I follow political movement very closely. So.. again I can't think it out of my head, but yeah, for example Bill McKibbin..

I: But Islamic organizations..

R: Oh Islamic organizations, sorry. No..

I: Do you also go back to Pakistan?

R: Yeah.

I: And can you describe how the topic of environment is dealt with over there? Your impression of course..

R: Well it's not dealt with at all unfortunately. But I think their environmental problems is more pollution and dirt and smog. Which is the same here. But less with plastic. Yeah how it's dealt with there, I guess it's not dealt with at all. Again some people don't want to, in my opinion I think

everyone can obviously see dirt is bad. But it's just, the situation is so overwhelming. You can't think about it. To answer your question, no, not really. Even toilets aren't cleaned properly, it's disgusting.

I: It's a whole different world.

R: Yeah, I think people just become apathetic to it, because the whole system is so screwed up, and you're just like forget about it.

I: Too much..

R: It's so overwhelming.

I: They don't know where to start.

R: Yes.

I: It's just this psychological mechanism, as an individual.. What can I do for the environment?

R: I mean even you see it here even, well what can I do man, I'm alone.

I: It doesn't make a difference..

R: Exactly, and we have all the tools. But still it's understandable why someone would think like that you know.

I: It's a very harsh psychological thing of course.

R: Yeah.

I: Let's see. So the Islamic view on the environment, of course specific Quranic verses, the hadith. Maybe you can describe it from your own point of view, the themes you have from your Islamic background when you look at the environment in your personal life?

R: So you mean what does some of the quotations and things like that..

I: Yeah, does that play a role in your view?

R: I think it's more a general religious thing, like don't take more than you need. Do equal to every creature on the planet, and yeah don't take more than you need. If it's anything specific, I mean there's this very nice quotation, it's in the Foltz book also, that the prophet's companion was using excessive amounts of water for ablution, for cleaning himself. And the prophet was like why are you using so much water, his name was Saad also, and he was like prophet can there be such a thing like using too much water for ablution. And he said yes even if it's next to a fast flowing river. He used a very profound method, like a punch in your face. Like hey.

I: And you do get inspiration from..

R: I don't follow it necessarily, I'm a hypocrite, I take long showers also.

I: It does inspire you..

R: It does, for example Rudi, he really puts out a 10 minute timer, things like that. There's this very nice, a very powerful one, and they have sown corruption in the earth, and they will sow what they have reaped, something along those lines. I don't eat tuna for example, because that's just a finished fish, you know. Like destroyed almost. But like from a very religious, like come on, don't eat it, for example.

I: Is it almost extinct?

R: All fish species by 2050 will be finished, that's the rejection, that's the scientific, academic rejection. But for 2040 even, all fish species will be gone.

I: Gone..

R: If not from overfishing, it will be from acidifying oceans. That's a consensus, a fact. The fact that you don't know this also.., there's too much information also out there, but this for example is a pretty serious thing right. It's pretty like wow, so we don't know this. So to answer your question whether it inspires me. Yes, it does, I don't always follow it, but a lot of the things comes from that also, and also from my studies, my friends. But especially the religion.

I: So you do read the Quran and pay more attention to those verses that relate to..

R: Again no.

I: Not really..

R: More the general moral perspective.

I: So if I tell things like the whole story of the creation, from God..

R: Story...?! [laughs] It's not a story..

I: No it's a fact.. [laughs] And also the idea of *ayat*, so signs of God in nature. Have you heard about that theme?

R: Concept, yeah.

I: So that the creation is made by God, it's sacred, not our property, we have to take care of it. And that because He created it, you can see or experience God in the whole creation..

R: So do I see God in creation?

I: Does that play a role..

R: Yeah really everything. Like when I see the magnificence and the complexity.. Like if God was a bald guy with a beard sitting on the moon, I couldn't believe in God, come on that's a joke. Who does also some weird things. To me it's more like alright if there's a God, the God should manifest certain signs which show His magnificence. And therefore when I see His creation, I do see that.

I: That's one big sign..

R: It's a gigantic sign. From the atomic level to the heavens, like the universe and stuff like that. I came to this idea of God should have these, these, these things, and I think that there are, in my opinion.

I: And you also go into nature, regularly?

R: This in the Netherlands, are you joking?! [lacht]. No sure, I don't actually. Sometimes with friends we go to Amersfoort, the forests there, to walk around, walk the dog.

I: But not specifically?

R: No..

I: Because I could imagine if you would go into a forests or something like that, that the realization is even more.. Or are they present in your thinking, the idea of the creation being a sign, instead that you look for nature and go into nature.

R: In order to see those signs myself you mean?

I: Yeah. To re-experience it..

R: I'm a very city guy, that's the first thing. And I see signs all around me, like interactions between friends and humans, that emulates the beauty in that also, so for that's also a sign from God. But in terms of nature wise, we have a garden for example and there live all these insects now, and like wow, that's the magnificence of like. I would say it's everywhere, in every situation.

I: So you can also experience it in the very little things, like your own garden.

R: Yeah. I mean, hundreds of thousands of compounds it has in it, and nutrients, pretty amazing..

I: You are probably familiar with the concept of sustainable development, the western concept. It's about taking care of the environment, but with the motivation that these resources are..

R: Finite?

I: Yeah. If you want to profit from them in the future, you have to be more careful. So it's still this anthropocentric vision and also focused on economic growth. So how can we keep this economic growth, but in a sustainable way. Do you have a certain vision on this, because it's a very dominant concept, sustainable development, you hear it everywhere.

R: I talk a lot about that issue. I think it's a cop out, there are volumes of alternatives out there. One concept I can think of immediately is steady state economics. I mean look at how much growth we have on the planet, we have GDP per capita of €11.000 per man, woman and child. So what more growth do you need. In fact they say beyond 10.000 dollars of income a year your happiness doesn't go up. But you can also pose the question, ok what are you doing it for? For welfare, human welfare, which is happiness, which is what you gain, or is it for the sake of gold, just for the sake of it, consume more and more. So that's why I mean humans are the one to blame, people in power want more and more, it's never ending. So I don't think this issue's got anything to do with economic growth for the sake of helping people, it's not going to help people. It's going to destroy the environment, and then you are going to make excuses. Oh well the environment is destroyed, now we have to take care of ourselves.. I think it's a deeply contradictory concept.

I: Because you think in the end economic growth and care for the environment don't go hand in hand?

R: Well to a point it does, but beyond that..

I: Not the economic growth norms that we have today?

R: Ours is growth, it's exponential, infinite growth. And again that's impossible, even on a galactic level. So yeah it's not possible.

I: Do you think that sustainable development doesn't really do anything for the environment? Perhaps a bit?

R: Again it depends on how you define sustainable development, if it means unlimited growth then no. You're not being serious. But if it means ok we need development, so every human being needs to achieve their full creative ability, to get all the tools in their hands, so education, health care, decent food, shelter, laboratories, lecture halls, places of leisure. If that's development, then yes, that's cool. But even in that we have limits you know. And sustainable development will have to be an integral part of that sure. We have to ask ourselves the question what is the end game over here. What is the end achievement we wish to achieve here.

I: It's all about balance, to be aware where does the balance lie.

R: Exactly yes.

I: And for example how the Dutch government implements sustainable development?

R: It does nothing. I read the manifesto of the.. not the PvdA..

I: SP?

R: Not the SP.

I: VVD?

R: VVD. They have close power with the PvdA. Their policies like, dude, we are really going to sink, are you kidding me?! We need more emergency. Like I was sitting over there and a metre level rise of sea is considered nothing, we are expecting 2 to 3, those are the conservative estimates. And I was like come on friend, take a look outside, this was an emergency situation, you know. They only talk about trade and duurzaamheid, we moeten duurzaamheid doen, you know. Alright, it's just talking, you're not doing anything. You're making deals with Shell. In fact the financial press, I read the Financial Times a lot, and it's incredible. They're talking about oil and gas fields, they're talking about, I read an article in the foreign policy magazine, foreign affairs magazine sorry. Basically saying well the Arctic Ocean is opening up, so?! Like maybe you need this tone of the article you know. Like big economic benefits, and we can start sending oil tankers there, we can start drilling for oil there, it's a resources bonanza. And the second last paragraph was something about the environment, which had nothing to do with the environment. You know it's just like..

I: Crazy...

R: It's crazy you know. And then it really makes me think that why are we blaming God or something else for our own created problems. We are doing this ourselves. We don't need some outside entity, who might or might not exist, to blame for what we are doing here.

I: All this sustainable development in the Netherlands..

R: Yeah they're not serious about it, at all.

I: And in the West in general, or also not really?

R: I mean you try to buzz this thing about airlines, for example, a carbon tax on airlines. And the U.S. and China blackmailed them. Again, Europe is very powerful, they can tell them to go to hell. Don't want to trade with us, don't trade with us. But they fell apart immediately. It's amazing when the interests of money are involved they can go to the ends of the earth. They recently implemented a massive tariff on solar panels, coming from China. They claimed it was dumping. Again it's a whole debate, but no it was technically not dumping. We also subsidized our solar manufactures massively. But it's amazing how they're taking such a self-righteous view like no they can't dump solar panels, and you got this emergency situation of the planet where you should be like no dump more, dump more, you know. Cheaper solar panels, big thing. You're talking about sustainability and in the same instance we're talking dumping again. And I follow this very closely you know. One thing is a theory, and one thing is a practice. The theory is also a beautiful thing and even that can't be that beautiful actually. They're talking about 30 percent reduction by 2050, we'll be under the water by 2040. So they're not serious about it.

I: But perhaps more on the level of civil society? You do have all these..

R: Greenpeace and things like that..

I: Yeah.

R: People desperately trying..

I: You think it's more an issue on the level of civil society than on the level of politics?

R: How do you mean?

I: Environmental issues, that there's more..

R: In my opinion it all has to do with power. Power is concentrated in certain economic activities, oil and gas. I mean oil and gas is a humongous industry. It's probably the most profitable industry on the planet. Car manufacturers, ocean ship manufacturers, trade in general, these are heavily dependent on fossil fuel industry. So on the one hand you got this gigantic concentration of institutional power, and on the other hand you've got these poor little alter globalization movements.. And they have been very successful also, I mean just take the occupy movement. Now you know about the 99%, about the 1%. We're talking about financial transaction taxes, so I do feel civil society is desperately trying, but on the other hand you have this very powerful institutionalized set of powers. And there's this talk and tussle and let's see where it goes.

I: But don't you think it's also the commercial business sector, you see electric cars more and more. It's just a theme, also with green energy and things like that. It's very much present, that's my impression.

R: Again call me a cynic maybe, but I think it's mostly gimmicks. Again, sustainable development you know, changing a battery of an electric car. Again it's the idea you know, are you talking about private, commercialized transport, or are you talking about public transport. It's also like what sort of system do you want. And I think you want to maintain the system and make it a bit green. So for example British Petroleum, they did installation programs and they saved 600 million dollars. That's a huge amount you know. But now there's no more economic argument for saving, so why would they continue right. So I do think indeed there is a narrative, that it can be efficiency saving, but if we're talking about sustainability generally, you need total savings and you need a system change also. So not only getting a couple of green cars, but for example your total economic output has to go down. It just has to.

I: So when you talk about the example of cars, there are many electric cars, but it's still the norm for families to have 2 cars in the front yard..

R: For example..

I: So that's not a system change, that's still the norm of course. Is that what you mean?

R: Yeah it's all a system, it's just the norm but slightly tweet.

I: And the change towards more electric cars for example, is that because of an ideal, or is it just to save money, because these car manufacturers, they know that they have to switch to electric cars some day. So just money.

R: Well of course, a company is a company, they look at the bottom line.

I: Always commercial?

R: If they can make a profit of killing people, they would, and they do. I don't want to spoil it, but this example, this last.. It's actually marketing terms, this thing will break apart in 2 years. It's designed to break apart in 2 years you know. So what I mean by system change is alright, again in my opinion you can't have corporate structures, which are extremely tyrannical, concentration of powers, none of the employees have any say in what happens. So if you have a sustainable world, it's not only about economic processes, it's also about power relations between people. So building an electric car doesn't do anything, in fact, if we look at the full life cycle analysis. That the battery will be dumped in a developing country, it will poison the water anyways and the electricity is coming from a coal installation anyway. These are meaningless.. they are actually marketing tactics, there's certain types like me and you who care about the environment. So we have to buy an electrical car, because we are hypocritical.

I: It feels good..

R: And generally it feels also, you are trying to do something. I can't run into a forest with leaves around my shaft, and who I'm going to live like a green man, not it's not going to happen.

I: It's not realistic.

R: Yeah. But I want my life to be sustainable and it's possible to be sustainable. But it's not going to come with a green logo, it's going to come with a system change, not only economics relations, but also power relations and things like that.

I: And what role can Islam play in that system change?

R: Revolution baby. What I appreciate by Islam it's really like, no one is superior to you, and you are equal to everyone and everything. And you are not superior to anyone.

I: That's a whole different basis for a different system than the system we have nowadays.

R: Yeah and also I want to make clear I don't think we have ever had this system, it's always been imperialism, it's always been a concentration of power, just in different formats. But truly implemented, yeah I think it's a great way. It has a great narrative, no justification of power for the sake of it, you have to justify if you want power.

I: And also things like social justice and taking care of the poor, is a very big topic in Islam. Perhaps more than here.. Of course here it's also important..

R: Yeah they do it here also, there's no shortage of it I think. Like this woman I met on the street, she was talking about climate change, where no Muslims I know talk about it. A Catholic, African lady. Again maybe she used it for, she's a victim, from a victim continent in my opinion. But Islam indeed has in its DNA social and environmental chapters.

I: More than the Western/capitalist/a-religious system?

R: Capitalist maybe. But no, we have a very good system here that has equality, in law, it has equality between sexes, it has equality between races. It's very strong here. But when you think about companies that came about from struggles of people and that's what I mean, like these desires are not, they're instinctive to humans in general. Religion is this one shape of formalizing it, these activities and this morality. I think it's here in the West also, I have never met a human being who says yes we should trash the planet. In general you don't have saying that in any system.

I: And what role does the prophet play in your personal life, your personal dealings with the environment?

R: Yeah like, texts I could read.

I: Inspiration?

R: It's more a reminder than inspiration. Because humans tend to forget. I see that in the word *insan*, the human, *insan*, which means the one who forgets. I think it's the perfect definition of human beings in general.

I: And how do you think about this kind of cooperation between Islamic environmental movement and also other religious but also non-religious movements?

R: It's good, it's very important.

I: But there are also differences, they do have different views. When you talk about these a-religious movements, like Greenpeace for example, they do not have this notion of God and of creation.

R: Well even people within religion have different opinions even. So.. I think it's more a feeling, what are you going to work. And that transcends any definition of the world, it's just feeling.

I: Feeling of wanting to work..

R: It's good for humanity, the earth and things like that.

I: So it's more the goals they have in common?

R: Goals in common and also I think diversity can be a very beautiful way to recognize the different ways to get to a certain thing.

I: But do you think that's realistic? In the future, for the Dutch Muslim community, or on a global scale, that Muslims will cooperate with non-religious movements?

R: Sure, I'm sure it's going on even now, for example.. I don't think there's obstacles on a grassroots level, on a human level. People don't talk in those terms, I don't think so.

I: What do you mean, people don't talk in those terms?

R: People don't talk like I'm Muslim, you're Christian, maybe they talk like I look at it that way, oh I look like it the same way, cool man. Or oh look at it this way and you come to a nicer understanding or a bigger understanding. But I don't see it as a hindrance, no. I don't think so. I take for example the

sixties movement over here, a lot of different actors came together you know. You have to read on it properly, but.. If you look at social movements, the Irish Spring for example, lots of different actors and again there's many problems, those problems were more because the people with power they want to emphasize the differences between people and they tried to divide and rule, to create division in these movements. But I think, instinctively, it's very possible to get together.

I: Maybe can I summarize it that a Muslim who is interested in the environment, who wants to do something for the environment, that is his objective, his goal. So he will be more willing to cooperate with also non-religious parties to achieve that goal, and doesn't focus as much on the differences.

R: I think so, again I'm superimposing my world view, how I look at it. But yeah I think so. This is a slightly ironic one but I think it's disgusting, it's funny how recently in France, the homosexual marriage, it's funny how the extreme right wing group and Muslim people joined forces. I was like guys please don't do this, you're missing the point.. If they can do it there, well maybe they can do it also.. But that's a good question because I can't give you any examples from the top of my head, where a religious environment movement does that. For example in the U.S. I know the Evangelicals, they're really focused on the environment and things like that. And it's a very loose coalition of different actors in that.

I: But do they not have their own.. we have a Christian point of view?

R: They might, if it works for them. But it doesn't hinder the ability to work with other people, I think so.

I: And it's necessary that we all cooperate of course..

R: Of course..

I: Because the problem is so huge and complex.

R: We have one planet, we need to cooperate. I was in Berlin at this African youth community center market, Yaam. And I was like damn it would be so cool to have this in Pakistan, Amsterdam. And we were like it's so cool man, all these different people get together, and we learn so much, and stuff like that. So why do you want to compete, and there's a lot to learn from cooperation.

I: But perhaps it's also more easy for you, you have this view of life..

R: Indeed, indeed.

I: Cooperation, and not being so anti-Christian or anti-godless organizations. Because there are these differences between Muslims and others, they will find it difficult. I was being told in another interview yeah I know of Muslims and they don't go to a lecture or a special evening on the environment, organized by a non-Islamic organization, because they have alcohol there, or they have this non-separation of sexes.

R: Well I mean, again there's an opportunity for potential cooperation, because I think both sides, I can only speak from a Muslim side, they're really shutting themselves off immediately. But whoever you speak you, I always see them coming around to, if it is so, a decent point, like come on man. And the more you talk to them, if they're not completely bizerk, I think they start seeing around that fact you know. And people really change their views, in my opinion, again maybe I'm romanticizing it. But in my opinion views on homosexuals for example, which is a really current topic on Muslims, my own views were quite bigoted actually, maybe they still are, but I think they've changed radically. And the more I talk to friends, the more it's like come on guys, it's not how it is. And the funny thing is yeah I think they're much more extreme, because I think Pakistan.. Our top tv-show host is a transvestite, with like homo-erotic poetry. It's much more open there you know..

I: You do hear quite different stories in the media..

R: Media.. Me myself, when I heard it.. ieh.. I come from a very religious background you know, but it's like come on, it's happening everywhere, it's quite open you know. Part of the culture in fact.

I: I didn't know that..

R: Yeah you have these transvestites who go around and collecting money, it's really part of the culture you know.

I: Are you also familiar with the *shari'a*, rules and the *shari'a* contains somewhat more practical rules concerning the environment. Are you familiar with those things? Also for example concerning the halal slaughter, animal well being and things like that.

R: Not strictly from a *shari'a* perspective. I don't know much about *shari'a*, I hear about it all the time, but I don't know much about it. Most of what I do know about is Islam, you eat halal meat for this and this reason.

I: But where have you gotten this information that halal also means well being and things like that? From your education, or from your parents?

R: A bit of everything yeah. Like thinking about it, if it's about care.

I: And reading something..

R: Yeah exactly.

I: Besides the *shari'a* there are also these other sources.

R: I mean do you know anything about Dutch law?

I: Not really..

R: So it's more about what you read and of course you know things..

I: And how often do you go to the mosque?

R: I've sworn to myself I'll go tomorrow, but in Holland like I barely ever go. Ever. I'll go some Saturdays maybe, with Rudi or something.

I: But when you were in Pakistan?

R: In Pakistan a lot. Because the mosque was just there.

I: It was easier?

R: Yeah it was much easier, plus..

I: More a routine perhaps?

R: Yeah exactly, it's more a lifestyle, you can do it there, it's much easier. And here it's more inconvenient, and you don't want to look out of place.

I: About the meat, you do eat meat?

R: Yes.

I: Have you also heard about this webshop, Fitrah Food?

R: Yeah..

I: Which offers biological halal meat. Are you perhaps considering?

R: Yeah, if I will get the meat. And I'm also trying to eat less meat in general. A lot of my friends are vegetarian, a lot of them.. Rudy never cooks meat, so one in every 2 weeks we go crazy on meat. But yeah I think I will check it out definitely.

I: It's an option.

R: Are you vegetarian?

I: No.. Some of your friends are vegetarian, are they also Muslim?

R: Only one, I know one person. No most of my vegetarian friends are non-religious actually.

I: But you also have Muslim friends I suppose?

R: Yeah, I have lots of friends. Yeah I have some Muslim friends.

I: And do you also try to talk to them about the environment and making them enthusiastic about it?

R: Yeah I think so, yes and no.

I: Not exactly?

R: I mean in general I don't speak excessively about the environment. Also, it is part of conversations I guess, environment sprinkles everywhere. When you're talking about politics.

I: It's connected.

R: Yeah it's also intertwined with each other. And they all mix up, social justice, environmental justice.

I: And it all comes down to a certain ethic of course.. A certain way of viewing life, a certain attitude of life.

R: Yeah.

I: So that's perhaps the more general theme underneath..

R: Yeah I think so. But to answer your question about a Muslim cooperating with non-Muslim, like I do it all the time. But again you were right, maybe I'm of a certain type.. I look at Wati and all these people and they celebrate the differences. And a lot of my friends do.

I: And in your daily life, what are the actions you do for the environment?

R: Biking, no car, I couldn't because I can't afford it also, I don't want to get a car also, it's crazy over here. I don't watch tv for example. I'll eat as much vegetables, in fact it's impossible to try to eat entirely halal. It's also a good excuse to eat a lot of vegetables. I still shower a lot.

I: Recycling?

R: Recycling, we do like plastic separation, paper separation. Heating, it's always on 20 or 21.

I: But the showering is very difficult?

R: It's very difficult. But when you're under there it's like being a super hero.. and oh.. 15 minutes.

I: Yeah it's one of the most difficult things I believe. And do you also read about it, literature, Islamic articles or publications on the topic. But also non-Islamic things? You already mentioned the fish extinction.

R: Yeah I don't like Islamic ones too much, because they will become too moralistic and..

I: Too idealistic also?

R: Yeah too idealistic, that's the word.

I: Too theoretical.

R: Too theoretical. And I think at the root of the issue we have a political problem, we have a power problem. It's more like oh let's all be happy and not question too much, in my opinion. They aren't shaking the foundations as much, which I can understand, because they also have other troubles to worry about. Like firebombing the mosque, I can understand that. But I think for me it's too idealistic. It's more like guys, the problem is not people are not following God. I mean, if I look at the mosques in Pakistan, there full man. Everyone is doing their religious obligation. Everyone is moral.

I: Most of these authors do say the problem is in the West and the problem is in its core this secularization here and this decline in religion, there's the problem. So we have to take Islam as an alternative.

R: Yes they do take Islam, but this is rubbish. Come on take Islamic banking, they have the choice, they can do Islamic banking if they want to, but they don't. Where's the Islam there you know? It's like oh the West is this.. I do think the West is our problem, because indeed it is the dominant narrative. If you look at tv, cultural production, if you look at those things, indeed it's all coming from the West. So indeed we have to question ourselves and look in the mirror like what are we doing. The lifestyle we are exporting..

I: We as in Westerners?

R: Westerners. People say these eastern they don't integrate and things like that. I think are you crazy, come to Pakistan, we have McDonalds, everyone wears jeans, everyone speaks English, I saw the same cartoons, I mean what more do you want you know. Do you have Bollywood dancers here, do you have this lifestyle, no you don't..

I: It's a one way street.

R: That's exactly what it is. It's .98 one way street. But even yoga for example has been changes for its entire meaning. Here it's an exercise, there it was a whole spiritual understanding behind it. So we have to understand what we're doing. We're exporting consumers, we're exporting growth. All the economic schools, the graduates they take out, all will start growth, growth, growth.

I: It's very complex because perhaps it's correct that they didn't originate and have been exported all over the world. But it's also that these countries have this kind of agency. They took those influences. And they wanted it, which it's very logical.

R: Well again yes and no. I know personally for example that we've had 4 dictators, all were supported by the West, which supplied the money. Musharraf we had as a dictator and the EU commissioner came and he said no we want Musharraf because he gives more stability and security. And I've never been so angry. Powerful countries, whether West of East, they don't want less powerful countries becoming more powerful. It's a conspiracy, institutional now, that's how power works you know. I think in the East they have not been given the agency as they wanted to. But what I also want to make clear is that if they were given that agency, I'm not saying that they would become a green utopia also. They would also probably become tyrants themselves also. Because that's what power does, unless people control their governments. But people have to be given the agency to allow to force their governments to do that. You really have the powerful, the rich,

supporting governments that allow the cheap exploitation of resources. Even in the Orient, the West is like how do we exploit working classes over here. So exploitation is everywhere, the lack of agency is everywhere. But it's not necessarily true that taking the agency, that somehow it would become green.

I: Because these power processes will eventually develop everywhere, it's human nature?

R: Tendency, I don't want to say nature, it's the tendency. I think human nature is to be good, that's human nature. We're all good in a way.

I: But what happened?

R: We have the tendency.

I: We have a contradictory core in ourselves?

R: We forget, like the ones who forget. I think we just forget. And that's why the Islam is more a reminder than inspiration. It's a reminder, don't forget your obligations.

I: Because you think that every individual knows that his core is being good? But they do chose this other side it, because it's easier?

R: It could be so many reasons. You want to be part of the gang, you want success, and the only way to success is this way, so..

I: It's again the whole system, this kind of vicious..

R: Circle yeah. But then again you can see the decency in human beings, like what human beings admit that he is doing something bad. They're always trying to convince themselves like I'm doing this because for their good. Like Adolph Hitler, I try to do good, I try to do good. They have to convince themselves, because humans they want to be good.

I: And they believe..

R: And they believe generally that they're good.

I: ... That economic growth and materialism and consumer culture is good. That it makes them happy. Is this kind of an illusion perhaps?

R: It's a delusion yeah absolutely. Illusion, delusion. It's being deluded. It's called doublethink actually, George Orwell. Doublethink, the ability to hold two simultaneously contradictory things at the same time. Well I believe in equality for all human being, but I hate homosexuals. It's like, what?! So humans are quite amazing..

I: Hypocrites.

R: Hypocrites, hypocrisy yes. We're quite amazing at that ability.

I: The whole psychological mechanism. Do you know any other, besides Richard Foltz, any other writers that you have come across sometimes?

R: I could send you some literature that I have but they all repeat the same dancing again and again and again. I can send that if you want..

I: No, but it's not in your mind right now? Oh I read this one or that one..

R: This Izzi Dien, I know there's one book by Izzi Dien.

I: Oh yes.

R: You've been to the bibliothek, all the same authors, and there's not much to be honest.

I: No it's all the same people.

R: Same references..

I: And also the ideas are very much the same

R: And now Huiskes 2013. Sorry can I go to the toilet?

I: Oh yes we are actually quite ready.